КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Підручник

За редакцією З.С. Варналія

Чернівці
Технодрук
2020

УДК 338.246(075.8)
Е45

Рекомендовано до друку Вченою радою економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 9 від 25 лютого 2020 р.).

Рецензенти:

Д.О. Баюра – д.е.н., професор, професор кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Н.Г. Міценко – д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету

Н.Б. Савіна – д.е.н., професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Національного університету водного господарства та природокористування

Авторський колектив:

Варналій З.С. (т. 1,2,11,12), Васильців Т.Г. (т. 1,2,3,10), Іляш О.І. (т. 5,7), Білик Р.Р. (т. 3,9), Лупак Р.Л. (т. 4,8,9), Нікитенко Д.В. (т. 6,8), Онищенко С.В. (т. 5,6).

Економічна безпека суб'єктів підприємництва : підручник / З.С. Варналій, Т.Г. Васильців, О І. Іляш та ін.; за ред. З.С. Варналія. Чернівці: Технодрук, 2020. 458 с.
ISBN 978-617-7611-65-2

У підручнику висвітлено теоретико-методичні та прикладні аспекти управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва. Розкрито поняття, предмет, об'єкти та суб'єкти економічної безпеки. Охарактеризовано багаторівневу систему економічної безпеки держави та відображено місце в ній економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Надано характеристику безпеки підприємництва, факторів та джерел загроз безпеці бізнесу, розкрито методику аналізу та напрями забезпечення функціонально-структурних характеристик економічної безпеки суб'єктів підприємництва, а саме – фінансової, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, продуктової, інституційно-правової, інформаційної та силової. Розкрито методологію оцінювання та організаційно-економічний механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Викладено основи ділової розвідки та протидії економічному шпигунству. До кожної теми надано відповідний навчальний тренінг, який охоплює: запитання для самоконтролю, питання для самостійного вивчення, питання для дискусії, план семінарського заняття, теми рефератів, тестові завдання, ситуаційні та практичні завдання, термінологічний словник, літературу до теми.

Для студентів, викладачів, аспірантів економічного профілю вищих закладів освіти, всіх фахово зацікавлених осіб.

УДК 338.246(075.8)

© Варналій З. С., Васильців Т. Г., Іляш О. І., Білик Р.Р., Лупак Р. Л., Нікитенко Д. В., Онищенко С.В., 2020

ISBN 978-617-7611-65-2

© ПВКФ «Технодрук», 2020

ЗМІСТ

Передмова …… 6
Тема 1. Поняття, предмет, об'єкти та суб'єкти економічної безпеки .. 9
1.1. Сутнісна характеристика поняття «економічна безпека» …… 9
1.2. Предмет діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки……... 19
1.3. Об'єкти економічної безпеки …… 28
1.4. Суб'єкти економічної безпеки …… 30
Навчальний тренінг…….. 39
Тема 2. Економічна безпека суб'єктів підприємництва в системі економічної безпеки держави …… 53
2.1. Система національної безпеки та економічна безпека держави…….. 53
2.2. Економічна безпека суб'єктів підприємництва як елемент системи економічної безпеки держави …… 63
2.3. Типологія загроз системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва та напрями їх мінімізації …… 73
2.4. Сукупність функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва……... 78
Навчальний тренінг……. 82
Тема 3. Економічна безпека підприємництва та державна політика її забезпечення…… 93
3.1. Поняття економічної безпеки підприємництва як сектора економіки 93
3.2. Ризики та джерела загроз економічній безпеці підприємництва…….. 104
3.3. Індикатори економічної безпеки підприємницького сектора……... 115
3.4. Державна політика забезпечення економічної безпеки підприємництва …… 120
Навчальний тренінг…….. 126
Тема 4. Методологія оцінювання, критерії та показники економічної безпеки суб'єктів підприємництва……. 140
4.1. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва …….. 140
4.2. Методи оцінювання економічної безпеки на мікрорівні ……. 152
4.3. Науково-обґрунтовані підходи до встановлення критичних меж індикаторів економічної безпеки суб'єкта господарювання…… 157
4.4. Загальна послідовність процедури оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва…… 161
Навчальний тренінг……. 163
Тема 5. Фінансова безпека суб'єктів підприємництва…….. 180
5.1. Характеристика фінансового структурного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва…… 180
5.2. Методологічні основи управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва…… 191
5.3. Методика оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання ……... 198
5.4. Стратегічні напрями та засоби забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання …… 207
Навчальний тренінг……... 215
Тема 6. Інвестиційна безпека суб'єктів підприємництва…… 231
6.1. Сутнісна характеристика поняття «інвестиційна безпека» на мікрорівні…….. 231
6.2. Об'єктно-суб'єктна характеристика інвестиційної безпеки …… 238

6.3. Типи загроз інвестиційній безпеці та методика аналітичного оцінювання рівня інвестиційної безпеки суб'єктів підприємництва ……. 246
6.4. Стан інвестиційної безпеки суб'єктів підприємництва…… 253
Навчальний тренінг……. 261
Тема 7. Інтелектуально-кадровий та продуктовий складники економічної безпеки суб'єктів підприємництва ……... 272
7.1. Загальна характеристика інтелектуально-кадрового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва …… 272
7.2. Напрями забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки суб'єктів підприємництва ……. 284
7.3. Загальна характеристика продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва …… 287
7.4. Напрями політики забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва …….. 293
Навчальний тренінг…… 297
Тема 8. Техніко-технологічна та інституційно-правова безпека суб'єктів підприємництва ……..... 312
8.1. Характеристика та засоби забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва…….. 312
8.2. Характеристика та засоби забезпечення інституційно-правової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва …….. 320
8.3. Правовий захист комерційної таємниці суб'єктів підприємництва …… 326
Навчальний тренінг…… 331
Тема 9. Інформаційний та силовий складники економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Економічна розвідка …… 346
9.1.Характеристика та засоби забезпечення інформаційного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва …… 346
9.2. Суть силової безпеки, її структурні складники та засоби забезпечення .. 355
Навчальний тренінг…… 363
Тема 10. Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва ……... 375
10.1.Напрями та стратегічні підходи до забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва …… 375
10.2. Конфлікт інтересів в системі контролю суб'єкта бізнесу та способи його вирішення ……..... 383
10.3. Способи захисту від економічного шпигунства…… 385
Навчальний тренінг…… 388
Тема 11. Аналітичний інструментарій діагностування економічної безпеки суб'єктів підприємництва……... 400
11.1. Фінансова безпека підприємств як основний інструмент забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва……. 400
11.2. Методичні засади прогнозування викликів і загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва…… 405
11.3. Діагностика банкрутства суб'єктів підприємництва…… 410
Навчальний тренінг…… 415
Тема 12. Інституційно-правове забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва…….. 424
12.1. Міжнародний досвід інституційно-правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва…… 424
12.2. Законодавче забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні……. 435

12.3. Інституційні передумови забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва…….. 438
12.4. Шляхи зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва 444
Навчальний тренінг…… 449

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ ……..…….. 455

ПЕРЕДМОВА

Інституційне та економіко-організаційне середовище функціонування вітчизняних суб'єктів підприємництва на посттрансформаційному та посткризовому етапі розвитку економіки України надзвичайно ускладнене внаслідок несправедливого конкурентного середовища та суттєвої монополізації, все ще не високого рівня місткості внутрішнього ринку та попиту населення і економічних агентів, надмірних трансакційних витрат, застосування протизаконних способів під час конкурентної боротьби, у т. ч. з використанням адміністративного тиску, рейдерських захоплень, складності доступу підприємств до ресурсів та ринків, малокерованих процесів соціально-економічного та суспільного розвитку.

Об'єктивно зрозуміло, що дія ендогенних та екзогенних ризиків знаходить свій вплив передусім на рівні суб'єктів підприємницької діяльності. Тому високий рівень захищеності економічних інтересів підприємств дозволяє посилити їх фінансово-економічну стійкість та гарантувати більш стабільне функціонування, а отже й стає необхідною передумовою реалізації економічного потенціалу. Функція безпеки є невід'ємною з огляду на забезпечення життєздатності кожного суб'єкта господарювання, що об'єктивно обумовлює потребу в її включенні до планової роботи та системи управління підприємством зокрема.

Забезпечення високої динамічної конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва потребує вдосконалення категорійного апарату, методичного базису оцінювання рівня безпеки та ефективності політики її зміцнення, обґрунтування стратегічних пріоритетів та заходів у межах організаційно-економічного механізму гарантування економічної безпеки із урахуванням особливостей фінансово-господарської діяльності та сучасного стану розвитку вітчизняного підприємництва.

У навчальному підручнику автори системно подали теоретико-методичні та прикладні аспекти управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва. Акцентується, зокрема на:

– теоретико-методичних та прикладних аспектах управління системою економічної безпеки на рівні держави, підприємницького сектору підприємства;

– характеристиці спеціальної термінології у сфері економічної безпеки, ризиках і загрозах, розкритті поняття, предмету, об'єкту, системи та суб'єктів забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва;

– особливостях забезпечення фінансової, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, продуктової, інституційно-правової, інформаційної та силової функціонально-структурних характеристик економічної безпеки суб'єктів підприємництва;

– методології оцінювання та організаційно-економічному механізмі забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Отже, розроблено дванадцять тем, кожна з яких викладена в такій послідовності: методичні вказівки до вивчення теми, підсумки теми, запитання для самоконтролю, питання для самостійного вивчення, питання для дискусії, план семінарського заняття, теми рефератів, тестові завдання, ситуаційні та практичні завдання, термінологічний словник, література до теми.

Важливою характеристикою навчального підручника є його теоретична і практична спрямованість: запропоновані практичні завдання охоплюють комплекс робіт, які мають вирішальне значення для засвоєння тем. Він дає змогу студентам оволодіти не тільки теоретичною, але й практичною частиною курсу з вирішенням типових підприємницьких задач. За результатами виконання таких завдань можна з'ясувати загальний рівень підготовки та здійснити комплексне оцінювання знань студента.

Незаперечна перевага навчального підручника, порівняно з іншими, – система тестів та комплекс практичних і ситуаційних завдань, у тому числі з використанням ПЕОМ, методична доцільність яких полягає у забезпеченні студентів знаннями, які в подальшому можуть використовуватися при оцінюванні рівня та стану, а також реалізації політики зі зміцнення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

В процесі вивчення курсу «Економічна безпека суб'єктів підприємництва» перед студентами ставиться завдання сформувати сукупність теоретико-методологічних та прикладних знань з аналізу, оцінювання рівня, моніторингу функціонально-структурних характеристик, а також ефективного планування головних характеристик фінансово-господарської діяльності суб'єктів бізнесу, що забезпечують належний рівень його економічної безпеки і захищеності економічних інтересів в умовах дії негативних чинників зовнішнього внутрішнього середовища. Знання з цієї дисципліни будуть слугувати основою для поєднання і систематизації майбутніми фахівцями знань, навичок та умінь з інших економічних дисциплін.

На думку авторів, у підручнику реалізується мета, яка полягає у формуванні у студентів теоретичних і практичних знань з сутнісних характеристик, структурних та функціональних складників, методів і показників оцінювання рівня, моніторингу та політики забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва, механізмів адаптації суб'єкта господарювання до негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Таким чином, навчальний підручник «Економічна безпека суб'єктів підприємництва», безперечно, допоможе студентам опанувати

дисципліну, а також стане в пригоді при підготовці індивідуальних та самостійних завдань. Він може бути корисним не лише студентам, але й викладачам, аспірантам та науковцям, практикам, які цікавляться проблемами аналізу, планування, організації та контролю забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Автори підручника висловлюють щиру вдячність рецензентам – докторам економічних наук, професорам Баюрі Д.О., Міценко Н.Г., Савиній Н.Б. за підтримку, конструктивні зауваження, змістовні поради та пропозиції.

Ніколи не буває великих справ без великих перешкод

(Ф. Вольтер)

ТЕМА 1.
ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТИ ТА СУБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Сутнісна характеристика поняття «економічна безпека»

Процеси ускладнення умов господарювання, зростання конкуренції, концентрації господарських ресурсів, монополізації ринків, обмежені фінансові і ресурсні можливості суб'єктів бізнесу, недостатність дієвих елементів інституційного та бізнес-середовища, нерозвиненість організаційної структури державного та системи недержавного управління безпекою суб'єктів господарювання, характерні для посттрансформаційного етапу розвитку національного господарства, призвели до значного зниження економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні.

Наслідки цього загрозливі й для безпеки національної економіки, адже призводять до подальшого зменшення ділової активності, обсягів та погіршення ефективності діяльності суб'єктів господарювання, зниження їх ролі в економіці, зокрема щодо зайнятості та податкових поступлень.

Складність відкриття нового бізнесу та забезпечення сталої життєздатності діючого обумовлена нерозвиненістю вітчизняного інституційного та економіко-правового середовища. Це підтверджується як офіційними вітчизняними статистичними даними, так і результатами досліджень визнаних міжнародних організацій.

Так, за даними державної служби статистики України, у 2018 р.:

- частка збиткових підприємств в Україні становила 25,7 % (ще вищою була збитковість підприємств промисловості (27,2 %), будівництва (27,2 %), тимчасового розміщування й організації харчування (28,6 %), інформації та телекомунікацій (29,6 %));
- збитковою була фінансово-господарська діяльність підприємств транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності («мінус» 22,7 млн грн);
- рентабельність усієї діяльності підприємств економіки становила лише 4,5 %;
- ступінь зносу основних засобів перевищував 80 %; особливо критичним було становище щодо зносу основних засобів на транспорті та зв'язку (94,4 %) [6, с. 157-161].

Ситуація з економічною безпекою ще гірша у секторі суб'єктів малого підприємництва в Україні, особливо фізичних осіб – підприємців. Якщо врахувати, що значна частина підприємців лише числиться та не здійснює діяльності, то фактичний стан справ ще критичніший. Негативні

тенденції до звуження сектору малого підприємництва обумовлені ускладненням умов фінансово-господарської діяльності внаслідок кризових явищ в економіці, зменшенням реального платоспроможного попиту, посиленням закритості ринків та їх монополізацією, надмірним оподаткуванням господарської діяльності та відсутністю дієвої державної підтримки.

Все це характеризує зниження рівня економічної безпеки малого підприємництва та, як наслідок, станом на 2018 р. у секторі малого підприємництва України було зайнято 1,6 млн осіб. Втім, ще у 2009 р. цей показник становив 6,6 млн осіб. Відтак, зменшення зайнятості та самозайнятості є свідченням погіршення можливостей суб'єктів малого бізнесу до залучення персоналу. Наслідком цього є те, що частка населення України, що працює у секторі малого підприємництва, становила лише 9,6 % (або 26,6 % від загальної кількості зайнятих в економіці). В середньому на одному малому підприємстві працювало 6,5 ос., а одним приватним підприємцем було зайнято 1,8 ос.

Найбільшими перешкодами безпеки підприємницької діяльності в Україні є податкова політика та високий рівень податкового навантаження на бізнес, корупція і нестабільність державної політики (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Найбільш проблемні чинники ведення бізнесу за видами економічної діяльності в Україні, частки респондентів, які зазначили чинник як проблематичний, % [6,с.26]

Чинники	Україна загалом	Сільське господарство	Переробна промисловість	Будівництво	Готелі та ресторани	Торгівля	Транспорт і зв'язок
Податкова політика	61	53	61	65	72	62	61
Корупція	57	50	56	66	56	58	62
Нестабільність державної політики	46	53	45	48	33	49	48
Інфляція	32	28	32	36	50	39	24
Нестабільність місцевої та державної влади	29	31	29	30	33	29	29
Доступ до фінансування	24	18	24	28	22	24	21
Дозвільна система та ліцензування	24	29	23	28	11	20	27
Низька кваліфікація робочої сили	22	26	29	18	11	18	17
Митна політика	17	10	26	4	17	20	17
Нерозвинена інфраструктура	16	21	16	11	22	11	18
Злочинність і крадіжки	11	15	9	10	17	12	11
Погане здоров'я населення	10	10	10	9	22	13	9
Доступ до земельних ресурсів	10	14	10	3	11	9	10
Обмежувальне трудове законодавство	10	16	8	11	17	9	8
Нерозвинена трудова етика	8	8	7	6	6	7	10

Дані систематичного рейтингу, який публікує Світовий банк, – Doing business – також підтверджують складність умов господарювання вітчизняних суб'єктів підприємництва, що є загрозою їх економічної безпеки. Йдеться про гарантії інтересів інвесторів, легкість проходження дозвільних та погоджувальних процедур, доступність ресурсів і ринків. Станом на 1.01.2020 р. Україна перебувала на 64 місці в рейтингу зі 190 країн. Особливо низькими були рейтингові позиції України за такими групами регуляторного середовища, як вирішення проблем неплатоспроможності (146 місце), доступ до енергосистем (128 місце), зовнішня торгівля (74 місце) та сплата податків (65 місце). У 2020 р. до 2019 р. погіршилися рейтингові позиції України за сплатою податків та вирішенням проблем неплатоспроможності [10].

За таких умов мова йде вже не стільки про управління фінансово-економічною ефективністю і беззбитковістю діяльності, як про забезпечення економічної безпеки кожного підприємства.

Актуалізація останнім часом у науковій літературі підходів до визначення поняття «економічна безпека суб'єктів підприємництва», а також передумов його дослідження пов'язана з тим, що економічні реформи, які відбуваються в Україні, є вагомими чинниками становлення та розвитку як сфери прояву економічної активності населення, а економічна безпека підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки є важливою складовою національної безпеки та конкурентоспроможності країни, невід'ємною з огляду на забезпечення життєздатності кожної особи.

Високий рівень захищеності економічних інтересів суб'єктів господарювання дозволяє посилити їх фінансово-економічну стійкість та гарантувати більш стабільне функціонування на етапі європейської інтеграції України, співробітництва в системі СОТ, що одночасно сприятиме розвитку економіки, формуванню здорового конкурентного середовища та передумов для залучення інвестицій у торговельну сферу.

Дослідження проблем економічної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою (держави, регіону, галузі, підприємства) та їх особливостей у вітчизняній науці почалося відносно недавно – наприкінці XX ст.

Враховуючи, що згідно з неокласичною теорією суть поняття «підприємство» визначалося як так званий «чорний ящик», де ресурси трансформуються в продукти згідно з характером виробничої функції, економічна безпека суб'єкта господарювання ототожнювалася з можливістю його доступу до господарських ресурсів. Зрозуміло, що можливість доступу до ресурсів визначає здатність підприємства до ведення господарської діяльності, проте ще не доводить її безпечність, керованість. Усвідомлюючи це, І. Ансофф у теорії стратегічного планування розвиває думку про те, що суб'єкт господарювання може ефективно функціонувати лише на основі планування своєї діяльності як

в операційному, так і стратегічному періодах. Тому аспект планування як концептуальна основа діяльності підприємства є також важливою характеристикою його економічної безпеки.

З розвитком теоретичного базису категорії «підприємство» формується думка (еволюційний підхід) про те, що його не можна розглядати ізольовано без впливу зовнішніх інституцій. Отже, з'являється аспект забезпечення захищеності майна та інтересів підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища, тобто безпека підприємства розглядається через вплив на його діяльність конкурентів та інституцій зовнішнього середовища.

У межах розвитку теорій підприємства сформувалася концепція агентської моделі. Її основою виступали взаємовідносини між власниками та апаратом управління підприємством, а проблема забезпечення економічної безпеки зводилася до гарантування взаємоузгодженості їх інтересів. Це доводить потребу в усвідомленні двоїстого характеру суб'єктів управління системою економічної безпеки на мікрорівні ієрархії управління економікою як поєднання дій апарату управління та власників підприємств.

Питання забезпечення економічної безпеки первинної ланки економіки згідно з теорією виживання пов'язані з проблемами функціонування підприємств у перехідні періоди, в умовах коливань номенклатури та обсягів виробництва, а також фінансового стану постачальників і споживачів. Рішення щодо забезпечення економічної безпеки підприємства приймаються лише з метою гарантування короткострокової вигоди та зміцнення становища. При цьому головною метою економічної безпеки є досягнення максимальної стабільності функціонування та створення основи і перспектив зростання для виконання цілей бізнес-одиниці, незалежно від об'єктивних і суб'єктивних чинників ризику.

З огляду на інтеграційну концепцію безпека суб'єктів підприємництва розглядається через формування високого рівня його потенціалу. Тут вперше з'являється проблема забезпечення потенціалу господарюючого суб'єкта, що розглядається як сукупність ресурсів та можливостей, які визначають очікувані характеристики розвитку в умовах мінливості зовнішнього середовища.

У період становлення ринкової економіки, трансформації економіко-правового поля з'являються додаткові чинники зовнішнього середовища діяльності суб'єктів господарювання, більшість із яких має негативний характер впливу (криміналізація економіки, недосконалість законодавчої бази і державної політики, низька конкурентоспроможність, кримінальні посягання на підприємців), що вимагає посилення економічної безпеки підприємницької діяльності як складової господарської діяльності. У такому контексті проблема гарантування економічної безпеки суб'єктів підприємництва явно виходить за межі

управління суб'єктом господарювання та стає як об'єктом, так і ціллю державної політики. Йдеться про комплексний підхід, який передбачає дії кожного окремого підприємства зі створення системи його безпеки (на мікрорівні), а також формування центральними, регіональними та місцевими органами державного управління здорового конкурентного середовища і забезпечення необхідних умов розвитку кожного суб'єкта господарювання. Наголосимо, що найбільш усталеним щодо обґрунтування суті економічної безпеки суб'єктів підприємництва в сучасній економічній думці є ресурсно-функціональний підхід, за якого автори розглядають економічну безпеку як «…стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування у даний час і в майбутньому». Ця концепція розглядає економічну безпеку через сукупність наступних її складових: фінансову, техніко-технологічну, продуктову, правову, силову, інформаційну, кадрову, екологічну та інші складові безпеки.

З наведеного вище, крім виявлених характеристик еволюції поняття безпеки підприємства, можна зробити висновок про те, що ця економічна категорія є складною, взаємообумовлюється практично всіма показниками стану та ефективності діяльності підприємства, потребує виключно системного підходу до її вимірювання, а отже й обґрунтування її зв'язку та залежності від таких інтегральних економічних категорій, як конкурентоспроможність, потенціал, життєздатність, фінансова та ризикостійкість підприємства.

У таблиці 1.2 представлено розглянуті підходи до обґрунтування суті поняття «економічна безпека суб'єкта підприємництва», аналізуючи які варто зробити висновок, що економічна безпека – це стан життєздатності суб'єкта господарювання протягом періоду життєвого циклу його функціонування, що одночасно гарантує (1) виконання місії та цілей, (2) доступ до ресурсів і ринків, (3) стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз, (4) мінімально об'єктивно необхідний рівень економічної ефективності функціонування, а також (5) здатності суб'єкта бізнесу до розвитку.

Незважаючи на те, що спершу у більшості дослідженнях з проблем економічної безпеки науковці виходили з того, що безпека є станом захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, все ж в подальшому обґрунтування концептуального змісту економічної безпеки суб'єктів підприємництва почали виходити за ці усталені рамки. Як наслідок, отримано такі найбільш вживані підходи до її сутнісного трактування. Так, економічна безпека суб'єкта підприємництва є:

1) характеристикою здатності до «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішніх і внутрішніх загроз;

2) станом захисту його інтересів у площині стратегічного планування розвитку;

3) рівнем забезпеченості функціональних складових системи життєздатності суб'єкта господарювання;

4) станом господарювання, за якого суб'єкт бізнесу спроможний отримувати прибуток і збільшувати власну капіталізацію;

5) здатністю організаційної структури забезпечувати захищеність комерційної таємниці та інформації як найбільш цінного господарського ресурсу;

6) характеристикою життєздатності у середовищі великої кількості інших економічних агентів з їх власними інтересами;

7) здатністю до інвестиційного та інноваційного розвитку суб'єкта господарювання;

8) здатністю формувати та збільшувати соціальний капітал, адже безпека суб'єкта господарювання визначається найменш захищеною його ланкою – персоналом.

Попри те, на сьогодні абсолютна більшість дослідників проблеми економічної безпеки переконані, що головним в системі управління безпекою є її декомпонування на окремі функціональні складові (що своєю чергою поділяються на структурні складові). Такими є фінансова (характеризує фінансові аспекти функціонування і безпеки підприємства), інтелектуально-кадрова (відображає стан безпеки у сфері використання персоналу та інтелектуального потенціалу), техніко-технологічна (вказує на стан економічної безпеки через застосовувані техніку і технології, рівень сучасності та ефективності використання техніко-технологічної бази).

Таблиця 1.2

Еволюція та зміст концептуальних підходів до обґрунтування суті поняття «економічна безпека суб'єкта підприємництва» як економічної категорії

Теоретичні підходи	Характеристики підходів	Періоди дослідження, автори
Теорії підприєм-ництва	Поняття економічної безпеки підприємства не виокремлювалося, але при характеристиці підприємницької діяльності зазначалося, що безпека ідеї, майна підприємця є невід'ємною частиною підприємницької діяльності, яка потребує захисту	XVIII – поч. XX ст. (Р. Кантильойн, А. Сміт, Ж.-Б. Сей, Й. Шумпетер)
Неокласична теорія	Основою безпеки діяльності підприємства вважалася можливість доступу суб'єкта підприємницької діяльності до економічних ресурсів	кін. XIX – XX ст. (К. Менгер, Бем-Баверк, Дж. Мід, М. Фрідмен)
Теорія стратегічного планування	Стратегічне планування розглядалося як важлива складова безпеки підприємства	60-ті рр. XX ст. (І. Ансофф)
Еволюційний підхід	Безпека підприємства розглядалася через вплив конкурентів та інституцій зовнішнього середовища	80-ті рр. XX ст.
Концепція агентської моделі	Важливим аспектом гарантування економічної безпеки виступала взаємоузгодженість інтересів власників та апарату управління підприємством	70-ті рр. XX ст. (В. Меклінг та М. Дженсен)

Продовження табл.1.2

Теоретичні підходи	Характеристики підходів	Періоди дослідження, автори
Безпека підприємства з позицій ризик-менеджменту	Економічна безпека підприємства ототожнювалася з типологізацією економічних ризиків його діяльності, оцінюванням їх ймовірності та визначенням засобів нівелювання	60-80-ті рр. XX ст. (Дж. Стігліц)
Інтеграційна концепція	Безпека підприємства розглядалася з огляду не на захищеність майна, а на максимально ефективне використання його ресурсного забезпечення	80-90-ті рр. XX ст.
Теорія виживання	Актуалізувалася проблема виживання (а отже й безпеки) суб'єкта господарювання в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої загрози, зокрема у перехідні періоди	90-ті рр. XX ст. (І. Чумарін)
Підхід до управління безпекою підприємництва	У складних економіко-правових умовах обґрунтовувалася доцільність посилення безпеки підприємницької діяльності як складової господарської діяльності підприємства	90-ті рр. XX ст. (З. Варналій, В. Сенчагов, М. Єрмошенко, Л. Абалкін)
Підхід забезпечення збереження комерційної таємниці	Пріоритетним напрямком у забезпеченні економічної безпеки підприємства вважався захист інформації	90-ті рр. XX ст. (В. Барсуков, В. Белов, А. Полдянський, И. Василевський.)
Ресурсно-функціональний підхід	Безпека підприємства визначається рівнем забезпеченості його функціонально-структурних складових (фінансової, кадрової, інформаційної, техніко-технологічної, екологічної, політико-правової, силової, продуктової та ін.)	90-ті рр. XX ст. (С. Покропивний, В. Геєць, М. Кизим, О. Черняк)

Інституційно-правова складова безпеки ідентифікує вплив на безпеку діяльності юридичної служби суб'єктів підприємництва, організації економічних відносин з суб'єктами внутрішнього і зовнішнього середовища господарювання, продуктова відображає параметри конкурентоспроможності і якості кінцевого продукту та їх вплив на безпеку, маркетингова вказує на вплив на безпеку діяльності з управління діяльністю на ринку, силова як міра захищеності майна та персоналу суб'єкта господарювання, екологічна характеризує економічні ризики господарювання, обумовлені аспектами впливу на стан екології та ін. складові. Перелік та склад функціональних складових безпеки є невичерпним та залежить від особливостей кожного підприємства. Підхід, який передбачає декомпонування економічної безпеки на окремі складові отримав назву «ресурсно-функціональний».

Але застосування ресурсно-функціонального підходу дискусійне з огляду на таке:

– частина з вказаних функціональних складових апріорі не може характеризувати стан чи рівень безпеки, виступаючи лише напрямом для розробки і реалізації заходів з її забезпечення;

– за будь-якого підходу до оцінювання безпеки підприємства визначають ефективність господарювання і використання його ресурсного забезпечення, а, відтак, робота зводиться до розрахунку показників фінансово-економічного стану й ефективності;

– якщо звернути увагу на основи екосестейту (категорії, що на противагу економічній безпеці підприємства характеризується набагато більшою історією та еволюцією розвитку), то ми побачимо, що серед функціональних напрямів забезпечення безпеки держави окремо виділяються макроекономічна та фінансова, а інформаційна, військова (силова) взагалі виносяться за межі економічної сфери та відносяться до національної безпеки.

Вагомість та критичність цих зауважень доводять можливість висунення гіпотези про справедливість і доцільність застосування поняття «корпоративна безпека підприємства» [11], яка включає фінансово-економічну безпеку (як окремий напрям з лише економічними, фінансовими та маркетинговими аспектами) та інші складові безпеки (силова, інформаційна, екологічна, логістична тощо) підприємства, які не включаються в систему фінансово-економічної безпеки (рис. 1.1).

Таким чином формується система корпоративної безпеки, яка включає на другому рівні інформаційну, силову, фінансово-економічну, інтелектуально-кадрову, техніко-технологічну та інституційно-правову складові, які виступають основними структурними компонентами безпеки.

При цьому економічній безпеці відводиться місце, поряд із маркетинговою та фінансовою, у третьому рівні корпоративної безпеки. Об’єктивність наведеного підходу підтверджується також можливістю розрахунку рівня безпеки підприємства (включно з інтегральним) безпосередньо через використання економічних і фінансових індикаторів та динаміки їх зміни, усунувши істотно критиковані останнім часом експертні підходи.

Категорія економічної безпеки системна і комплексна. Для її оцінювання визначається велика кількість окремих часткових показників ресурсної забезпеченості, ризикостійкості, стану та ефективності господарювання, наявності передумов для розвитку підприємства. Вона має власне місце й серед інших комплексних категорій та, відповідно, відіграє важливу роль в системі узагальнюючих показників, таких як конкурентоспроможність, капітал, потенціал тощо.

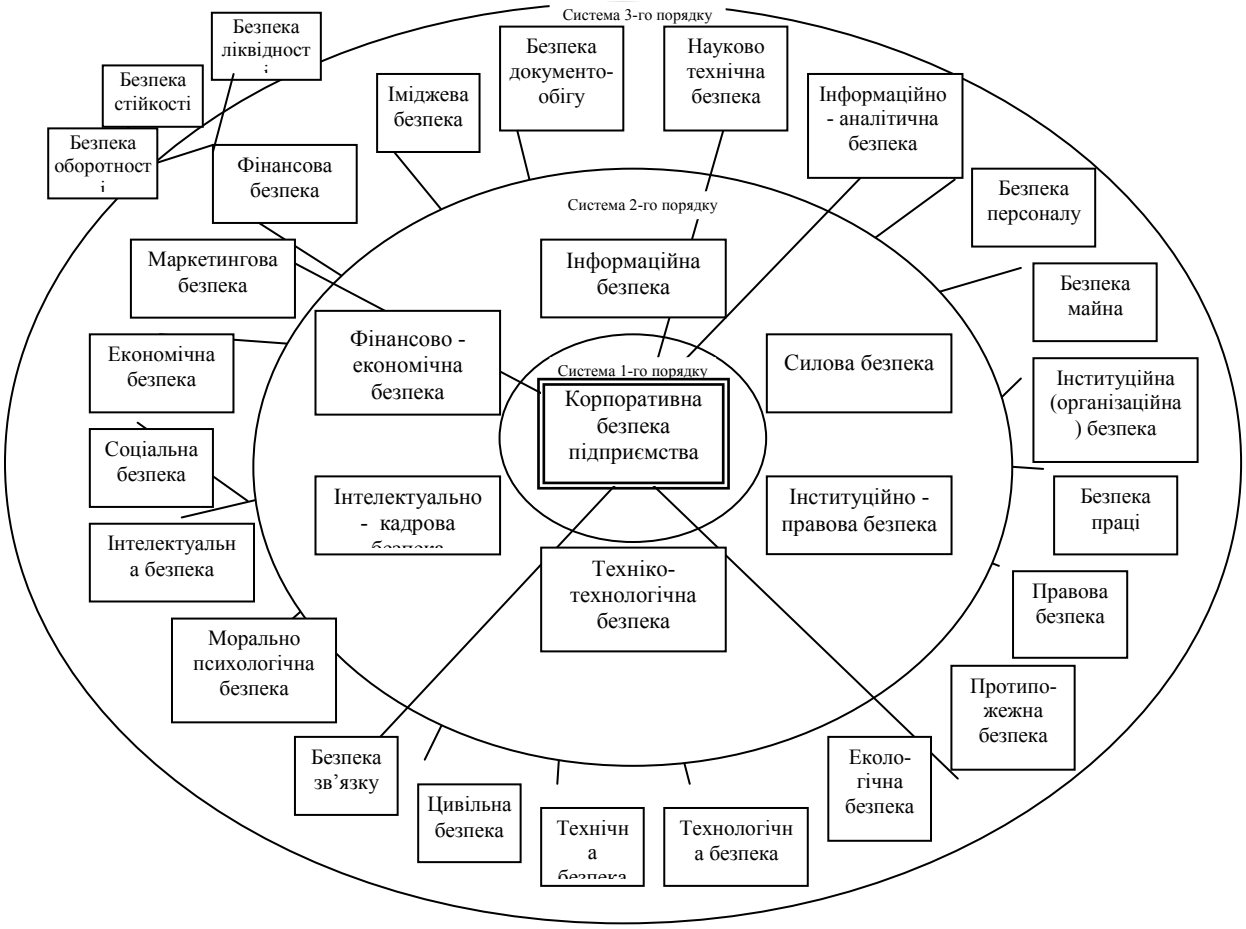

Рис. 1.1. Структура корпоративної безпеки суб'єкта бізнесу [10]

Зокрема, існує тісний зв'язок між поняттями економічної безпеки та конкурентоспроможності. Але, якщо остання характеризує здатність суб'єктів підприємництва перемагати у конкурентній боротьбі шляхом більш ефективного (ще краще – максимального) використання ресурсів та вищої фінансово-економічної ефективності господарювання в порівнянні з конкурентами, то безпека, навпаки, характеризує задоволення хоча б мінімально необхідних умов господарювання, за яких не порушуються життєутверджувальні характеристики функціонування суб'єктів підприємництва.

Потрібно звернути увагу на те, що для оцінювання та управління як економічною безпекою, так і конкурентоспроможністю суб'єктів підприємництва, як правило, застосовують одні і ті ж функціональні та структурні складові і показники. Але принципова відмінність полягає в тому, що для гарантування безпеки їх значення мають бути мінімально економічно обґрунтованими, а для забезпечення конкурентоспроможними – максимально високими. За такого підходу справедливий висновок, що при високій конкурентоспроможності задовольняється й стан економічної безпеки, а при зниженні рівня конкурентоспроможності стан безпеки

погіршується, але ще залишається в припустимих межах, допоки не перевищить т. зв. поріг (граничне або критичне значення) безпеки.

Кращому усвідомленню етимології економічної безпеки суб'єктів підприємництва сприяє визначення принципів, яких необхідно дотримуватися для ефективного управління та забезпечення безпеки. До базових принципів у цій сфері відносять:

1) пріоритетність заходів попередження. Діяльність з управління безпекою має бути організована таким чином, щоб на підприємстві завчасно виявлялися ризики і загрози фінансово-економічним інтересам та вживалися випереджальні заходи з їх нейтралізації;

2) безперервність. Заходи з аналізу стану, планування, організації, забезпечення та контролю економічної безпеки суб'єкта господарювання мають здійснюватися на постійній основі. Це має бути не тільки циклічна робота – від постановки плану до виконання його заходів, а й щоденний контроль джерел, суб'єктів та можливостей реалізації загроз і їх протидія;

3) законність. Попри те, що суб'єктами, з боку яких формуються загрози економічній безпеці підприємства, часто є кримінальні структури, злочинці, суб'єкти рейдерства, інші фізичні та юридичні особи, що діють не законно, протидія з боку підприємства має здійснюватися у легальний спосіб. Це дозволить уникнути додаткових ризиків і загроз в інституційно-правовій площині, а також сформувати дієву і захищену систему безпеки підприємства;

4) плановість. Заходи з забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання необхідно обов'язково планувати, а не діяти інтуїтивно по мірі виникнення загроз. Такий підхід забезпечує комплексність політики у цій сфері, своєчасність здійснюваних заходів та можливість контролю їх реалізації і ефективності, а також можливість формування бюджету витрат на безпеку;

5) економність. Попри широкий діапазон заходів, які потрібно реалізувати для комплексного забезпечення всіх складових напрямів безпеки підприємства, а через це й потребу в значних фінансових ресурсах, керівництво підприємства має економно підходити до формування бюджету витрат на безпеку. Адже його надмірне розширення може негативно позначитися на фінансово-економічній результативності господарювання;

6) поєднання гласності і конфіденційності. Робота на підприємстві щодо гарантування безпеки має бути значною мірою конфіденційною, скільки результати аналізу стану безпеки, виявлення слабких місць, ризиків і загроз можуть становити інтерес для конкурентів, інших зацікавлених суб'єктів зовнішнього середовища. Разом з тим, персонал підприємства має бути обізнаним, що, по-перше, така робота ведеться, по-друге, яка інформація становить комерційну таємницю підприємства і не підлягає поширенню, по-третє, як протидіяти економічному шпигунству;

7) взаємодії. При реалізації функцій безпеки необхідно налагодити достатню та ефективну взаємодію служби (відділу) безпеки (якщо така створена), засновників підприємства, його керівництва, структурних підрозділів, а також зовнішніх суб'єктів безпеки. Таким чином політика безпеки буде більш системною та ефективною;

8) компетентність. Діяльністю з управління економічною безпекою на підприємстві мають займатися кваліфіковані фахівці, спеціалізація яких відповідає виконуваним завданням. До прикладу, щодо безпосередньо економічної безпеки на сьогодні окремими вищими навчальними закладами готуються фахівці зі спеціальності «Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки».

1.2. Предмет діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки

Управління економічною безпекою суб'єкта підприємництва є складною системною діяльністю, яка включає певний набір внутрішніх характеристик, спрямованих на забезпечення ефективності використання корпоративних ресурсів за кожним напрямом діяльності. Таким чином безпеку варто розглядати через призму її функціонально-структурних складових, що дозволяє: досліджувати найважливіші фактори, які впливають на стан як складових, так і економічної безпеки загалом; вивчати основні процеси, що впливають на забезпечення економічної безпеки; проводити аналіз розподілу і використання ресурсів суб'єктів підприємництва; розглядати економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення складових; розробляти заходи для забезпечення максимально високого рівня складових, що приведе й до посилення економічної безпеки суб'єктів підприємництва загалом.

Звернімо увагу на те, що головними чинниками, які формують стан та рівень економічної безпеки суб'єктів підприємництва, є:

1. Чинники виробництва (розміщення підприємства та його виробничих потужностей, наявність та доступність ресурсного забезпечення, розвиненість соціально-економічної інфраструктури).
2. Стабільність попиту на продукцію (товари, роботи, послуги) підприємства.
3. Надійність постачальників та системи матеріально-технічного постачання.
4. Стан зовнішньої конкуренції.
5. Особливості системи державного регулювання обраного підприємством виду економічної діяльності.
6. Наявність та ефективність системи захисту інформації та комерційної таємниці.
7. Компетентність управлінського апарату.

Саме на ці параметри потрібно передусім акцентувати увагу при ідентифікації чинників і загроз та розробці заходів із забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Не зважаючи на необхідність уніфікації підходів до управління економічною безпекою суб'єкта первинної ланки економіки, все ж об'єктивно існують її особливості залежно від виду економічної діяльності (табл. 1.3).

Так, для суб'єкта виробничого бізнесу пріоритетними завданнями є забезпечення доступу до господарських ресурсів, технологій та ринку збуту, для підприємства сфери послуг – збереженість інформації, торговельного – вигідні контракти з постачальниками, вдале місце розташування, ефективна маркетингова політика.

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика пріоритетів оцінювання і засобів забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва за окремими видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	Пріоритетні структурні складники	Пріоритетні індикатори безпеки	Особливості оцінювання	Засоби забезпечення
Промисловість	Техніко-технологічний, продуктовий, інноваційно-інвестиційний, інституційно-правовий, екологічний	Оборотність виробничих запасів, фондовіддача, рівень розвитку ТТБ та реалізації її потенціалу, рівень інноваційної активності, конкурентоспроможність промислової продукції, екологічність діяльності	Використання індикаторного та ресурсно-функціонального підходів, оцінювання ринкової вартості підприємства, інноваційності продукції, ефективності інвестицій	Стимулювання збільшення обсягів господарської діяльності; забезпечення позитивної динаміки обсягів виробництва продукції; сприяння отримання міжнародних сертифікатів якості; підвищення інноваційного складника конкурентоспроможності
Сільське господарство	Фінансово-страховий, продуктовий, інтелектуально-кадровий, техніко-технологічний	Показники продуктивності, проникнення страхування, рівень розвитку ТТБ та забезпечення сировиною	Оцінювання ризиків реалізації ресурсного та природного потенціалу, якості продукції	Страхування діяльності, продукції; формування резервних фондів; використання цільових програм та здійснення моніторингу для усунення загроз
Будівництво	Інвестиційний, інтелектуально-кадровий, техніко-технологічний, інституційно-правовий	Показники доступу до джерел фінансування, ефективності капіталовкладень, платоспроможності	Інвестиційний підхід, характеристика рівня доступу до ринку; оцінка фінансово-інвестиційних можливостей	Покращення доступу до інвестиційних ресурсів; збільшення частки обсягів фінансування та кількості проектів; удосконалення механізмів залучення та ефективності використання інвестицій

Продовження табл. 1.3

Види економічної діяльності	Пріоритетні структурні складники	Пріоритетні індикатори безпеки	Особливості оцінювання	Засоби забезпечення
Торгівля	Інтелектуально-кадровий, фінансовий, інформаційний, логістичний, маркетинговий, інституційно-правовий	Показники обсягів господарської діяльності, оборотності товарних запасів, ефективності використання торгових площ, ліквідності, ринкової частки	Використання підходу «оцінки та управління ризиками» підприємства та визначення рівня концентрації торговельної мережі, місця в ній підприємства	Прогнозування розвитку торговельної мережі; моніторинг ринкової частки підприємства та тенденції зміни споживчого попиту; активний вплив на відносини з суб'єктами зовнішнього середовища (постачальниками, споживачами, конкурентами та органами державної влади)

Специфікою оцінювання рівня безпеки суб'єктів підприємництва у промисловості є використання індикаторного та ресурсно-функціонального підходів для визначення ринкової вартості підприємства та його активів, динаміки їх зміни, інноваційність продукції, оцінка ефективності інвестицій. При цьому досягнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва здійснюється за рахунок стимулювання збільшення обсягів господарської діяльності, забезпечення позитивної динаміки обсягів виробництва продукції, отримання міжнародних сертифікатів якості, а також підвищення інноваційного складника конкурентоспроможності.

При оцінюванні рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств необхідно більше уваги приділяти визначенню рівня ресурсного та природного потенціалу. Суб'єкти цього виду економічної діяльності дуже вразливі до зміни природних факторів, які впливають на ефективність функціонування та стан безпеки. Тому, для гарантування належного рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, а також зменшення ризиків, пов'язаних з природними факторами, необхідно здійснювати страхування діяльності та продукції, формувати резервні фонди, використовувати цільові програми, здійснювати моніторинг зовнішнього середовища з метою усунення загроз діяльності. При цьому, особливу увагу слід звернути на забезпечення фінансово-страхового, продуктового, інтелектуально-кадрового, техніко-технологічного складників безпеки.

Безпеку будівельних підприємств значною мірою визначає їх характеристика рівня доступу до ринку, фінансово-інвестиційних можливостей. У будівельній діяльності посиленню рівня інвестиційного, інтелектуально-кадрового, техніко-технологічного, інституційно-правового складників безпеки сприяють передусім покращення доступу до інвестиційних ресурсів, збільшення частки обсягів фінансування та

кількості реалізованих будівельних проектів, удосконалення механізмів залучення та ефективності використання інвестиційних ресурсів.

Рівень концентрації торговельної мережі та доступ до неї є важливою характеристикою рівня економічної безпеки підприємств торгівлі. При цьому для її забезпечення необхідно здійснювати прогнозування розвитку торговельної мережі, проводити моніторинг ринкової частки підприємства у цільових сегментах та тенденції зміни споживчого попиту, здійснювати активний вплив на відносини з суб'єктами зовнішнього середовища (постачальниками, споживачами, конкурентами та органами державної влади).

Закономірно існують особливості й управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва залежно від його приналежності до того, чи іншого сектору підприємництва (табл. 1.4). У секторальному аспекті передусім такі чинники як стимулювання збільшення обсягів господарської діяльності, покращення доступу до ринків, розвиток торгово-збутової мережі, покращення інституційно-правового забезпечення економічної безпеки забезпечать сталість, поступальний розвиток та передумови безпеки суб'єктів великого бізнесу. Тому, насамперед доцільно подбати про належний рівень інноваційно-інвестиційної, продуктової, силової, інституційно-правової, інформаційної, логістичної, маркетингової складових безпеки.

Суб'єкти сектору середнього підприємництва характеризується здебільшого помірними обсягами фінансово-господарської діяльності, що зумовлює потребу в ефективності використання їх ресурсного забезпечення та гарантування збереження всіх видів ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних, інформаційних). Тому, насамперед доцільно подбати про належний рівень інтелектуально-кадрової, фінансової, маркетингової, інституційно-правової складових безпеки, що можна досягти шляхом стимулювання збільшення обсягів господарської діяльності, забезпечення позитивної динаміки продажу товарів.

Таблиця 1.4

Порівняльна характеристика пріоритетів оцінювання і засобів забезпечення економічної безпеки за секторами підприємництва

Сектор підприєм-ництва	Пріоритетні структурні складники	Пріоритетні індикатори рівня безпеки	Особливості оцінювання	Засоби забезпечення
Сектор великого підприємництва	Інноваційно-інвестиційний, продуктовий, силовий, інституційно-правовий, інформаційний, логістичний, маркетинговий	Економічна ефективність інвестицій, фінансова стійкість і ліквідність, ресурсовіддача, ринкова частка, вартість підприємства, захищеність корпоративних прав	Визначення ринкової вартості підприємства та його активів, динаміки їх зміни	Стимулювання збільшення обсягів господарської діяльності; покращення доступу до ринків; розвиток збутової мережі; покращення інституційно-правового забезпечення економічної безпеки

Продовження табл. 1.4

Сектор підприєм-ництва	Пріоритетні структурні складники	Пріоритетні індикатори рівня безпеки	Особливості оцінювання	Засоби забезпечення
Сектор середнього підприємництва	Інтелектуально-кадровий, фінансовий, маркетинговий, інституційно-правовий	Показники обсягів господарської діяльності, оборотності виробничих запасів, ефективності використання основних засобів, приміщень, ліквідності, ринкової частки	Використання ресурсно-функціонального підходу	Стимулювання збільшення обсягів господарської діяльності; забезпечення позитивної динаміки обсягів реалізації продукції
Сектор малого підприємництва	Фінансовий, кадровий, інституційно-правовий	Показники економічної ефективності діяльності, доступу до виробничих і товарних запасів, рівня інтегрованості в економічну систему та кооперації з підприємствами інших секторів	Моніторинг рівня відхилення фактичних значень діяльності підприємства від планових згідно його життєвого циклу	Деталізоване планування етапів життєдіяльності підприємства, а також поступового нарощення економічного і ресурсного потенціалу; пошук та використання форм інтеграції з суб'єктами середнього та великого бізнесу; обґрунтування механізмів горизонтальної інтеграції та кооперації в малому бізнесі

Суб'єкти малого підприємництва є найбільш вразливими з секторів економіки. Важливими характеристиками економічної безпеки для суб'єктів цього сектора виступають моніторинг рівня відхилення фактичних значень їх діяльності від планових. Тому деталізоване планування етапів життєвого циклу підприємства, поступове нарощення економічного і ресурсного потенціалу, пошук та використання форм інтеграції з середніми та великими підприємствами, обґрунтування механізмів горизонтальної інтеграції та кооперації в малому бізнесі спроможне створити сприятливі передумови безпеки малих суб'єктів господарювання.

Зауважимо, що незважаючи на те, що економічна безпека суб'єктів підприємництва є його внутрішньою характеристикою, проте вона визначається й поточним етапом життєвого циклу суб'єкта господарювання, залежить від ефективності діяльності за її функціональними напрямами, ефективності використання ресурсного забезпечення. За цими напрямами визначаються загрози, головні завдання та пріоритети управління економічною безпекою (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Джерела загроз, завдання і пріоритети забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва

	Джерела загроз	Головні завдання	Пріоритетні принципи
Залежно від етапу життєвого циклу	Діяльність, пов'язана зі створенням та початком функціонування підприємства	Раціональне планування складського господарства, налагодження системної сукупності зв'язків з постачальниками	Бізнес-планування створення та діяльності; прогнозування станів життєвого циклу та їх параметрів; цілевстановлення та визначення місії
	Фінансово-господарська діяльність	Формування ефективної логістичної системи постачання і збуту продукції, забезпечення фінансової безпеки, розробка ефективної та дієвої конкурентної стратегії	Плановості, керованості та поступальності у розвитку
	Параметри життєздатності підприємства на етапі зрілості	Створення ефективної системи моніторингу і планування діяльності, реалізації превентивних безпекових заходів	Адаптивності до змін середовища, попиту; підвищення рівня реакції на зміни зовнішнього середовища
	Характеристики функціонування підприємства на етапі спаду	Пошук можливостей вертикального та горизонтального розширення напрямів і видів діяльності, оптимізація використання ресурсного забезпечення, підвищення рівня використання економічного потенціалу	Диверсифікації діяльності; оптимізації ресурсного забезпечення
	Діяльність, пов'язана з диверсифікацією або перепрофілюванням діяльності	Припинення діяльності з найменшими витратами, пошук нових видів економічної активності та переміщення в них капіталу	Припинення діяльності після виконання місії та цілей і проходження етапів життєвого циклу
В межах напрямів діяльності	Маркетингова діяльність	Дослідження ринку та цільових сегментів, удосконалення цінової політики, стимулювання попиту, раціоналізація асортиментної політики, належне сервісне обслуговування	Безперервності, оперативності, науково-інформаційної обґрунтованості політики
	Фінансова діяльність	Забезпечення високого рівня ділової активності, платоспроможності та ліквідності, доступності фінансових та інвестиційних ресурсів	Оперативності, обґрунтованості політики
	Інноваційна діяльність	Формування ефективної інвестиційно-інноваційної політики, впровадження технічних, організаційних та інших нововведень	Економічної доцільності та ефективності політики
	Комерційно-збутова діяльність	Активний пошук ринків збуту, потенційних клієнтів, встановлення тривалих зв'язків з ними	Обґрунтованості

Продовження табл. 1.5

	Джерела загроз	Головні завдання	Пріоритетні принципи
За групами ресурсного забезпечення	Використання оборотних активів	Забезпечення оборотними коштами необхідних обсягів та асортименту, ефективне використання оборотних коштів у часі	Високої швидкості обертання, повноцінності нормування, належної якості дебіторської заборгованості
	Використання необоротних активів	Ефективне і раціональне використання торговельних площ та матеріально-технічної бази	Капіталізація, забезпечення активності та оновлення необоротного капіталу
	Використання персоналу	Укомплектування необхідною кількістю кваліфікованого персоналу, формування належної системи стимулювання працівників	Оптимізації структури персоналу; високого рівня його укомплектованості та кваліфікації, стабільності
	Використання нематеріальних активів	Систематичний пошук, розробка та впровадження інновацій, використання нематеріальних чинників підвищення конкурентоспроможності	Високого рівня захищеності прав власності; інноваційності господарювання

Безпечність, проте й ефективність функціонування кожного суб'єкта підприємництва залежить не так від можливості вчасно виявити джерело загроз його діяльності, як від їх попередження шляхом розробки і виконання завдань та дотримання принципів забезпечення економічної безпеки. Так, на різних етапах проходження життєвого циклу підприємства потрібно дотримуватися принципів: бізнес-планування створення підприємства та його господарства; прогнозування життєвого циклу; цілевстановлення та визначення місії; плановості, керованості та поступальності у розвитку; адаптивності до змін ринкового середовища, попиту на продукцію; диверсифікації діяльності; оптимізації ресурсного капіталу; припинення діяльності після виконання місії та цілей і проходження життєвого циклу.

Для запобігання загрозам, які можуть виникнути при здійсненні заходів за напрямами діяльності, підприємству необхідно виконувати завдання, спрямовані на забезпечення економічної безпеки, дотримуючись необхідних принципів. Так, при здійсненні маркетингової діяльності варто здійснювати: дослідження ринку та його цільових сегментів; розробку та впровадження обґрунтованої цінової політики, збільшення платоспроможного попиту, раціональної асортиментної політики та сервісного обслуговування. Здійснення фінансової діяльності передбачає виконання завдань: забезпечення високого рівня ділової активності, платоспроможності та ліквідності; формування стійкого фінансового стану, належного рівня доступу до фінансових та інвестиційних ресурсів. Для ефективного та безпечного здійснення інноваційної та комерційно-збутової діяльності необхідно сформувати ефективну інноваційно-інвестиційну політику, впровадити технічні,

організаційні та інші нововведення, а також активно здійснювати пошук ринків збуту та потенційних клієнтів. Для виконання поставлених перед підприємством завдань варто дотримуватись принципів: безперервності; оперативності; науково-інформаційної обґрунтованості політики; економічної доцільності та ефективності.

Для протидії загрозам, джерелом походження яких є використання різних груп ресурсного забезпечення, підприємству потрібно забезпечити необхідний обсяг та асортимент оборотних коштів та їх ефективне використання; підібрати кваліфікований персонал із створенням йому належних умов праці; сформувати систему стимулювання працівників; здійснювати систематичний пошук, розробку та впровадження інновацій; використовувати нематеріальні чинники підвищення рівня конкурентоспроможності, а також здійснювати ефективне і раціональне використання матеріально-технічної бази. Цей обсяг завдань можна вирішити шляхом ведення інноваційного типу діяльності із дотриманням принципів високої швидкості обертання оборотних коштів; повноцінності нормування; належної якості дебіторської заборгованості; капіталізації підприємства; високого рівня активності та оновлення необоротного капіталу; оптимізації структури персоналу; високого рівня укомплектованості та кваліфікації персоналу, його стабільності, високого рівня захищеності прав власності.

Ефективне управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва вимагає від фахівців у цій сфері володіння специфічним термінологічним апаратом. Його утворюють такі характеристики як ризики та загрози, індикатори безпеки, їх граничні (критичні) та порогові значення, показники типу «стимулятор», «дестимулятор», інтервального типу, функціональні та структурні складові безпеки, стан і рівень безпеки, об'єкти і суб'єкти безпеки, система забезпечення економічної безпеки та ін.

Надамо сутнісну характеристику окремих з них. Так, під загрозою безпеці розуміють сукупність наявних чи потенційно можливих явищ і чинників, які створюють небезпеку для отримання підприємством певних матеріальних чи фінансово-економічних втрат. Наслідки реалізації загрози завжди негативні.

На противагу загрозам, настання ризику може мати як негативний, так і позитивний вплив на діяльність та фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання. Відтак, ризик здебільшого трактують як ймовірність настання (або, навпаки, – не настання) певної події, внаслідок якої відбуваються непередбачувані підприємством втрати (або позитивний ефект) чи відхилення від очікуваних результатів. Крім того, відмінність ще полягає в тому, що наслідки настання ризику, як правило, м'якші, аніж реалізації загрози. Тобто загроза має в собі більш суттєві негативні наслідки для фінансово-економічного стану і безпеки підприємства.

Індикатори безпеки – показники (статистичні чи розрахункові) діяльності суб'єктів підприємництва, які найбільш повно характеризують явища або тенденції, що відбуваються в сфері його економічної безпеки.

Значення індикаторів поділяють на фактичні (реальні показники станом на певну дату аналізу), граничні або критичні (певні обґрунтовані дослідником значення індикаторів, перевищення яких викликає загрозливі процеси щодо стану безпеки за відповідним індикатором) та порогові значення (при проходженні яких змінюється стан безпеки суб'єктів підприємництва). Наприклад, працівниками відділу економічної безпеки визначене граничне значення індикатору «рентабельність доходу» в розмірі 15 %. Якщо фактичне значення цього показника становить 20 %, то за цією характеристикою підприємство перебуває в безпечній зоні. Але, якщо фактичне значення перевищить граничне (опуститься нижче 15 %), то настає стан небезпеки за аналізованим показником. При встановленні порогових значень розробляється їх певна шкала. Наприклад, для індикатора «рентабельність доходу» визначені такі порогові значення: 5 % – стан безпеки критично низький; 10 % – низький; 15 % – задовільний; 20 % – високий. При переході фактичного значення індикатору того, чи іншого порогу змінюється стан економічної безпеки підприємства.

Індикатор типу «стимулятор» – показник збільшення якого позитивно позначається на стані безпеки суб'єктів підприємництва. Сюди відносять практично усі показники ефективності господарювання та використання ресурсів. Індикатори типу «дестимулятор» – показники, підвищення яких, навпаки, – негативно позначається на стані безпеки підприємства. Як правило, сюди відносять показники, пов'язані з витрато- та ресурсомісткістю, плинністю персоналу, різного роду втратами тощо.

Інтервальні індикатори – показники, що мають перебувати у певних допустимих межах для того аби стверджувати про належний рівень безпеки підприємства. Як правило сюди відносяться фінансові коефіцієнти (ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості).

Важливим з огляду на використання вірної термінології є й застосування понять «стан» і «рівень» безпеки. Насправді поміж ними є відмінність, яка полягає в тому, що коли мова йде про конкретне розраховане чи обґрунтоване числове значення безпеки (наприклад, 82 % зі 100 % або 0,75 за шкалою від 0 до 1) використовують термін «рівень безпеки». Коли ж дослідник характеризує власну точку зору або експертні висновки щодо безпеки підприємства (які не мають конкретного числового вираження), то говорять про стан безпеки – низький, високий, загрозливий тощо.

1.3. Об’єкти економічної безпеки

До елементів системи економічної безпеки відносять різні характеристики, у т. ч. об’єкти безпеки і загрози та їх джерела, засоби захисту. При цьому чи не найважливіше місце при прийнятті рішень в системі заходів з забезпечення економічної безпеки суб’єкта господарювання посідають об’єкти безпеки. Як правило, в науковій літературі їх трактують як різні види діяльності підприємства, ресурси, персонал, основні засоби, тобто все те, на що спрямована діяльність із забезпечення безпеки.

В окремих дослідженнях до об’єктів системи економічної безпеки первинної ланки економіки відносять засоби, нормативно-правову базу та організаційні структури підприємства, відповідальні за забезпечення його захисту. В інших працях об’єкти системи безпеки аналізуються лише в аспекті відносин підприємства із суб’єктами зовнішнього економічного середовища. За такого підходу склад об’єктів доповнюють наукові підходи, нормативно-правова база, політика, стратегія, концепція, принципи, функції, завдання, методи та засоби, які підлягають управлінню в процесі забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів підприємства, їх захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Об’єктами безпеки є ресурси та активи суб’єктів підприємництва (матеріальні та нематеріальні), персонал, інформація, капітал, техніка, технологія. Таким чином доступність, а також збереженість наявних у суб’єктів підприємництва ресурсів дає змогу забезпечити стійкість і стабільність системи, на що й повинні бути спрямовані зусилля суб’єктів безпеки. Але ж елементами складу системи економічної безпеки суб’єктів підприємництва виступають й сукупність фінансово-економічних показників, потенційних і реальних загроз (у сферах персоналу, техніко-технологічної бази, інформації, активів і ресурсів підприємства, зовнішніх економічних агентів і суб’єктів, з якими підприємство вступає в економічні відносини), локальних індикаторів безпеки та управлінських рішень з її забезпечення.

Узагальнюючи зазначене, зробимо висновок, що об’єктом в системі управління економічною безпекою суб’єктів підприємництва є будь-який елемент його активів чи ресурсного забезпечення, інформації та системи фінансово-економічних відносин, який має або не має матеріально-речової форми, але втрата якого чи негативні зімни в його формуванні, стані і ефективності використання, процесі відтворення можуть вплинути на реалізацію фінансово-економічних інтересів, фінансово-економічний стан та ефективність підприємства, змінивши таким чином характеристику його економічної безпеки.

Саме такий підхід дозволяє зрозуміти, що сукупність об’єктів економічної безпеки суб’єктів підприємництва далеко не обмежується захистом матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Тут предметом

вивчення стає не лише їх збереженість і примноження, але й ефективність використання, створення передумов для хоча б простого (а в ідеалі – розширеного) відтворення.

Відтак, по-перше, склад об'єктів безпеки не обмежений певними нормативно-методичними чи інституціональними рамками та, по-друге, напрямами, за якими варто здійснювати типологізацію об'єктів економічної безпеки підприємства, є:

1. Матеріальні (елементи матеріально-технічної та техніко-технологічної бази, фонди обігу, ін.) та нематеріальні (у т. ч. об'єкти права інтелектуальної власності) ресурси і активи. Поділ на ресурси і активи обумовлює врахування як елементів, що належать підприємству і перебувають у складі його активів, так і залучених ззовні.
2. Інтелектуально-кадрове забезпечення та потенціал.
3. Інвестиційні та фінансові ресурси.
4. Інформація та комерційна таємниця підприємства, бази даних відносно результатів ділової розвідки.
5. Права доступу підприємства до ресурсів та ринків, видів і напрямів діяльності.
6. Структурні та функціональні підрозділи підприємства.
7. Сукупність фінансово-економічних відносин з суб'єктами внутрішнього і зовнішнього середовища господарювання.
8. Функціональні напрями та види діяльності підприємства, функції управління.
9. Нормативно-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення, показники стану і рівня економічної безпеки підприємства та її функціонально-структурних складових.

Потрібно згадати й про системність проблеми економічної безпеки. Вона, крім іншого, обумовлена тим, що забезпечення економічної безпеки кожної галузі, виду економічної діяльності, сектору економіки тощо потребує забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств, що їх утворюють. Своєю чергою, зміцнення системи економічної безпеки регіону чи держави загалом потребує ефективного управління системою безпеки галузевих економічних комплексів. Відповідно, потрібно розуміти, що перелік об'єктів економічної безпеки залежить від рівня розгляду цієї категорії. Тому, якщо йдеться про систему економічної безпеки держави, то сукупність її об'єктів утворюватимуть не лише, ті, що перелічені вище, але й загальна ефективність господарювання всіх підприємств, рівень розвитку галузей економіки, їх фінансова, інвестиційна та ресурсна забезпеченість, інноваційність розвитку, сприятливість економіко-правового та макроекономічного середовища функціонування підприємств.

Відтак, об'єктом державної діяльності у сфері економічної безпеки суб'єктів підприємництва стає визначення та моніторинг факторів, що підривають стійкість соціально-економічної системи підприємств та

національної економіки в короткостроковій та довгостроковій перспективі; формування економічної політики та інституціональних перетворень, що мінімізують негативний вплив виявлених чинників у рамках єдиної програми економічних реформ.

1.4. Суб'єкти економічної безпеки

Якщо об'єктом управління є той елемент, на який спрямовується діяльність, то суб'єктами управління є особи, інституції, організації, які її організовують та реалізують. Втім, згадувана комплексність і системність проблеми безпеки дозволяє зробити декілька важливих висновків. По-перше, залежність суб'єкта господарювання від зовнішнього середовища та впливу державного регулювання обумовлює потребу в розширенні складу суб'єктів управління безпекою через доповнення внутрішніх суб'єктів зовнішніми. По-друге, від стану безпеки безпосередньо залежить здатність підприємства до функціонування і розвитку, що визначає його засновників (учасників) головним суб'єктом управління. По-третє, якщо на підприємстві відділ безпеки відсутній, то до цієї роботи дотичні практично всі структурні підрозділи суб'єкта господарювання, що ускладнює ідентифікацію конкретних обмежених виконавців.

Отже, передусім слід говорити про те, що суб'єкти управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва потрібно поділяти на дві групи (1) зовнішніх та (2) внутрішніх суб'єктів.

До зовнішніх суб'єктів відносяться органи державного управління економікою, а також організації та інституції безпекового та підприємницького середовищ. Так, функції безпеки в тій, чи іншій мірі покладені на такі державні інституції, як Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші органи виконавчої влади, державні адміністрації і органи місцевого самоврядування, Національний банк України, прокуратура, збройні сили, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України, інші військові та цивільні формування [2].

Проблеми становлення і зростання підприємницького сектору більшою мірою регулюють дещо інші державні структури. Це, крім Кабінету Міністрів України, Державна регуляторна служба України і її територіальні та структурні підрозділи, Український та регіональні фонди підтримки підприємництва, головні управління економіки при регіональних та місцевих державних адміністраціях, об'єднання підприємців, роботодавців, ін. структури.

Питаннями державного контролю, у т. ч. в частині безпеки, займаються органи МВС, судочинства, прокуратури, державної митної служби, антимонопольного комітету, виконавчої влади, захисту права приватної та інтелектуальної власності.

Відносно недержавної інфраструктури економічної безпеки суб'єктів підприємництва, то її утворюють служби безпеки бізнесу, охоронні структури, громадські та асоціативні підприємницькі організації, суб'єкти з надання інформаційно-аналітичних і консалтингових послуг. Важливу роль у заходах з безпеки відіграють й інституції, що готують фахівців у цій сфері чи надають послуги з безпеки. Їх умовно можна віднести до зовнішніх суб'єктів економічної безпеки підприємства. Однак, варто відмітити, що діяльність вказаних інституцій не може безпосередньо здійснювати вплив на економічну безпеку окремого суб'єкта бізнесу, а лише створює відповідні умови для її забезпечення. Таким чином діяльність зі зміцнення економічної безпеки підприємства в значній мірі забезпечується суб'єктами його внутрішнього середовища та може бути доповнена, підсилена діяльністю зовнішніх інституцій.

Таким чином ці інституції утворюють зовнішнє суб'єктне середовище економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні. Але для того, щоб його функціонування було ефективне важливим концептуальним напрямом розвитку та удосконалення інституційного безпекового середовища суб'єктів підприємництва є усвідомлення та використання механізму «інституціонального тристороннього партнерства» шляхом налагодження колективно-договірного регулювання відносин в його рамках (рис. 1.2). Йдеться про укладання національної, регіональної та галузевих угод.

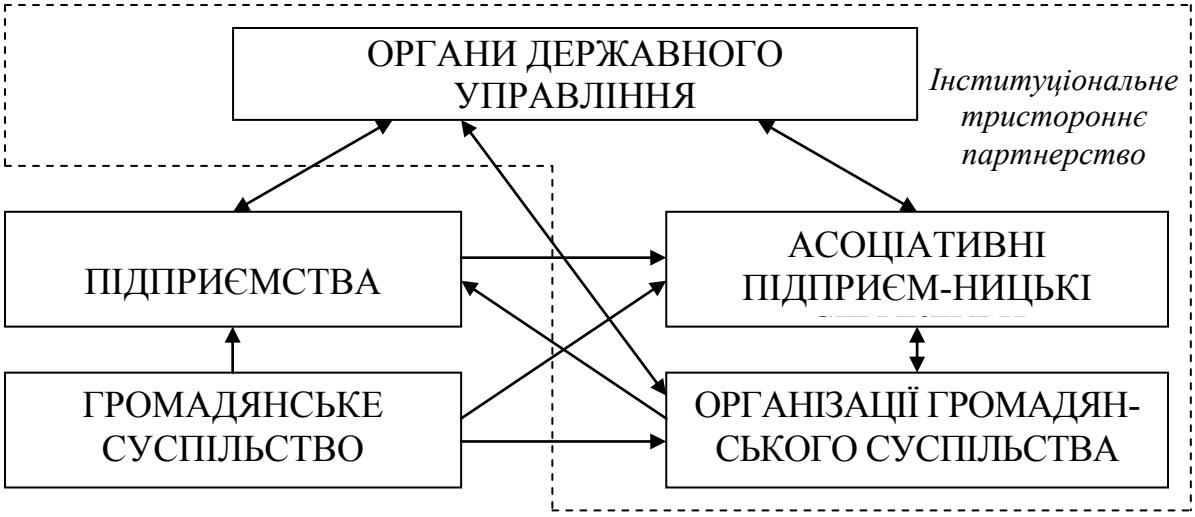

Рис. 1.2. Концептуальна схема формування інституційного тристороннього партнерства держави, підприємств та громадянського суспільства, спрямованого на формування багаторівневої системи суб'єктів безпеки

Головні завдання вказаних колективних інституцій у контексті формування дієвої системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва відображено в табл. 1.6. При цьому до організацій громадянського суспільства відносяться професійні спілки, громадські

об’єднання непідприємницького спрямування, громадські політичні рухи і партії, недержавні організації соціального захисту, недержавні аналітичні установи. Власне їх роль в забезпеченні належної ефективності описуваного процесу є важливою, оскільки їх місія полягає у виступі так званим «арбітром» суспільної корисності рішень, які приймаються органами влади, а також соціально-економічної та суспільної відповідальності підприємств.

Таблиця 1.6

Пріоритетні завдання держави, асоціативних підприємницьких та організацій громадянського суспільства щодо забезпечення економічної безпеки підприємницького сектора

Суб’єкти інституціонального триствороннього партнерства	Завдання
Органи державного управління	удосконалення законодавства, що визначає економіко-правове та безпекове середовище функціонування підприємств; стимулювання створення та розвитку інституцій та удосконалення інституціонального середовища; формування формальних і неформальних інститутів (правил поведінки); запровадження стратегічного програмування та здійснення моніторингу стану розвитку та повноцінності інституційного середовища економічної безпеки господарювання
Асоціативні підприємницькі організації (договірні та асоціативні, включаючи кооперативні)	• створення дорадчих та координаційних рад при органах влади з метою контролю дотримання принципів прозорості, справедливості та рівності при проходженні підприємстваи дозвільних та погоджувальних процедур, оформленні доступу до господарських ресурсів і прав, захисту від рейдерства; • розробка та доведення до органів влади всіх рівнів пропозицій щодо удосконалення нормативного регламентування підприємницької діяльності та інституційного середовища господарювання; • реалізація заходів, спрямованих на формування позитивного іміджу легітимного підприємця у суспільстві; • сприяння зниженню рівня постійних трансакційних витрат;
Організації громадянського суспільства	формування якісно нової форми «економічного протекціонізму»; недопущення реалізації недоцільних для суспільства корпоративно-лобістських рішень; розробка корисних рішень з удосконалення середовища підприємницької діяльності і безпеки та державного управління в цій сфері

Йдеться про формування якісно нової форми «економічного протекціонізму», що відповідає ринковим засадам побудови господарської системи та утворення комплексу сприятливих макроекономічних передумов для структурно-збалансованого розвитку та безпеки суб’єктів підприємництва; недопущення реалізації недоцільних для суспільства корпоративно-лобістських рішень; розробку корисних

рішень з удосконалення середовища безпеки підприємницької діяльності та державного управління в цій сфері.

Проте й окремі суб'єктів підприємництва можуть реалізувати власний інтеграційний потенціал у напрямі управління економічною безпекою. Йдеться про їх значно ширші компетенції за умови інтеграції у асоціативні підприємницькі організації, що спроможні (на відміну від розрізнених підприємств) здійснювати такі функції як:

– створення дорадчих та координаційних рад при органах влади з метою підвищення якості державних послуг у регуляторній сфері, реєстрації бізнесу, дозвільних процедур, контролю дотримання принципів прозорості, справедливості та рівності при проходженні дозвільних та погоджувальних процедур, оформленні доступу до господарських ресурсів і прав, а також контролю над розробкою, прийняттям та виконанням рішень органів державної влади всіх рівнів, впровадження механізмів відповідальності держави за наслідки управління економікою та безпосередньо її регуляторною політикою;

– розробка та доведення до органів влади пропозицій щодо удосконалення нормативного регламентування безпеки підприємницької діяльності та інституційного середовища безпеки бізнесу;

– реалізація заходів, спрямованих на формування позитивного іміджу легітимного підприємця у суспільстві;

– сприяння зниженню рівня постійних трансакційних витрат.

Основною метою діяльності асоціативних підприємницьких організацій і об'єднань є перенесення на державу більшої частини витрат у відносинах бізнесу і державних органів та стимулювання таким чином держави до удосконалення інституційного середовища безпеки економічних відносин.

На мікрорівні до суб'єктів економічної безпеки підприємництва варто відносити як окремих осіб, так і підрозділи, служби підприємства, які безпосередньо здійснюють діяльність у сфері безпеки або сприяють її посиленню на підприємстві. Водночас перелік суб'єктів системи економічної безпеки підприємства залежить від особливостей, характеристик її об'єктів, а також зумовленого певними специфічними умовами середовища функціонування. Зокрема, до суб'єктів можна віднести працівників апарату управління, а саме тих, що входять до складу відділу економічної безпеки, працівників відділу кадрів, планово-економічного, юридичного відділів. Проте, не лише працівники апарату управління здійснюють активний вплив на безпеку підприємства.

Управління таким важливим функціональним напрямом діяльності як економічна безпека потребує створення служби безпеки (СБП) або принаймні делегування і розподілу відповідних функцій на інші структурні підрозділи чи виконавців. При цьому дії мають спрямовуватися на: забезпечення життєздатності і сталого розвитку суб'єктів підприємництва; організацію взаємодії (у разі необхідності) з

підрозділами служб безпеки інших суб'єктів бізнес, у т.ч. фінансово чи комерційнопов'язаних; проведення моніторингу загроз і ризиків, виявлення їх факторів та джерел, реалізацію превентивних заходів на їх вплив; вироблення механізму мінімізації загроз і ризиків, здійснення комплексу заходів, що забезпечують захищеність майна та інтересів суб'єктів підприємництва.

Створення додаткового структурного підрозділу завжди пов'язане з фінансовими та управлінськими витратами. Але коли йде мова про забезпечення виживання суб'єкта господарювання в складних умовах недосконалого конкурентного та інституціонального середовища, та створення такої структури об'єктивно необхідне. Попри те створення відділу безпеки дозволяє також і управляти забезпеченням не лише простого, але й розширеного відтворення суб'єкта господарювання упродовж життєвого циклу функціонування. Саме тому, оцінюючи ефективність функціонування служби безпеки підприємства, потрібно враховувати як вчасне виявлення джерел загроз їх попередження шляхом розробки і виконання завдань та дотримання принципів економічної безпеки підприємницької діяльності, так і вплив на розвиток підприємства.

Досягнення цього потребує дотримання наступних принципів при створенні СБП: планування створення відділу; прогнозування життєвого циклу; цілевстановлення та визначення місії підприємства; плановості, керованості та поступальності у розвитку; адаптивності до змін ринкового середовища, попиту на продукцію; диверсифікації діяльності; оптимізації ресурсного капіталу; припинення діяльності після виконання місії та цілей і проходження життєвого циклу підприємством.

Основними передумовами створення СБП є необхідність нівелювання таких ризиків та перешкод ведення суб'єктом господарювання підприємницької діяльності:

– внутрішніх (втрата значних фінансових ресурсів через недостатньо ефективне управління ними; умисні неправомірні дії чи бездіяльність працівників підприємства; критичне відставання від конкурентів за рівнем техніко-технологічного забезпечення та техніко-технологічної модернізації; істотне зменшення попиту, зумовлене помилками при обранні ринкових сегментів; погіршення достовірності та втрата доступу до інформації; збитки та втрати через невідповідність екологічним нормам; втрати внаслідок низького рівня фізичного захисту персоналу, майна підприємства, порушення пропускного та внутрішньо-об'єктного режимів);

– зовнішніх (ускладнення доступу та збільшення вартості фінансових ресурсів; непередбачувані зміни ринкової кон'юнктури; погіршення дисципліни поставок; негативні дії суб'єктів ринку; втрати

зумовлені недоліками системи захисту прав власності та економічних інтересів інвесторів; форс-мажорні обставини включно з загостренням внутрішньополітичної ситуації, націоналізацією, конфіскацією товарів і підприємств, введенням ембарго; істотне збільшення вартості програмного забезпечення; розголошення третіми особами конфіденційної інформації, що завдає шкоди фінансово-господарській діяльності підприємства; природно-кліматичні та техногенні форс-мажорні обставини; втрати через дії кримінальних угруповань, рейдерство, напад на персонал, пограбування, крадіжки, знищення чи псування майна підприємства, промисловий шпіонаж).

Загалом, класичним слід вважати підхід до побудови організаційної структури служби безпеки суб'єктів підприємництва, відображений на рисунку 1.3. У нормативних документах з організації діяльності СБП виокремлюють конкретні об'єкти, що підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань, такі як:

- персонал (керівники підрозділів підприємства, персонал, який володіє інформацією, що становить комерційну таємницю);
- матеріальні засоби праці та фінансові кошти (приміщення, споруди, устаткування, транспорт, валюта, коштовні речі, фінансові документи);
- інформаційні ресурси з обмеженим доступом;
- засоби та системи комп'ютеризації діяльності підприємства;
- технічні засоби та системи охорони й захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

При цьому безпосередня організація забезпечення безпеки перерахованих об'єктів покладена на суб'єктів безпеки підприємства, а саме відповідних внутрішніх підрозділів, служб, а також зовнішніх відомств та установ.

Суб'єктів безпеки підприємства можна класифікувати за такими ознаками:

1) залежно від безпосередньої участі у забезпеченні безпеки:

- спеціальні суб'єкти, створені виключно для виконання функцій із забезпечення безпеки підприємства, як власна структурна одиниця, так і залучена на умовах договору;
- напівспеціальні суб'єкти, до безпосередніх функцій яких входить забезпечення окремих функцій безпеки підприємства;
- решта персоналу та структурні підрозділи, участь яких у здійсненні заходів із забезпечення безпеки підприємства має винятковий характер.

Рис. 1.3. Об'єктно-суб'єктивний склад та організаційна побудова служби безпеки суб'єктів підприємництва

2) залежно від форми власності та підпорядкування:

- державні органи, які здійснюють повноваження щодо захисту легітимних законних фінансово-економічних інтересів суб'єктів господарювання, або ж надають послуги стороннім підприємствам на умовах укладених договорів, прикладом чого є діяльність Державної служби охорони МВС України;

- недержавні органи, які представлені охоронними організаціями, аналітичними центрами, інформаційними та консалтинговими службами та за відповідну плату на умовах комерційного договору надають послуги з охорони об'єктів, забезпечують захист інформації, комерційної таємниці тощо. До цієї групи суб'єктів належать і власні служби безпеки підприємства.

3) залежно від правової основи функціонування (легітимності суб'єктів):

- офіційні органи, що функціонують у межах вітчизняного та міжнародного законодавства;

- структури, діяльність яких відбувається поза правовим полем України. Діяльність таких структур по мірі відмови суб'єктів бізнесу від

їхніх «послуг» зменшується, однак відкидати їх існування не варто. Зазвичай такі послуги пропонуються суб'єктам бізнесу, діяльність яких повністю або частково відбувається в тіні, що є підставою до шантажу або задля так званого «принижування».

Рис. 1.4. Організаційна побудова служби безпеки на суб'єктах малого підприємництва

У залежності від обраного виду економічної діяльності, розмірів підприємства й інших критеріїв функціонування СБП, використовувані нею елементи механізму захисту економічних інтересів підприємства можуть кардинально змінюватися. Звичайно, важливу роль відіграють й фінансово-матеріальні можливості, необхідні для організації політики з забезпечення економічної безпеки. Так, на малих за обсягами фінансово-економічної діяльності суб'єктах підприємництва служба безпеки може складатися з відділів аналітичної та оперативної роботи (рис. 1.4).

На середніх за обсягами фінансово-економічної діяльності суб'єктів підприємництва служба безпеки складається з окремих відділів, які забезпечують виконання певних функцій управління або захист об'єктів безпеки (рис. 1.5).

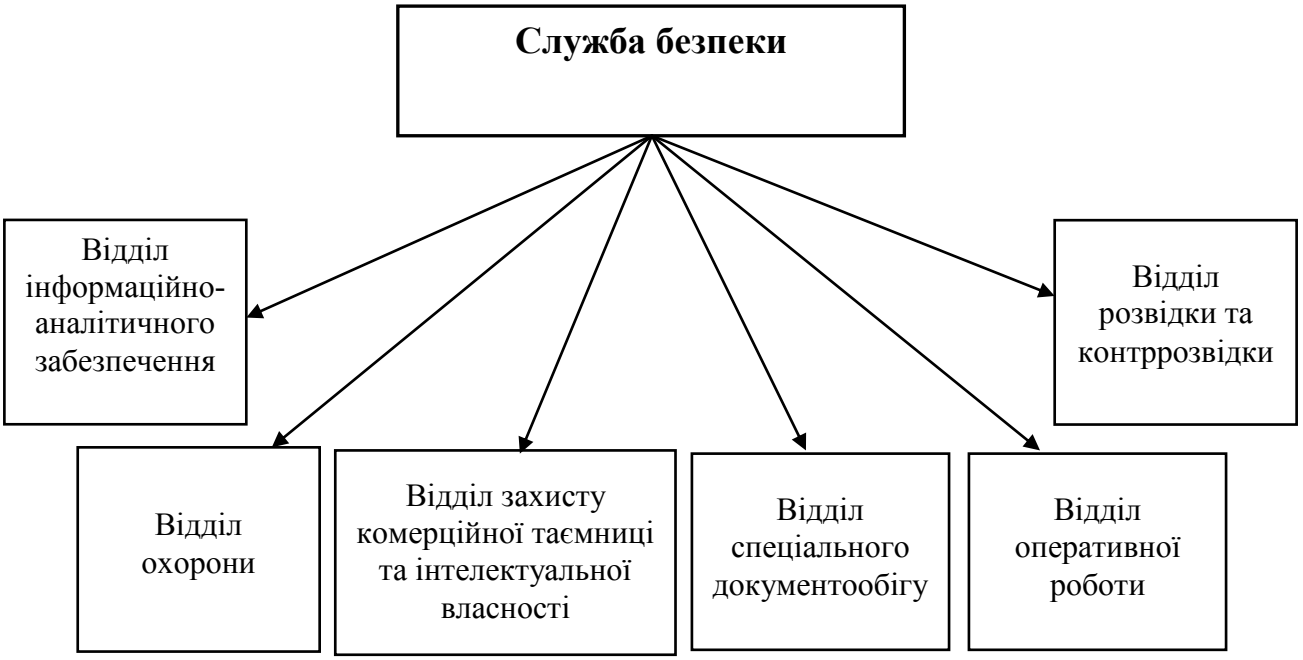

Рис. 1.5. Організаційна побудова служби безпеки на суб'єктах підприємництва середніх розмірів

На суб'єктах підприємництва з особливо великим обсягом господарсько-фінансової діяльності структура служби безпеки буде мати такий вигляд (рис. 1.6).

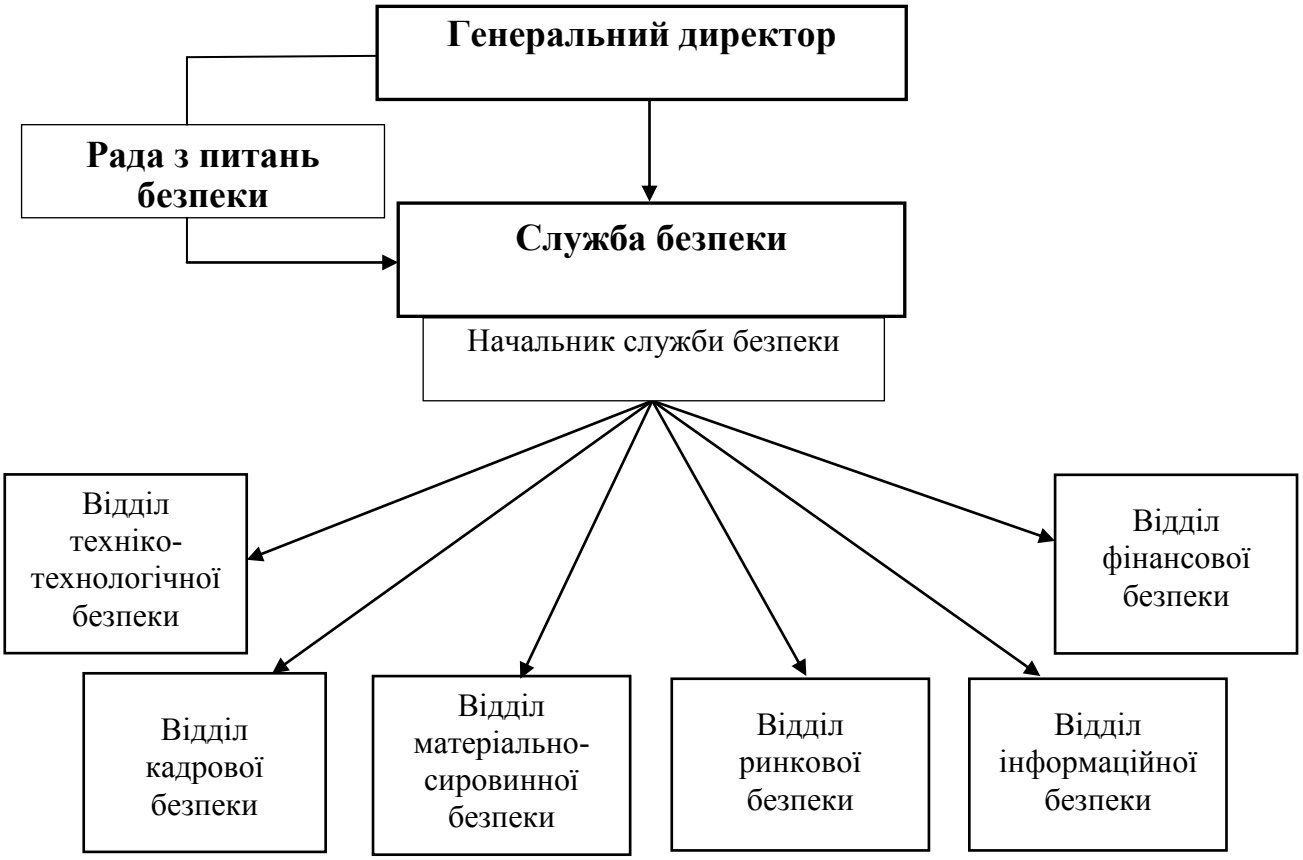

Рис. 1.6. Організаційна побудова служби безпеки на великих суб'єктах підприємництва

Іншим важливим аспектом є те, що для досягнення завдань економічної безпеки та гарантування належного її рівня необхідне виконання функцій безпеки, узгоджених з усталеними управлінськими підходами, а саме:

1) аналіз (оцінка), що передбачає дослідження поточного стану безпеки підприємства та середовища його функціонування на предмет виявлення ризиків і загроз;

2) планування як розробку змісту та послідовності дій, спрямованих на досягнення запланованих цілей управління;

3) організація, що стосується систематичного коригування завдань безпеки і взаємовідносин між працівниками, що їх виконують;

4) мотивація персоналу з метою досягнення цілей безпеки;

5) контроль як процес спостереження за здійсненням поставлених завдань для визначення ступеня ефективності їх виконання, а в разі необхідності застосовування регулюючих заходів.

Додамо й те, що визначення мети та формування завдань, дотримання принципів і функцій безпеки слугують основою розробки ефективної політики гарантування економічної безпеки, під якою варто розуміти сукупність скоординованих заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання. В той же час політика забезпечення економічної безпеки повинна узгоджуватись із тактичними і стратегічними планами розвитку суб’єктів підприємництва у всіх сферах їх життєдіяльності та напрямах господарювання.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Які підходи закладаються в основу визначення поняття економічної безпеки суб’єктів підприємництва?
2. Розкрийте зміст поняття «економічна безпека суб’єкта підприємництва».
3. В чому полягає об'єктивна необхідність та передумови забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні?
4. Мета і цілі, місце економічної безпеки суб’єктів підприємництва в системі узагальнюючих показників їх діяльності.
5. Перелічіть та охарактеризуйте об’єкти економічної безпеки на різних рівнях управління.
6. Хто входить до складу зовнішніх та внутрішніх об’єктів економічної безпеки суб’єктів підприємництва?
7. Охарактеризуйте поняття систем безпеки: національної, економіки держави, підприємства.

8. Дайте характеристику структури системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

9. Якими є наукові підходи до формування переліку структурних складових економічної безпеки суб'єкта господарювання?

10. Охарактеризуйте роль та значення функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва: фінансового, інтелектуально-кадрового, техніко-технологічного, продуктового, інформаційного, інституційно-правового, силового.

Питання для самостійного вивчення

1. Поняття фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
2. Фінансово-економічні відносини суб'єкта підприємництва з зовнішніми суб'єктами як об'єкт його економічної безпеки.
3. Відносини з внутрішніми суб'єктами як об'єкт економічної безпеки бізнесу.
4. Функції та завдання суб'єктів інституційної інфраструктури безпеки бізнесу.
5. Характеристика функціонально-структурних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Питання для дискусії

1. Особливість категорії «економічна безпека суб'єктів підприємництва» та її відмінність від понять конкурентоспроможності, реалізації економічного потенціалу, життєздатності та інших комплексних економічних понять.
2. Доцільність включення до системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва таких функціональних складових, як: силова, інформаційна, екологічна, логістичні, маркетингова.
3. Диференціація економічної та корпоративної безпеки суб'єктів підприємництва.
4. Держава як суб'єкт системи економічної безпеки.
5. Доцільність включення до суб'єктів економічної безпеки суб'єктів підприємництва державних структур та інституцій зовнішньої інфраструктури.

План семінарського заняття

1. Сутнісна характеристика поняття «економічна безпека суб'єктів підприємництва».
2. Предмет діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

3. Об’єкти економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

4. Суб’єкти економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

5. Система економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

6. Сукупність структурних складових економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

Теми рефератів

1. Аналіз стану та динаміки розвитку середовища комерційної господарської діяльності як передумови економічної безпеки бізнесу в Україні за даними рейтингу Світового банку Doing business.

2. Галузевий аналіз статистичних показників розвитку як передумови економічної безпеки підприємництва в Україні.

3. Сутнісно-типологічна характеристика наукових підходів до трактування змісту категорії «економічна безпека суб’єктів підприємництва» та виокремлення її функціонально-структурних характеристик

4. Характеристика еволюції наукових поглядів на необхідність та політику забезпечення економічної безпеки суб’єктів господарювання.

5. Особливості та організаційно-економічний зміст корпоративної безпеки суб’єктів підприємництва.

6. Компаративний аналіз управління економічною безпекою за видами економічної діяльності та секторами підприємництва.

7. Характеристика об’єктів економічної безпеки суб’єктів підприємництва залежно від виду економічної діяльності.

8. Роль та завдання діяльності державних структур як суб’єкта управління безпекою суб’єктів підприємництва.

9. Характеристика вітчизняної інституційної інфраструктури безпеки бізнесу.

10. Аналіз сформованості та ефективності функціонування інфраструктури підтримки малого підприємництва та її ролі в системі безпеки малих підприємств.

Тестові завдання

1. Що не належить до об’єктивно необхідних передумов забезпечення економічної безпеки суб’єктів господарювання в Україні?

а) малі та незадовільні показники фінансово-господарської діяльності підприємств в Україні;

б) існування тіньового сектора;

в) низький рівень конкурентоспроможності підприємств;

г) збільшення кількості вітчизняних підприємств.

2. У чому принципова відмінність категорій безпеки та конкурентоспроможності суб’єктів господарювання?

а) перша характеризує максимально необхідну ефективність господарювання і захищеність від ризиків, а друга – мінімальну;

б) перша характеризує мінімально необхідну ефективність господарювання і захищеність від ризиків, а друга – максимальну;

в) перша характеризує стан максимально ефективного функціонування і реалізації ресурсного потенціалу та захищеність від ризиків, а друга – вищу ефективність в порівнянні з конкурентами;

г) друга характеризує стан максимально ефективного функціонування і реалізації ресурсного потенціалу та захищеність від ризиків, а перша – вищу ефективність в порівнянні з конкурентами.

3. Оберіть найбільш повне та правильне визначення суті поняття економічної безпеки суб'єкта господарювання:

а) стан і здатність економічної системи суб'єкта господарювання протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку;

б) стан, що характеризує рівень доступу суб'єкта господарювання до ресурсів та ринків, економічну ефективність його функціонування, захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, наявність передумов для простого відтворення;

в) стан захищеності життєво важливих і законних інтересів суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних протиправних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до статутних завдань;

г) стан захищеності суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх економічних небезпек та загроз, що ґрунтується на діяльності людей, суспільства, держави з виявлення, ослаблення, усунення, віддзеркалення небезпек і загроз, здатних знищити їх, закрити шлях до виживання й розвитку.

4. Що з наведеного не належить до найбільш важливих завдань-характеристик забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання?

а) мінімально необхідний рівень економічної ефективності;

б) створення передумов для розширеного відтворення діяльності;

в) створення стабільних відносин з постачальниками ресурсів та належних умов виходу на ринки збуту товарів (послуг);

г) передбачення і мінімізація негативних наслідків економічних ризиків.

5. Що не відноситься до внутрішніх невід'ємних характеристик поняття економічної безпеки суб'єктів господарювання?

а) створення передумов розвитку;

б) забезпечення ефективного функціонування зараз;

в) базування на минулому;

г) детальний аналіз показників діяльності протягом останніх років.

6. Який з підходів не використовується при трактуванні суті поняття економічної безпеки суб'єктів господарювання?

а) стан захищеності та можливість усувати загрози і негативні впливи зовнішнього середовища;

б) стан мінімально ефективного використання ресурсів;

в) внутрішня здатність до виживання і розвитку під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища;

г) якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності.

7. Що з наведеного не належить до внутрішніх функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) соціальна;

б) фінансова;

в) інституційно-правова;

г) силова.

8. Що з наведеного не належить до функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва, які характеризують її стан?

а) інтелектуально-кадрова;

б) силова;

в) техніко-технологічна;

г) маркетингова.

9. Що з наведеного не належить до функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва, які характеризують ефективність діяльності з її забезпечення?

а) екологічна;

б) силова;

в) інноваційна;

г) інформаційна.

10. У чому особливість поняття корпоративної безпеки порівняно з економічною безпекою?

а) характеризує об'єкт безпеки – саме підприємство та внаслідок цього охоплює не лише фінансові та економічні складові його безпеки;

б) відображає сукупність наявних та потенційно важливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації інтересів підприємства у економічній сфері;

в) характеризує стан захищеності не тільки підприємства, але й економічних інтересів його засновників і персоналу;

г) є результатом аналізу поточного рівня забезпечення інтелектуальної і кадрової складової економічної безпеки.

11. Що таке граничні (критичні) значення економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) максимальні значення індикаторів економічної безпеки;

б) значення індикаторів, при перевищенні яких сигналізується про входження в зону небезпеки;

в) показники розвитку, які найбільш повно характеризують явища і тенденції його економічної безпеки;

г) мінімальні значення індикаторів економічної безпеки.

12. Індикатори економічної безпеки – це:

а) кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції у фінансово-економічному стані підприємства;

б) кількісні величини, порушення яких викликає загрозливі процеси у фінансово-економічному стані підприємства;

в) значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства, перевищення яких сигналізує про зміну характеристики стану безпеки підприємства;

г) кількісні величини, порушення яких викликає негативні тенденції у стані економічної безпеки підприємства.

13. В чому принципова відмінність понять «загроза» та «ризик»?

а) загрози є тим негативним наслідком, що настає після реалізації ризиків;

б) негативні наслідки загроз більш істотні, ніж ризиків;

в) загрози показують на що впливає ймовірне настання ризику;

г) реалізація загрози завжди носить негативний вплив на економічні результати, а ризиків – ні.

14. Що відображає порогове значення індикатора економічної безпеки?

а) перехід від одного стану безпеки до іншого;

б) максимальний стан небезпеки;

в) мінімальний стан небезпеки;

г) перевищення фактичного значення показника порогового засвідчує про настання економічної небезпеки.

15. Що таке граничне значення індикатора економічної безпеки?

а) інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворювальних процесів;

б) кількісні величини, порушення яких викликає загрозливі процеси в стані економічної безпеки;

в) реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінювання економічного стану з точки зору забезпечення сталого розвитку підприємства;

г) реальні статистичні показники фінансово-господарської діяльності, які найбільш повно характеризують явища і тенденції у фінансово-економічній сфері.

16. Що означає принцип «гласності та конфіденційності» в системі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання?

а) система основних заходів безпеки повинна бути відома всім працівникам за умови збереження необхідної інформації про її результати;

б) інформація про характеристику стану безпеки та діяльність із її забезпечення має бути рівноцінно як публічною, так і прихованою;

в) система безпеки повинна бути побудована таким чином, щоб вона діяла постійно, захищаючи інтереси підприємства в умовах ризику та протидії зловмисникам;

г) вся робота із забезпечення безпеки підприємства повинна здійснюватись на основі чинного законодавства та не суперечити йому.

17. Оберіть принцип управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва, що відповідає здійсненню як циклічної роботи – від постановки плану до виконання його заходів, так і щоденного контролю джерел, суб'єктів та можливостей протидії загроз:

а) безперервності;

б) циклічності;

в) плановості;

г) контролю.

18. Дотримання якого з наведених принципів управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва дозволяє забезпечити комплексність політики у цій сфері, своєчасність реалізованих заходів та можливість контролю їх реалізації і ефективності, а також формування бюджету витрат на безпеку:

а) безперервності;

б) циклічності;

в) плановості;

г) контролю.

19. Якого принципу управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва необхідно дотримуватися навіть якщо суб'єкту бізнесу протидіють кримінальні структури, злочинці, суб'єкти рейдерства, інші фізичні та юридичні особи, що діють не законно?

а) безпечності;

б) адекватності реакції;
в) суб'єктної реакції;
г) законності.

20. Що є об'єктом в системі управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва?

а) функціональні зв'язки;
б) різноманітні види діяльності, їх майно та ресурси, персонал;
в) головні економічні показники фінансово-господарської діяльності;
г) системна сукупність критеріїв та індикаторів стану і рівня економічної безпеки.

21. Хто є суб'єктом управління економічною безпекою?

а) органи державного управління та працівники апарату управління підприємством, спеціалізовані підприємства та організації;
б) апарат управління підприємством та його персонал;
в) служба безпеки підприємства;
г) засновники і керівник підприємства.

22. До якої функціональної складової економічної безпеки належить індикатор "термін обороту оборотних активів"?

а) інформаційна;
б) фінансова;
в) техніко-технологічна;
г) товарного забезпечення.

23. До якої складової економічної безпеки належить індикатор «продуктивність праці»?

а) інтелектуально-кадрова;
б) силова;
в) фінансова;
г) техніко-технологічна.

24. До якої складової економічної безпеки належить індикатор «фондовіддача»?

а) фінансова;
б) інтелектуальна і кадрова;
в) інформаційна;
г) техніко-технологічна.

25. Як називається звіт Світового банку, за результатами якого робляться висновки щодо сприятливості середовища для ведення бізнесу?

а) Doing business;
б) Entrepreneurship environment;
в) Rank of easy business;
г) World bank entrepreneurship environment.

26. Згідно якої теорії в процесі еволюції наукових поглядів на сутність підприємства економічна безпека розглядалася через вплив конкурентів та інституцій зовнішнього середовища?

а) підприємництва;
б) еволюційна;
в) неокласична;
г) інституціональна.

27. Оберіть підхід, якого немає в економічній літературі щодо трактування суті поняття «економічна безпека суб'єктів підприємництва»:

а) залежно від захищеності від ризиків і загроз;
б) згідно здатності до самовиживання і розвитку;
в) залежно від доступності до державного замовлення та системи матеріально-технічного постачання;
г) згідно захищеності комерційної таємниці та інформації.

28. Що означає процес декомпонування економічної безпеки?

а) підбір усіх необхідних заходів, які потрібно реалізувати для забезпечення економічної безпеки;
б) поетапне оцінювання її стану та рівня;
в) почергове забезпечення належного стану та рівня економічної безпеки;
г) поділ характеристик безпеки на її функціональні та структурні складові.

29. Як називається колективно-договірне регулювання відносин між суб'єктами господарювання, державою та суспільними організаціями, спрямоване на формування сприятливого для економічної безпеки середовища господарювання?

а) інституціональне тристороннє партнерство;
б) укладання тристоронніх галузевих та тарифних угод;
в) тристороннє без пекове співробітництво;
г) колективне регулювання тристоронніх відносин.

30. Що із зазначеного не відноситься до об'єктів економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) сукупність фінансово-економічних відносин з суб'єктами внутрішнього і зовнішнього середовища господарювання;

б) система законодавства, що регулює обраний суб'єктом підприємництва вид економічної діяльності;

в) права доступу підприємства до ресурсів та ринків, видів та напрямів діяльності;

г) нормативно-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення, показники стану і рівня економічної безпеки.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1. Поточна організаційна структура відділу економічної безпеки суб'єкта малого виробничого підприємництва має вигляд як на рисунку 1.7.

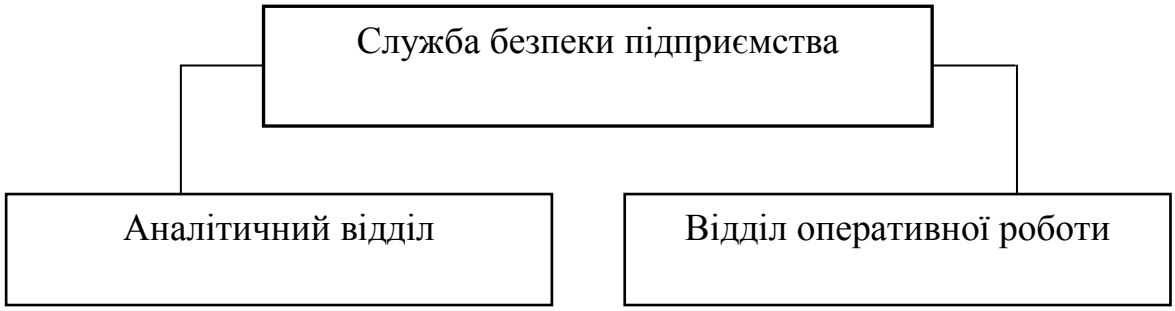

Рис. 1.7. Діюча організаційна побудова служби безпеки суб'єкта малого підприємництва

У наступному році очікується злиття підприємства з іншим суб'єктом господарювання, що дозволить удвічі збільшити суму власного капіталу, розширити ринкову частку до 30 %, створити 150 нових робочих місць та збільшити обсяги виробництва і збуту продукції до 500 млн грн на рік. Які зміни мали б відбутися у конфігурації відділу безпеки. Представте ілюстративне відображення нової організаційної побудови служби безпеки.

Завдання 2. Визначте внутрішню організаційну структуру відділу економічної безпеки (керівництвом підприємства прийнято рішення про обрання комплексної стратегії забезпечення економічної безпеки) великого будівельного підприємства – господарського товариства та розмістіть її в межах загальної організаційної структури управління бізнесом (рис. 1.8).

Результати представити в ілюстративній формі.

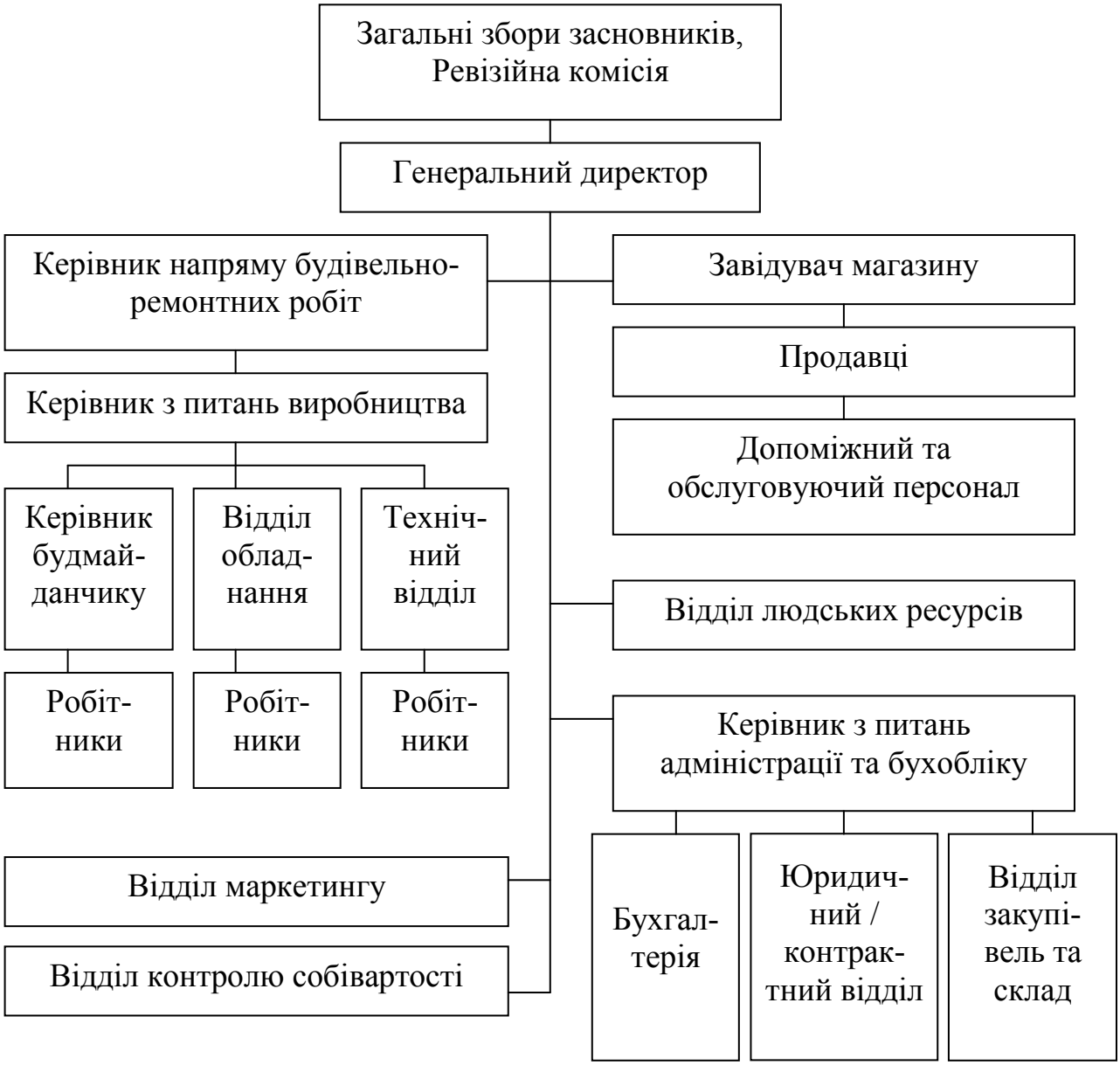

Рис. 1.8. Діюча організаційна структура управління бізнесом

Термінологічний словник

Економічна безпека суб'єкта підприємництва – це стан життєздатності протягом періоду життєвого циклу його функціонування, що одночасно гарантує виконання місії та цілей, доступ до ресурсів і ринків, захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, мінімально економічно обґрунтований рівень ефективності функціонування та наявність передумов до розвитку або хоча б простого відтворення.

Корпоративна безпека – це стан, за якого фінансово-економічна безпека суб'єкта бізнесу розглядається як окремий напрям з лише економічними, фінансовими та маркетинговими аспектами, не включаючи

інші складові безпеки (силову, інформаційну, екологічну, логістичну та ін.).

Загроза безпеці – сукупність наявних чи потенційно можливих явищ і чинників, які створюють небезпеку для отримання матеріальних чи фінансово-економічних втрат.

Ризики економічної безпеки – ймовірність настання певних подій, внаслідок яких відбуваються непередбачувані втрати (або позитивний ефект) чи відхилення від очікуваних результатів.

Індикатори безпеки – показники (статистичні чи розрахункові) діяльності, які найбільш повно характеризують явища або тенденції, що відбуваються в сфері економічної безпеки.

Граничні (критичні) значення індикаторів безпеки – обґрунтовані аналітиком значення індикаторів, перевищення яких викликає загрозливі процеси щодо стану безпеки за відповідним індикатором.

Порогові значення індикаторів безпеки – обґрунтовані аналітиком значення індикаторів, при проходженні яких змінюється (переходить з одного стану в інший) стан безпеки суб'єкта підприємництва.

Індикатор безпеки типу «стимулятор» – показник, збільшення якого позитивно позначається на стані безпеки.

Індикатор безпеки типу «дестимулятор» – показник, підвищення якого негативно позначається на стані безпеки.

Інтервальні індикатори безпеки – показники, що мають перебувати у певних допустимих межах для того, щоб стверджувати про належний рівень безпеки.

Стан економічної безпеки суб'єкта підприємництва – якісна характеристика його поточної економічної безпеки.

Рівень економічної безпеки суб'єкта підприємництва – конкретне числове значення, яке характеризує його поточну економічну безпеку.

Об'єкт в системі управління економічною безпекою суб'єкта підприємництва – будь-який елемент його активів чи ресурсного забезпечення, інформації та системи фінансово-економічних відносин, який має або не має матеріально-речової форми, але втрата якого чи негативні зімни в його формуванні, стані і ефективності використання, процесі відтворення можуть вплинути на реалізацію фінансово-економічних інтересів, фінансово-економічний стан та ефективність, змінивши таким чином характеристику його економічної безпеки.

Суб'єкти управління системою економічної безпеки суб'єкта підприємництва – засновники, керівництво та персонал підприємства, а також державні органи влади та інституції зовнішньої інфраструктури, що мають відношення до прийняття управлінських рішень у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Література до теми

1. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия : защита коммерческой тайны : моногр. / Г. А. Андрощук, П. П. Крайнев. – К. : Ин Юре, 2000. – 400 с.
2. Варналій З.С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації: монографія. К., Знання України. 2020. 423 [1] с.
3. Гаврилюк А. М. Формування системи управління економічною безпекою підприємництва / А. М. Гаврилюк // Економіка та держава. – 2005. – № 10. – С. 43-45.
4. Економічна безпека торговельного підприємства : моногр. / Л. О. Омелянович, Г. Є. Долматова. – Донецьк : Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2005. – 196 с.
5. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : моногр. / Микола Миколайович Єрмошенко. – К. : ВЦ КНТЕУ, 2001. – 309 с.
6. Діяльність суб'єктів господарювання за 2018 рік : Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України. 2019. 154 с.
7. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011. Назустріч економічному зростанню та процвітанню. – К.: Фонд «Ефективне управління», 2011. – 198 с.
8. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства : Навчальний посібник / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
9. Інтернет-ресурс Світового банку. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013.
10. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
11. Кравчук П. Я. Формування системи корпоративної безпеки : дис... канд. екон. наук: 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / П. Я. Кравчук; [Терноп. держ. екон. ун-т]. – Тернопіль, 2006. – 232 с.
12. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІПМБ, 2003. – 64 с.
13. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. / за ред. Валерія Михайловича Геєця. – Х. : Інжек, 2006. – 240 с.
14. Нижник В. М. Економічна дипломатія та економічна безпека України : навчальний посібник / Віктор Михайлович Нижник. – Хмельницький : вид-во ХНУ, 2007. – 299 с.
15. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : Навчальний посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2011. – 544 с.
16. Основи економічної безпеки : підруч. / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков ; МВС України; Національний ун-т внутрішніх справ. – Харків : вид-во Нац. ун.-ту внутрішніх справ, 2003. – 236 с.

17. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – К. : ДП «Август Трейд», 2012. –588 с.

18. Тумар М. Б. Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека : Навчальний посібник. – К. : Хай-тек прес, 2008. – 400 с.

19. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : Навч. посібник / І. П, Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів: ЛДУВС, 2011. – 380 с.

20. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : Монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 388 с.

21. Франчук В. І. Основи економічної безпеки : навчальний посібник / В. І. Франчук. – Львів : ЛУВС, 2008. – 203 с.

22. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією із суб'єктами зовнішнього середовища : моногр. / Людмила Григорівна Шемаєва. – К. : НІПМБ, 2009. – 357 с.

23. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: Монографія. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.

Найбезпечніший спосіб подвоїти свої гроші –
це скласти їх вдвоє і покласти у власну кишеню
(К. Хаббард)

ТЕМА 2
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Система національної безпеки та економічна безпека держави

Найвищим рівнем в системі безпеки держави є національна безпека. Це складна система, що визначає стан і параметри життєздатності не лише соціально-економічного комплексу, а – нації як історичної спільності людей, що складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, особливостей культури і характеру, які визначають її ознаки.

Відтак, національна безпека охоплює характеристики (1) держави як організаційно-керівного утворення, створеного суспільством для організації та управління країною з метою забезпечення суспільних потреб, потреб населення та кожного її громадянина; (2) стану безпеки національної економіки; (2) політичного сектору; (4) силової або військової захищеності; (5) збереженості екології; (6) інформаційної безпеки та (7) наявності можливостей для формування, розвитку і ефективного використання інтелектуально-кадрового потенціалу нації. Власне, ці компоненти й утворюють структуру національної безпеки, слугують її структурними складовими (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Структурні складові національної безпеки

Національна безпека – стан (1) захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства і держави, за якого забезпечуються (2) сталий розвиток суспільства, (3) своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Якщо розглядати суто економічні аспекти національної безпеки, то їх характеризує стан захищеності такої структурної складової як «економічна безпека держави», актуальність як прикладного, так і

загальнотеоретичного вирішення проблем якої посилюється здебільшого в періоди соціально-економічної нестабільності, економічного спаду та криз. На це звернув увагу свого часу К. Маркс, ввівши в перелік власних наукових інтересів дослідження економічних криз та дійшовши висновку, що кризи закономірні, циклічні і мають матеріальну основу, піддаються прогнозуванню і пом'якшуються ефективним державним регулюванням.

Вивчення проблем економічної безпеки свого часу стосувалося також теорій: ризиків (дослідження Ф. Найта, Дж. Кларка), катастроф як масштабних загроз суспільного розвитку задля обґрунтування способів їх подолання та недопущення соціальних криз (праці Т. Оліва, Е. Ласло), конфліктів як всередині, так і між суспільними групами, окремими індивідами, державою (результати наукових пошуків А. Дмитрієва, Р. Дарендорфа), системного упорядкування та самоорганізації (які розвивали Р. Барталанфі, Г. Хакен, І. Блауберг).

Необхідність та завдання гарантування економічної безпеки відображалися і у економічній теорії добробуту А. Бергсона, А. С. Пігу, В. Парето, Дж. Бентама, Г. Сіджвіка та ін. Зокрема, було запропоновано типологію станів розвитку національного господарства з погляду суспільства за різних комбінацій індивідуальної корисності (від безпечного до небезпечного). Оптимальним було визначено таке співвідношення, за якого економіка як система застрахована від потрясінь.

Розвиваючи теорію економічного порядку, В. Ойкен довів, що процес реформування національного господарства апріорі загрозливий для інтересів держави, а тому потребує ґрунтовного прогнозування і планування на предмет забезпечення економічної стабільності і стійкості.

Дотичними до етимології економічної безпеки варто визнати наукові доробки інституціоналізму (праці У. Мітчелла, Дж. Коммонса, Р. Моргентау, Т. Ілгена, Дж. Гелбрейта), зокрема при дослідженні таких категорій як економічна потужність, її компоненти та детермінанти; пошуку шляхів підвищення економічної міцності держави, до яких Р. Моргентау відніс вигідність географічного розташування, наявність природних ресурсів, потенціалу промисловості, стану розвитку війська, ефективність систем державного управління та регулювання, дипломатії, національної самосвідомості та моральності суспільства. У подальшому Ч. Кіндльбергер виокремив такі складові потужності національного господарства, як продуктивність економіки та розвиненість технологій, конкурентоспроможність продукції, обсяги національного доходу і золотовалютних запасів, рівень економічної спеціалізації, наявність передумов для модернізації та розвитку економіки.

Глобалізація та посилення залежності між національними економіками, які спостерігалися з середини XX ст., привели до активізації наукових досліджень, в яких економічна безпека трактувалася з огляду на

так званий економічний суверенітет, як напрям із акцентом на державну зовнішньоекономічну політику функціонування національних економік в умовах світових економічних криз (праці Я. Тінбергена та Ч. Кіндльбергера). Варто зауважити, що на цих ранніх етапах кристалізації економічної безпеки як окремого напряму економічної науки її проблеми зводилися в основному до військової сфери та доступу до природних ресурсів. Зокрема, застосування військової сили вважалося вирішальним аргументом у системі міжнародних економічних відносин.

У концепції так званого нового міжнародного економічного порядку було висунуто гіпотезу про недієздатність сучасних політичної та економічної систем у контексті вирішення складних проблем міжнародної економіки, що призводить до негативного наслідку – внутрішньо-економічної дестабілізації. Відтак, навіть економічно розвинені держави не спроможні повноцінно стверджувати про стан високої економічної безпеки в умовах істотної взаємозалежності та взаємопов'язаності національних економік. Ключем до вирішення цієї проблеми прихильники концепції визначають спільність інтересів та участь країн у реалізації спільних стратегій міжнародного економічного співробітництва і розвитку задля їх безпеки.

На сучасному етапі розвитку науки сутнісні характеристики економічної безпеки перебувають вже не на стадії становлення, а на стадії уточнення сутнісно-системних характеристик на різних рівнях управління як у загальнотеоретичному плані, так і у теоретико-прикладному аспекті, спрямованих на зміцнення безпеки у стратегічно важливих сегментах економіки, зокрема у її реальному секторі.

Концептуальні характеристики економічної безпеки держави не обмежуються лише проблемами економічного зростання в умовах глобалізації та конкуренції, але відображають багатофакторний соціально-економічний феномен, визначаються особливостями державного регулювання відносин власності, інноваційно-інвестиційної модернізації, комерційно-господарського середовища, створення умов та мотиваційних механізмів галузево-секторального розвитку, розвитку людського капіталу.

Теоретичні пошуки у сфері забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем часто зводилися до обґрунтування відповіді на питання, чи цей процес взагалі може бути керованим, а якщо так, то яким чином і якою є роль держави. Очевидно, що саме органи державного управління є головним суб'єктом управління економічною безпекою на макро- та мезорівнях системної ієрархії, а її гарантування потребує створення адекватних умов. Відтак, за кожної конкретної ситуації у тій чи іншій країні утворюється певна модель поведінки суб'єктів (а вони часто також виступають і у ролі об'єктів) економічної безпеки.

За сучасних умов розвитку світогосподарських відносин посилюються такі загрози застосування тотальної фінансово-господарської закритості, як уповільнення процесів обміну (з країнами партнерами по зовнішньоекономічних відносинах) товарами (послугами), капіталами, об'єктами інтелектуальної власності, результатами інноваційної діяльності; забезпечення конкурентоспроможності валового національного продукту потребує все більшої концентрації власних фінансово-інвестиційних ресурсів; послаблення конкуренції на внутрішньому споживчому ринку за недостатнього державного контролю врешті-решт призводить до погіршення якості споживчих товарів і послуг, що запускає механізми зниження рівня якості життя населення з негативними наслідками посилення соціальних проблем та погіршення демографічної ситуації.

Теоретико-методичні основи економічної безпеки досліджувалися у багатьох вітчизняних та зарубіжних наукових публікаціях та потрібно зробити важливий висновок про те, що на сьогодні відсутній єдиний усталений підхід до трактування сутнісних характеристик цієї економічної категорії. За результатами їх узагальнення є підстави стверджувати про найпоширеніші підходи до трактування сутності економічної безпеки держави. Зокрема, ця категорія спершу була застосована при характеристиці глобального військово-стратегічного протистояння найбільш економічно розвинених країн світу в часи «холодної» війни, коли безпека розглядалася як забезпечення життєздатності економіки країни в умовах військових дій.

Багаторічний світовий досвід свідчить, що потужність і національна безпека характеризуються передусім станом економіки, її фінансовими можливостями як у воєнний, так і в мирний час. Тому акценти щодо підходів до трактування економічної безпеки держави все більше зміщуватися у бік забезпечення виживання країни у разі природних лих або екологічних катастроф, а в науковій літературі достатнього поширення набув підхід, за якого економічна безпека розглядалася як забезпечення життєздатності національної економіки в умовах світових економічних криз.

Втім, у міру зростання обсягів та посилення терористичних загроз у світі змінився вектор безпеки, яку почали розглядати з акцентуванням на таких аспектах, як: протидія економічній підтримці тероризму; розкриття руху фінансових потоків, пов'язаних із цими діями (розкриття інформації про розрахункові банківські рахунки терористичних структур, про відмивання кримінальних грошей та ін.); забезпечення прозорості економічної інформації про вливання фіктивного капіталу; недопущення

корупційних банкрутств і виявлення порушень, пов'язаних із капіталізацією і власністю.

Наступним став підхід, що ґрунтується на концепції національних інтересів і національної сили. Тобто йдеться про визнання того, що сила, передусім військова, виступає пріоритетним інструментом забезпечення економічної, зокрема міжнародної, безпеки країни.

Наприкінці XX ст. тенденції розвитку національних та світової економіки стали малопрогнозованими з використанням концептуальних моделей неокласичної економічної теорії. Це розглядається як одна з причин започаткування так званої інституційної концепції економічної безпеки держави, в основі якої – інститути або економічні «правила гри».

Таким чином у наукових публікаціях, присвячених проблемам економічної безпеки держави, подаються різноманітні підходи до її трактування. Проте, незважаючи на певні відмінності в акцентах визначення досліджуваного поняття, обґрунтування більшості з них передбачає використання таких характеристик, як економічна незалежність, захист національних інтересів, економічне зростання, соціальна спрямованість політики. Відтак, є підстави стверджувати, що поняття «економічна безпека держави» складне та багатогранне, зумовлюється впливом багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Разом з тим, за будь-якого підходу основоположними характеристиками економічної безпеки держави є:

1) розвиток (якщо національне господарство не розвивається, то його можливості до життєздатності та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам різко знижуються);

2) стійкість (як міцність і надійність структурних елементів складної системи «економіка», вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків у її межах, здатність витримувати внутрішні і зовнішні навантаження);

3) надійність і здатність об'єкта безпеки до виживання і розвитку в умовах дії внутрішніх та зовнішніх загроз, а також непередбачуваних, часто непрогнозованих чинників (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Елементи системи забезпечення економічної безпеки держави [6, с.14]

Відтак, основні елементи економічної безпеки загалом характеризують здатність країни володіти достатнім економічним потенціалом, необхідним для самостійного, стійкого, динамічного розвитку; самодостатньо відтворювати і забезпечувати населення життєво необхідними благами, гарантувати належний рівень життя; зберігати високий рівень стабільності в умовах дії економічних, політичних, соціальних, природних і техногенних загроз. Безпосередньо об’єктами економічної безпеки виступають економічна система та інституціональні перетворення, а предметом – методи, механізми, інструменти і технології функціонування економічних систем та інституціональних перетворень.

Одним з найбільш поширених є підхід до розгляду категорії економічної безпеки держави як стану економіки та інститутів влади, при якому забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни та достатній оборонний потенціал, особливо в умовах несприятливого розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів; застосування цієї економічної категорії відображає

готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів задля розвитку економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства.

Втім, зустрічаються підходи, коли її трактують як сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довготривалому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою підтримання її конкурентоспроможності; протистояти зовнішнім економічним загрозам; якнайповніше реалізовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці.

Поняття економічної безпеки держави також визначено і на офіційному державному рівні, зокрема в Конституції України та в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, де її визначено як стан національної економіки, за якого зберігається стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатність задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави її зміст, основні положення та складові елементи. Проте, в науковій літературі зустрічаються й підходи до трактування економічної безпеки держави з позиції здатності до розвитку, ефективності функціонування економіки тощо. Підбиваючи висновки з узагальнення теоретико-методичних засад категорії економічної безпеки держави (рис. 2.3), зауважимо, що саме вона є головним елементом у системі управління національним господарством.

Претендує на об'єктивність висновок про те, що кожен із вказаних підходів має право на існування, а їх поєднання являє собою доволі комплексну системно-структурну характеристику економічної безпеки держави. Попри те, як оцінювання стану, так і напрями політики забезпечення економічної безпеки можуть формуватися не за функціональним, а за проблемно-цільовим підходом.

За результатами конвергенції наукових трактувань змісту категорії «економічна безпека держави» є підстави визначити в якості операційних цілей забезпечення державної політики такі, як розвиток інституційної інфраструктури (державної та громадської), гарантування безпеки, зростання національної економіки та вдосконалення її структурних характеристик, розвиток зовнішньоекономічної діяльності та зміцнення конкурентних позицій економіки на зовнішніх ринках, покращення місця національної економіки у міжнародному поділі праці.

Рис. 2.3. Ідентифікація сутнісних характеристик та цільових орієнтирів державної політики забезпечення економічної безпеки держави [24, с. 42-43]

Окрім цього, до операційних цілей забезпечення економічної безпеки держави також відносяться: забезпечення економічної і політичної стабільності, покращення якості життя населення, системи його соціальної підтримки і захисту, задоволення потреб населення у товарах і послугах, підвищення рівня ресурсної незалежності та збільшення обсягів інвестицій в економічну модернізацію на інноваційних засадах, збереження навколишнього середовища, природних, матеріальних та духовних цінностей; ощадливе та екологічно орієнтоване використання сировинних і природних ресурсів.

Як і на мікрорівні політика забезпечення економічної безпеки держави також опирається на декомпонування на окремі структурні складові, що дозволяють системно виявляти стан та напрями посилення системи безпеки (рис. 2.4).

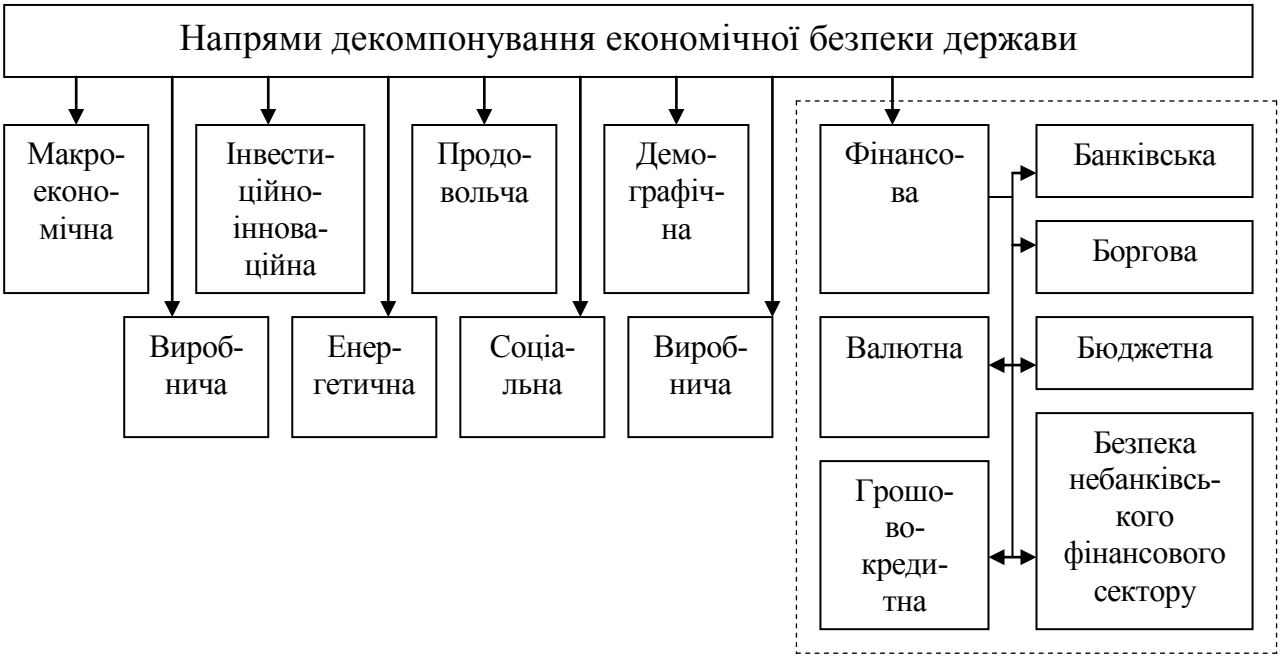

Рис. 2.4. Структурні складові національної безпеки

Державна політика повинна використовуватися для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки із врахуванням параметрів економічної безпеки. Без ідеології розвитку та культивування необхідного для цього промислового і науково-технічного потенціалу пріоритетні завдання безпеки, що стосуються наповнення бюджетів, забезпечення зайнятості та соціальної захищеності населення, підвищення якості життя, вирішити неможливо.

Втім, тут існує ще один важливий аспект. Ідеться про те, що національна економіка є складною системою, утвореною величезною кількістю структурованих підсистем та елементів у їх межах. Більшість із них взаємодіють та є взаємозалежними. Тому важливо планувати і реалізовувати завдання розвитку з нижчого до вищого рівнів системної

ієрархії управління. Важлива роль відводиться і державній регіональній політиці з виокремленням інституційних та модернізаційних пріоритетів у межах загальнодержавної стратегії економічних реформ.

Держава являє собою сукупність взаємодіючих між собою регіональних і місцевих соціально-економічних формувань, які входять до складу національної економіки та є її продуктивними комплексами. Відтак, соціально-економічна система «регіон» є цілісним утворенням, частиною єдиної системи держави, забезпечує дотримання балансу місцевих, регіональних і національних інтересів. Але ця система сполучена вертикально-горизонтальними та функціональними зв'язками з видовою, галузевою і секторальною системами, які у свою чергу, утворені сукупністю економічних агентів та їх об'єднань, в основі яких – соціальний та матеріальний капітал. Відповідно, системи (підсистеми) економічної безпеки соціуму, господарського суб'єкта, галузі, регіону також розглядаються як складові (підсистеми) економічної безпеки держави (рис. 2.5).

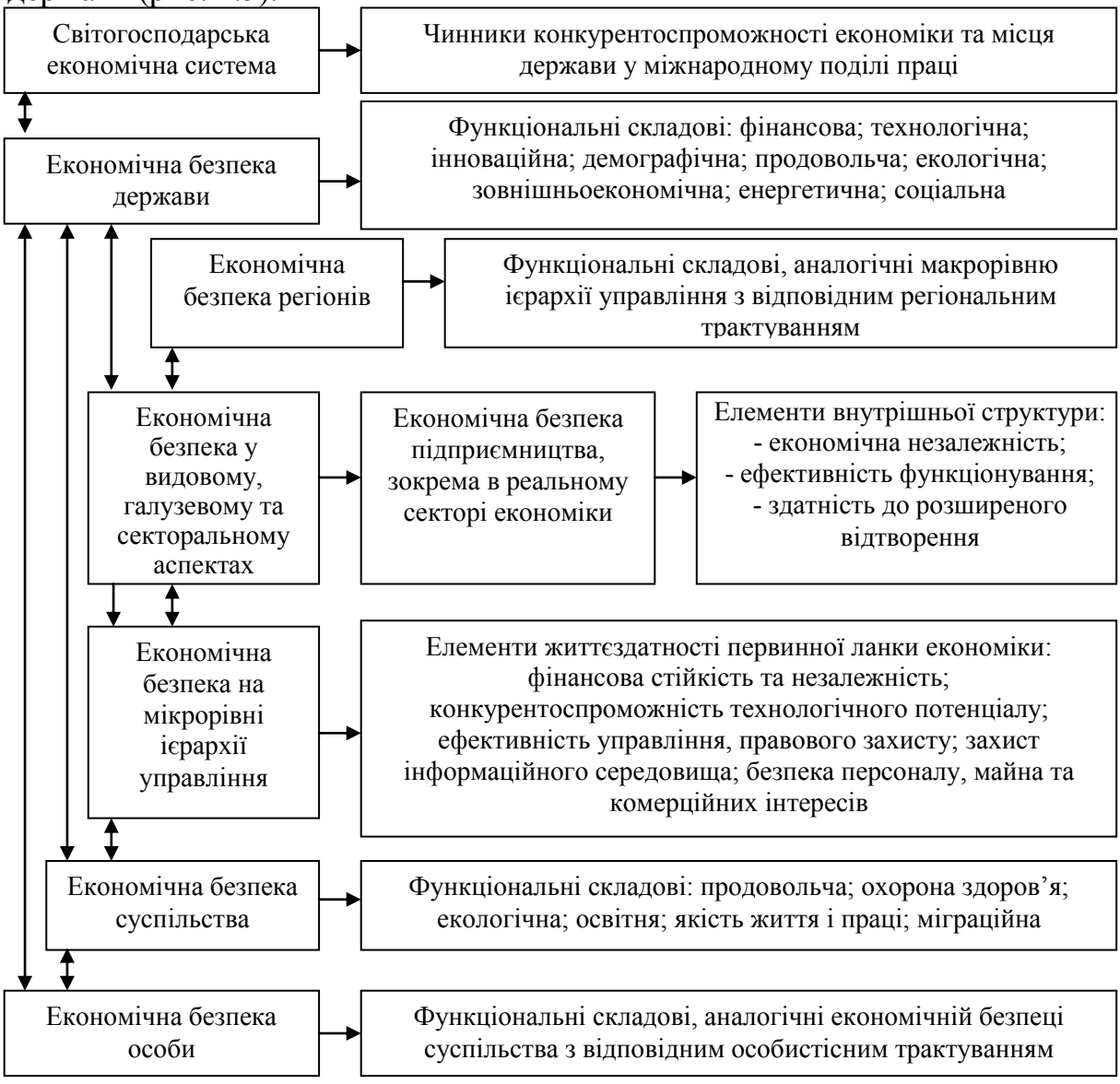

Рис. 2.5. Багаторівнева поліструктурна система економічної безпеки держави [24, с.48]

Причому послідовність результатів політики забезпечення економічної безпеки держави є наступною: формування інституційного базису безпеки сукупності підприємств реального сектора економіки → забезпечення життєздатності стратегічно важливих (для національного господарства) підприємств → реалізація заходів, спрямованих на демонополізацію економіки → стимулювання ділової активності населення → посилення інноваційно-інвестиційної активності підприємств базових видів економічної діяльності з метою посилення конкурентоспроможності економіки держави → покращення та забезпечення структурно збалансованого розвитку національного господарства → зміцнення структурних складових елементів та узагальнюючого рівня економічної безпеки держави.

2.2. Економічна безпека суб'єктів підприємництва як елемент системи економічної безпеки держави

Серед досліджень проблем економічної безпеки є багато праць, де обґрунтовуються сутнісні характеристики та економічний зміст поняття «система економічної безпеки». Наведемо їх окремі результати. Так, систему економічної безпеки підприємства трактують як:

– наукову теорію, політику і стратегію безпеки, методи її забезпечення, концепцію безпеки підприємства;

– сукупність спеціальних органів, служб, а також всіх необхідних заходів, методів та засобів, спрямованих на забезпечення захисту життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз;

– сукупність взаємопов'язаних елементів, які гарантують безпеку підприємства та забезпечують досягнення її цілей; елементами системи економічної безпеки є об'єкти безпеки і загрози та їх джерела, засоби захисту;

– певне співвідношення об'єктів, засобів, нормативно-правової бази та організаційних структур підприємства, відповідальних за забезпечення його захисту;

– сукупність об'єктів, суб'єктів, ризиків та загроз;

– сукупність взаємопов'язаних елементів зовнішньої та внутрішньої безпеки (спеціальних служб, об'єктів, наукових підходів, нормативно-правової бази, політики, стратегії, концепції, принципів, функцій, завдань, методів та засобів), які спрямовуються для забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів підприємства, захист цих інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Втім, класично систему безпеки суб'єктів підприємництва розглядають як сукупність важливих взаємопов'язаних елементів, функціонування яких спрямоване на реалізацію превентивних заходів та недопущення настання внутрішніх і зовнішніх загроз для захисту економічних інтересів, а також створення безпечних умов для подальшого

розвитку бізнесу. Структура системи забезпечення економічної безпеки повинна складатись з таких елементів: 1) суб'єкти безпеки; 2) цілі та завдання системи безпеки; 3) об'єкти безпеки (капітал, керівництво та персонал, інформаційні ресурси, об'єкти інтелектуальної власності, імідж); 4) механізми забезпечення безпеки (принципи, функції, форми, методи, сили і засоби); 5) режим функціонування системи забезпечення економічної безпеки (повсякденний, підвищеної готовності, у надзвичайних ситуаціях); 6) загрози.

У наукових працях з проблем безпеки окремі науковці, притримуючись системного підходу, зазначають, що система економічної безпеки має формуватися у відповідності до функціональної системи безпеки підприємницької діяльності. Система безпеки підприємницької діяльності повинна формуватися з урахуванням сукупності взаємопов'язаних її елементів (в якій зміна одного зачіпає інтереси інших елементів системи); апарату управління та механізмів прийняття рішень; спільної мети та завдань; підсистем. Причому система містить визначений перелік суб'єктів, елементів та їх мету, функцій, засобів забезпечення інтересів суб'єктів системи та форм їх фінансування (рис. 2.6).

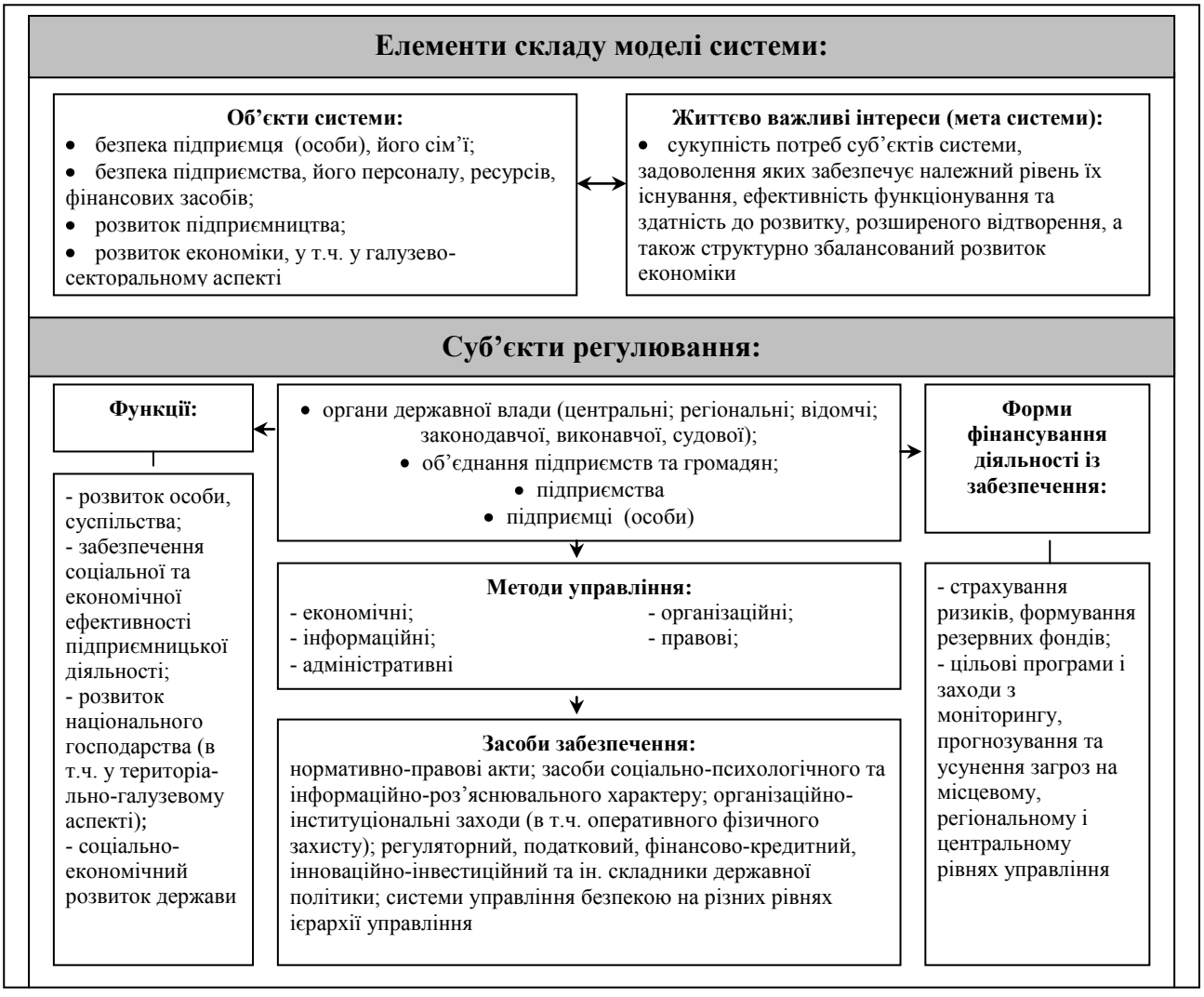

Рис. 2.6. Система економічної безпеки підприємницької діяльності

Систему економічної безпеки суб'єктів підприємництва потрібно розглядати як сукупність невід'ємних її елементів та взаємозв'язків між ними, створення якої має на меті постійне гарантування належного стану захищеності та безпеки. При цьому концептуально вона складається з елементів, серед яких мета, операційні цілі, суб'єкти, об'єкти та механізм забезпечення (рис. 2.7).

Будучи за своєю суттю багатоаспектним та поліморфним поняттям, економічна безпека первинної ланки економіки потребує дослідження сутнісних характеристик, структури та складових елементів саме з позицій системного підходу, що дає можливість більш ефективного управління нею, пошуку нових механізмів та засобів гарантування, а отже покращення параметрів фінансово-господарської діяльності. Це також дає змогу посилити життєздатність і динамічну конкурентоспроможність суб'єктів підприємництва, особливо в умовах нестабільного розвитку економіки та посилення глобалізаційних процесів, раптових криз.

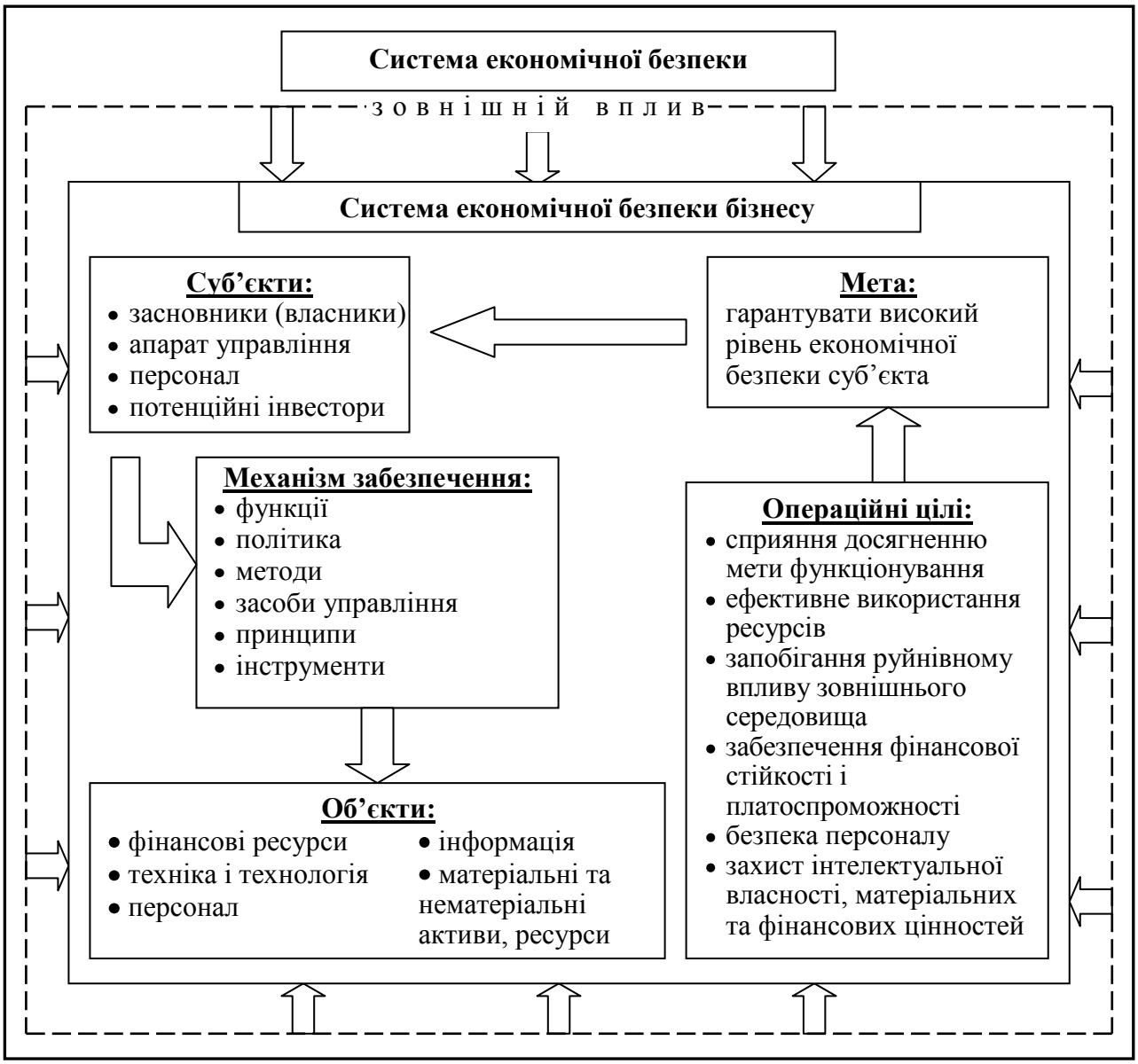

Рис. 2.7. Система економічної безпеки бізнесу [20, с. 41]

Отже, головними елементами системи економічної безпеки суб’єктів підприємництва є мета та операційні цілі та завдання, функціонування системи, суб’єкти та об’єкти управління, стратегія і політика, принципи та функції, механізми, інструменти, методи та засоби формування розвитку цієї системи. При цьому для належної реалізації політики забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва необхідно володіти достатнім обсягом ресурсів, а саме: фінансових (передбачає наявність достатнього обсягу фінансових ресурсів для належного фінансового забезпечення заходів політики гарантування безпеки); кадрових (наявність на підприємстві кваліфікованого персоналу, здатного реалізовувати політику гарантування безпеки по кожному зі складових її об’єктів); інформаційних (інформування персоналу підприємства із заходами політики); технічних (передбачає використання технічних можливостей для забезпечення виконання заходів політики) та ін.

Наголосимо, що уточнення суті поняття економічної безпеки суб’єктів підприємництва, системи її гарантування, об'єктів і суб'єктів, є основою розробки концепції її забезпечення, відправною точкою досліджень у сфері удосконалення механізмів оцінювання і моніторингу стану безпеки суб’єктів підприємництва, обґрунтування дієвих та ефективних заходів її посилення. Тому головною метою політики забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва визначимо гарантування їх стабільності та максимальної ефективності життєздатності протягом усього життєвого циклу.

До основних цілей формування системи економічної безпеки суб’єктів підприємництва відносяться: сприяння досягненню мети функціонування бізнесу; забезпечення ефективного використання ресурсів; запобігання руйнівному впливу зовнішнього середовища; забезпечення фінансової стійкості і платоспроможності; гарантування захисту інформації, охорони комерційної таємниці; досягнення безпеки персоналу; захист інтелектуальної власності, матеріальних та фінансових цінностей.

Отже, систему економічної безпеки суб’єктів підприємництва можна розглядати як сукупність невід’ємних її складових елементів та їх властивостей, взаємодія між якими забезпечує появу та існування нових інтегральних властивостей цієї системи, що дозволяє раціональніше (оптимальніше, ефективніше) вирішувати завдання гарантування безпеки бізнесу. При цьому параметри системи визначаються її метою та цілями, об’єктами, суб’єктами, функціональними складовими, стратегією і тактикою, ресурсами, механізмами забезпечення.

Формування системи економічної безпеки суб’єктів підприємництва необхідно почати із обґрунтування мети її функціонування (захист об’єктів безпеки від внутрішніх та зовнішніх загроз і забезпечення мінімальної економічної ефективності та розвитку), визначення

комплексу цілей, вирішення яких здійснюється за допомогою функцій безпеки. Цілями системи економічної безпеки можуть виступати: забезпечення досягнення мети діяльності; доступ та раціональне використання економічних ресурсів; гарантування ефективної стабільної роботи структурних підрозділів; належна протидія негативним впливам зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування; сприяння нагромадженню економічного потенціалу бізнесу.

Мета, цілі та функції повинні бути узгоджені між собою, створюючи синергетичні властивості, інакше система буде недостатньо дієвою. Такий взаємозв'язок організовується на принциповій основі, якій повинні відповідати всі системоутворюючі елементи. Водночас досягнення мети та вирішення завдань безпеки неможливе без належної політики бізнесу у сфері управління його параметрами, дотримання принципів, визначеного механізму функціонування та засобів управління. Все це формує систему економічної безпеки суб'єкта господарювання з її об'єктами захисту та суб'єкти управління. Таким чином належно сформована система безпеки з усіма її складовими елементами спроможна забезпечити необхідну прийнятну ефективність фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Найважливіше місце в процесі ідентифікації характеристик системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва відводиться обґрунтуванню складових елементів системи. Тут варто враховувати об'єкти безпеки – ресурси та активи (матеріальні та нематеріальні), персонал, інформацію, капітал, техніку, технологію. Таким чином доступність, а також збереженість наявних у суб'єктів підприємництва ресурсів дає змогу забезпечити стійкість і стабільність системи, на що й повинні бути спрямовані зусилля суб'єктів безпеки. Відтак, елементами складу системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва виступають сукупність фінансово-економічних показників, потенційних і реальних загроз (у сферах персоналу, техніко-технологічної бази, інформації, активів і ресурсів підприємства, зовнішніх економічних агентів і суб'єктів, з якими підприємство вступає в економічні відносини), локальних індикаторів безпеки та управлінських рішень з її забезпечення.

За результатами узагальнення наукових досліджень з проблем формування системи економічної безпеки можна стверджувати про необхідність дотримання таких принципів її забезпечення: законність (йдеться про те, що існування системи не повинно суперечити чинному законодавству, правилам та нормам, прийнятим на підприємстві); економічна доцільність (створення та функціонування системи економічної безпеки має бути економічно виправданим, тобто ефект функціонування системи повинен перевищувати витрати, пов'язані з її управлінням); комплексність (системність) (вирішення завдань або усунення загроз діяльності підприємства вимагає взаємодії усіх складових елементів системи); своєчасність (система економічної безпеки повинна

вчасно реагувати, ініціюючи заходи протидії ризикам і загрозам); безперервність (для належного гарантування безпеки система повинна функціонувати постійно); відповідність цілям підприємства (мета та завдання системи не повинні суперечити місії та цілям розвитку підприємства); централізованість (управління системою безпеки має здійснювати безпосередньо вище керівництво підприємства); узгодженість завдань виробництва, комерції, фінансів, безпеки (діяльність із гарантування безпеки підприємства має бути узгодженою з іншими напрямам діяльності суб'єкта господарювання).

Визначення мети та формування завдань, дотримання принципів і функцій економічної безпеки слугують основою розробки ефективної політики її гарантування, під якою варто розуміти сукупність скоординованих заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання. В той же час політика забезпечення економічної безпеки повинна узгоджуватись із тактичними та стратегічними планами розвитку суб’єктів підприємництва у всіх сферах його діяльності, адже принципи, функції та політика формують механізм забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

Важливою складовою ефективного управління системою економічної безпеки суб’єктів підприємництва є розробка та реалізація відповідної стратегії, узгодженої з загальною стратегією їх розвитку за усіма важливими аспектами функціонування, напрямами діяльності, тактичними заходами реалізації.

Варто зазначити, що параметри системи економічної безпеки не можуть бути типовими (ідентичними) для всіх суб’єктів підприємництва. Вона індивідуальна для кожного суб'єкта господарювання, оскільки залежить як від стану розвитку, наявності потенціалу, ефективності його використання, так і від кваліфікації персоналу, параметрів зовнішнього середовища (рівня конкуренції, ризику господарювання, фінансового, інституційного забезпечення).

Попри відсутність єдиного підходу до нормативно-методичних рекомендацій з формування системи економічної безпеки суб’єктів підприємництва та певну варіативність такої роботи, головними вимогами, яких потрібно дотримуватися при цьому, є:

– унікальність системи безпеки, що означає, що вона апріорі не може бути типовою для усіх підприємств, оскільки залежить від рівня його розвитку, обсягів діяльності, спеціалізації, організаційної структури управління, професійно-кваліфікаційного рівня персоналу, міри впливу суб’єктів зовнішнього середовища тощо:

– самостійність. Ця вимога означає необхідність структурної відокремленості служби безпеки та сформованої нею системи управління безпекою. З огляду на пріоритетність функції безпеки, діяльність у цьому

напрямі має вестися узгоджено з іншими структурними підрозділами підприємства, але рішення мають прийматися самостійно, відокремлено від інших функціональних напрямів діяльності підприємства;

– комплексність, яка обумовлена комплексністю охоплюваних категорією безпеки питань і напрямів роботи. Тобто система економічної безпеки має враховувати та реагувати на стан підприємства у фінансовій, інтелектуально-кадровій, техніко-технологічній, інноваційній, продуктовій, інформаційній та іншій сферах;

– дієвість та ефективність. Система безпеки має бути дієздатною та такою, що організує своєчасну діяльність з аналізу стану безпеки, виявлення і нейтралізації загроз. Разом з тим, вона має бути ефективною, тобто забезпечувати окупність витрат на безпеку.

Зауважимо, що головною метою організації системи економічної безпеки в бізнесі є своєчасне виявлення та запобігання як зовнішнім, так і внутрішнім небезпекам і загрозам, забезпечення захищеності функціонування підприємства і досягнення його стратегічних та тактичних цілей і завдань.

Важливе місце в системі безпеки відводиться політиці та стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва. При цьому під політикою безпеки розуміють сукупність поглядів, заходів, рішень, дій у сфері безпеки, що створюють умови та сприятливе середовище для функціонування і забезпечення життєздатності.

Під стратегією забезпечення економічної безпеки розуміють сукупність найбільш важливих рішень, спрямованих на забезпечення планового рівня безпеки суб'єктів підприємництва. Традиційно виділяють такі типи стратегій щодо безпеки:

1) стратегія раптового реагування на загрози, яка передбачає не стільки прогнозування настання і реалізації загроз та здійснення превентивних заходів, як повну готовність підприємства пом'якшити негативні наслідки загроз, що вже настали;

2) стратегія прогнозування, що передбачає завчасне передбачення загроз та реалізацію заходів з їх відвернення;

3) стратегія відшкодування, яка передбачає швидке відновлення діяльності суб'єкта господарювання вже після того, як негативний вплив дії загрози відбувся.

Втім, можна стверджувати, що більш важливими критеріями диференціації стратегічних підходів до управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва є такі чинники:

1) рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання на момент розробки (коригування) стратегій;

2) фінансові можливості щодо політики безпеки (рис. 2.8).

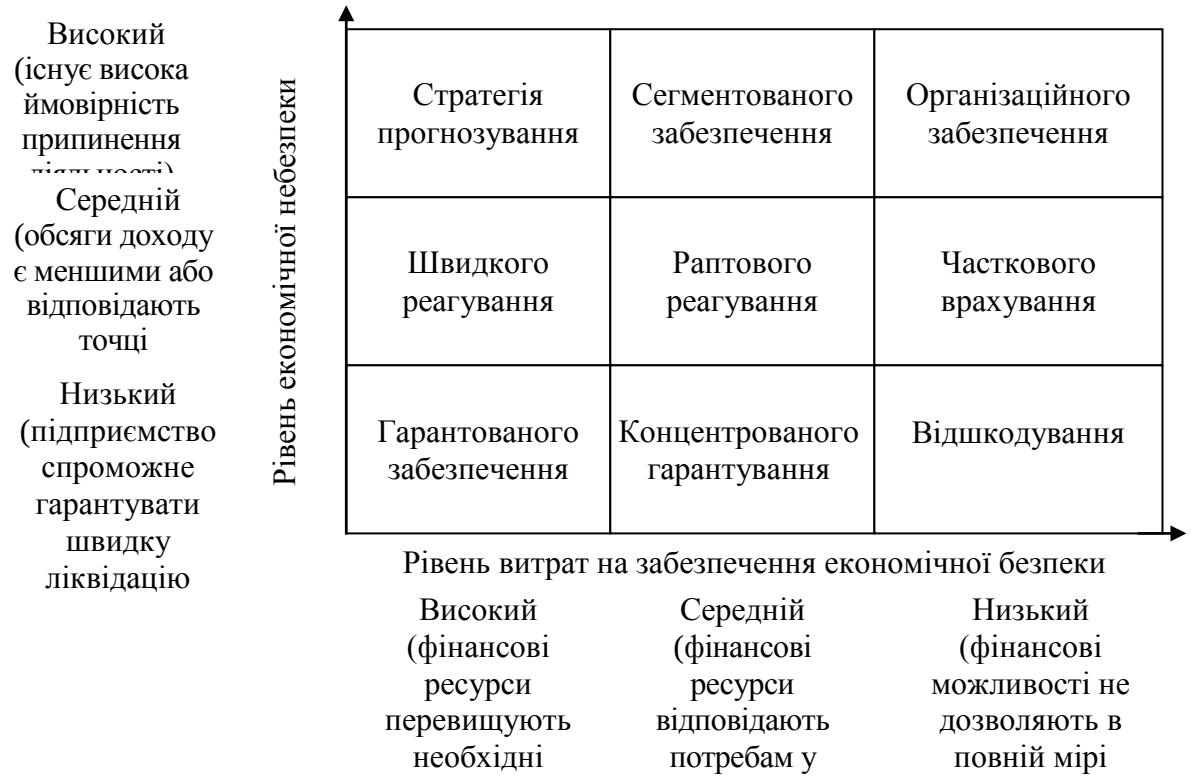

Рис. 2.8. Матриця обрання стратегії управління системою економічної безпеки бізнесу [20, с. 220]

Так, по мірі збільшення рівня ризику та економічної небезпеки суб'єктів підприємництва об'єктивно необхідно активізувати діяльність із зміцнення безпеки, що потребує збільшення обсягів фінансування таких заходів або здійснення окремих організаційних дій. Відповідно, якщо рівень небезпеки високий та підприємство має змогу виділити на політику управління безпекою значні фінансові ресурси доцільно обирати стратегію «прогнозування». Згідно неї підприємству потрібно здійснювати прогнозування стану розвитку усіх структурних підрозділів та функціональних складових економічної безпеки, виходячи з можливих змін середовища функціонування, а також здійснювати превентивні заходи з недопущення реалізації потенційних загроз.

Якщо рівень небезпеки високий, проте фінансові можливості середні, то доцільно обрати стратегію «сегментованого забезпечення», що передбачає виділення коштів на безпеку за найбільш важливими (найменш захищеними від економічних ризиків) аспектами діяльності (функціональними складовими безпеки) з метою недопущення критичних змін життєдіяльності.

У випадку малих фінансових можливостей та високого рівня небезпеки суб'єкту господарювання доцільно обрати стратегію «організаційного забезпечення», яка передбачає обмеженість заходів у

сфері безпеки лише організаційними внаслідок фінансової неспроможності протистояти потенційним загрозам.

У випадку, коли суб'єкт бізнесу володіє достатніми фінансовими ресурсами та функціонує в умовах незнаного ризику може обрати стратегію, спрямовану на швидке реагування при настанні загроз. Політика економічної безпеки суб'єкта господарювання в такому випадку передбачає моніторинг середовища його функціонування (як внутрішнього, так і зовнішнього) з метою якнайшвидшого реагування та вжиття заходів з ліквідації загроз, що наступили або реалізуються в найближчій перспективі.

Якщо рівень економічної небезпеки та фінансові можливості суб'єкта господарювання середні, то потрібно звернути увагу на реалізацію стратегії «раптового реагування». Цей варіант поведінки дозволяє при середніх фінансових можливостях здійснювати контроль стану безпеки за функціональними складовими та негайно реагувати (ліквідовувати) на загрози, що виникають. Тобто підприємство діє в умовах, коли виділені засоби можуть послабити або запобігти дії загрозам, проте може настати ситуація, при якій воно може й зазнати деяких втрат.

В ситуації коли суб'єкт підприємництва немає достатніх фінансових ресурсів на політику безпеки та діє в умовах середнього рівня небезпеки, воно може обрати стратегію «часткового врахування», яка передбачає здійснення заходів для запобігання окремих, лише найбільш істотних ризиків, свідомо приймаючи на себе ризик настання менш значних загроз. Діяльність підприємства зводиться до часткового врахування витрат, пов'язаних з реалізацією загроз.

При низькому рівні економічної небезпеки суб'єктам підприємництва з великими фінансовими можливостями пропонується використовувати стратегію «гарантованого забезпечення». Це передбачає виділення достатньої кількості ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових) необхідних для повноцінного моніторингу, контролю та забезпечення безпеки за кожною функціональною складовою в умовах низької ймовірності настання загрози. Зрозуміло, що цей тип стратегії найкращий, адже гарантується найповніша системна сукупність заходів управління безпекою при найменш ймовірному настанні загроз, але й чи не найвитратніший.

У випадку середніх фінансових можливостей та низького рівня небезпеки доцільною видається реалізація стратегії «концентрованого гарантування». Суб'єкт підприємництва, володіючи середніми фінансовими ресурсами та діючи в умовах низької ймовірності настання загроз, може фокусувати політику у сфері безпеки за окремими структурними складовими.

Стратегію «відшкодування» доцільно обирати тим суб'єктам підприємництва, які при фінансових обмеженнях здійснюють діяльність

в умовах низького рівня небезпеки і спроможні відшкодувати (компенсувати) понесені збитки.

Розширення переліку типів стратегічних підходів до управління системою економічної безпеки суб'єктів підприємництва дозволяє не лише удосконалити методологічний апарат політики її забезпечення, але й підводить до висновку про необхідність визначення місця стратегії безпеки в системі стратегічного управління. Отже, відомі класифікації стратегій можуть бути доповнені стратегією економічної безпеки, зокрема в межах класифікаційної ознаки «за напрямом», в якій традиційно виокремлюють корпоративну, ділову, функціональну, операційну.

Розробка та реалізація стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва за своєю суттю є елементом стратегічного управління, тобто багатопланового, формально-поведінкового управлінського процесу, який допомагає формулювати та виконувати ефективні стратегії, що сприяють балансуванню відносин між організацією, включаючи її окремі частини, та зовнішнім середовищем, а також досягненню встановлених цілей. Це також процес, за допомогою якого апарат управління суб'єктом бізнесу здійснює довгострокове керівництво, визначає цілі діяльності, розробляє стратегію їх досягнення, враховуючи всі релевантні (найсуттєвіші) зовнішні та внутрішні умови, а також забезпечує виконання розроблених відповідних планів, постійно розвиваючись і змінюючись.

Необхідність підтримки стратегічної орієнтації робить процес стратегічного управління безпекою безперервним і динамічним та визначає його метою встановлення цілей, розробку і забезпечення виконання планових показників в межах підсистем безпеки, що є основою для створення основ динамічної конкурентоспроможності і життєздатності в довгостроковій перспективі.

При формуванні стратегії економічної безпеки суб'єктів підприємництва доцільно передбачити такі її складові елементи, як: цілі, суб'єкти, об'єкти, засоби та терміни досягнення. Зауважимо, що встановлення цілей потребує використання комплексного підходу, що враховує: 1) потреби суб'єктів підприємництва з точки зору як зовнішнього, так і внутрішнього середовища; 2) бажаний стан індикаторів за функціонально-структурними складниками безпеки; 3) протікання нормальних за інтенсивністю та економічною ефективністю бізнес-процесів.

При реалізації кожного типу стратегії необхідно враховувати такі найбільш важливі фактори: рівень економічної безпеки та її характеристика; стан життєвого циклу розвитку суб'єктів підприємництва; загрози в межах внутрішнього та зовнішнього середовища і їх зміни; фінансові можливості суб'єктів підприємництва; ситуація на ринку; модифікація дій суб'єктів інституціонального середовища та ін.

Формування стратегії економічної безпеки суб'єктів підприємництва доцільно проводити з врахуванням існуючого стану життєвого циклу їх розвитку, оскільки існує тісний зв'язок між ними. Крім того, потрібно враховувати, що життєвий цикл суб'єктів підприємництва формується під впливом розвитку галузі, технології, продукції, організаційних форм бізнесу, персоналу, що потребує постійного вивчення внутрішніх та зовнішніх процесів, які відбуваються всередині та за межами суб'єкта господарювання.

2.3. Типологія загроз системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва та напрями їх мінімізації

З огляду на взаємообумовленість стану безпеки від стану небезпеки суб'єктів підприємництва, коли останній значною мірою визначається зовнішніми і внутрішніми загрозами, усвідомлення всієї сукупності джерел походження та безпосередньо типів і видів загроз стає особливо актуальним у контексті їх моніторингу, встановлення ймовірності реалізації, визначення міри впливу на фінансово-економічні результати господарювання та розробки заходів і засобів протидії.

Тут важливо зробити висновок, що передусім загрози економічній безпеці підприємства ідентифікують на:

1) внутрішні;
2) зовнішні.

Економічна безпека суб'єктів підприємництва є скоріше внутрішньою характеристикою. Відтак, її потрібно розглядати, по-перше, з точки зору захищеності усіх складових технології бізнес-процесу та, по-друге, з огляду на гарантування виконання бізнес-функцій. Відповідно, кожен етап бізнес-процесу потребує забезпечення безпеки. Разом з тим, важливим аспектом безпеки є гарантування безпечного виконання усіх функцій управління, напрямів діяльності суб'єктів підприємництва, захищеність об'єктів доступу та ресурсного забезпечення суб'єкта господарювання, проходження етапів життєвого циклу підприємства тощо (рис. 2.9).

Щодо зовнішніх загроз, то потрібно зазначити, що кожен суб'єкт бізнесу в процесі свого функціонування піддається впливу значної кількості негативних факторів з боку зовнішнього середовища, що суттєво підриває рівень його життєздатності. Так, недосконаліть законодавства, низька купівельна спроможність населення, низький фінансовий стан галузі, неготовність підприємств до жорсткої конкуренції, великий податковий тиск справляють негативний вплив на діяльність та рівень економічної безпеки.

Рис. 2.9. Класифікація внутрішніх джерел загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва

Політика гарантування безпеки потребує забезпечення надійності та ефективності своїх відносин з постачальниками товарного та матеріально-технічного забезпечення, споживачами, конкурентами та органами державного управління. Тому суб'єктам підприємництва необхідно здійснювати постійний моніторинг і реалізовувати превентивні заходи, спрямовані на недопущення настання загроз, що виникають в процесі цих та інших відносин (рис. 2.10).

Забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва у стратегічній взаємодії з органами державного управління передбачає здійснення постійного моніторингу зовнішнього середовища (зокрема, дій органів державної влади), використання груп «впливу» в органах законодавчої та виконавчої влади; розробку та використання інструментарію надання послуг з політичного маркетингу, консалтингу та паблік рілейшинз, створення та управління іміджем та діловою репутацією підприємства; використання GR-технологій (говермент

рілешнз), GR-комунікації, брифінгів, прогнозування розвитку соціально-економічної ситуації та політичних процесів, використання державних грантів, лобіювання. Важливими є також проблеми методологічного та методичного забезпечення управління такою взаємодією для досягнення власних стратегічних інтересів.

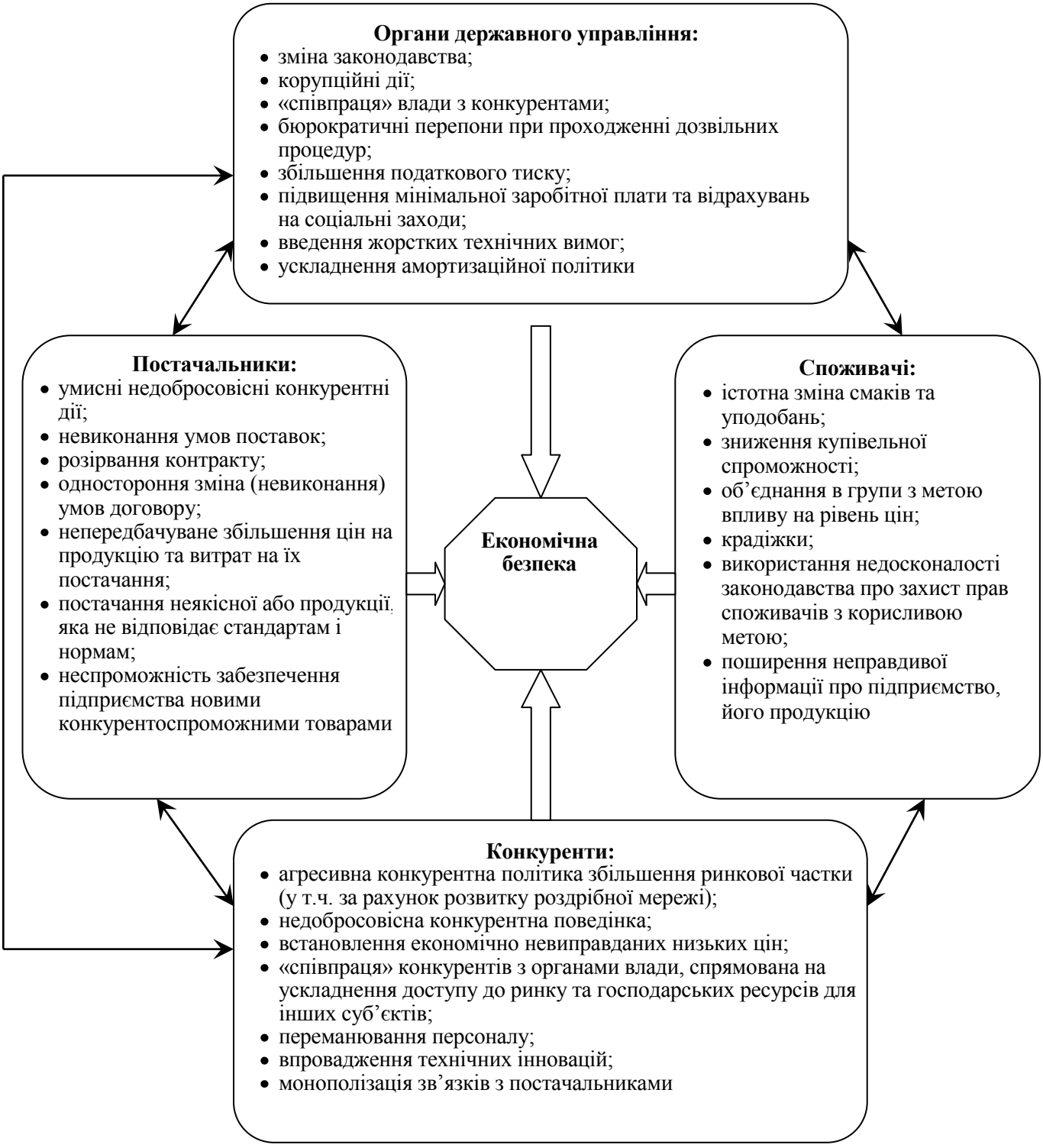

Рис. 2.10. Ідентифікація зовнішніх загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва в межах стратегічної взаємодії горизонтального і вертикального типів [20, с. 263]

Крім того, потрібно додати, що в межах ідентифікації та аналізу зовнішніх загроз слід особливу увагу звернути на їх походження з таких чинників зовнішнього середовища:

– інфляція;
– конкуренція;
– монополізація ринків;
– система оподаткування;
– фінансово-кредитний сектор;
– демографічна ситуація і соціальна сфера;
– політика;
– інвестиції та інновації;
– купівельна спроможність покупців.

Ефективність фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва залежить від обсягу збуту продукції (товарів, робіт, послуг). Фактично, це кінцева точка кожного циклу бізнес-процесу. Втім, реалізація продукції залежить не лише від ефективності управління її збутом, але й від нівелювання чи мінімізації негативного впливу комерційних загроз. У таблиці 2.1 наведено види та особливості комерційних загроз в торгівлі та інших видах діяльності.

Проблема управління загрозами зводиться не тільки до того, щоб своєчасно відреагувати на загрози, що вже настали, але мінімізувати їх негативні наслідки. Існують такі основні способи усунення або зниження міри негативного впливу загроз:

1) уникнення загрози (відмова від певної діяльності чи операції);
2) збереження загрози (формування страхових чи резервних фондів);
3) підвищення якості роботи у сфері управління підприємством;
4) передача частини ризику настання загроз іншим особам чи організаціям шляхом хеджування і страхування;
5) самострахування;
6) зниження ризику реалізації загрози шляхом диверсифікації діяльності або загроз, лімітування сум витрат на певний вид діяльності чи операції.

Як показує практика, зазвичай, загрози економічній безпеці можуть нівелюватися добре поставленою роботою у сфері управління бізнесом. Зокрема у цьому напрямі суб'єкту підприємництва доцільно здійснювати бізнес-планування як фінансово-господарської діяльності загалом, так і окремих напрямів, бізнес-процесів, структурних підрозділів, а також залучати зовнішніх фахівців (експертів, консультантів) до виконання тих, чи інших управлінських функцій. Для цього складають таблицю управлінських можливостей, яка включає інформацію про: перелік функцій управління; якості внутрішнього персоналу, необхідні для виконання відповідних функцій; джерела покриття потреби у відповідному персоналі.

Останні поділяються на внутрішні (можуть бути реалізованими шляхом найму відповідного персоналу) та зовнішні (реалізуються через залучення зовнішніх консультантів або навчання (підвищення кваліфікації) власного персоналу).

Таблиця 2.1

Особливості комерційних загроз в торгівлі та інших формах підприємництва

Складові загроз	Особливості загроз в торгівлі	Особливості загроз у інших формах підприємництва
Ризик не реалізації продукції (надання послуг)	Ризик високий (є типовим для торговельних підприємств, оскільки вони беруть на себе ризик зберігання і збуту товарів; органами державного управління можуть запроваджуватися обмеження щодо збуту окремих видів товарів)	Ризик середній (для виробничого підприємництва, яке його, як правило, «перекладає» на торгово-посередницьку ланку); мінімальний (у сфері послуг, оскільки складова собівартості послуги містить менше матеріальних витрат, підприємство сфери послуг менш залежне від зміни ціни)
Ризик втрат при транспортуванні	Ризик високий (через можливі втрати внаслідок псування, зниження якості товарів в процесі транспортування та обігу)	Ризик незначний (у виробництві, оскільки продукція, як правило, реалізується зі складу підприємства); малий (у сфері послуг)
Ризик втрат при прийманні продукції покупцем	Ризик середній	Ризик середній
Ризик неплатоспроможності покупця	Ризик вагомий (для результатів діяльності підприємства, оскільки визначає обсяг його доходу)	Ризик високий (для виробничих підприємств, яким фінансово важко змінити профіль чи вид діяльності); помірний (для сфери послуг, де підприємству дещо фінансово легше змінити види послуг)
Ризик форс-мажорних обставин	Ризик середній (оскільки перелік споживачів продукції торговельного підприємства не є концентрованим)	Ризик високий (для підприємства виробничої форми підприємництва, оскільки може завдати суттєвих фінансових збитків); незначний (у сфері послуг, оскільки перелік контрагентів та клієнтів широкий)
Ризик збільшення витрат комерційної діяльності	Ризик вагомий (через можливе запровадження штрафів, мит непередбачуваних відрахувань)	Ризик вище середнього (для виробничих підприємств через можливу зміну вартості виробничих запасів та тривалий період виробничого циклу); середній (для підприємств сфери послуг)

2.4. Сукупність функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Як вже зазначалося, функціонально-структурна декомпозиція економічної безпеки суб'єктів підприємництва передбачає поділ її на такі складові: фінансову, інтелектуально-кадрову, техніко-технологічну, інформаційну, політико-правову, продуктову, силову, екологічну та ін. Це досить логічно, оскільки характеризує важливі функціональні напрями та структурні елементи діяльності кожного суб'єкта господарювання. Кожна із складових є важливим елементом системи безпеки суб'єкта господарювання та є каталізатором заходів політики, спрямованих на вирішення завдань у своїй сфері.

Так, предметом фінансової складової є проблеми досягнення найбільш ефективного використання фінансових ресурсів, дотримання належного фінансового стану; інтелектуально-кадрової – запобігання негативним впливам на персонал та ефективне управління ним; належна забезпеченість матеріально-технічною базою та ефективність її використання є прерогативою техніко-технологічної складової безпеки; продуктова складова стосується забезпеченості відповідності продукції (товарів) вимогам ринку та врахування параметрів асортименту, якості, ціни, способів просування на ринок; в межах політико-правової складової розглядаються проблеми забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва нормативно-правовими документами, дотримання чинного законодавства, правильне укладення договорів; інформаційна складова стосується джерел інформації, її обробки, зберігання та охорони; силова – наявності відповідного підрозділу на підприємстві, який забезпечує охорону майна, капіталу, фізичну безпеку персоналу.

Разом з тим, зауважимо на двох важливих аспектах:

1) перелік функціональних складових безпеки та структурних складових в їх межах не є типовим і вичерпним та залежить від багатьох особливостей суб'єктів підприємництва;

2) частина функціональних складових більшою мірою призначена для оцінювання стану (рівня) безпеки, а інша – для формування висновків відносно ефективності роботи із забезпечення економічної безпеки (рис. 2.11).

Так, до групи функціональних складових, які більшою мірою дозволяють оцінити стан забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва у сфері фінансів, персоналу, основних засобів, матеріально-технічної та техніко-технологічної бази, інвестиційно-інноваційної та маркетингової діяльності, відносяться фінансова, інтелектуально-кадрова, техніко-технологічна, інвестиційна, інноваційна та маркетингова функціональні складові безпеки.

Звісно, що суб'єкт підприємництва планує і реалізує заходи з посилення безпеки за цими напрямами, але більшою мірою їх стан та стан

економічної безпеки суб'єкта господарювання в цілому визначається ефективністю заходів за такими функціональними складовими економічної безпеки як інституційно-правова, інформаційна, логістична, інтерфейсна, силова, екологічна та ін.

У наукових дослідженнях з аналізованої проблеми зустрічаються підходи, коли до системи економічної безпеки деякі автори включають ще соціальну, ресурсну, суспільно-політичну, ринкову та інші складові безпеки. Абсолютно не відкидаючи як доцільність, так і прикладний аспект цих доповнень, зауважимо, що більшість характеристик соціальної безпеки розглядається в межах інституційно-правової складової та й в загальному аспект соціальної безпеки характерний для безпеки особи; ресурсне забезпечення життєдіяльності повинно враховувати індикатори всіх складових його безпеки; ринкова та інтерфейсна компоненти більшою мірою стосуються зовнішніх аспектів економічної безпеки суб'єктів підприємництва, тому можуть використовуватися при ідентифікації зовнішніх ризиків та загроз, але недоліки їх забезпечення, очевидно, відображають не зовнішні, а внутрішні структурні складові, передусім – маркетингова. Крім того, науковці, по-різному визначаючи функціонально-структурні складові безпеки, не рідко вкладають в них однаковий зміст.

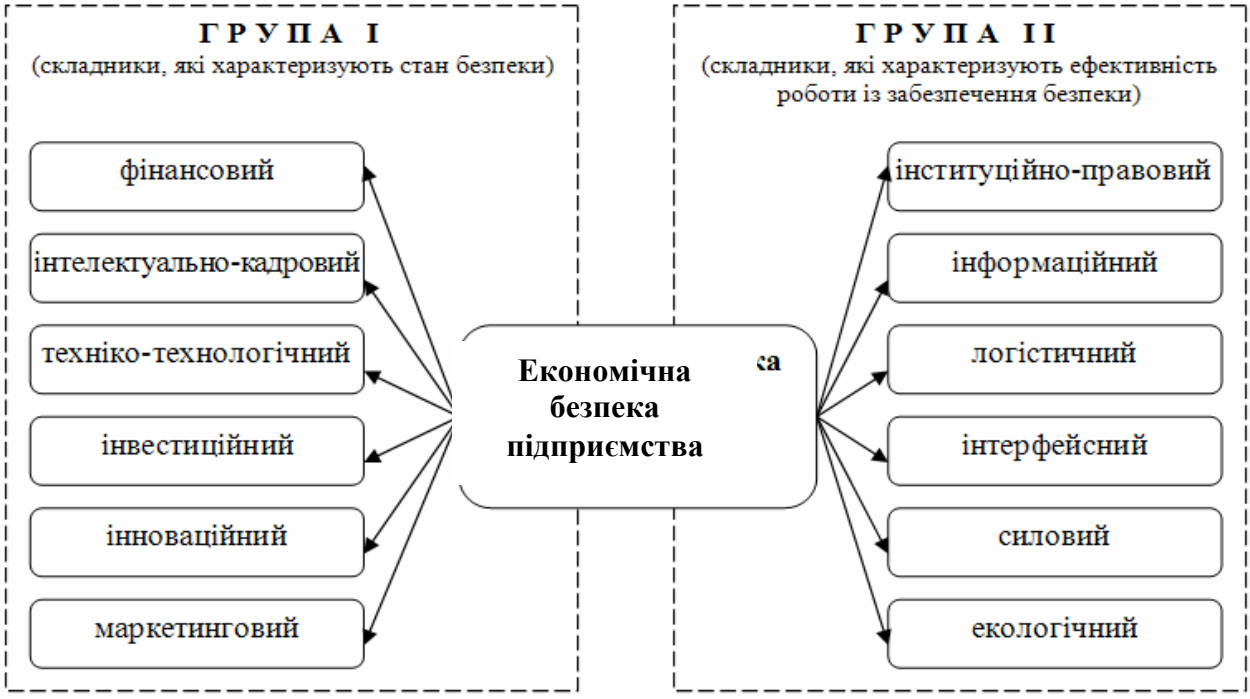

Рис. 2.11. Декомпонування економічної безпеки суб'єктів підприємництва на функціональні складові

У науковій літературі пропонується, наприклад, вводити замість продуктової екологічну складову безпеки, що відповідає за дотримання

чинних екологічних норм, мінімізацію втрат від забруднення довкілля; замість силової характеристики безпеки – трудову та безпеку життєдіяльності, під якою розуміють охорону праці на підприємстві; замість інтелектуально-кадрової – кадрову, трактуючи її як процес запобігання негативним впливам ризиків та загроз, пов'язаних з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом. Проте, розподіл цих характеристик безпеки є дискусійним, адже інтелектуальний капітал не може збільшуватися без участі персоналу суб'єктів підприємництва.

Додамо, що, наприклад, оцінювання стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва в торгівлі потребує характеристики логістичної та маркетингової складових. Під логістичною компонентою розуміють сукупність заходів, спрямованих на забезпечення належного товароруху поза та в межах підприємства, досягнення оптимальності та ефективності логістичних процесів, пов'язаних з постачанням товарів, їх руху, мінімізацію ризиків у сфері транспортування, зберігання та переміщення, забезпечення належного рівня доступу підприємства до системи транспортування товарів.

Завданням маркетингової складової безпеки суб'єктів підприємництва варто визначити надання характеристики ефективності політики у сфері дослідження ринку, виходу на його перспективні сегменти та функціонування на ньому, а також рівня захисту підприємства від ризиків та загроз у сфері позиціонування продукції на ринку. Ця компонента безпеки має відображати й здатність вносити необхідні коригування в маркетингову політику з метою підтримки необхідного попиту та обсягу збуту продукції для відтворення підприємства. За умови включення цієї складової до переліку структурних характеристик економічної безпеки суб'єктів підприємництва об'єктивним видається висновок про підпорядкування продуктового складника безпеки маркетинговому.

Усталена (в науковій літературі) типологізація структурних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва не заперечує й також її удосконалення виокремленням, наприклад, інноваційного та інвестиційного складника, а також подальшою декомпозицією типових структурних складових на підскладові. Певні особливості діяльності окремих суб'єктів підприємництва можуть потребувати навіть більш глибокого дослідження підскладової безпеки, ніж більшості її функціональних складових (наприклад, інноваційної напротивагу фінансовій).

Не зважаючи на необхідність уніфікації підходів до управління економічною безпекою суб'єкта первинної ланки економіки, все ж об'єктивно існують її особливості залежно від виду економічної діяльності. Так, для виробничого бізнесу пріоритетними завданнями є забезпечення доступу до господарських ресурсів, технологій та ринку

збуту, для підприємства сфери послуг – збереженість інформації, торговельного – вигідні контракти з постачальниками, вдале місце розташування, ефективна маркетингова політика.

Втім, подальший розвиток наукових досліджень у сфері економічної безпеки все більше підводить до необхідності звуження переліку її функціональних складових. Головними мотивами тут виступають спрощення та уніфікація методики оцінювання, а також механізмів управління, зокрема за рахунок «очищення» переліку напрямів від неекономічних (що не стосуються економічної сфери господарювання). Так, в окремих працях з проблем економічної безпеки пропонується не враховувати техніко-технологічну, інтелектуально-кадрову, продуктову, силову, політико-правову, екологічну та інші складові. З'явилися ідеї введення попри економічну категорію терміну «корпоративна» безпека підприємства, де за економічною, фінансовою та маркетинговою складовими враховуються соціальна, інтелектуальна, морально-психологічна, цивільна, технічна, технологічна, екологічна, протипожежна, правова, інституційна, інформаційно-аналітична, науково-технічна, іміджева складові, а також безпека документообігу, персоналу, майна, праці та зв'язку.

Такий підхід має переваги, але все ж і не позбавлений недоліків. Зокрема, хоча така структура й дозволяє детальніше проводити оцінювання безпеки суб'єктів підприємництва, проте стосовно економічної безпеки сумнівно, що лише за результатами характеристики трьох складових (фінансової, маркетингової та економічної) можна надати об'єктивний висновок про стан економічної безпеки підприємства. Крім того, настання загроз у силовій, інституційно-правовій, іміджевій та інших характеристиках безпеки також призводить до економічних ризиків і втрат.

Результатом розвитку наукової думки у сфері системного аналізу проблем економічної безпеки суб'єктів підприємництва стало й доведення необхідності моніторингу не лише внутрішніх, але й зовнішніх складових безпеки. На думку багатьох науковців, роль усунення ризиків та загроз у сфері взаємодії бізнесу з суб'єктами зовнішнього середовища повинна відводитись інтерфейсній складові, а ринкова компонента повинна відповідати за частку суб'єкта господарювання на ринку, ефективність дослідження цільових груп споживачів, позиціонування продукції.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття національної безпеки.
2. Якими є складові національної безпеки?
3. Охарактеризуйте місце економічної безпеки держави в системі національної безпеки.
4. Що таке економічна безпека держави? Якими є підходи до трактування її сутнісного змісту?
5. Охарактеризуйте складові економічної безпеки держави.
6. Якими рівні системи економічної безпеки держави?
7. Перелічіть складові елементи системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва та дайте їх характеристику.
8. Якими є типи стратегій та стратегічні підходи до управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва?
9. Охарактеризуйте джерела загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва.
10. Перелічіть склад та охарактеризуйте функціональні складові економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Питання для самостійного вивчення

1. Державна політика забезпечення національної безпеки.
2. Методика оцінювання економічної безпеки держави Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.
3. Розлога класифікація ризиків та загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва.
4. Сучасний стан економічної безпеки підприємництва в Україні.
5. Державна політика забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні.

Питання для дискусії

1. Взаємообумовленість національної безпеки та економічної безпеки держави.
2. Соціальна та інтелектуальна безпека – складові національної безпеки чи економічної безпеки держави?
3. Склад елементів системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
4. Переваги і недоліки стратегічних підходів до управління системою економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
5. Раціональна класифікація загроз безпеці суб'єктів підприємництва.

План семінарського заняття

1. Національна безпека та її структура.
2. Політика забезпечення економічної безпеки держави.
3. Структура системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
4. Управління ризиками та загрозами в системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
5. Функціонально-структурна побудова системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Теми рефератів

1. Аналіз стану та тенденцій зміни національної безпеки України.
2. Характеристика нормативно-методичного забезпечення національної безпеки в Україні.
3. Аналіз стану та тенденцій зміни економічної безпеки України.
4. Розрахунок рівня економічної безпеки держави або її окремих складових з використанням методичних рекомендацій Міністерств.
5. Формування складу елементів системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва та взаємозв'язків між ними.
6. Мета, стратегічні пріоритети, механізми, інструменти, методи та засоби управління системою економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
7. Характеристика ризиків та загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва.
8. Обґрунтування складу функціонально-структурних характеристик економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
9. Методика оцінювання ризиків та загроз безпеці суб'єктів господарювання.
10. Характеристика внутрішніх та зовнішніх загроз життєздатності суб'єктів підприємництва.

Тестові завдання

1. Оберіть найбільш повне та вірне визначення суті поняття національної безпеки:

а) захищеність інтересів на всіх рівнях відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави необхідними ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання зобов'язань;

б) стан захищеності життєво важливих інтересів громадянин і держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне

виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам;

в) сукупність умов, при яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати економічні інтереси держави і протистояти зовнішнім економічним загрозам, використовувати конкурентні переваги у міжнародному поділі праці;

г) стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних чинників.

2. Що з наведеного не відноситься до функціональних складових національної безпеки?

а) державна;

б) економічна;

в) політична;

г) соціальна.

3. Як взаємовідносяться між собою національна безпека та економічна безпека держави?

а) це рівнозначні категорії, відмінність лише в тому, що друга характеризує лише макроекономічні параметри безпеки;

б) економічна безпека держави ширша категорія, оскільки національна безпека враховує лише стан захищеності національних та особистісних інтересів громадян;

в) економічна безпека держави є однією з складових національної безпеки;

г) це абсолютно не пов’язані між собою категорії, оскільки перша стосується політичних аспектів, а друга – економічних.

4. Оберіть вірну структуру національної безпеки:

а) державна, соціальна, демографічна, військова;

б) політична, соціальна, екологічна, інформаційна;

в) економічна безпека держави, політична, інтелектуальна, державна;

г) фінансова, економічна, інформаційна, інтелектуальна.

5. Оберіть найбільш повне та вірне визначення суті поняття економічної безпеки держави?

а) стан, за якого зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати економічні інтереси держави і протистояти зовнішнім економічним загрозам, використовувати конкурентні переваги у міжнародному поділі праці;

б) стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз, що ґрунтується на діяльності людей, суспільства, держави з виявлення, ослаблення, усунення, віддзеркалення небезпек і загроз, здатних знищити їх, закрити шлях до виживання й розвитку;

в) захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам;

г) захищеність інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання зобов'язань.

6. Що з вказаного не відноситься до економічної безпеки держави?

а) фінансова;

б) науково-технологічна;

в) демографічна;

г) політична.

7. Як співвідносяться економічна безпека держави та макроекономічна безпека?

а) це тотожні поняття;

б) перша категорія ширша, оскільки включає економічні відносини на всіх рівнях, а друга – лише на макроекономічному рівні;

в) це абсолютно не пов'язані між собою категорії, які застосовуються у різних сферах;

г) макроекономічна безпека є складовою економічної безпеки держави.

8. Оберіть вірну структуру економічної безпеки держави:

а) макроекономічна, фінансова, виробнича, соціальна;

б) фінансова, зовнішньоекономічна, екологічна, виробнича;

в) макроекономічна, інвестиційна, соціальна, політична;

г) макроекономічна, фінансова, науково-технологічна, інформаційна.

9. Яку складову фінансової безпеки держави характеризує індикатор «рівень інфляції»?

а) грошово-кредитна;

б) бюджетна;

в) боргова;

г) валютна.

10. Яку складову фінансової безпеки держави характеризує індикатор «відношення дефіциту бюджету до ВВП»?

а) грошово-кредитна;
б) боргова;
в) валютна;
г) бюджетна.

11. Яку складову фінансової безпеки держави характеризує індикатор «частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам»?

а) бюджетна;
б) безпека страхового ринку;
в) боргова;
г) безпека фондового ринку.

12. Яку складову фінансової безпеки держави характеризує індикатор «темп зміни індексу офіційного курсу гривні»?

а) валютна;
б) боргова;
в) грошово-кредитна;
г) бюджетна.

13. Яку складову фінансової безпеки держави характеризує індикатор «дохідність облігацій внутрішньої державної позики»?

а) бюджетна;
б) боргова;
в) грошово-кредитна;
г) безпека фондового ринку.

14. Яку складову фінансової безпеки держави характеризує індикатор «відношення загального обсягу внутрішнього державного боргу до ВВП»?

а) бюджетна;
б) боргова;
в) грошово-кредитна;
г) безпека фондового ринку.

15. Фінансова функціональна складова економічної безпеки держави характеризує:

а) стан боргової, валютної, грошово-кредитної, бюджетної, а також безпеки фондового та страхового ринків;

б) стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

в) стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

г) умови фінансово-економічної діяльності, спрямовані на формування і рух інвестиційних ресурсів відповідно до критеріїв безпечного функціонування і розвитку національної економіки.

16. Що характеризує соціальна функціональна складова економічної безпеки держави?

а) стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу, а також перешкодам у досягненні соціальних цілей розвитку;

б) рівень якості життя та трудового життя населення;

в) здатність інтелектуально-кадрового потенціалу генерувати позитивні зрушення в економіці;

г) рівень соціального забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток.

17. Зовнішньоекономічна безпека держави характеризує:

а) ефективність діяльності, спрямованої на формування і рух експортних та імпортних потоків відповідно до критеріїв безпечного функціонування і розвитку національної економіки;

б) здатність науково-технічного потенціалу генерувати позитивні зрушення для зміцнення зовнішньоекономічного потенціалу держави;

в) обсяги, співвідношення та динаміку показників експорту та імпорту;

г) стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу в зовнішньоекономічній сфері, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку.

18. Що відображає стан науково-технологічної безпеки держави?

а) стан економічної діяльності, спрямованої на формування і рух інноваційно-інвестиційних ресурсів відповідно до критеріїв безпечного функціонування і розвитку національної економіки;

б) рівень розвитку науки, інтелектуальної власності та інновацій;

в) стан інвестування, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу в діяльності підприємницького сектора;

г) здатність науково-технічного потенціалу генерувати позитивні зрушення в економіці.

19. Продовольча функціональна складова економічної безпеки держави відображає:

а) стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

б) економічна діяльність, спрямована на формування і рух продовольчих ресурсів відповідно до критеріїв безпечного функціонування і розвитку національної економіки;

в) стан і здатність економічної системи створювати товари і послуги;

г) рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток.

20. Оберіть найбільш повне та вірне трактування поняття системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

а) сукупність показників та індикаторів економічної безпеки суб'єкта підприємництва, його майно та активи;

б) сукупність елементів, функціонування яких спрямоване на недопущення настання внутрішніх і зовнішніх загроз;

в) сукупність умов функціонування, при яких зберігається здатність суб'єкта підприємництва ефективно захищати свої економічні інтереси;

г) сукупність характеристик функціонування суб'єкта підприємництва, за якими визначаються поточний стан і рівень його економічної безпеки.

21. Що з наведеного не входить до системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) об'єкти безпеки;

б) механізми забезпечення безпеки;

в) режим функціонування системи безпеки;

г) індикатори безпеки.

22. Якій вимозі до організації системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва відповідає своєчасність організації діяльності з аналізу стану безпеки, виявлення і нейтралізації загроз?

а) унікальність;

б) комплексність;

в) дієвість та ефективність;

г) самостійність.

23. Яка з наведених вимог не відноситься до вимог, які ставляться при організації системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) дієвість та ефективність;

б) безпечність;

в) економічна безпека держави, політична, інтелектуальна, державна;

г) унікальність.

24. На пом'якшення негативних наслідків від загроз, що наступили, спрямовані заходи у рамках такої стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва як:

а) стратегія раптового реагування;

б) стратегія прогнозування;

в) стратегія відшкодування;

г) стратегія пом'якшення.

25. Що з вказаного не відноситься до стратегій забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) стратегія раптового реагування;

б) стратегія прогнозування;

в) стратегія відшкодування;

г) стратегія комплексного забезпечення.

26. Які з вказаних характеристик найбільш доцільно враховувати при обранні стратегії забезпечення безпеки?

а) стан безпеки і кадрові можливості підприємства;

б) загрози зовнішнього та загрози внутрішнього середовища;

в) рівень конкурентоспроможності підприємства та заходи з посилення його безпеки;

г) поточний рівень безпеки та фінансові можливості підприємства.

27. При ідентифікації загроз безпеці суб'єктів підприємництва їх передусім поділяють на:

а) внутрішні та зовнішні;

б) коротко- та довгострокові;

в) поточні та перспективні;

г) суттєві та неістотні відносно впливу на фінансово-економічний стан підприємства.

28. Оберіть, що з наведеного не відноситься до способів мінімізації (нейтралізації) загроз безпеці:

а) недопущення загроз;

б) хеджування;

в) збереження загроз;

г) самострахування.

29. Яка з наведених складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва призначена більшою мірою для оцінювання стану безпеки, а ніж для оцінювання ефективності діяльності з забезпечення безпеки?

а) інституційно-правова;
б) інтерфейсна;
в) силова;
г) інвестиційна.

30. Яка з наведених складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва призначена більшою мірою для оцінювання ефективності діяльності з забезпечення безпеки, а ніж для оцінювання стану безпеки?

а) фінансова;
б) інформаційна;
в) інноваційна;
г) маркетингова.

Термінологічний словник

Національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства і держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам держави.

Економічна безпека держави – це складна багатофакторна категорія, яка дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства і держави на визначеному рівні

Система економічної безпеки суб'єктів підприємництва – сукупність невід'ємних її складових елементів та їх властивостей, взаємодія між якими забезпечує появу та існування нових інтегральних властивостей цієї системи, що дозволяє раціональніше (оптимальніше, ефективніше) вирішувати завдання гарантування безпеки суб'єктів підприємництва; при цьому параметри системи визначаються її метою та цілями, об'єктами, суб'єктами, функціональними складовими, стратегією і тактикою, ресурсами, механізмами забезпечення.

Структура системи забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва – співвідношення таких елементів цієї системи як: 1) суб'єкти безпеки, 2) цілі та завдання системи безпеки, 3) об'єкти безпеки, 4) механізми забезпечення, принципи, функції, форми, методи, сили і засоби забезпечення безпеки, 5) режим функціонування системи забезпечення економічної безпеки, 6) загрози.

Стратегія забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва – сукупність найбільш важливих стратегічних рішень, спрямованих на забезпечення планового рівня безпеки суб'єктів підприємництва.

Література до теми

1. Україна. Президент. Про Стратегію національної безпеки України. – Указ: № 105/2007 від 12.02.2007 р. (www.president.gov.ua).
2. Україна. Верховна Рада. Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. – Постанова № 3/97-ВР від 16.01.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 10. – 1997 (www.zakon.rada.gov.ua).
3. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия : защита коммерческой тайны : моногр. / Г. А. Андрощук. – К. : Ин Юре, 2000. – 400 с.
4. Бесчастний А. В. Економічна безпека національної економіки: теорія, механізми забезпечення та реалізації: монографія / А. В. Бесчастний; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк : Наулідж, 2012. – 279 с.
5. Варналій З.С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації: монографія. К., Знання України. 2020. 423 [1] с.
6. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : наук. доповідь / Олександр Степанович Власюк // Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К. : Вид-во НІПМБ, 2008. – 48 с.
7. Гаврилюк А. М. Формування системи управління економічною безпекою підприємництва / А. М. Гаврилюк // Економіка та держава . – 2005. – № 10. – С. 43-45.
8. Економічна безпека : Навчальний посібник / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
9. Економічна безпека торговельного підприємства : моногр. / Л. О. Омелянович, Г. Є. Долматова. – Донецьк : Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2005. – 196 с.
10. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : моногр. / Микола Миколайович Єрмошенко. – К. : ВЦ КНТЕУ, 2001. – 309 с.
11. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства : Навчальний посібник / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : ЦУЛ, 2009. – 256 с.
12. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
13. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІПМБ, 2003. – 64 с.
14. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. / за ред. Валерія Михайловича Геєця. – Х. : Інжек, 2006. – 240 с.
15. Нижник В. М. Економічна дипломатія та економічна безпека України : навчальний посібник / В. М. Нижник. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – 299 с.

16. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : Навчальний посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2011. – 544 с.

17. Основи економічної безпеки : підруч. / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков ; МВС України; Національний ун-т внутрішніх справ. – Харків : вид-во Нац. ун.-ту внутрішніх справ, 2003. – 236 с.

18. Тумар М. Б. Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека : Навчальний посібник. – К. : Хай-тек прес, 2008. – 400 с.

19. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : Навч. посібник / І. П, Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів: ЛДУВС, 2011. – 380 с.

20. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : Монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 388 с.

21. Франчук В. І. Основи економічної безпеки : навчальний посібник / В. І. Франчук. – Львів : ЛУВС, 2008. – 203 с.

22. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією із суб'єктами зовнішнього середовища : моногр. / Людмила Григорівна Шемаєва. – К. : НІПМБ, 2009. – 357 с.

23. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: Монографія. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.

24. Юрків Н. Я. Економічна безпека реального сектора економіки України: стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення: монографія / Н. Я. Юрків; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. - Л. : ПАІС, 2012. - 399 с.

Кожен наш вчинок продовжує створювати нас самих…
(Ф.Ніцше)

ТЕМА 3
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Поняття економічної безпеки підприємництва

Обґрунтування сутнісних характеристик поняття економічної безпеки підприємництва потребує розмежування суті категорій економічної безпеки (1) підприємства, (2) підприємницької (як складової господарської) діяльності та (3) підприємництва як сектора національної економіки.

Відомо, що терміни «підприємництво» і «підприємницька діяльність» є практично синонімами та, здебільшого, в однакових випадках використовуються в економічній літературі. Більше того, вітчизняна нормативно-правова база також ототожнює їх. Так, у Господарському Кодексі України (стаття 42) підприємництво визначено як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, здійснювану суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; підприємницька діяльність характеризується такими ознаками: обов'язково ринкова та законна діяльність, процес, спрямований на систематичне отримання прибутку. Тобто вітчизняне законодавство під підприємництвом визначає дію (підприємницьку діяльність), а не об'єкт (підприємство чи їх сукупність), що дещо неправомірно звужує поле вивчення безпеки підприємництва рівнем захищеності діяльності суб'єкта господарювання в межах його комерційної господарської діяльності.

Водночас, потрібно зазначити, що усталеними є також такі поняття, як, наприклад, сектор малого, середнього та великого підприємництва, під якими розуміють не лише наявність підприємницької діяльності, але й сукупність конкретних підприємств, їх матеріальних і нематеріальних активів. Адже серед усталених показників розвитку сектора підприємництва, для прикладу - малого, є кількість підприємств у розрахунку на одну тисячу осіб наявного населення, частки діючих та прибуткових підприємств, окремі питомі показники (в середньому у розрахунку на один суб'єкт господарювання), що не відповідає оцінюванню такої характеристики, як діяльність (дія), а є, радше, показниками статичними, які характеризують стан розвитку суб'єктів підприємництва. Крім того, поняття «сектор малого підприємництва» не варто ототожнювати з малою діяльністю, сектор середнього – з середньою, а великого – з великою. Додамо також те, що окремі важливі показники діяльності малого бізнесу (обсяги ВВП, частка зайнятих,

обсяги сплачених податків та ін.) в окремих країнах є більш вагомими, ніж сектора великого підприємництва.

Критичний аналіз теорій підприємництва, наявних в економічній літературі, дозволяє стверджувати як про тотожність аналізованих понять, так і певних ознак їх диференціації. У цьому контексті потрібно зазначити, що теоретичні напрацювання більшості перших дослідників категорії «підприємництво» (зокрема таких, як А. Сміт, Й. Шумпетер, Е. Дж. Роблен, Д. Ліндсей та ін.) зводяться до уточнення трактувань понять «підприємництво» та «підприємець». Причому під підприємництвом розуміють, як правило, раціональну комбінацію факторів виробництва в конкретному ринковому просторі з метою створення продукту для отримання прибутку; а підприємець – це новатор, який ризикує, здійснюючи підприємницьку діяльність, своєрідний соціально-психологічний тип господаря.

Натомість, у сучасній науковій думці з'являються аспекти усвідомлення певної нетотожності аналізованих понять. Окремі дослідники підприємництва доходять висновку, що існують певні розходження у трактуванні термінів «підприємництво» і «підприємець», передусім у порівнянні країн з розвиненими ринковими відносинами та країн, які переходять до ринкової економіки. У економічно розвинених країнах при характеристиці підприємництва превалюють такі ознаки, як підприємницький сектор, підприємницьке середовище, сукупність підприємств – суб'єктів підприємництва і т. ін. У той час, як у працях науковців, які досліджують т. зв. «перехідні» чи посттрансформаційні економіки більш характерним є аспект діяльності, причому інноваційного характеру, а також дещо вузькосекторальне сприйняття (як малий бізнес).

Іншою основою доцільності виокремлення підприємництва як сектора економіки є законодавчий поділ (стаття 3 Господарського Кодексу України) господарської діяльності на підприємницьку та некомерційну. Згідно цього основоположного у сфері господарської діяльності вітчизняного нормативно-правового акту робимо висновок, що коли йдеться про сукупність підприємств, які здійснюють діяльність з метою отримання прибутку, їх доцільно характеризувати як підприємницький сектор економіки. Коли ж надається характеристика стану та діяльності підприємств і організацій, які функціонують без мети отримання прибутку, доцільно стверджувати, що йдеться про некомерційний (непідприємницький) сектор економіки.

Проте, такий висновок є недостатньо обґрунтованим, не до кінця відповідає напрацьованим століттями у світовій економічній думці концептуальним засадам поняття підприємництва і тому повинен бути уточненим. Йдеться про те, що порівняно з іншими підприємствами саме суб'єктам підприємницької діяльності притаманний так званий «дух підприємництва», який полягає у:

- поєднанні ресурсів землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва товарів і послуг;

- постійній реалізації новаторської функції (запровадження на комерційній основі нових товарів, виробничих технологій, форм організації бізнесу);

- вищому рівні економічної відособленості та господарської самостійності, проте залежності від ринкової кон'юнктури, інформації, зовнішнього середовища.

Разом з тим підприємницький сектор економіки формують не тільки суб'єкти малого підприємництва, але й великі та середні підприємства, інтегровані підприємницькі структури, підприємства різних видів економічної діяльності.

Таким чином, підприємництво як об'єкт дослідження в системі економічної безпеки держави необхідно розглядати як сектор національної економіки, що функціонує з метою отримання прибутку, на засадах організаційно-господарського новаторства для створення продукції (послуг) новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту, є джерелом інноваційного розвитку економіки та за рахунок ефективного поєднання факторів виробництва в єдиний процес виробничо-господарської і фінансової діяльності дозволяє підвищити економічний потенціал і конкурентоспроможність держави, покращити її участь в міжнародному поділі праці.

За такого підходу до визначення суті поняття економічної безпеки підприємництва чітко прослідковується важливість її забезпечення у системі економічної безпеки держави, оскільки визначальними характеристиками останньої власне і є: 1) конкурентоспроможність економіки; 2) здатність протистояти істотним загрозам в економічній сфері; 3) використання конкурентних переваг в міжнародному поділі праці.

Недоцільно розглядати підприємництво як діяльність відокремлено від безпосередніх його суб'єктів – підприємств, що доводить необхідність усвідомлення двоїстого характеру суті поняття «підприємництво» 1) як виду господарської діяльності; 2) як сукупності економічних агентів первинної ланки економіки, які здійснюють комерційну господарську діяльність, пов'язану з виготовленням і реалізацією продукції (робіт, послуг) з метою задоволення потреб споживачів і суспільства та отримання прибутку і є невід'ємним елементом соціально-економічної системи, важливим фактором розвитку і функціонування економіки.

Проте обґрунтування теоретико-методологічних засад і прикладних засобів гарантування економічної безпеки підприємництва саме у другому аспекті є більш актуальним та системоутворюючим в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Відповідно, доцільно стверджувати, що безпека підприємництва як сектора національної економіки є підфункцією системи економічної

безпеки держави з такими складовими (завданнями), як забезпечення інноваційного типу розвитку економіки та її конкурентоспроможності, виступ фактором регіонального та місцевого розвитку, мінімізація загроз національної безпеки в економічній сфері, зміцнення структурних складових елементів економічної безпеки держави, удосконалення ринкової конкуренції та зниження рівня інертності економіки, гарантування безпеки стратегічно важливих підприємств, посилення безпеки значного активного суспільного прошарку суспільства (підприємців) та підвищення рівня якості життя.

Динамічно-структурна модель оптимізації характеристик економічної безпеки підприємництва в системі економічної безпеки держави (*ESE(t)*) розглядається як сукупність складників:

$$I_{ESS} \rangle I_{ESSC} \rangle I_{ED} \rangle I_{IA} \rangle I_{SBP} \rangle I_{BA} \rangle I_{DE} \rangle I_{ESSE} \rangle I_{ES} \qquad (3.1)$$

де $I = \overline{0,1}$;

I_{ES} – індекс розвитку інституційного базису безпеки підприємництва (як чинника захисту економічних інтересів підприємців);

I_{ESSE} – індекс рівня безпеки стратегічно важливих підприємств (містоутворюючих та підприємств, які мають важливе значення для економіки і безпеки держави);

I_{DE} – індекс рівня демонополізації економіки;

I_{BA} – індекс рівня ділової активності (зниження рівня інертності економіки);

I_{SBP} – індекс рівня розвитку державно-приватного партнерства;

I_A – індекс інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів підприємництва (як чинника посилення конкурентоспроможності економіки держави);

I_{ED} – індекс структурних зрушень в економіці на регіональному та місцевому рівні (внаслідок раціонального та структурно-збалансованого розвитку підприємництва);

I_{ESSC} – індекс рівня забезпечення структурних складових елементів економічної безпеки держави;

I_{ESS} – індекс узагальнюючого показника рівня економічної безпеки держави (внаслідок неналежного рівня економічної безпеки підприємництва).

Згідно Господарського Кодексу України підприємством є самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування (або іншими суб'єктами) для задоволення суспільних та особистих потреб через систематичне здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Оскільки підприємством є суб'єкт, який являє собою певну економічну систему, характеризується виробничо-технічною, економічною та організаційною єдністю та у вартісному вираженні може бути оцінений як сукупність його матеріальних і нематеріальних ресурсів, найбільш повноцінним і прийнятним визначенням суті його економічної безпеки є такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується найбільш ефективне використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування. Відповідно головною метою реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства є гарантування його стабільного та максимально ефективного функціонування, а завданнями такої роботи є досягнення мети функціонування підприємства, забезпечення ефективного використання ресурсів, запобігання руйнівному впливу зовнішнього середовища, зміцнення фінансової стійкості і платоспроможності, охорона комерційної таємниці та інформації, досягнення безпеки персоналу підприємства, майна і капіталу.

Економічна безпека підприємницької діяльності є частиною поняття економічної безпеки підприємництва як сектора економіки. Вона відображає рівень захищеності і безпечності ведення підприємствами новаторської господарської діяльності на відповідному ринку, пов'язаної із залученням ресурсів, ризиком, є законною та має на меті систематичне отримання прибутку. Відповідно, економічна безпека підприємницької діяльності стосується лише окремого виду діяльності підприємства, але разом з тим серед її загроз є втрата майна і ресурсів, які підприємство залучає до ведення цієї діяльності.

Наслідком узагальнення наведених міркувань є висновок про те, що економічна безпека підприємства є поняттям скоріше статичним (стосується існуючого стану матеріальних і нематеріальних ресурсів суб'єкта господарювання, їх фізичного захисту та ефективності використання), а економічна безпека підприємницької діяльності відображає рівень захищеності економічних інтересів підприємства в процесі здійснення ним цієї діяльності. Разом з тим, оскільки підприємницька діяльність є, як правило, невід'ємним напрямом діяльності підприємства, то її економічну безпеку необхідно розцінювати як невід'ємний внутрішній складник економічної безпеки первинної ланки економіки. Проте категорія «економічна безпека підприємства» є ширшою і відображає збереженість таких складників як майно підприємства, його потенціал, конкурентоспроможність тощо.

Економічну безпеку підприємницького сектора економіки необхідно розглядати як ще ширшу (порівняно з економічною безпекою підприємства та його підприємницької діяльності) економічну категорію, яка увібрала в себе попередні дві й визначається рівнем економічної безпеки на макрорівні ієрархії управління та показниках функціонування сукупності суб'єктів підприємницької діяльності. Зазначені взаємообумовленість та рівень цих понять наведені на рисунку 3.1.

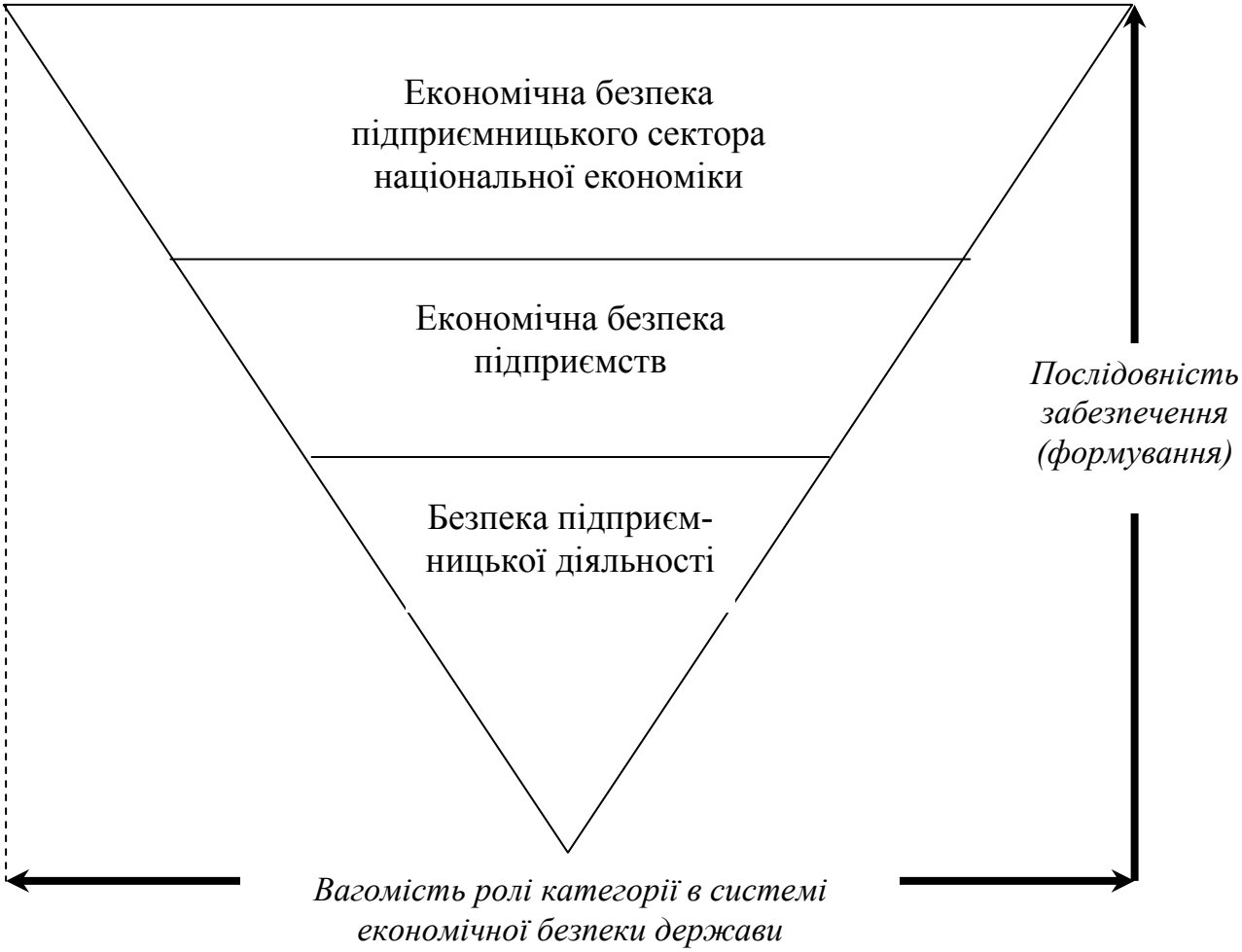

Рис. 3.1. Послідовність забезпечення та рівень понять економічної безпеки підприємницького сектора національної економіки, підприємств та підприємницької діяльності

Подальше уточнення особливостей понять економічної безпеки підприємництва, підприємства та підприємницької діяльності потребує компаративного їх аналізу за рівнем в ієрархії управління, масштабом, передумовами дослідження та метою роботи з забезпечення (рис. 3.2).

Категорія	Економічна безпека підприємницької діяльності суб'єкта господарювання	Економічна безпека підприємства	Економічна безпека підприємницького сектора національної економіки
Рівень управління	• структурний підрозділ підприємства	• апарат стратегічного та оперативного управління підприємством	• державні, регіональні та місцеві органи державного управління

Відомо, що проблема гарантування безпеки пов'язана із створенням механізму захисту її об'єкта від загроз щодо його цілісності в процесі функціонування, враховуючи прогнозування та здійснення заходів з відхилення існуючих і потенційних загроз. Тому об'єктивно доцільним у контексті вивчення економічної безпеки підприємництва є проведення діагностики та класифікації її загроз. Насамперед загрози економічній безпеці підприємництва варто поділяти на внутрішні та зовнішні за джерелом виникнення небезпеки та можливістю її таргетування підприємством.

До зовнішніх загроз, як правило, відносять: необґрунтовані зміни у системі державного регулювання підприємницької та господарської діяльності; неефективну податкову та фінансово-кредитну політику, корупцію в органах державної влади, кримінальні дії, законодавчу нестабільність; зміни у наддержавних угодах та вимогах, які стосуються суб'єктів підприємницької діяльності; негативні макроекономічні тенденції (інфляція, підвищення відсоткових ставок, зниження рівня ділової активності та купівельної спроможності населення, несприятлива кон'юнктура ринку); надмірну енергетичну залежність економіки; технологічну відсталість та прогресуючий знос матеріально-технічної бази; монополізацію економічних та політичних ресурсів; неефективність системи державного управління та її орієнтованість на обслуговування крупних промислово-фінансових груп і т. ін.

Згідно із запропонованим підходом до розгляду категорії «економічна безпека підприємництва» до її внутрішніх загроз доцільно віднести: настання небажаних змін параметрів, якостей чи властивостей на рівні особи чи підприємства; суттєве зниження рівня ефективності фінансово-господарської діяльності та використання ресурсного забезпечення критичної маси підприємств; різке погіршення рівня конкурентоспроможності підприємств (у тому числі у галузево-територіальному аспекті); формування нераціональної галузевої структури; спад виробництва базових галузей економіки і т. ін.

Метою державної політики забезпечення економічної безпеки підприємництва є створення належних передумов започаткування та здійснення підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектора національної економіки від екзогенних та ендогенних загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних загроз безпеки держави, забезпеченні інноваційного типу розвитку економіки та посиленні конкурентоспроможності держави.

Необхідно також чітко визначати функції суб'єктів реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки підприємництва. Так, до пріоритетних функцій органів державного управління відносяться: формування нормативно-правової бази, сприятливої для підприємницької діяльності; здійснення систематичних заходів соціально-психологічного

та інформаційно-роз'яснювального характеру серед підприємців та населення; формування надійної системи судового та оперативного фізичного захисту громадян і підприємців; провадження ефективної податкової, фінансово-кредитної, інноваційно-інвестиційної та інших складників державної політики, які відповідають нормам досконалої регуляторної політики; ведення моніторингу рівня безпеки підприємництва; регулювання внутрішнього ринку, захист вітчизняних підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності.

Водночас головними функціями суб'єктів підприємницької діяльності в межах політики гарантування економічної безпеки підприємництва є: формування надійних механізмів гарантування безпеки підприємства на мікрорівні управління, а також забезпечення економічної ефективності діяльності, використання ресурсного забезпечення та суспільної праці.

Потреба у зміцненні економічної безпеки підприємництва (зокрема, як чинника економічної безпеки держави) актуалізується в умовах трансформаційних змін та формування ринкової системи господарювання, оскільки входить до переліку життєво необхідних елементів ефективного функціонування соціальної та економічної системи суспільства, механізму управління нею, забезпечення її захисту та розвитку. Це, в свою чергу, актуалізує потребу в усвідомленні принципу спільної ролі суб'єктів підприємництва та органів державного управління за порушення основ створення безпечного економічного середовища.

Важливими елементами внутрішньої структури економічної безпеки підприємництва є достатність передумов започаткування і здійснення підприємницької діяльності (під якими розуміються соціально-психологічні, організаційно-професійні, ресурсні, фінансово-економічні та інші фактори підприємницької діяльності, можливість доступу суб'єктів підприємництва до фінансово-господарських ресурсів, досягнення такого рівня виробничо-господарської ефективності, що забезпечує їх конкурентоспроможність та можливість участі у внутрішній та світовій торгівлі, коопераційних зв'язках, обміні науково-технічними досягненнями), ефективність функціонування (йдеться про динаміку обсягів господарської діяльності та кількості діючих суб'єктів господарювання, галузеву структуру та динаміку обсягів виробництва і реалізації продукції у базових галузях економіки, рівень інвестиційної та інноваційної активності підприємств, динаміку експортного потенціалу економіки), а також здатність до розвитку (ефективність фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, частка прибуткових та діючих підприємств, рівень ефективності використання суб'єктами підприємницької діяльності ресурсного забезпечення, витратомісткість виробництва, конкурентоспроможність продукції (послуг), стабільність законодавства у сфері підприємництва, динаміка кількості

дискримінаційних дій з боку адміністративних органів державної влади по відношенню до суб'єктів підприємницької діяльності, рівень розвитку інфраструктури підтримки та безпеки підприємництва).

Економічна безпека підприємництва відіграє визначальну роль у зміцненні безпеки держави і є передумовою стабільного розвитку її економіки. Такий висновок можна зробити, виходячи з того, що існує взаємозалежність між розвитком підприємництва і забезпеченням таких функціональних складників безпеки держави, як: фінансовий, соціальний, технологічний, продовольчий, зовнішньоекономічний, демографічний, енергетичний, екологічний.

Крім того, важливість посилення економічної безпеки підприємництва в системі завдань гарантування економічної безпеки держави полягає в тому, що зміцнення економічної безпеки підприємництва дозволяє суттєво мінімізувати ймовірність реалізації загроз національним інтересам і національній безпеці держави. Так, серед загроз національної безпеки України в економічній сфері у Законі України «Про основи національної безпеки України» виділено такі, як: істотне скорочення ВВП, зниження інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу; послаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки (в т.ч. фінансової (фіскальної) політики держави); відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих засобів у провідних галузях промисловості; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту; небезпечне для економічної незалежності країни зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики; «тінізація» національної економіки. Крім того, до суттєвих загроз економічної безпеки держави можна віднести втрату кооперацийних зв'язків всередині економіки, критичне зменшення частки в економіці видів економічної діяльності, додана вартість в яких є значною та надмірне збільшення частки торгівлі, втрату підприємницьких мереж тощо.

Як напрями державної політики, спрямовані на посилення національної безпеки, зокрема в економічній сфері, у цьому нормативно-правовому акті виділено: забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки; прискорення структурних та інституціональних змін в економіці, покращення інвестиційного клімату; стимулювання розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв; вдосконалення антимонопольної політики; реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу

капіталів за кордон; захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту; посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях.

У таблиці 3.1 представлено завдання економічної безпеки підприємництва, спрямовані на мінімізацію як настання, так і негативного впливу вказаних вище загроз економічної безпеки держави.

Таблиця 3.1

Загрози економічній безпеці держави та функції економічної безпеки підприємництва щодо її зміцнення

Загрози економічній безпеці держави	Функції (завдання) економічної безпеки підприємництва в системі зміцнення економічної безпеки держави
Істотне зменшення обсягів ВВП	Забезпечення належних темпів приросту обсягів ВВП за рахунок посилення інноваційного складника конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва
Зниження інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу економіки; втрата коопераційних зв'язків всередині економіки	Сприяння структурним та інституціональним змінам в економіці, активізація процесів створення та впровадження інновацій (передусім у секторі малого підприємництва), формування інноваційних, територіально-галузевих кластерів та розвиток виробничо-територіальної кооперації
Послаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки	Заміна прямого державного контролю механізмом державно-приватного партнерства, підвищення ролі громадських та асоціативних підприємницьких організацій у виконанні контрольно-адміністративних функцій
Відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам	Зміцнення фінансового потенціалу підприємств та економіки, сприяння розвитку фінансово-кредитної системи, формування резервних та страхових фондів, використання інструментів страхування та самострахування
Зростання фінансових та кредитних ризиків	
Критичний стан основних виробничих способів у провідних галузях промисловості	Оновлення матеріально-технічної бази суб'єктів підприємництва та економіки загалом, забезпечення техногенної безпеки
Недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці, критичне зменшення частки видів економічної діяльності із значною доданою вартістю	Забезпечення структурно збалансованого (за секторами, видами економічної діяльності, у просторово-територіальному аспекті) та сталого розвитку підприємництва
Критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків та нераціональна структура експорту	Покращення експортно-імпортного балансу; посилення участі країни у міжнародному поділі праці за рахунок покращення інноваційної компоненти конкурентоспроможності підприємств та їх продукції
Небезпечне для економічної незалежності країни зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки	Активізація темпів розвитку малого і середнього підприємництва у стратегічних галузях економіки
"Тінізація" національної економіки	Значне збільшення обсягів легальної діяльності суб'єктів підприємництва
Втрата підприємницьких мереж	Посилення горизонтальної та вертикальної кооперації виробничо-господарської діяльності підприємств малого, середнього та великого підприємництва

3.2. Ризики та джерела загроз економічній безпеці підприємництва.

Можливість появи економічних ризиків для підприємницького сектору виникає передусім через конфлікт інтересів суб'єктів підприємництва і дії чинників їх зовнішнього та внутрішнього середовища. Відповідно, неузгодженість інтересів часто є загрозою діяльності та розвитку суб'єктів первинної ланки економіки.

Перелік типів та видів загроз функціонування як окремого підприємства, так і підприємництва загалом, визначається різноманіттям видів підприємств, їх організаційно-правових форм, сфер та напрямів діяльності. Тому усвідомленню сутнісних характеристик ризиків та, як наслідок, виробленню управлінських рішень, спрямованих на їх локалізацію, сприятиме їх типологізація (рис. 3.3).

Потрібно вказати на те, що існує принципова різниця між традиційними ризиками та системними загрозами економічній безпеці підприємництва. Так, традиційні ризики ще можна назвати природними, вони об'єктивно завжди супроводжують підприємницьку діяльність кожного суб'єкта господарювання, не походять від суб'єктивних дій та заходів, а, відтак, не впливають негативно на критичну масу підприємств. Відповідно, загальна (традиційна) класифікація ризиків економічної безпеки підприємництва може здійснюватись за такими ознаками, як: спосіб впливу на об'єкт; масштаб збитків від дії загрози; мета загрози; сфера діяльності об'єкта та ін.

Натомість, системні загрози обумовлені неправомірними діями окремих суб'єктів чи навіть представників влади, формуванням несприятливого економіко-правового середовища бізнесу. Їх наслідки більш глобальні. Вони перешкоджають діяльності практично всім суб'єктам господарювання, а, відтак, не дають змоги не лише розвиватися підприємницькому сектору, але й функціонувати. Крім зазначених на рис. 3.3, системні загрози безпеці підприємництва ідентифікують за групами:

1) ринкові (сюди відносять загрози, пов'язані з тінізацією економічних відносин та ринків, їх монополізацією, криміналізацією бізнесу та відносин, проблемами при купівлі-продажу бізнесу,майна і ресурсів, несприятливістю інвестиційно-інноваційного середовища);

2) державно-політичні (обумовлені наявністю проявів співпраці держави та представників бізнесу, афільованих структур, рейдерства, непрозорістю доступу до державного майна, ресурсів і ринків, нестабільністю «правил гри»;

3) ресурсні (пов'язані з незахищеністю права приватної власності, високими трансакційними витратами, надмірністю податкового тиску).

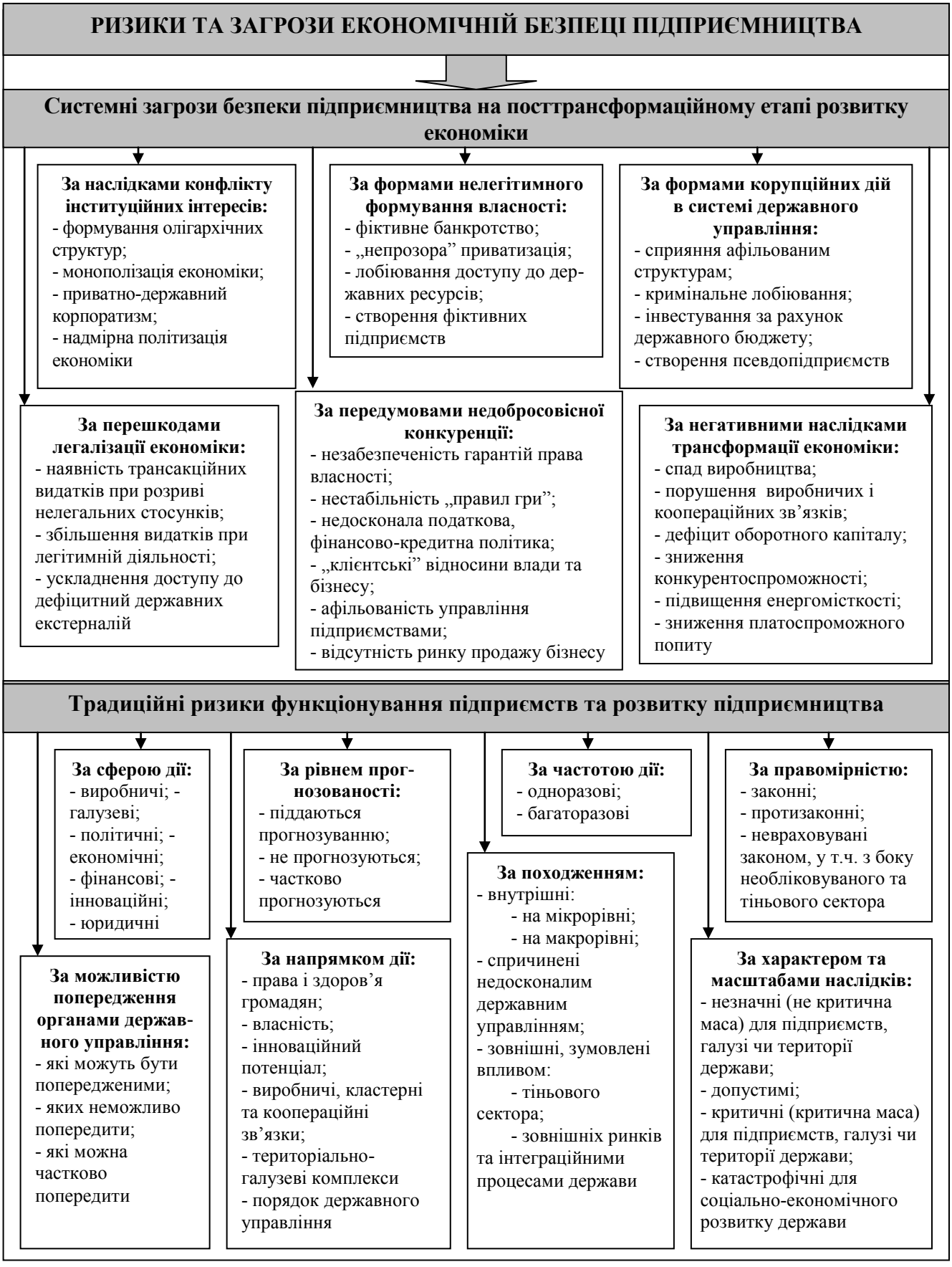

Рис. 3.3. Типологізація ризиків та загроз економічній безпеці підприємництва

Передусім доцільно розглядати ті сфери, в яких можуть виникати загрози економічної безпеки підприємництва, зокрема, за напрямами: виробничі, галузеві, політичні, економічні, фінансові, інноваційні та юридичні. До виробничих (техніко-технологічних) можна віднести ризики, пов'язані з ускладненням доступу підприємств до господарських ресурсів, засобів праці та технології; критичним зношенням матеріально-технічної бази та неналежним її оновленням; втратою виробничих зв'язків; впровадженням конкурентами аналогічних техніки та технології; помилками під час формування техніко-технологічної політики.

Галузеві ризики більшою мірою є зовнішніми щодо системи економічної безпеки підприємництва. Вони характеризуються такими загрозами як: різке посилення рівня конкуренції; «старіння» та «спад» галузі (пов'язані з відповідною стадією її життєвого циклу), які супроводжуються зменшеннями попиту та місткості ринків; зниження рівня інвестиційної привабливості тощо.

Політичні ризики певною мірою піддаються впливу з боку органів державного управління, проте часто завдають суттєвих збитків окремим суб'єктам господарської діяльності чи підприємництву загалом. Більшою мірою вони пов'язані з надмірною політизацією дій представників органів державної влади та управління, відволіканням їх від виконання своїх функцій (чи бездіяльністю протягом періоду політичної кризи), що призводить до зволікання у вирішенні багатьох питань (в тому числі, щодо управління економічною безпекою підприємництва), відтермінуванням прийняття необхідних рішень, спрямованих на розвиток повноцінної інституційної бази розвитку підприємництва та економіки загалом, «затягуванням» процедур проходження дозвільних і погоджувальних рішень. Все це загалом знижує рівень ділової активності населення.

Економічні та фінансові ризики, як правило, зумовлені несприятливою кон'юнктурою ринку, що призводить до відхилення фінансово-економічних результатів функціонування підприємств від запланованих; неефективним фінансовим плануванням та управлінням активами; непродуманою маркетинговою політикою; недооцінкою фінансових ризиків; форс-мажорними обставинами або навіть діями кримінального характеру.

Зазначимо, що окремим важливим аспектом є вивчення фінансових ризиків підприємництва в умовах настання економічних та фінансових криз. Такий висновок можна зробити з огляду на такі дві закономірності: 1) взаємозалежність ризику і фінансових результатів діяльності суб'єкта підприємництва; 2) різний характер та сила впливу ризику на діяльність різних підприємств.

Зрозуміло, що в умовах економічних криз рівень ризику підприємницької діяльності суттєво зростає, як правило, через підвищення вартості та ускладнення доступу суб'єктів господарської

діяльності до фінансових і кредитних ресурсів, погіршення фінансово-економічного стану контрагентів та споживачів товарів (послуг), зменшення обсягів господарської діяльності, виникнення додаткових витрат і втрат суб'єктів підприємництва внаслідок змін у фіскальній, кредитній та окремих складових адміністративних методів державного регулювання.

Існують певні особливості ризиків діяльності суб'єктів підприємництва в умовах фінансово-економічних ускладнень за видами економічної діяльності. Так, першочерговими підприємницькими ризиками первинних економічних агентів у сільському господарстві є підвищення ціни продукції внаслідок збільшення фінансових витрат, а також зниження ліквідності підприємств; у промисловості - зменшення обсягів реалізації через структурну деформацію зовнішніх ринків, збільшення ціни продукції, труднощі у транспортуванні її, а також виробничих запасів, погіршення якості продукції внаслідок ускладнення доступу до інвестицій та інновацій, зниження ринкової вартості підприємств; у будівництві - зниження рівня купівельної спроможності покупців, погіршення показників економічної ефективності та критичне збільшення терміну окупності капіталовкладень, критичне збільшення терміну окупності проектів; в торгівлі - монополізація сфери розподілу товарів, критичне погіршення ліквідності підприємств, зменшення товарних запасів та обсягів товарообороту, підвищення закупівельних цін продукції; для підприємств готельно-ресторанного бізнесу – посилення дії ризиків інституційного середовища (у т.ч. непередбачуваних виплат, встановлення лімітів та обмежень діяльності); для транспортних підприємств - зменшення попиту і скорочення обсягів наданих послуг, погіршення якості та зниження рівня конкурентоспроможності послуг внаслідок браку ресурсів для оновлення техніко-технологічної бази, збільшення вартості послуг через збільшення вартості паливно-енергетичних ресурсів, підвищення вартості послуг страхування ризиків; у секторі операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям - зменшення попиту та скорочення обсягів наданих послуг, зниження ціни послуг через зменшення цін на нерухомість, втрата об'єктів нерухомого майна, яке перебуває на іпотеці.

До правових ризиків економічної безпеки підприємництва доцільно віднести недоліки у законодавстві та системі його реалізації, помилки через неналежний рівень кваліфікації працівників юридичної служби підприємств або планування юридичного забезпечення їх діяльності; неефективне відстоювання інтересів підприємств у разі виникнення конфліктних ситуацій.

Варто додати, що ризики економічній безпеці підприємництва різняться не тільки за своїм змістом і виникненням, але і за частотою дії. У зв'язку з цим їх доцільно поділяти на: одноразові, які можуть виникати раптово, проте нести загрозу протягом тривалого періоду часу

(або постійно) і чинити негативний вплив на життєво важливі характеристики підприємництва (суттєва зміна законодавства країни, посилення конкуренції між виробниками однорідної продукції і т. ін.); багаторазові, які впливають на діяльність підприємства чи їх сукупності або стохастично, або з визначеним періодом виникнення (сезонні коливання попиту на продукцію, загрози стихійних лих, тимчасовий розрив відносин з постачальником або підрядником, нестабільність роботи дилерської мережі й т. ін.).

Класифікація ризиків за рівнем прогнозованості (керованості) відображає можливість локалізації їх наслідків. На керовані несприятливі події органи державного управління або апарат управління підприємством можуть впливати. Причому засоби впливу можуть бути напрацьовані за результатами процесу моніторингу економічної безпеки підприємництва і виражатись у комплексі стратегічних, тактичних і оперативних управлінських дій і інституційних перетворень. Непрогнозовані (некеровані) загрози не підлягають прямому впливу. Вони відображають загрози загального рівня розвитку ринкових відносин у країні, а тому органам державного управління обов'язково необхідно враховувати їх у своїй діяльності. Прикладами некерованих загроз можуть виступати: монополізація економіки, захоплення частки ринку іноземними компаніями і транснаціональними корпораціями, динамічність зміни законодавства, високий рівень корупції і т. ін.

Зауважимо, що крім можливості прогнозування, доцільно здійснювати поділ ризиків економічної безпеки підприємництва за такою класифікаційною ознакою, як можливість їх попередження органами державного управління. Відповідно їх частина може бути прогнозованою, а реалізація адекватних превентивних заходів спроможна відхилити критичні негативні наслідки. Серед таких ризиків більшість носять внутрішній характер та стосуються неналежного рівня професійної підготовленості управлінського персоналу первинних економічних агентів, керівників органів державної влади, негативних кон’юнктурних змін на ринку та в економіці, які лише зароджуються чи ще не набули рівня критичного руйнівного впливу на безпеку особи, суспільства, підприємства, підприємництва, галузі та економіки загалом.

До ризиків, які неможливо попередити, доцільно віднести ті, що більшою мірою носять форс-мажорний характер. Це несприятливі кліматичні умови для агропромислового комплексу; дія природних чинників на будівельний комплекс; військові, фізичні втручання; інші не передбачувані та непереборні впливи. Для мінімізації їх негативної дії суб’єктам підприємництва передусім необхідно використовувати практику страхування.

До ризиків економічної безпеки підприємництва, які можна частково попередити, необхідно віднести суттєві системні трансформації,

які виникають (розвиваються) на основі об'єктивного нераціонального розвитку (спаду) економіки, галузевих змін (деформацій) та інших загальних макроекономічних параметрів. Докорінно змінити напрям розвитку таких явищ важко, проте, вважаємо, що до переліку завдань органів державного управління необхідно включати мінімізацію негативних наслідків таких ризиків.

Наведена типологізація ризиків відповідає доволі широкому характеру категорії «економічна безпека підприємництва». Вона відображає значну кількість джерел загроз стійкості досліджуваної системи і відповідно потребує комплексного підходу до діяльності, яка повинна проводитись для її зміцнення. Разом з тим до невід'ємних класифікаційних ознак ризиків безпеки підприємництва необхідно також віднести такі: за напрямом дії, за походженням та за характером і масштабами наслідків.

Так, відповідно до характеру системного розгляду категорії економічної безпеки підприємництва напрямами негативного впливу дії ризиків є життєво важливі інтереси суб'єктів цієї системи. Це передусім права і здоров'я громадян, їх власність; інноваційний потенціал; виробничі, кластерні та кооераційні зв'язки; територіально-галузеві комплекси; порядок державного управління. Важливо зазначити, що групи інтересів суб'єктів системи економічної безпеки підприємництва є взаємозалежними і взаємообумовлюваними. Так, якщо завдається шкода (чи створюється реальна загроза життю, здоров'ю, добробуту) окремій особі чи її сім'ї, то це дестимулює активізацію процесів розвитку підприємництва, знижує рівень ділової активності населення; створює конкретні загрози стійкості суб'єктів підприємництва (чи їх сукупності); призводить, як правило, до негативних соціальних наслідків (пов'язаних із зростанням соціальної напруги, безробіття, погіршенням рівня та якості життя населення і т. ін.), тому зачіпає інтереси значної частини суспільства.

За походженням ризики економічної безпеки підприємництва доцільно поділяти на внутрішні (зумовлені недоліками сформованої системи безпеки підприємництва) та зовнішні (обумовлені впливом чинників з-поза меж цієї системи і не зумовлені діями її суб'єктів). Проте варто зазначити, що внутрішні негативні прояви та, як наслідок, загрози можуть виникати на мікро- (рівень особи, підприємства), мезо- та макрорівнях ієрархії управління економікою, бути спричиненими недосконалим державним управлінням. Водночас зовнішні загрози здебільшого є проявом тіньового сектора ринку, зовнішніх ринків та інтеграційних дій, в яких беруть участь органи державного управління. Додамо, що згідно нашої точки зору, відмінність між внутрішніми і зовнішніми ризиками полягає у тому чи зумовлені вони діями (бездіяльністю) суб'єктів системи економічної безпеки підприємництва чи інституціями її зовнішнього середовища.

За такою класифікаційною ознакою, як рівень та характер впливу чинників економічної безпеки підприємництва необхідно розрізняти незначні ризики (які суттєво впливають на фінансові втрати окремого підприємства, галузі чи території держави, проте не критичної маси підприємств); допустимі (які зачіпають інтереси значної кількості підприємств); критичні (щодо інтересів кількості підприємств галузі, території та держави загалом); катастрофічні для соціально-економічного розвитку держави (які призводять до суттєвих структурних та галузевих деформацій економіки, спаду обсягів ВВП тощо).

Наведені типи ризиків, які підривають засади належного функціонування системи економічної безпеки підприємництва можна вважати традиційними (класичними). Разом з тим проблема зміцнення економічної безпеки підприємництва більшою мірою загострюються у періоди спаду економіки, сповільнення темпів розвитку підприємництва, зниження рівня якості життя населення, що є практично об'єктивними та невід'ємними процесами, характерними для посттрансформаційного періоду розвитку економіки і зміни системи державного устрою чи управління економікою. Зокрема, на посттрансформаційному етапі розвитку економіки описані ризики підприємництва у поєднанні з іншими негативними проявами, гіпертрофованим розвитком суспільства та політико-економічного життя призводять до виникнення загроз, які чинять не лише негативний, а й часто непереборний вплив на розвиток та безпеку підприємництва. Тому особливою актуальною є типологізація так званих «системних» ризиків в системі економічній безпеці підприємництва.

Зокрема, такого типу ризики класифікують: за наслідками конфлікту інституційних інтересів; за формами нелегітимного формування власності; за формами корупційних дій в системі державного управління; за перешкодами легалізації тіньової економіки; за передумовами недобросовісної конкуренції; за негативними наслідками трансформації економіки.

На відміну від традиційних ризиків безпеки підприємництва у посттрансформаційний період посилюється дія об'єктивних ризиків, які руйнують як економічні, так і психологічні передумови ведення підприємницької діяльності та характеристики конкурентного бізнес-середовища загалом. Зокрема, такі ризики можуть бути зумовлені конфліктом інституційних інтересів (органів державного управління та представників підприємництва; державних службовців та громадських і політичних об'єднань; підприємництва і суспільства, особи тощо) у період переходу від однієї системи господарювання в державі до іншої. Разом зі зміною форм власності підприємств, суспільного устрою та системи державного управління під час перерозподілу власності за умови неналежного державного контролю об'єктивно виникають неоднозначні погляди на загальний спільний інтерес розвитку суспільства. У процесі

формування ринкової системи господарювання знижується рівень монополізації державного управління, а в умовах об'єктивного значного збільшення кількості суб'єктів економічного та суспільно-політичного життя (що є характерним для відкритої економіки ринкового типу) особистісний інтерес часто становить основну мотивацію стосунків, формує орієнтири для учасників ринку. Внаслідок суперечки особистісного та загального суспільного інтересів виникає інституційний конфлікт, який призводить до виникнення таких системних загроз підприємництва, як: формування олігархічних структур, монополізація економіки та суспільного життя, виникнення приватно-державного корпоратизму, критична політизація економіки. Більшість цих форм характеризується процесами зрощування капіталу та влади.

Додамо, що надання органами державного управління окремим суб'єктам господарської діяльності матеріально-правових преференцій часто призводить до спотворення механізму формування здорового конкурентного середовища. Наслідком цього процесу часто стає створення гіпертрофованої форми одержавлення відтворювальних процесів, концентрація господарських та фінансових ресурсів у незначної кількості ринкових суб'єктів, що спотворює рівність умов конкуренції та формує непереборні перешкоди розвитку малого і середнього підприємництва як чинника демократизації суспільства, формування середнього класу, підвищення рівня життя населення. Утворення таких неофіційних об'єднань представників влади і бізнесу об'єктивно призводить до монополізації ринків (або навіть секторів економіки) з усіма негативними проявами цього процесу - зниження рівня конкуренції, створення бар'єрів входження на ринок нових суб'єктів господарювання, підвищення рівня цін при збереженні низької якості продукції (послуг). Такі процеси можна спостерігати, наприклад, у сфері послуг (зокрема комунальних та споживчих). Причому особливо загрозливою для забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємництва є виникнення практики монополізації іноземним капіталом стратегічних сфер чи галузей економіки, що вважаємо наступною фазою тотальної монополізації після внутрішньої капіталізації.

Зауважимо, що крім монополізації економіки та розвитку олігархічних утворень в умовах переходу до ринкової системи господарювання та трансформації форм власності, часто виникають передумови ризиків для суб'єктів підприємництва, пов'язані з можливістю нелегітимного, «непрозорого» формування власності, які у поєднанні з нестабільністю, відсутністю спланованої та обґрунтованої (за ресурсним забезпеченням), поетапної (з відповідним коригуванням) економічної політики держави значно перешкоджають подальшому розвитку підприємництва. Це створює передумови для формування системи господарювання, в якій ринкові інструменти діють недостатньо ефективно, не створюються прозорі та рівні для всіх суб'єктів

господарювання правила економічної поведінки; не ефективно використовується ресурсний потенціал, не запроваджуються інноваційні та ресурсоощадні технології; низьким є рівень адаптації національної економіки до умов глобалізації та відкритості. Необхідно зазначити, що основними напрямами (формами) нелегітимного формування права власності та відповідно системними ризиками щодо функціонування й розвитку підприємництва є: фіктивне банкрутство, «непрозора» приватизація, лобіювання доступу до державних ресурсів, створення фіктивних підприємств і т. ін.

Крім того, негативними наслідками перерозподілу власності через процедуру банкрутства або створення фіктивних підприємств стає роззосередження власності, зниження рівня корпоративного контролю за державним та суспільним майном через перепродаж «спорідненим» структурам. Такі процедури часто використовуються для усунення конкурентів, ухилення від сплати податків чи боргових зобов'язань. Все це також посилює монополізацію суспільно-політичного та економічного життя.

Суттєвими системними ризиками розвитку підприємництва в умовах ринкової трансформації економіки є також недостатній рівень сформованості конкурентного середовища, наявність проявів монополізму, що призводить до створення нерівних умов функціонування на ринку (ведення конкурентної боротьби між розрізненими суб'єктами підприємницької діяльності). Зазвичай така ситуація може бути виправлена за рахунок ефективної антимонопольної політики держави. Проте за високого рівня корупції, в тому числі у системі державного управління, формуються такі системні ризики економічної безпеки підприємництва, як сприяння афільованим структурам, кримінальне лобіювання, інвестування за рахунок державного бюджету, створення псевдопідприємств спорідненими до представників органів державної влади та управління особами і т. ін. Корупція часто призводить до криміналізації суспільства і економіки, що в подальшому створює передумови інституційного закріплення структур, які за допомогою корупційно-злочинних технологій заміняють органи державного управління в постачанні визначених послуг, або певним чином впливають на якісний зміст відповідних державних екстерналій.

Більше того, за умови нехтування розвитком цих негативних проявів зазначені технології та їх негативний вплив можуть суттєво посилюватись, наслідком чого є суттєве ускладнення переходу суб'єктів підприємництва з тіньової економіки в легальну через значні додаткові витрати, пов'язані з переходом. Здійснення нелегальної діяльності, менший податковий тиск та тісний зв'язок з кримінальним середовищем дозволяють економічним агентам, які здійснюють підприємницьку діяльність нелегально та з наявністю значних понад конкурентних переваг просуватись на нові ринки. Це, в свою чергу, стає бар'єром для суб'єктів

підприємницької діяльності, які ведуть конкурентну боротьбу на легітимних засадах у започаткуванні, здійсненні та розвитку підприємницької діяльності.

Варто також зазначити, що поява тіньового сектора ринку часто є об'єктивно супутнім процесом в умовах трансформації економіки. Це пояснюється тим, що наявність тотальної монополізації суспільно-економічного життя призводить до кризових явищ в економіці, зменшення обсягів виробництва товарів і послуг, звуження споживчого ринку. Відповідно в умовах ще не сформованого належного бізнес-середовища (в тому числі недостатнього рівня обізнаності населення щодо правових засад ведення підприємницької діяльності) першими розпочинають ведення бізнесу приватні особи, які здійснюють таку діяльність без належної повноцінної державної реєстрації або з приховуванням справжніх обсягів господарської діяльності. Цьому сприяє також високий рівень податкового навантаження на підприємницьку діяльність, успадкований ще від командно-адміністративної системи державного управління. При цьому тіньовий сектор ринку є вагомою перешкодою на шляху зміцнення економічної безпеки легального підприємництва та не може служити основою довгострокового належного економічного розвитку, не створює стійкі стимули для оновлення матеріально-технічної бази виробництва, накопичення капіталу, стає передумовою уможливлення рейдерських дій та кримінальних посягань і т. ін.

Крім того, перешкодами легалізації економіки часто стають: наявність трансакційних видатків у разі розриву нелегальних стосунків; збільшення обсягів та рівня видатків під час ведення легітимної підприємницької діяльності; ускладнення доступу суб'єктів господарської діяльності до дефіцитних державних та суспільних екстерналій тощо.

Зауважимо, що існування цих перешкод (системних ризиків економічної безпеки підприємництва) призводить до посилення інституту приватно-державного корпоратизму, який одержує виняткові конкурентні переваги, у тому числі за рахунок зниження трансакційних витрат у напівлегальному секторі практично до нуля. Більше того, такі дії призводять до необхідності збільшення податкового навантаження на решту підприємств, зокрема на легальний сектор. За умови існування спрощеної системи оподаткування, звітності та обліку суб'єктів малого підприємництва надлишкове податкове навантаження поширюється на крупний легальний бізнес, для якого приховати свою діяльність від контролюючих органів складніше.

Крім тіньової підприємницької діяльності частина суб'єктів господарювання може здійснювати зареєстровану і легітимну підприємницьку діяльність, проте в умовах ще не сформованого належного рівня контролю та відповідальності в окремих суб'єктів підприємницької діяльності з'являється мотивація до здійснення дій, які

характеризуються як недобросовісні щодо інших суб'єктів ринку (конкурентів, споживачів тощо). Такі дії не сприяють формуванню належного ринкового середовища, створюють передумови порушення продовольчого, екологічного та інших функціональних складників безпеки держави. У зв'язку з цим передумови, які ведуть до виникнення проявів недобросовісної конкуренції, також необхідно розцінювати як системні ризики підприємництва. Причому до чинників, які сприяють посиленню цих ризиків, можна віднести: незабезпеченість гарантій права власності, нестабільність «правил гри», недосконаліть податкової, фінансово-кредитної політики держави, наявність непрозорих відносин влади та бізнесу, афільованість управління підприємствами, відсутність належного розвиненого ринку продажу бізнесу і т. ін. Відсутність в умовах ринково-реформаційних перетворень достатньої, спрямованої на стимулювання підприємницької діяльності продуманої кредитної, податкової, інвестиційної політики держави не дозволяє повною мірою реалізувати потенційні можливості удосконалення бізнес-середовища.

Відсутність стабільних умов ведення підприємницької діяльності обертається частими змінами пріоритетів економічної політики і законодавства, регулярною ротацією урядових команд, кожна з яких фактично «відміняє» рішення своїх попередників. Основи стабільності підриває складна система пільг, преференцій, державних дотацій, які за кожної зміни уряду піддаються модифікаціям. Це спотворює систему мотивації як підприємців, так і пересічних громадян до підприємництва, сприяє укоріненню в суспільстві такої економіко-правової культури, що орієнтується на закриту конкуренцію і дозволяє досягати успіху особам, які вміють найкраще «обходити» закони чи мають добре налагоджені корупційні зв'язки з органами державного управління, а не тим, хто може найефективніше використовувати обмежені економічні ресурси.

Існування кримінальних, рейдерських, дискримінаційних дій щодо суб'єктів підприємницької діяльності є прямою (фізичною) загрозою їх функціонуванню та відповідно економічної безпеки. Передумовою існування цих загроз є, в тому числі, відсутність повноцінного правового та прозорого ринку купівлі / продажу бізнесу. Великі підприємства, як правило, не створюються, а купуються внаслідок роздержавлення чи вторинного перерозподілу роздержавленої власності, часто пов'язаного з не прозорими не ринковими діями зацікавлених сторін. Малий та середній бізнес із високим рівнем персоніфікації, суб'єктивними обмеженнями та обтяженнями (в т.ч. економічного або кримінального характеру), а також внаслідок відсутності офіційної, закріпленої у відповідних державних нормативно-правових актах, фактично не має вторинного ринку його купівлі/продажу. Це стримує інвестиційну активність, сприяє зростанню протиправної діяльності, призводить до зниження рівня ліквідності малих та середніх підприємств, «замороження» вкладених у підприємства цих секторів економіки ресурсів, зниження рівня мотивації власників

підприємств до капіталізації бізнесу та, часто, до економічно і організаційно не виправданого створення (реєстрації) нових юридичних осіб. Це ускладнює діяльність реєстраційних, податкових, правоохоронних та інших державних органів, формує «баласт» не діючих юридичних осіб і т. ін.

Зазначене є суттєвою загрозою не тільки розвитку, а й мотивації до здійснення підприємницької діяльності. Крім того, принципово важливим є розуміння того, що заходи з підтримки інтересів учасників економічної діяльності не повинні бути інструментом лобіювання чи недобросовісної конкуренції, вони не повинні порушувати чи обмежувати чиї-небудь права і можливості.

Узагальнюючи наведене, можна зробити висновок, що перехід від однієї системи державного управління до іншої супроводжується суттєвими кризами в економіці та суспільно-політичному житті, що часто руйнує мотиви до активізації підприємницької діяльності населення та розвитку підприємництва загалом. Проте окремі об'єктивно існуючі ризики, які з'являються у цей період, можуть чинити непереборні труднощі щодо становлення і розвитку підприємництва. До них доцільно віднести: спад виробництва, порушення виробничих і коопераційних зв'язків, дефіцит оборотного капіталу, зниження конкурентоспроможності великих підприємств, цілих секторів і галузей економіки, зростання енергомісткості промисловості, зменшення платоспроможного попиту населення. Посилення цих загроз призводить до дестабілізації виробничих, коопераційних зв'язків, нестабільної ситуації на ринку, тобто безпосередньо призводить до погіршення результатів виробничо-господарської діяльності критичної маси суб'єктів підприємництва.

Проведена типологізація ризиків дозволяє деталізувати передумови і джерела загроз, більш системно підійти до їх передбачення та прогнозування наслідків негативного впливу, визначення якісної структури ризиків, а також врахувати можливість розвитку системних ризиків підприємництва.

3.3. Індикатори економічної безпеки підприємницького сектора

Під час оцінювання економічної безпеки підприємництва доцільно використовувати сукупність індикаторів, числові значення яких свідчать про рівень (стадію) розвитку явища, яке вони характеризують. Крім того, важливо зазначити, що, як правило, індикатор відображає лише один з аспектів розвитку об'єкта дослідження, а під час оцінювання того, чи іншого економічного явища важливо не лише передбачити найбільш адекватні з них, але й обґрунтувати їх числові порогові значення, перевищення яких свідчить про критичну зміну параметрів об'єкта. Так, наприклад, розвиток економіки характеризується широким переліком

показників, які його засвідчують, проте до індикаторів відносять лише певну обмежену кількість найбільш важливих з них.

Згадувана складність, полісистемність категорії безпеки як великої системи в термінах загальної теорії систем, її залежність від як соціально-економічних, історичних, політичних, культурних, технологічних, психологічних, релігійних та інших чинників розвитку суспільства вимагає застосування в процесі оцінювання її рівня широкого діапазону інколи різнохарактерних показників. З іншого боку, економічна безпека підприємництва як сектора економіки характеризує наявність належних умов для підприємницької діяльності, рівень її захищеності, враховуючи можливість належного функціонування не лише сьогодні, а й постійно у майбутньому, що також передбачає необхідність градації рівня загроз. Ще більш важливим є наявність обґрунтованого критичного порогового значення, в разі перевищення якого можна зробити висновок, що за досліджуваним індикатором не забезпечується належна безпека підприємництва.

До індикаторів економічної безпеки підприємництва можна віднести ті, які кількісно відображають силу загрози, наділені значною чутливістю та, відповідно, здатністю сигналізувати про можливе настання небезпеки. Крім того, доцільно використовувати не один, а сукупність індикаторів, за допомогою яких стає можливим визначити рівень забезпечення окремих внутрішніх компонент і функціональних складників економічної безпеки підприємництва, а в подальшому – розраховувати її інтегральний (узагальнювальний) показник.

Важливість застосування індикаторів під час оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва зумовлюється широким охопленням індикаторами досліджуваної проблеми, а також взаємодією, яка часто існує, проте, як правило, лише за визначених умов настання небезпеки стає очевидною. Накопичення значень числових параметрів такої сукупності показників є необхідним, в тому числі для уможливлення моніторингу і прогнозування впливу рішень у сфері державного регулювання економіки на рівень економічної безпеки підприємницької діяльності, оцінювання вагомості тих, чи інших конкретних загроз.

Перелік індикаторів економічної безпеки підприємництва на макрорівні ієрархії управління економікою доцільно формувати з урахуванням місця безпеки підприємництва в системі економічної безпеки держави (водночас, усвідомлюючи, що їх перелік об’єктивно буде дещо вужчим) за такими групами: 1) макроекономічна; 2) фінансова; 3) зовнішньоекономічна; 4) інвестиційна; 5) науково-технологічна; 6) виробнича; 7) енергетична; 8) екологічна. У межах цих складників мають обов’язково входити показники, які відображають як рівень економічної незалежності, ефективності функціонування, так і здатності підприємницького сектору до розвитку.

Своєю чергою, перелік факторів розвитку підприємництва може формуватись за такими групами: соціально-психологічні, організаційно-правові, фінансово-економічні, ресурсні. Кожна з них характеризує перелік умов, забезпечення яких спроможне підвищити рівень підприємницької активності населення, стимулювати розвиток і, як наслідок, зміцнення економічної безпеки підприємництва. Тому цими умовами (факторами) також повинні бути «пронизані» індикатори економічної безпеки підприємництва.

Сукупність індикаторів оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва та їх порогові значення (визначені на основі критичного узагальнення вітчизняних і зарубіжних літературних джерел з економічної безпеки, методики оцінювання рівня економічної безпеки держави органів виконавчої влади) наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Індикатори економічної безпеки підприємництва та їх порогові значення

Індикатори, одиниці вимірювання	Типи індикаторів	Порогові значення	
		нижні	верхні
1	2	3	4
Макроекономічний складник			
Кількість діючих підприємств на 1000 осіб населення, од.	стимулятор	10	50
Відношення кількості новостворених підприємств до тих, що припинили діяльність	стимулятор	1	1,2
Частка прибуткових підприємств, %	стимулятор	50	75
Темпи приросту обсягів виробництва (реалізації) продукції в середньому одним підприємством, %	стимулятор	70	150
Рівень тінізації економіки до ВВП, %	дестимулятор	25	5
Коефіцієнт системного ризику підприємницької діяльності	дестимулятор	2	0
Кількість злочинних та/чи дискримінаційних (в т.ч. рейдерських) дій по відношенню до суб'єктів підприємницької діяльності, кількість випадків на 100 підприємств	дестимулятор	5	0
Рівень монополізації (концентрації) економіки (індекс Гірфіндаля-Гіршмана)	дестимулятор	1800	1000
Рівень довіри населення до державного регулювання підприємницької діяльності, %	стимулятор	25	100
Середній термін створення нового підприємства, днів	дестимулятор	48	10
Середній термін отримання ліцензій та дозволів, днів	дестимулятор	205	100
Середній термін реєстрації власності, днів	дестимулятор	86	20
Фінансовий складник			
Індекс захищеності юридичних прав кредиторів і позичальників	стимулятор	1	5,7
Середній рівень відсоткової ставки за кредитами, %	дестимулятор	30	1
Умовний середній загальний коефіцієнт ліквідності	стимулятор	1	2
Умовний середній коефіцієнт фінансової незалежності	стимулятор	0,6	1
Рівень податкового навантаження до валового прибутку, %	дестимулятор	50	10
Рівень інфляції, %	дестимулятор	105	95
Показник "щільності страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США	стимулятор	30	200
Динаміка капіталізації підприємств, %	стимулятор	100	150

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4
Зовнішньоекономічний складник			
Коефіцієнт відношення темпів росту експорту до темпів росту імпорту, %	стимулятор	100	150
Тривалість експортних операцій, днів	дестимулятор	28	10
Відношення обсягу експорту до ВВП, %	стимулятор	10	60
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	дестимулятор	60	10
Інвестиційний складник			
Індекс захищеності інтересів інвесторів	стимулятор	1	4,5
Рівень зносу основних засобів, %	дестимулятор	70	10
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних засобів, %	стимулятор	1	16
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	стимулятор	1	15
Науково-технологічний складник			
Частка нових видів продукції (послуг), %	стимулятор	1	50
Витрати на інноваційний розвиток до ВВП, коефіцієнт	стимулятор	0,5	6
Частка підприємств, які впроваджують інновації, %	стимулятор	30	100
Коефіцієнт винахідницької активності (кількість отриманих охоронних документів на 1 млн. осіб)	стимулятор	200	800
Темпи збільшення кількості інноваційно-активних підприємств, %	стимулятор	100	150
Кількість випадків незаконного використання права власності	дестимулятор	5	0
Виробничий складник			
Умовна продуктивність праці відносно середньосвітового значення, %	стимулятор	50	100
Відношення темпів росту продуктивності праці до фонду оплати праці	стимулятор	1	1,2
Плинність кадрів, %	дестимулятор	30	5
Витратомісткість промислового виробництва, грн./грн.	дестимулятор	0,7	0,1
Фондомісткісткість промислової продукції, грн./грн.	дестимулятор	5,0	2,0
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	стимулятор	0	8
Індекс реального виробництва, у % до 1990 року	стимулятор	60	200
Рівень забезпечення підприємств матеріально-технічною базою, %	стимулятор	100	150
Темпи росту обсягів господарської діяльності, скориговані на інфляцію, %	стимулятор	100	150
Відношення темпів росту продуктивності праці до темпів росту обсягів виробництва/реалізації продукції (послуг)	стимулятор	0,5	1,5
Енергетичний складник			
Рівень забезпечення економіки паливно-енергетичними ресурсами, %	стимулятор	70	150
Рівень зносу основних виробничих засобів підприємств паливно-енергетичного комплексу, %	дестимулятор	70	10
Відношення інвестицій в підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, %	стимулятор	2	10
Енергоємність ВВП, кг умовного палива/грн.	дестимулятор	0,8	0,05
Екологічний складник			
Частка впроваджених маловідходних та екологічно чистих технологій, од.	стимулятор	1	50
Рівень використання суб'єктами підприємництва вторинних енергетичних ресурсів, %	стимулятор	50	100
Частка екологічних зборів у вартості товарної продукції, %	дестимулятор	70	1
Частка фактично сплачених екологічних зборів у загальній сумі пред'явлених, %	стимулятор	50	100

Для кожного індикатора вказане як мінімальне порогове значення (перевищення показника якого засвідчує критичний «підрив» системи безпеки за цим індикатором), так і максимальне (яке відображає бажаний стан захищеності системи). Наявність обох меж є необхідною для усвідомлення границь рівня перебування значень показників-індикаторів у допустимих межах, а також дозволяє, за необхідності, здійснювати поділ цих меж на вужчі інтервали, що містять оптимальні, допустимі, загрозливі та критичні значення показників.

У перелік функціональних складників економічної безпеки підприємництва, наведених вище, не включено індикатори, характерні для таких складників національної економічної безпеки, як демографічний, соціальний та продовольчий.

Це пояснюється наступним. Значення показників демографічної безпеки держави також впливають на рівень життєздатності суб'єктів підприємницької діяльності, а саме – визначають їх кадровий потенціал. Йдеться передусім про середню тривалість життя, коефіцієнти природного приросту та відтворення населення, демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне. Певний вплив на рівень демографічної безпеки, в свою чергу, мають фактичні показники індикаторів стану продовольчої безпеки держави, зокрема обсяги виробництва та рівень споживання основних життєво необхідних продовольчих товарів. Разом з тим показники демографічної і продовольчої безпеки більш опосередковано впливають на економічну безпеку підприємництва порівняно з показниками макроекономічного, фінансового, зовнішньоекономічного, інвестиційного, виробничого та науково-технологічного складників.

Показники стану соціальної безпеки держави скоріше є похідними, ніж первісними у контексті забезпечення економічної безпеки підприємництва, оскільки одночасно відображають існуючий обсяг соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності щодо рівня та легітимності оплати праці, диференціації доходів підприємців та населення, зайнятості, обсягів видатків на навчання, забезпечення охорони здоров'я та розвитку житлово-комунального господарства.

Відповідно до наведених методичних засад перелік індикаторів економічної безпеки підприємництва з табл. 3.2 містить показники, які характеризують усі компоненти її внутрішньої структури. Зокрема, серед індикаторів у межах макроекономічного складника такі показники як темпи приросту кількості діючих підприємств, рівень тінізації економіки та системного ризику підприємництва, кількість злочинних дій, рейдерських атак відображають наявність передумов підприємництва і його економічної безпеки. Про ефективність функціонування як внутрішню компоненту системи економічної безпеки підприємництва свідчать частка прибуткових підприємств, збільшення обсягів господарської діяльності та ін. На здатність підприємництва до

подальшого розвитку і відповідно підвищення рівня економічної захищеності вказують конкурентоспроможність суб'єктів господарської діяльності та ефективність дій органів державного управління щодо її посилення.

З метою відображення рівня економічної незалежності підприємництва (та/чи наявності передумов для цього) до сукупності індикаторів економічної безпеки підприємництва внесено: в межах фінансового складника – середній рівень відсоткової ставки за кредитами та податкового навантаження, інфляції, показник «щільності» страхування; в межах інвестиційного складника – рівень зносу основних засобів, умовні середні коефіцієнти ліквідності та фінансової незалежності; в межах науково-технологічного складника – кількість випадків незаконного використання права власності; у межах виробничого складника – витрато- та фондомісткість виробництва і продукції, рівень кваліфікації персоналу та ін.

Більшість індикаторів економічної безпеки підприємництва відображають ефективність функціонування первинних економічних агентів. Зокрема, в межах зовнішньоекономічного складника – це коефіцієнт покриття імпорту експортом та їх частка у ВВП; у межах інвестиційного складника – частка інвестицій у вартості основних засобів; у межах науково-технологічного складника – частка інноваційної продукції, частка підприємств, які впроваджують інновації та коефіцієнт винахідницької активності; у межах виробничого складника – продуктивність праці та відношення темпів її зміни до обсягів господарської діяльності, а також до витрат на оплату праці, рентабельність господарської діяльності тощо.

Водночас здатність до розвитку підприємництва і відповідно зміцнення його економічної безпеки відображають такі індикатори: в межах фінансового складника – динаміка капіталізації підприємств; у межах зовнішньоекономічного складника – відношення темпів зростання експорту до імпорту; в межах інвестиційного складника – відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП; в межах науково-технологічного складника – обсяг витрат на інноваційний розвиток до ВВП, коефіцієнти інноваційної та винахідницької активності підприємств; в межах виробничого складника – індекс реального виробництва та обсягів господарської діяльності суб'єктів підприємництва.

3.4. Державна політика забезпечення економічної безпеки підприємництва

Негативним наслідком низько ефективної державної політики регулювання розвитку підприємництва стає те, що його показники значно поступаються рівню розвинених держав (йдеться про показники кількості діючих, новостворюваних підприємств, їх життєздатність протягом

тривалого періоду часу, ефективність використання ресурсного потенціалу та практично про усі соціальні характеристики бізнесу), а рівень економічної безпеки підприємництва – низький, що де мотивує населення та бізнес вкладати кошти у підприємницьку діяльність.

На прикладі України, є підстави виокремити такі головні недоліки системи державного стратегічного планування розвитку і зміцнення економічної безпеки підприємництва, що потребують уваги в рамках державної політики в цій сфері:

1) програми підтримки підприємництва стосуються лише сектору малого бізнесу, а отже, не передбачають заходів сприяння розвитку усіх секторів підприємництва, в тому числі у територіально-секторальному аспекті, у реальному секторі економіки, у галузях із значною доданою вартістю;

2) відсутня належна спадковість програм, які не є навіть елементом середньострокового прогнозування, низькою є якість роботи з визначення стратегічних завдань, спостерігається нечіткість їх формулювання, що перешкоджає обрати відповідно до неї систему адекватних кількісних показників-вимірників рівня їх досягнення;

3) пріоритетні завдання не підпорядковуються основній меті, що пояснюється відсутністю ієрархії в системі цілей;

4) усталений перелік кількісних індикаторів оцінки результативності програмних заходів є неповноцінним, оскільки практично за кожним із напрямів державної політики не забезпечений належними статистичними даними для розрахунку цільових індикаторів, відображає лише кількісні показники, не містить аналізу показників-дестимуляторів розвитку і безпеки підприємництва;

5) обсяги фінансування програм підтримки підприємництва науково чи ресурсно необґрунтовані, змінюються хаотично як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях;

6) механізм державного програмування не передбачає належного моніторингу цього процесу.

Стратегічні засади політики забезпечення економічної безпеки підприємництва формуються з складових, представленими на рисунку 3.4.

Проте належна реалізація стратегічних завдань державної політики зміцнення економічної безпеки підприємництва потребує формування її повноцінного інституціонального базису. Доцільність заходів у цьому напрямі підтверджується потребою в розбудові інфраструктури, причому не лише економічної безпеки, але й підтримки підприємництва в державі, яка на етапі ще не сформованої повноцінної ринкової економіки значно поступається розвиненим країнам світу, а внутрішнє законодавство не передбачає належних стимулів створення і розвитку сукупності інституцій безпеки підприємництва, залишаючи їх лише для регіонів та міст, які володіють належними фінансовими засобами та які бажають добровільно працювати у цьому напрямі.

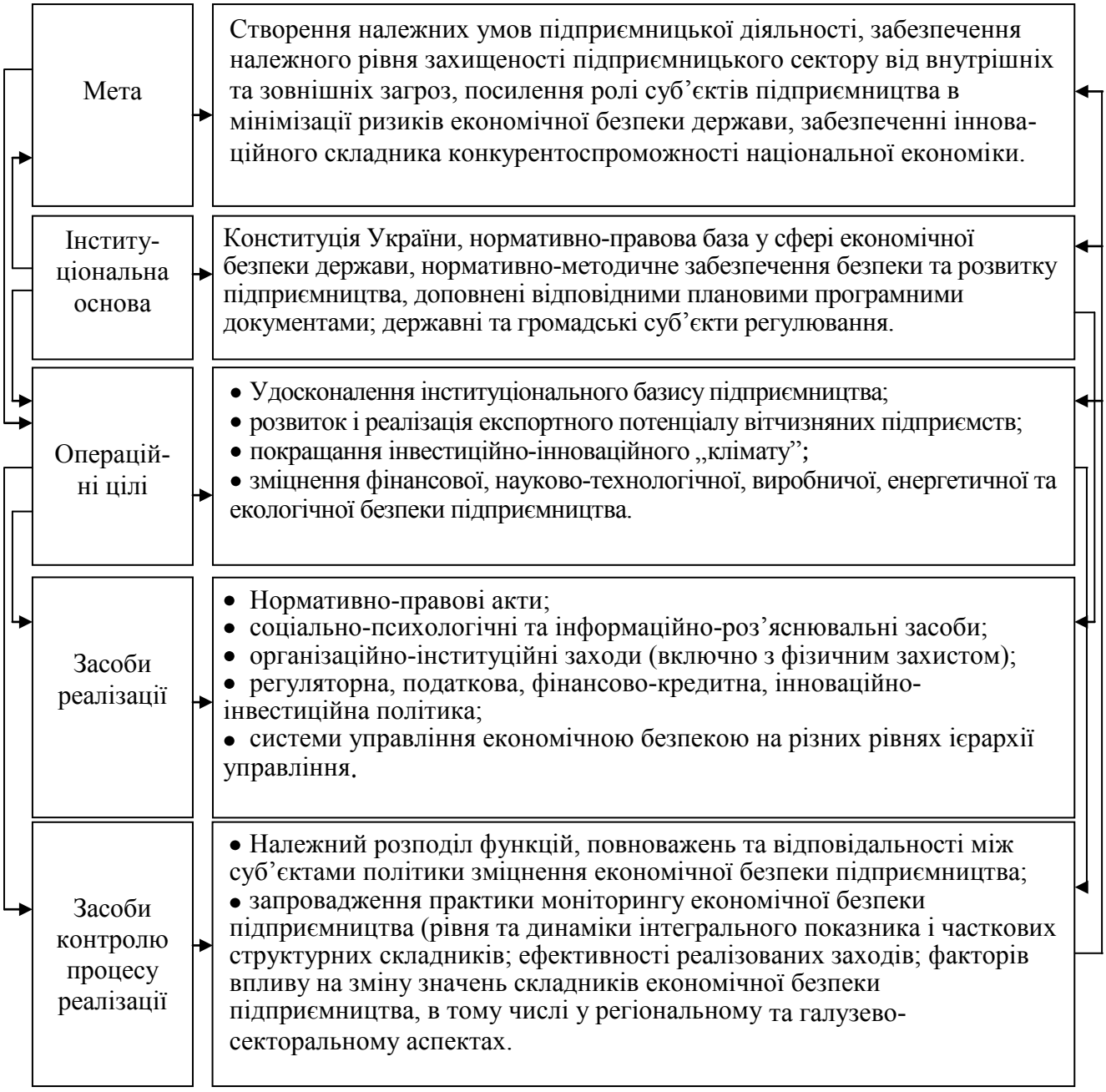

Рис. 3.4. Стратегічні засади державної політики забезпечення економічної безпеки підприємництва

Для покращання інституціонального базису безпеки підприємництва необхідно вжити важливі заходи за такими трьома підсистемами: інформаційна, прийняття стратегічних рішень та мотиваційна (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Пріоритети та засоби удосконалення інституціонального базису економічної безпеки підприємництва

Важливим аспектом удосконалення інституційного середовища економічної безпеки підприємництва (спрямованого передусім на відновлення інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, коопераційних зв'язків у межах економіки) є сприяння створенню та розвитку техніко-впроваджувальних спеціальних економічних зон (пов'язаних із науково-виробничими та інноваційними завданнями), торгових та промислових зон (для утворення переробних підприємств, складальних цехів, створення промислових зразків та зразків інноваційної продукції, нових технологій виробництва, зорієнтованих на використання регіональних чи локальних конкурентних переваг), здійснення планування і стимулювання розвитку систем якості управління підприємствами промислових територіально-галузевих виробничих систем (кластерів), підвищення їх конкурентоспроможності, утворення на базі асоціативних підприємницьких структур (із забезпеченням відповідного фінансування їх роботи) комітетів розвитку підприємницьких мереж.

Оперативні заходи державної політики зміцнення економічної безпеки підприємництва необхідно формувати за основними (найбільш незабезпеченими) характеристиками його середовища:

- система оподаткування;
- дозвільна сфера;
- ліцензування;
- державний нагляд у сфері господарської діяльності;
- інноваційна інфраструктура;
- фінансово-інвестиційне та техніко-технологічне забезпечення.

Раціональність системи оподаткування значною мірою визначає стимули підприємницької та ділової активності населення. В умовах надмірного податкового тиску частина підприємств чи обсягів їх господарської діяльності об'єктивно спрямовується у тіньовий сектор, що негативно впливає на характеристики конкурентного середовища, створює переваги для тіньового сектора порівняно з суб'єктами, які здійснюють легальну підприємницьку діяльність, часто призводить до розвитку неформальних відносин між представниками органів державного управління, контролюючих структур, підприємцями і навіть до криміналізації підприємницького середовища.

З метою удосконалення податкової системи у контексті зміцнення економічної безпеки підприємництва необхідним є утворення в державі такої системи оподаткування, норми якої передбачали би рівність і взаємну «симетричну» адміністративну та майнову відповідальність держави і платників податків; перегляд складу і ставок податків із метою оптимізації загального податкового навантаження та зниження рівня асиметрії його розподілу в центральний і місцеві бюджети, за видами економічної діяльності та за видами податків; введення податків на розкіш та на нерухомість; забезпечення дотримання вимог бюджетної сфери; врахування світового досвіду, зокрема принципів системи оподаткування країн-членів ЄС; сприяння розвитку інноваційно-інвестиційного типу виробництва – розширеного відтворення матеріальних благ переважно інноваційного характеру; спрощення порядку нарахування амортизації основних засобів; внесення до розрахунку бази оподаткування всіх витрат, пов'язаних із веденням бізнесу; заохочення інвестиційного використання коштів, які легалізуються; запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор; звуження фінансової бази тіньового господарювання; удосконалення правових засад оподаткування суб'єктів малого підприємництва.

Прозорість та ефективність дозвільної системи, рівність у доступі і проходженні дозвільних процедур впливають на стан сформованості конкурентного середовища, а недосконалість та складність їх проходження призводить як до руйнування засад справедливої конкуренції та економіко-правового середовища, так і до зниження рівня

економічної безпеки підприємництва. З урахуванням світового досвіду у цій сфері необхідною є реалізація заходів у контексті удосконалення дозвільної системи країни за такими напрямами: посилення контролю та відповідальності посадових осіб дозвільних органів; проведення ревізії переліку існуючих ліцензій та дозволів у всіх сферах підприємницької діяльності; покращання роботи місцевих дозвільних органів (посилення їх спеціалізації за видами дозволів; диференціація дозвільних заявок (проектів) щодо спрощення процедур і термінів погодження документів дозвільного характеру невеликими об'єктами; обов'язкове впровадження у діяльність дозвільних офісів принципу затвердження заявок за замовчуванням; внесення до порядку проходження дозвільних документів вимоги щодо попередньої письмової оцінки адміністратором дозвільного офісу пакету документів, який подається підприємцем); створення органу з контролю та моніторингу дозвільної системи; популяризація досвіду проходження дозвільних процедур та підвищення рівня обізнаності підприємців щодо прав і обов'язків дозвільних адміністраторів та посадових осіб дозвільних органів.

Завданнями політики розвитку інноваційного підприємництва, як наступного напряму державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки підприємництва, є: формування системи ефективної міжгалузевої кооперації для забезпечення ресурсоощадних виробничих циклів; фінансово-економічне стимулювання запровадження суб'єктами підприємництва інноваційних технологій та інвестицій; створення та поширення знань між науково-дослідними інституціями та суб'єктами підприємницької діяльності; підвищення якості роботи регіональних органів державного управління у напрямі моніторингу та планування інноваційного розвитку підприємств.

Суттєвим чинником, який негативно впливає на виробничий структурний складник економічної безпеки підприємництва, є надмірна ресурсомісткість (та зокрема енергомісткість) виробництва. Тому важливими завданнями політики зміцнення економічної безпеки підприємництва в умовах зростання цін на енергоресурси є: посилення контролю за виробництвом і використанням паливно-енергетичних ресурсів; фінансово-економічне стимулювання енергозбереження; сприяння залученню інвестицій на оновлення та розвиток техніко-технологічної бази підприємств.

Для удосконалення державної політики протидії тінізації економічних відносин та покращення таким чином середовища безпечного господарювання необхідно спрямувати зусилля на усунення основних аспектів тінізації за рахунок: посилення контролю за обсягами доходу (виручки) від реалізації продукції (послуг) суб'єктів підприємництва, які здійснюють діяльність на пільгових умовах оподаткування, звітності та обліку; зменшення обсягів «човникової» та неорганізованої торгівлі; покращення контролю у сфері використання

земельних ресурсів; інформування населення про умови започаткування і ведення бізнесу; спрощення погоджувальних та дозвільних процедур при здійсненні підприємницької діяльності; реалізація заходів, спрямованих на нівелювання ризиків розвитку ринку праці на депресивних територіях; запровадження податкових стимулів до інвестування коштів в економіку малих міст.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Поняття економічної безпеки підприємництва та його роль для розвитку національної економіки.
2. Ризики і джерела загроз економічній безпеці підприємництва як макроекономічної категорії.
3. Загальна характеристика економічної безпеки підприємництва в Україні.
4. Державна політика забезпечення економічної безпеки підприємництва.
5. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємництва.
6. Взаємообумовленість економічної безпеки підприємництва, підприємницької діяльності та підприємництва як сектору економіки.
7. Роль та функції економічної безпеки підприємництва в системі економічної безпеки держави.
8. Характеристика системних загроз економічній безпеці підприємництва.
9. Індикатори економічної безпеки підприємництва.
10. Інституціональний базис забезпечення економічної безпеки підприємництва.

Питання для самостійного вивчення

1. Внаслідок яких причин існує на сьогодні важливість вирішення проблеми зміцнення економічної безпеки підприємництва на мікро- та макрорівнях управління?
2. Необхідні умови для формування сприятливого та безпечного підприємницького середовища на макрорівні управління.
3. Базові принципи системи державного регулювання підприємництва для формування безпечного і сприятливого підприємницького середовища.
4. Ефективність вітчизняної інституціональної системи забезпечення економічної безпеки підприємництва.

5. Особливості економічної безпеки підприємництва у галузево-секторальному аспекті.

Питання для дискусії

1. Від чого залежить рівень економічної безпеки підприємництва з точки зору мікро- та макрорівня управління?
2. У чому полягає взаємозв'язок між рівнем економічної безпеки підприємництва та національною соціальною безпекою?
3. У чому важливість забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємництва в умовах відкритості економіки?
4. У чому полягають основні завдання економічної безпеки підприємництва в межах фінансової та інноваційно-технологічної компонент національної економічної безпеки?
5. Охарактеризуйте сутність та роль дотримання таких принципів економічної безпеки підприємництва як усвідомлення її невід'ємною компонентою національної економічної безпеки, забезпечення нормативно-правового регламентування економічної безпеки підприємницької діяльності та реалізації політики її зміцнення на всіх рівнях державного управління.

План семінарського заняття

1. Економічна безпека підприємництва та її вплив на соціально-економічний розвиток держави.
2. Місце економічної безпеки підприємництва у алгоритмі забезпечення національної економічної безпеки.
3. Завдання економічної безпеки підприємництва у системі складових економічної безпеки держави.
4. Ризики та джерела загроз економічній безпеці підприємництва.
5. Методика оцінювання економічної безпеки підприємництва.
6. Стратегія та інституціональні напрями забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору держави.

Теми рефератів

1. Економічна безпека підприємництва – системоформуючий чинник національної безпеки та зростання економіки.
2. Місце економічної безпеки підприємництва у нормативно-правових актах розвитку підприємництва та реформи сектора безпеки в Україні.
3. Взаємообумовленість впливу категорій економічної безпеки: підприємства, підприємництва, нації.
4. Завдання економічної безпеки підприємництва щодо забезпечення соціально-економічної безпеки держави та регіону.

5. Специфіка принципів економічної безпеки підприємництва на різних рівнях управління.

6. Моделювання взаємозв'язків розвитку підприємницького сектору, його економічної безпеки та безпеки держави.

7. Оцінювання стану та передумов посилення економічної безпеки підприємництва в Україні.

8. Формування системи забезпечення економічної безпеки малого підприємництва.

9. Аналітичне оцінювання системних ризиків і загроз безпеці підприємницької діяльності на посттрансформаційному етапі розвитку національної економіки.

10. Зарубіжний досвід державного регулювання економічної безпеки підприємництва.

Тестові завдання

1. Економічна безпека підприємництва це категорія:

а) мікрорівня;
б) макрорівня;
в) мезорівня;
г) нанорівня.

2. Економічна безпека підприємництва це:

а) рівень життєздатності суб'єкта господарювання протягом періоду життєвого циклу його функціонування, що одночасно гарантує виконання місії та цілей суб'єкта підприємництва;

б) сукупність умов започаткування та здійснення підприємницької діяльності, рівень захищеності підприємницького сектору економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, місце підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави;

в) стан і здатність економічної системи держави протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку;

г) стан захищеності суб'єктів підприємництва від зовнішніх і внутрішніх небезпек і загроз, що ґрунтується на діяльності людей, суспільства, держави з виявлення, ослаблення, усунення, віддзеркалення небезпек і загроз, здатних знищити їх, закрити шлях до виживання й розвитку.

3. Вимога «захищеності системи управління економічною безпекою підприємницької діяльності» передбачає:

а) забезпечення безпечного підприємницького середовища, а в його межах – комплексної концепції державного регулювання підприємницького середовища;

б) існування політики забезпечення інтересів підприємств та механізмів створення безпечного підприємницького середовища;

в) обов'язкове оцінювання управлінських рішень державних органів влади на предмет впливу на рівень економічної безпеки підприємництва;

г) альтернативність впливу заходів державного регулювання економіки на рівень економічної безпеки.

4. Орієнтація системи державного регулювання підприємництва на забезпечення його економічної безпеки передбачає:

а) врахування альтернативності впливу заходів державного регулювання економіки на рівень економічної безпеки;

б) наявність програмування розвитку та підтримки підприємництва органами державного управління;

в) наявність розвиненої системи самоорганізації підприємств;

г) надання оцінки державним управлінським рішенням щодо їх впливу на економічну безпеку підприємництва.

5. Реалізація вимоги альтернативності управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки підприємництва передбачає:

а) необхідність існування комплексної концепції державного регулювання підприємницького середовища;

б) врахування варіантів впливу кожного регуляторного акту на можливий розвиток підприємництва;

в) оцінювання впливу заходів державного регулювання на економічну безпеку підприємництва як у існуючому періоді часу, так і у перспективі;

г) врахування у заходах державного регулювання існуючого стану ресурсного забезпечення підприємництва, ефективності функціонування підприємств, а також зміни цих показників у майбутньому.

6. Стратегічна орієнтація в управлінні економічною безпекою підприємництва на довгостроковий та раціональний розвиток підприємництва передбачає:

а) альтернативність впливу заходів державного регулювання економіки на рівень економічної безпеки;

б) необхідність існування комплексної концепції державного регулювання підприємницького середовища;

в) обов'язкове оцінювання впливу управлінських рішень державних органів влади на предмет впливу на рівень економічної безпеки підприємництва;

г) прийняття управлінських рішень з врахуванням існуючих та перспективних зовнішніх і внутрішніх чинників впливу.

7. Який з названих нижче етапів недоцільно включати у алгоритм формування системи стратегічних пріоритетів держави у сфері економічної безпеки підприємництва?

а) розробка стратегічних альтернатив зміцнення економічної безпеки підприємництва у галузевому розрізі;

б) узагальнення результатів внутрішнього та зовнішнього аналізу економічної безпеки підприємництва;

в) коригування концептуальних засад принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки підприємництва;

г) розробка і реалізація тактичних заходів зміцнення економічної безпеки підприємництва.

8. Система діагностики і моніторингу економічної безпеки підприємництва - це:

а) систематична соціально-економічна оцінка рівня розвитку підприємництва з точки зору національної безпеки;

б) систематичний аналіз динаміки кількості підприємств;

в) систематична розробка і реалізація стратегічних цілей держави у сфері забезпечення економічної безпеки підприємництва;

г) систематична соціально-економічна оцінка рівня розвитку підприємництва з точки зору економічної безпеки підприємств і рівня загроз національним інтересам.

9. Підприємництво в системі економічної безпеки – це …

а) окремий вид діяльності суб'єкта господарювання, пов'язаний з ризиком та отриманням прибутку;

б) діяльність, пов'язана з створенням нового бізнесу з метою отримання прибутку;

в) сукупність суб'єктів малого бізнесу;

г) сектор національної економіки, що функціонує на засадах організаційно-господарського новаторства для створення продукції (послуг) новими методами.

10. Оберіть вірну послідовність розташування категорій від найвужчої до найширшої:

а) безпека підприємницької діяльності→економічна безпека підприємства→економічна безпека підприємницького сектору;

б) економічна безпека підприємства→безпека підприємницької діяльності→економічна безпека підприємницького сектору;

в) економічна безпека підприємницького сектору→економічна безпека підприємства→ безпека підприємницької діяльності;

г) економічна безпека підприємства→економічна безпека підприємницького сектору→безпека підприємницької діяльності.

11. Хто є головним суб'єктом управління економічною безпекою підприємництва?

а) засновники суб'єктів підприємництва;

б) керівники суб'єктів підприємництва;

в) органи влади;

г) персонал.

12. У чому полягає принципова відмінність понять «конкурентоспроможність підприємництва» та «економічна безпека підприємництва»?

а) конкурентоспроможність відображає лише існуючий стан розвитку та ефективності функціонування підприємницького сектору, а економічна безпека наявність умов для функціонування і розвитку підприємництва;

б) економічна безпека підприємництва відображає лише існуючий стан розвитку та ефективності функціонування підприємництва;

в) конкурентоспроможність відображає можливість «виживання» підприємств на ринку, а економічна безпека ще й фізичний захист майна підприємств;

г) економічна безпека відображає можливість «виживання» підприємств на ринку, а конкурентоспроможність ще й «витіснення» з ринку конкурентів.

13. Від чого у найбільшій мірі залежать передумови започаткування та здійснення підприємницької діяльності (у контексті безпеки підприємництва)?

а) наявність соціально-психологічних, організаційно-професійних та ресурсних умов;

б) наявність навиків населення щодо ведення бізнесу;

в) наявність інвестицій;

г) наявність кооперацийних відносин між підприємствами, населенням тощо.

14. Що з наведеного не відноситься до негативних наслідків для економічної безпеки держави внаслідок низького рівня економічної безпеки підприємництва?

а) зниження інвестиційно-інноваційної активності;

б) посилення конкуренції на ринках товарів і послуг;

в) посилення інертності економіки;

г) тінізація національного господарства.

15. В якому з названих нормативно-правових актах України згадується про економічну безпеку підприємництва?

а) Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва в Україні»;

б) Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, звітності та обліку суб'єктів малого підприємництва»;

в) Указ Президента України «Про стратегію національної безпеки України»;

г) Національна програма підтримки підприємництва в Україні.

16. Оберіть напрям державної політики, який не спрямований на зміцнення економічної безпеки підприємництва:

а) сприяння підвищенню рівня мотивації органів місцевого самоврядування щодо здійснення заходів зі зміцнення економічної безпеки підприємництва;

б) активізація управлінських функцій органів місцевої влади у напрямі формування безпечного підприємницького середовища;

в) посилення рівня фінансової безпеки підприємництва;

г) ранжування органами державної влади загроз економічній безпеці підприємництва.

17. Загрози, що створюють труднощі мотивації та здійснення підприємницької діяльності як такої називають …

а) системними;

б) непереборними;

в) загрозами безпеці підприємницького сектору;

г) мотиваційними.

18. Оберіть захід, який сприятиме посиленню рівня фінансової безпеки підприємництва:

а) запровадження обов'язкового відрахування частини коштів трудових мігрантів на формування фондів порук;

б) забезпечення громадського контролю за діяльністю фінансово-кредитних установ;

в) розвиток кредитної кооперації суб'єктів підприємництва;

г) створення регіональних інноваційних центрів та механізмів обов'язкової реалізації підприємствами інноваційних проектів.

19. За якими трьома групами доцільно ідентифікувати системні загрози економічній безпеці підприємництва?

а) відносини з державними структурами, конкурентами, іншими зовнішніми інституціями;

б) економічні, політичні, ресурсні;

в) мотиваційні, загрози ефективності, загрози подальшого розвитку;

г) ринкові, державно-політичні, ресурсні.

20. Яким чином можна забезпечити підвищення рівня мотивації органів місцевого самоврядування щодо здійснення заходів із зміцнення економічної безпеки підприємництва?

а) запровадити систему оплати праці відповідних працівників органів місцевого самоврядування в залежності від обсягів фінансування заходів з підтримки підприємництва та зміцнення його економічної безпеки;

б) збільшити обсяги фінансування Національної програми підтримки підприємництва в Україні;

в) передбачити «повернення» коштів у регіони через Національну програму підтримки підприємництва в Україні;

г) збільшити обсяги податків та обов'язкових зборів, які залишаються в місцевих бюджетах.

21. До якої класифікаційної ознаки системних загроз безпеці підприємництва відносяться такі загрози як нестабільність «правил гри», незабезпеченість рева приватної власності?

а) за перешкодами легалізації економіки;

б) за передумовами недобросовісної конкуренції;

в) за формами корупційних дій в системі державного управління;

г) за негативними наслідками трансформації економіки.

22. До якої класифікаційної ознаки системних загроз безпеці підприємництва відносяться такі загрози як сприяння афільованим структурам, інвестування за рахунок державного бюджету?

а) за перешкодами легалізації економіки;

б) за передумовами недобросовісної конкуренції;

в) за формами корупційних дій в системі державного управління;

г) за негативними наслідками трансформації економіки.

23. До якої класифікаційної ознаки системних загроз безпеці підприємництва відносяться такі загрози як непрозора приватизація, лобіювання доступу до державних ресурсів?

а) за формами нелегітимного формування власності;

б) за передумовами недобросовісної конкуренції;

в) за формами корупційних дій в системі державного управління;

г) за негативними наслідками трансформації економіки.

24. До якої групи індикаторів економічної безпеки підприємництва відноситься показник кількості діючих підприємств?

а) фінансової;

б) виробничої;

в) інвестиційної;

г) макроекономічної.

25. Оберіть вірний перелік складових економічної безпеки підприємництва:

а) макроекономічна, науково-технологічна, зовнішньоекономічна, виробнича, демографічна, політична;

б) макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, виробнича, науково-технологічна;

в) макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, виробнича, соціальна;

г) макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, виробнича, демографічна, політична.

26. До якої групи індикаторів економічної безпеки підприємництва відноситься показник «частка нових видів продукції»?

а) макроекономічна;

б) фінансова;

в) інноваційна;

г) науково-технологічна.

27. Якою є головна мета державної політики (стратегії) забезпечення економічної безпеки підприємництва?

а) створення умов, сприятливих та безпечних для підприємницької діяльності;

б) формування інфраструктури економічної безпеки підприємництва;

в) забезпечення фізичного захисту підприємств і підприємців;

г) ведення сприятливої для представників бізнесу податкової, ліцензійно-дозвільної, регуляторної, інвестиційної та іншої політики.

28. З яких підсистем складається раціональний інституціональний базис економічної безпеки підприємництва?

а) інституційної, інформаційної, ресурсної;

б) юридичної, політичної, економічної;

в) стратегічного планування і програмування, обґрунтування тактичних засобів, реалізації державної політики;

г) інформаційна, прийняття стратегічних рішень, мотиваційна.

29. До найголовніших завдань забезпечення економічної безпеки сектору малого підприємництва окрім збільшення кількості малих підприємств, їх ефективності та обсягів діяльності відноситься:

а) перетворення малих підприємств на середні та великі;

б) наповнення державного бюджету;

в) передача досвіду підприємницької діяльності з покоління в покоління;

г) демократизація суспільства та формування середнього класу.

30. У чому принципова відмінність розвитку та економічної безпеки підприємницького сектору?

а) розвиток характеризують показники чисельності суб'єктів господарювання, обсяги їх діяльності та ефективність, а безпеку – умови їх функціонування;

б) розвиток характеризують показники кількості підприємств, обсягів і ефективності їх діяльності, чисельність зайнятих, а безпеку – позитивна динаміка зміни цих характеристик в порівнянні з попередніми роками;

в) розвиток – це покращення показників діяльності в секторі, а безпека – погіршення;

г) розвиток – це капіталізація галузі, а безпека – захищеність цих фінансових ресурсів.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1. За даними таблиці 3.3 оцінити рівень макроекономічного складника безпеки підприємництва та зробити висновки щодо напрямів та засобів державної політики його зміцнення.

Таблиця 3.3

Вагові коефіцієнти, значення та критичні межі структурних складників макроекономічного складника економічної безпеки підприємництва

Складники безпеки	Значення вагового коефіцієнта	Значення показника	Критична межа індикатора
Кількість діючих підприємств на одну тисячу осіб наявного населення, од.	0,104	4,8	10
Відношення кількості новостворених підприємств до тих, що припинили діяльність	0,080	1,43	1
Частка прибуткових підприємств, %	0,118	65,7	50
Темпи приросту обсягів виробництва (реалізації) продукції, %	0,124	120,3	70
Рівень тінізації економіки до ВВП, %	0,127	50	25
Середній термін створення нового підприємства, днів	0,089	33	48
Кількість злочинних та/чи дискримінаційних дій по відношенню до суб'єктів підприємницької діяльності, кількість випадків на 100 підприємств	0,124	2,68	5
Середній термін отримання ліцензій та дозволів, днів	0,117	265	205
Середній термін реєстрації власності, днів	0,117	93	86

Завдання 2. За інформацією, наведеною в табл. 3.4, оцінити рівень економічної безпеки підприємництва у межах складової «економічна незалежність».

Зробити висновки відносно рівня економічної безпеки підприємництва, у тому числі у галузевому аспекті та обґрунтувати заходи, які слід реалізувати органам державного управління для зміцнення економічної безпеки підприємництва.

Таблиця 3.4

Інформація для оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва

Види економічної діяльності	Вартість основних засобів, тис. грн.		Чисельність зайнятих, тис. ос.	Кількість підприємств, од.	Дебітор-ська заборгованість підприємств, тис. грн.	Кредиторська заборгованість підприємств	Кількість злочинів по відношенню до СПД, од.
	первісна вартість	залишкова вартість					
Економіка загалом, у т.ч.:	23500	14000	450	20000	1150	1320	750
Сільське господарство	3600	1620	30	800	28	29	45
Промисловість	10000	6500	170	3500	350	412	150
Будівництво	1000	500	40	1500	150	135	85
Торгівля	2200	1000	70	6500	325	410	320
Послуги	800	350	10	800	33	29	20

Завдання 3. За інформацією, наведеною в табл. 3.5, здійснити розрахунок рівня економічної безпеки підприємництва регіону у межах складової «ефективність функціонування».

Зробити висновки про рівень економічної безпеки підприємництва, в тому числі у галузевому аспекті та запропонувати заходи, які слід реалізувати органам державного управління для зміцнення економічної безпеки підприємництва регіону.

Таблиця 3.5

Інформація для розрахунку рівня економічної безпеки підприємництва регіону

Види економічної діяльності	Вартість основних засобів, тис. грн.	Чисельність зайнятих, тис. ос.	Кількість підприємств, од.	Обсяг реалізованої продукції, тис. грн.	Кількість прибуткових підприємств, од.	Кількість діючих підприємств, од.	Операційні витрати, тис. грн.
Економіка області, в т.ч.:	14000	450	20000	60000	15000	16000	58500
Сільське господарство	1620	30	800	610	850	620	575
Промисловість	6500	170	3500	12500	2000	2700	12440
Будівництво	500	40	1500	2000	1000	1200	1998
Торгівля	1000	70	6500	25000	3500	4900	24650
Послуги	350	10	800	275	400	650	270

Завдання 4. За інформацією, наведеною в табл. 3.6, здійснити розрахунок рівня економічної безпеки підприємництва регіону у межах складової «здатність до розвитку». Зробити висновки про рівень економічної безпеки підприємництва, в тому числі у галузевому аспекті та запропонувати заходи, які слід реалізувати органам державного управління для зміцнення економічної безпеки підприємництва регіону.

Таблиця 3.6

Інформація для розрахунку рівня економічної безпеки підприємництва регіону

Види економічної діяльності	Кількість підприємств, од.		Кількість діючих підприємств, од.		Обсяг реалізова-ної продукції, тис. грн.		Індекс росту спожив-чих цін	Інвестиції в основний капітал, тис. грн.
	у звіт-ному році	у базо-вому році	у звіт-ному році	у базо-вому році	у звіт-ному році	у базо-вому році		
Економіка області, в т.ч.:	20000	20500	16000	15990	60000	60500	-	6000
Сільське госпо-дарство	800	810	620	610	610	630	1,05	30
Промис-ловість	3500	3450	2700	2680	12500	12800	1,05	1900
Будівництво	1500	1450	1200	1180	2000	2150	1,1	300
Торгівля	6500	6650	4900	4980	25000	26000	1,15	5000
Послуги	800	850	650	640	275	300	1,1	30

Завдання 5. За інформацією, наведеною в табл. 3.7, побудувати графік, який відображає динаміку (для регіону та країни загалом) таких показників економічної безпеки підприємництва як частка діючих підприємств, обсяги реалізованої продукції у розрахунку на одне підприємство, частка базових видів економічної діяльності у загальному обсязі реалізованої продукції.

Зробити висновки про тенденції зміни рівня економічної безпеки підприємництва регіону та запропонувати заходи, які слід реалізувати для її зміцнення.

Таблиця 3.7

Окремі показники економічної безпеки підприємництва держави та регіону у 2012–2018 роках

Показники		Роки						
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Частка діючих підприємств, %	Країна	81	80	82	81	83	84	83
	Регіон	85	83	81	79	77	76	75
Обсяги реалізованої продукції в розрахунку на одне діюче підприємство, тис. грн.	Країна	2110	1990	2300	2400	2900	2800	3350
	Регіон	1900	1980	2100	2200	2500	2800	3200
Частка базових галузей економіки у загальному обсязі реалізації продукції, %	Країна	70	74	72	77	68	61	65
	Регіон	62	64	59	57	64	62	60

Термінологічний словник

Підприємництво (як об'єкт дослідження в системі економічної безпеки держави) – сектор національної економіки, що функціонує з метою отримання прибутку, на засадах організаційно-господарського новаторства для створення продукції (послуг) новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту, є джерелом інноваційного розвитку економіки та за рахунок ефективного поєднання факторів виробництва в єдиний процес виробничо-господарської і фінансової діяльності дозволяє підвищити економічний потенціал і конкурентоспроможність держави, покращити її участь в міжнародному поділі праці.

Економічна безпека підприємництва – сукупність умов (соціально-психологічних, організаційно-професійних, ресурсних, фінансово-економічних) започаткування та здійснення підприємницької діяльності, рівень захищеності підприємницького сектору економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також місце підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави.

Економічна безпека підприємницької діяльності – частина поняття економічної безпеки підприємництва як сектора економіки, що відображає рівень захищеності і безпечності ведення підприємствами новаторської господарської діяльності на відповідному ринку, пов'язаної із залученням ресурсів, ризиком, є законною та має на меті систематичне отримання прибутку.

Системні загрози економічній безпеці підприємництва – макроекономічні чинники та умови, що руйнують мотивацію до створення суб'єктів підприємництва та здійснення підприємницької діяльності, обумовлені неправомірними діями окремих суб'єктів чи навіть представників влади, формуванням несприятливого економіко-правового середовища бізнесу; вони перешкоджають діяльності практично всім суб'єктам господарювання, а, відтак, не дають змоги не лише розвиватися підприємницькому сектору, але й функціонувати.

Діагностика і моніторинг економічної безпеки підприємництва – систематичне соціально-економічне оцінювання рівня розвитку підприємницького сектору з огляду на економічну безпеку суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва загалом і рівня загроз національним (регіональним) інтересам як наслідку неналежного рівня економічної безпеки підприємництва.

Література до теми

1. Господарський кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.

2. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.

3. Податковий кодекс України. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.

4. Україна. Президент. Про Стратегію національної безпеки України. – Указ: № 105/2007 від 12.02.2007 р. (www.president.gov.ua).

5. Україна. Верховна Рада. Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. – Постанова № 3/97-ВР від 16.01.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. - № 10. – 1997 (www.zakon.rada.gov.ua).

6. Україна. Закон. Про захист від недобросовісної конкуренції: № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. (www.zakon.rada.gov.ua).

7. Україна. Закон. Про Раду національної безпеки і оборони України: № 183/98-ВР від 05.03.1998 р. // Урядовий кур'єр. - № 64-65.

8. Бесчастний А. В. Економічна безпека національної економіки: теорія, механізми забезпечення та реалізації: монографія / А. В. Бесчастний; Донец. держ. ун-т упр. - Донецьк : Наулідж, 2012. - 279 с.

9. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія / Тарас Григорович Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 386 с.

10. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : наук. доповідь / Олександр Степанович Власюк // Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К. : Вид-во НІПМБ, 2008. – 48 с.

11. Гаврилюк А. М. Формування системи управління економічною безпекою підприємництва / А. М. Гаврилюк // Економіка та держава . – 2005. - № 10. – С. 43-45.

12. Економічна безпека : Навчальний посібник / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

13. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : моногр. / Микола Миколайович Єрмошенко. – К. : ВЦ КНТЕУ, 2001. – 309 с.

14. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІПМБ, 2003. – 64 с.

15. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. / за ред. Валерія Михайловича Геєця. – Х. : Інжек, 2006. – 240 с.

16. Нижник В. М. Економічна дипломатія та економічна безпека України : навчальний посібник / Віктор Михайлович Нижник. – Хмельницький : вид-во ХНУ, 2007. – 299 с.

17. Тумар М. Б. Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека : Навчальний посібник. – К. : Хай-тек прес, 2008. – 400 с.

18. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : Монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 388 с.

19. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією із суб'єктами зовнішнього середовища : моногр. / Людмила Григорівна Шемаєва. – К. : НІПМБ, 2009. – 357 с.

Мислити по шаблону – найімовірніший спосіб завалити справу
(Джозеф Ф. Енрайт)

ТЕМА 4
МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ, КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

4.1. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Аналіз є невід'ємною функцією управління у всіх сферах економічних відносин. За результатами аналізу економічної безпеки суб'єкта господарювання формуються висновки відносно поточного стану і рівня безпеки, міри входження показників його фінансово-господарської діяльності у критично небезпечну зону та таким чином економічної життєздатності, слабких та сильних місць за функціонально-структурними складовими безпеки, ефективності політики суб'єктів безпеки відносно її забезпечення, а також розробляються дієві рекомендації з посилення економічної безпеки.

Потрібно звернути увагу на те, що методологія оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва об'єктивно є складною, комплексною, неоднозначною (залежно від мети і завдань оцінювання, неоднорідності характеристик стану і динаміки фінансово-господарської діяльності різних суб'єктів господарювання у різних видах економічної діяльності, секторах підприємництва, за різних умов конкурентного середовища і етапу життєвого циклу розвитку підприємства, міри впливу зовнішніх і внутрішніх чинників тощо) та ще не усталеною.

Втім окремі методи діагностики стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва стали досить часто вживаними. Це методи експертної оцінки, аналізу та обробки сценаріїв, оптимізації, багатовимірного статистичного аналізу, теорії штучних нейронних мереж, теоретико-ігрові методи. Експертними методами при оцінюванні економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності в основному визначається інтегральний показник надійності підприємства та рівень підприємницького ризику. Метод аналізу та обробки сценаріїв дозволяє проводити багатоваріантний ситуаційний аналіз економічної безпеки підприємства. Сценарії виступають певною оцінкою можливого розвитку, вони пов'язують зміни зовнішніх умов із результуючими змінними. Використання засобів математичного моделювання дозволяє уточнювати і конкретизувати початкові прогнози, створювати нові варіанти сценаріїв у межах передбачуваної моделі. При застосуванні цього методу стає можливою побудова ефективних систем підтримки та прийняття рішень, що сприяє розв'язанню багатьох задач забезпечення економічної безпеки.

Для моделювання економічної безпеки використовуються також і методи оптимізації, які базуються на побудові алгоритмів знаходження максимумів (мінімумів) функції і точок, в яких вони досягаються, при наявності обмежень та без них. Цей підхід використовується при здійсненні аналітичного опису досліджуваних процесів з метою синтезу певного обраного критерію безпеки. Методи багатовимірного статистичного аналізу дають змогу обчислювати характеристики динаміки розвитку показників економічної безпеки суб'єктів підприємництва, а також виявляти закономірності минулих тенденцій та оцінювати можливість їх проектування на майбутнє. До цієї групи методів належать: кореляційний, регресійний, коінтеграційний, компонентний, факторний, кластерний, частотний, гармонійний, спектральний та крос-спектральний аналіз, аналіз часових рядів. Використання методів теорії штучних нейронних мереж для аналізу економічної безпеки може пояснюватися їх перспективністю щодо моделювання складних, нелінійних залежностей та вирішення проблем розмірності. Теоретико-ігрові методи використовуються для аналізу багатосторонніх конфліктних ситуацій із урахуванням їх взаємовпливу. Тому цей метод забезпечує непогані результати, коли реальні процеси можливо формалізувати в ігровій постановці.

Зауважимо також, що управління економічною безпекою первинної ланки економіки передбачає постійний моніторинг її рівня не лише у межах підприємства загалом, але й за функціональними складовими. Кількісне оцінювання останніх має на меті вирішення таких завдань: вибір системи показників аналізу сфер життєдіяльності суб'єктів підприємництва; формування граничних значень показників у межах окремих стадій життєвого циклу розвитку; формування комплексної системи оцінювання рівня безпеки; шкалування комплексної оцінки рівня економічної безпеки.

В економічній літературі не існує єдиного підходу до визначення узагальнюючого рівня економічної безпеки, оскільки складові, які її визначають, дуже різноманітні, а їх вагомість на кожному суб'єкті бізнесу різна. Оцінювання економічної безпеки, як правило, зводиться до детального аналізу за кожною складовою, проте загальний висновок зробити досить складно. Аналіз літературних джерел дозволив зробити висновок, що існують визначені розбіжності між авторами щодо методичних засад оцінювання рівня економічної безпеки, пов'язані як із вибором її критеріїв, так й із застосуванням різних процедур згортки інформаційного простору ознак і виділенням режимів економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

У науковій літературі вже давно вдавалися до спроб кількісного оцінювання стану рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Це забезпечило появу великої кількості підходів, серед яких – індикаторний, ресурсно-функціональний, економіко-математичний,

прибутково-інвестиційний, забезпечення економічної дієвості чи визначення ринкової вартості підприємства тощо. Разом з тим, єдиного загальновизнаного та такого, що не містить недоліків, підходу на сьогодні об'єктивно не існує. Адже економічна безпека явище складне, багатогранне, залежить від ресурсного та економічного потенціалу, життєздатності суб'єкта господарювання, економічної ефективності його діяльності, фінансової стійкості, ліквідності. платоспроможності, збереженості майна та інформації, ресурсів, раціональності планування і прогнозування діяльності, ін. Розглянемо характеристику, переваги і недоліки підходів до оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва, які пропонуються в економічній літературі.

1. Індикаторний підхід. Застосування цього підходу передбачає надання характеристики стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва через порівняння фактичних (на поточний момент фінансово-господарської діяльності) і критичних (встановлених структурним підрозділом чи аналітиком з економічної безпеки підприємства) значень з усіх можливих підібраних кількісних та якісних індикаторів безпеки. При цьому кількість індикаторів, які аналізуються є необмеженою. Важливо щоби вони максимально комплексно охопили як в статиці, так і в динаміці виробничо-господарську та фінансову діяльність суб'єктів підприємництва, її ефективність, здатність до розвитку і розширення, ресурсну забезпеченість та усі функціональні і структурні складові безпеки.

Таким чином, шляхом порівняння фактичних показників з критичними аналітик має змогу виявити індикатори, фактичні значення яких знаходяться в безпечній зоні та наскільки відхиляються від межі безпеки, а також встановити індикатори, фактичні значення яких опустилися нижче рівня безпеки та на скільки відсотків було перейдено цю границю.

Відповідно, системність і комплексність охоплення проблеми, можливість відносно просто ідентифікувати т. зв. проблемні індикатори та сфери, де безпека суб'єктів підприємництва не гарантується, є перевагами цього підходу. Натомість, недоліками є складність визначення критичних меж індикаторів та не зорієнтованість підходу на встановлення інтегрального значення рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Такий підхід дозволяє визначитись з категоріями: безпечно або небезпечно; кризовий, критичний, передкризовий нормальний стан економічної безпеки підприємства. Слабким місцем цього підходу є те, що при неточному визначенні значень індикаторів неправильно буде охарактеризований і стан економічної безпеки. Очевидно, що індикаторний підхід запозичено з методики оцінювання економічної безпеки держави, адже формування системи індикаторів і їх критичних значень передбачено Концепцією економічної безпеки України.

Отже, проблемним є встановлення як складу індикаторів, так і їх критичних (граничних) значень, адже на сьогодні відсутня методична база визначення індикаторів, які враховують особливості діяльності суб'єктів підприємництва, обумовлені зокрема їх галузевою приналежністю, формою власності, структурою капіталу, існуючим організаційно-технічним рівнем. А якщо ще додати необхідність постійного уточнення величини граничних значень індикаторів внаслідок постійної динаміки зовнішнього середовища і внутрішніх змін у діяльності суб'єкта господарювання, то проблема ускладнюється. У цьому випадку виникає необхідність постійного коригування системи показників, що є індикаторами економічної безпеки суб'єктів підприємництва, а це спричиняє збільшення трудомісткості аналізу і вимагає залучення висококваліфікованих фахівців.

2. Ресурсно-функціональний підхід є продовженням індикаторного підходу та в значній мірі спрямований на усунення окремих недоліків попереднього. Так, його головною перевагою є те, що ресурсно-функціональний підхід дозволяє встановити інтегральне значення економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Але цьому передує складна інформаційно-аналітична робота, пов'язана з підбором індикаторів, обґрунтуванням їх граничних значень та розрахунками фактичних показників за всіма функціонально-структурними складовими економічної безпеки. Надалі за кожною функціональною складовою безпеки визначається інтегральне значення рівня її безпеки, що є інформаційною базою встановлення інтегрального рівня економічної безпеки підприємства. В основі розрахунків – визначення міри відхилення фактичних значень індикаторів від граничних, встановлення вагових коефіцієнтів (що відповідають ролі показника у забезпеченні економічної безпеки) індикаторів та визначення суми добутків вагових значень на коефіцієнти відхилення фактичних значень показників від граничних. Ці розрахунки здійснюють за формулою:

$$K_{себ} = \sum_{i=1}^{n} k_i \cdot d_i , \qquad (4.1)$$

де $K_{себ}$ – інтегральний коефіцієнт безпеки;

k_i – величина окремого критерію за i-тою складовою;

d_i – частка значущості критерію;

n – кількість складових.

Ресурсно-функціональний підхід до оцінювання економічної безпеки комплексно охоплює її параметри. Але спроба водночас охопити всі функціональні складові діяльності суб'єктів підприємництва може призвести до певного «розмивання» концептуального змісту економічної безпеки, а також відволікти увагу аналітика від найбільш проблемних сфер життєздатності суб'єктів підприємництва. До того ж, до недоліків підходу віднесемо й суб'єктивність при врахуванні думок експертів відносно встановлення вагових коефіцієнтів індикаторів та

функціональних складових безпеки. Положення цього підходу багато в чому збігаються зі традиційним аналізом ефективності використання ресурсного забезпечення суб'єктів підприємництва, що не зовсім відповідає вимогам до якісного оцінювання безпосередньо безпеки. Недоліки криються й у складності проведення розрахунків та в необхідності урахування поряд з кількісними якісних аспектів функціонування суб'єктів підприємництва.

Разом з тим, підхід може використовуватися не лише в цілях оцінювання безпеки, але й для надання характеристики ефективності управління нею. У такому випадку вагові коефіцієнти вагомості функціонально-структурних складових безпеки враховуються при розрахунку коефіцієнта ефективності заходів (d_i):

$$d_i = \frac{Ш_{від}}{Ш_{зап} + B}, \tag{4.2}$$

де B – витрати на здійснення заходу, грн;

$Ш_{від}$ – розмір відверненої шкоди, грн;

$Ш_{зап}$ – розмір заподіяної шкоди, грн.

Застосування функціонально-ресурсного підходу можливе й для розрахунку коефіцієнта ефективності витрат на забезпечення економічної безпеки, що визначається як відношення витрат на організацію і функціонування служби безпеки до суми отриманого суб'єктом бізнесу прибутку за досліджуваний період.

3. Економіко-математичний підхід. Його суть полягає в забезпеченні комплексного оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва, проте не стільки шляхом розрахунків аналітиків, як із застосуванням для цього програмного забезпечення та засобів ЕОМ. Його положення спрямовані не стільки на розрахунок конкретних значень показників, як на формування певних моделей (рівнянь, економіко-математичних залежностей, графіків тощо), які дозволяють прогнозувати ситуацію в стані безпеки суб'єктів підприємництва шляхом підстановки очікуваних значень окремих індикаторів у плановому періоді. В узагальненому вигляді економіко-математична модель оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва ($P_{еб}$) набуває такої функціональної залежності:

$$P_{еб} = a_1 \cdot f(x_1) + a_2 \cdot f(x_2) + ... + a_i \cdot f(x_n), \tag{4.3}$$

де $x_1, x_2, \ldots, x_n$ – показники діяльності суб'єктів підприємництва;

$f(x_1), f(x_2), \ldots, f(x_n)$ – локальні функції (обираються окремо для показників ((1) стимуляторів, (2) де стимуляторів, (3) інтервальних) залежності рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва від відповідних показників діяльності;

$a_1, a_2, \ldots, a_i$ – коефіцієнти, що відображають значущість кожного показника для забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Поряд із перевагами цього підходу, його недоліками є відсутність рекомендацій щодо формування системи оцінювальних показників, невизначеність видів локальних функцій тощо.

4. Прибутково-інвестиційний підхід дозволяє не стільки визначити рівень економічної безпеки суб'єктів підприємництва, як міру узгодження їх інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. Критерієм безпеки виступає інвестиційна привабливість підприємства:

$$P_{еб} = \frac{I_п}{I_{еб}}, \tag{4.4}$$

де $I_п$ – обсяги фактичних інвестицій суб'єкта підприємництва, грн;

$I_{еб}$ – обсяги інвестицій суб'єкта підприємництва, необхідні для забезпечення його економічної безпеки, грн:

$$I_п = P_{пр} + P_{пр}^{мн} + P_{пр}^{мб} \times (1 - \frac{K_c}{100}) - A, \tag{4.5}$$

де $P_{пр}$ – вартісна оцінка реінвестованої привабливості суб'єкта бізнесу, грн;

$P_{пр}^{мн}$ – вартісна оцінка реінвестована привабливість суб'єкта бізнесу минулих років, грн;

$P_{пр}^{мб}$ – вартісна оцінка реінвестована привабливість суб'єкта бізнесу майбутніх років, грн;

K_c – середній рівень кредитних ставок, %;

A – сума амортизації, грн.

Зрозуміло, що цей підхід не може використовуватися в якості єдиного методичного забезпечення оцінювання безпеки суб'єктів підприємництва. Він, скоріше, слугує доповненням до охарактеризованих вище підходів та дозволяє охарактеризувати обсяги і ефективність інвестиційного забезпечення політики зміцнення економічної безпеки суб'єкта господарювання. В його рамках прийнято виділяти такі рівні безпеки: підтримуючий; мінімальний; дуже низький; низький; середній; високий; дуже високий (табл. 4.1). Чим ближче величина співвідношення до 1, тим вищим вважається рівень безпеки.

Таблиця 4.1

Характеристика рівнів економічної безпеки суб'єктів бізнесу

Рівні безпеки	Межі рівнів безпеки	Характеристики станів безпеки
1	2	3
Підтри-муючий	до 0,05	Нестійкість економічної безпеки (підприємство знаходиться на межі безпеки, оскільки при незначному зниженні прибутку може її втратити).
Мінімаль-ний	0,06-0,10	Підприємство знаходиться в економічній безпеці й спроможне у найближчі 1-2 роки її підтримати.

Продовження табл. 4.1

1	2	3
Дуже низький	0,11-0,19	Умови, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяють зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді, проте ставлять її під загрозу в найближчій перспективі.
Низький	0,2-0,29	Умови, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяють зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді та в найближчій (1-2 роки) перспективі.
Середній	0,3-0,49	Умови, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяють зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді та у середній (2-4 роки) перспективі, а також закласти фундамент для формування конкурентних переваг.
Високий	0,5-0,69	Підприємство враховує основні вимоги ринку, що дозволяє зберегти його стратегічні позиції на ринку, отримати істотні переваги.
Дуже високий	понад 0,7	Стан економічної безпеки підприємства стійкий, враховуються практично всі вимоги ринку, що дозволяють підприємству отримати значні конкурентні переваги стратегічного характеру і стати лідером.

5. Забезпечення економічної дієвості суб'єктів підприємництва. Цей підхід полягає у проведенні розрахунків у фінансовій сфері, що мають на меті отримання відповіді на питання наскільки фінансово-економічний стан бізнесу стійкий відносно протидії ризику його банкрутства. Для цього застосовують відомі фінансові коефіцієнти Альтмана, Таффлера, Лісу та ін.

Так, вже стала класичною модель Альтмана, за якої коефіцієнт ймовірності банкрутства (Z) розраховується за допомогою п'яти показників, кожний з яких наділений коефіцієнтом вагомості, установленим на основі побудови регресійних моделей за допомогою статистичних методів:

$$Z = 1{,}2K_1 + 1{,}4K_2 + 3{,}3K_3 + 0{,}6K_4 + K_5, \qquad (4.6)$$

де K_1 – частка власного оборотного капіталу у загальній величині активів;

K_2 – відношення нерозподіленого прибутку до активів;

K_3 – відношення прибутку до сплати відсотків до загальної величини активів;

K_4 – відношення ринкової вартості власного капіталу до величини позикового капіталу;

K_5 – відношення виручки від реалізації продукції до загальної величини активів.

Результати розрахунків на основі моделі Альтмана засвідчують в яких випадках збільшується ступінь ймовірності банкрутства (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Ступінь ймовірності банкрутства на основі моделі Альтмана

Значення *Z*-рахунку	Ймовірності банкрутства
1,8 і менше	Дуже висока
Від 1,8 до 2,7	Висока
Від 2,71 до 2,9	Існує можливість
3,0 і вище	Дуже низька

Іншим методичним підходом до оцінювання економічної дієздатності бізнесу є двофакторна модель Альтмана, яка відзначається простотою розрахунку та наявністю лише двох факторів (формула (4.7)).

$$Z = -0{,}3877 - 0{,}0736K_1 + 0{,}0579K_2, \qquad (4.7)$$

де K_1 – відношення оборотних активів до короткострокових зобов'язань;

K_2 – відношення суми довгострокових і поточних зобов'язань до загального обсягу капіталу.

Для оцінювання рівня економічної дієздатності бізнесу може використовуватися чотирифакторна модель прогнозу ризику банкрутства (*R*-модель), яка має наступний вигляд (формула (4.8)):

$$R = 8{,}38K_1 + K_2 + 0{,}054K_3 + 0{,}63K_4, \qquad (4.8)$$

де K_1 – коефіцієнт відношення оборотних активів до загальної величини активів;

K_2 – коефіцієнт відношення чистого прибутку до величини власного капіталу;

K_3 – коефіцієнт відношення виручки від реалізації продукції до загальної величини активів;

K_4 – коефіцієнт відношення чистого прибутку до загальної величини витрат.

Розраховане значення інтегрального показника моделі порівнюють з нормативним значенням згідно таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Шкалування ймовірності банкрутства за чотирифакторною *R*-моделлю

Значення *R* (коефіцієнта ймовірності банкрутства)	Ймовірності банкрутства, %
Менше ніж 0	Максимальна (90-100)
0-0,18	Висока (60-80)
0,18-0,32	Середня (35-50)
0,32-0,42	Низька (15-20)
Більше ніж 0,42	Мінімальна (до 10)

За допомогою кореляційного та багатовимірного факторного аналізу встановлено, що важливу роль у зміні фінансового стану бізнесу відіграють показники, які використані в шестифакторній економіко-математичної моделі (формула (4.9)).

$$K = 0{,}25x_1 + 0{,}1x_2 + 0{,}2x_3 + 0{,}25x_4 + 0{,}1x_5 + 0{,}1x_6, \quad (4.9)$$

де K – коефіцієнт ймовірності банкрутства;

x_1 – коефіцієнт відношення чистого збитку до власного капіталу;

x_2 – коефіцієнт відношення кредиторської заборгованості до дебіторської заборгованості;

x_3 – коефіцієнт відношення короткострокових зобов'язань до найбільш ліквідних активів;

x_4 – коефіцієнт відношення чистого збитку до обсягу реалізації продукції;

x_5 – коефіцієнт відношення позичкового капіталу до власного капіталу;

x_6 – коефіцієнт відношення суми активів до доходу.

Розраховані показники $x_1 - x_6$ порівнюють з нормативними значеннями ($x_1 = 0$; $x_2 = 1$; $x_3 = 7$; $x_4 = 0$; $x_5 = 0{,}7$; $x_6 = x_6$ в минулому періоді). Якщо, $K_{фактичне} > K_{нормативного}$, то ймовірність банкрутства є висока і навпаки.

Для оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва може використовуватись рейтингова модель діагностики банкрутства (формула (4.10)).

$$R = 2K_1 + 0{,}1K_2 + 0{,}08K_3 + 0{,}45K_4 + K_5, \quad (4.10)$$

де K_1 – коефіцієнт забезпеченості підприємства власними засобами;

K_2 – коефіцієнт поточної ліквідності;

K_3 – коефіцієнт оборотності оборотних активів;

K_4 – комерційна маржа (рентабельність доходу);

K_5 – рентабельність власного капіталу.

При повній відповідності фінансових коефіцієнтів їх мінімальним нормативним рівням рейтингове число буде рівне одиниці, що свідчитиме про задовільний стан економічної безпеки. Фінансовий стан суб'єктів підприємництва з рейтинговим числом менше одиниці характеризується як незадовільний.

Отже, підхід, що має на меті перевірку економічної дієздатності бізнесу, має перевагою застосування науково обґрунтованих фінансових коефіцієнтів, значення яких дозволяють чітко ідентифікувати, чи бізнес схильний до банкрутства (якщо так, то відповідно рівень його економічної безпеки низький чи відсутній), чи ні. Проте його головним недоліком є врахування лише фінансових аспектів життєздатності без аналізу таких важливих складових безпеки як інтелектуально-кадрова, техніко-технологічна, продуктова, інформаційна, силова та ін.

6. Визначення ринкової вартості суб'єкта бізнесу. Цей підхід основується на припущенні, що стан економічної безпеки суб'єкта господарювання відповідає його ринковій вартості, з чим погодитися складно. Разом з тим, можна визнати, що при збільшенні ринкової вартості суб'єктів підприємництва є підстави стверджувати й про

посилення їх економічної безпеки. Відтак, вважаємо за доцільне використання цього підходу на практиці, проте більшою мірою в динаміці та в ув'язці з іншими підходами до оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

За аналізованого підходу ринкову вартість бізнесу ($P_{вп}$) визначають за формулою:

$$P_{еб} = P_{вп} = РВП_С \times I_{ЧА} \times I_К \times I_Р \times I_{ЛБ}, \quad (4.11)$$

де $РВП_С$ – скоригована ринкова вартість бізнесу;

$I_{ЧА}$ – індекс зміни чистих активів;

$I_к$ – індекс зміни капіталізації прибутку;

$I_Р$ – індекс зміни рівня ринку;

$I_{ЛБ}$ – індекс зміни ліквідності балансу.

Цей методичний підхід доцільно застосовувати зокрема при здійсненні операцій купівлі-продажу підприємства, бізнесу, акцій та ін. При цьому забезпечується постійний моніторинг стану безпеки з урахуванням платоспроможності і ризику діяльності. Проте недоліком є непрямий характер зв'язку між ринковою вартістю підприємства та рівнем його економічної безпеки.

7. Підхід поетапної перевірки стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Його суть зводиться до того, що стан економічної безпеки суб'єкта господарювання перевіряється поетапно. Причому послідовність перевірки передбачає проходження від найгіршого стану безпеки до високого рівня безпеки (табл. 4.4). Тобто логіка цього підходу передбачає спершу надання відповіді на питання, чи перебуває бізнес у критичному (найгіршому) стані економічної безпеки. Для цього можуть перевірятися відсутність негативного сальдо фінансового результату (збитку), перевищення фактичного рівня доходу у точці беззбитковості, ін.

Якщо вказані критерії задовольняються (тобто бізнес прибутковий і дохід перевищує критичне (граничне) значення), то роблять висновок, що стан економічної безпеки суб'єкта підприємництва є вищим за критичний. Відтак, переходять до перевірки наявності перед критичного стану безпеки. Тут вже аналізують здебільшого коефіцієнти фінансового стану та ліквідності. При прийнятних значеннях цих коефіцієнтів переходять до подальшої перевірки стану економічної безпеки бізнесу – низької, задовільної, а потім і прийнятної.

Якщо досліднику вдалося дійти до останнього етапу аналізу та виявлено, що коефіцієнт ефективності діяльності у сфері безпеки позитивний, роблять об'єктивний висновок про прийнятний рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Таблиця 4.4

Характеристика рівнів економічної безпеки суб'єкта підприємництва

Стани безпеки	Характеристики рівнів безпеки підприємства	Пріоритетні структурні складові	Показники-індикатори та їх порогові значення
Критичний	Стан безпеки, при якому найвищою є ймовірність припинення його діяльності	Силова, фінансова, інституційно-правова	Прибуток (<0); дохід < точка беззбитковості
Перед-критичний	Стан безпеки, при якому обсяги доходу є меншими або відповідають точці беззбитковості	Фінансова, інформаційна, продуктова	Коефіцієнт поточної ліквідності (<1); коефіцієнт фінансування (менше середньогалузевого); коефіцієнт швидкої ліквідності (<0,5); коефіцієнт абсолютної ліквідності (<0,2); коефіцієнт покриття (<0,5); коефіцієнт автономії (<0,5); рентабельність доходу (≤0); коефіцієнт маневрування, коефіцієнт забезпечення власними коштами (менше середньогалузевого)
Низький	Стан безпеки, при якому забезпечується мінімальна рентабельність діяльності	Фінансова, інформаційна, техніко-технологічна	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу, фондовіддача, коефіцієнт оборотності запасів, коефіцієнт оборотності оборотних активів, коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами матеріальних запасів (менше середньогалузевого); коефіцієнт відношення продуктивності праці до середньої заробітної плати (<1); коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів, матеріаловіддача (більше середньогалузевого)
Задовільний	Стан безпеки, при якому підприємство відчуває нестачу висококваліфікованого персоналу, а якість продукції не забезпечується на належному рівні	Продуктова, інституційно-правова, інтелектуально-кадрова, техніко-технологічна	Коефіцієнт зносу основних засобів, фондоозброєність (менше середньогалузевого); плинність кадрів (більше середньогалузевого)
Прийнятний	Стан безпеки, при якому підприємство своєчасно реалізує превентивні заходи в системі ризик-менеджменту з помірними (прийнятними) втратами, розвивається і покращує ефективність фінансово-господарської діяльності	Загальна корпоративна безпека	Коефіцієнт відношення відхилених витрат до суми витрат ймовірного збитку внаслідок неправомірних дій витрат на охорону (<1)

Таким чином, перевагами підходу є прозорість розрахунків та несуб'єктивність при прийнятті рішення відносно стану чи рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Разом з тим, недоліками – певна необґрунтованість градації рівнів безпеки, підбору відповідних критеріїв, відсутність методики обґрунтування порівняльних значень більшості індикаторів, неврахування усіх функціонально-структурних складових економічної безпеки (інформаційної, силової, логістичної тощо).

Особливістю узагальненого нами підходу є визначення не конкретного узагальненого значення рівня безпеки, а лише характеристики її стану, причому його діагностика здійснюється різними методами та з використанням різних показників-індикаторів, що не відкидає загальноприйнятих методичних підходів до оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва, поданих в економічній літературі, а дозволяє мінімізувати їх недоліки та посилити інтегрованість застосування.

Закономірним є висновок про те, що всі охарактеризовані підходи мають як переваги, так і недоліки і єдиного загальновизнаного та досконалого підходу на сьогодні все ще не існує. Це доводить до переконання необхідність врахування при проведенні оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва більшості з наявних в економічній літературі підходів. При цьому для надання якісних висновків важливо дотримуватися певної послідовності їх застосування (рис. 4.1).

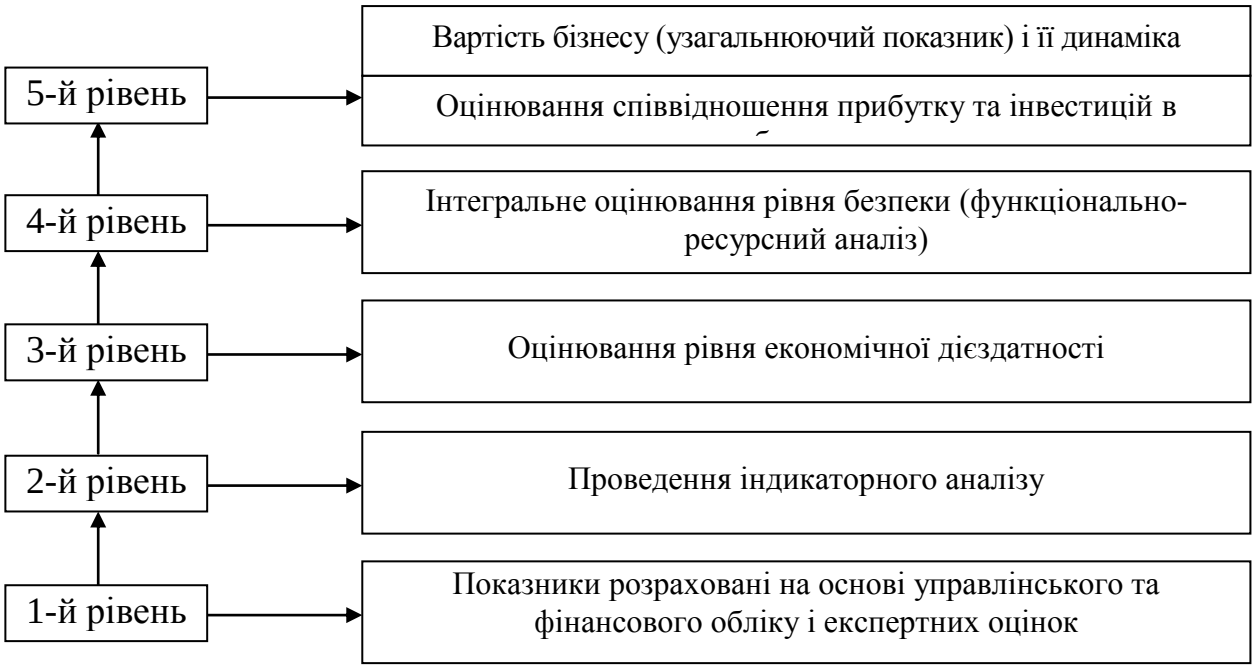

Рис. 4.1. Етапи перевірки стану економічної безпеки бізнесу

Логіка цієї послідовності полягає в наступному. За застосування будь-якого підходу необхідно попередньо проаналізувати поточний фінансово-економічний стан суб'єкта підприємництва та динаміку його розвитку, фінансово-інвестиційну та ресурсну забезпеченість. Розрахунок цих показників необхідний і з огляду на формування сукупності індикаторів та обґрунтування їх порогових і критичних (граничних) значень.

На наступному етапі буде проведено індикаторний аналіз та сформовано попередні висновки відносно окремих показників, структурних чи функціональних сфер, за якими стан економічної безпеки слабкий чи незадовільний. Результати індикаторного аналізу дозволяють ідентифікувати напрями, за якими варто реалізувати політику з посилення безпеки суб'єкта господарювання.

На наступному етапі доцільно встановити інтегральне значення економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Цьому в значній мірі послугує інформація, зібрана в ході проведення індикаторного аналізу. Узагальнююча оцінка безпеки важлива з огляду на визначення стадії безпеки, на якій перебуває бізнес, а також для моніторингу стану безпеки в динаміці.

Застосування підходів, пов'язаних з ринковою вартістю суб'єктів підприємництва та інвестиціями, необхідними для посилення безпеки, може здійснюватися на останньому етапі аналізу задля формування більш комплексних і системних висновків відносно стану економічної безпеки бізнесу.

Загалом застосування такої послідовності дозволяє не лише провести оцінювання стану економічної безпеки, але сформувати портфель альтернативних стратегічних рішень його покращення у відповідності із формуванням пріоритетних векторів безпечного розвитку суб'єкта підприємництва. Відтак, на основі результатів поетапної перевірки можуть прийматись рішення різного рівня і цільової спрямованості щодо зростання вартості бізнесу, а засобами забезпечення вважатимуть стимулювання збільшення обсягів господарської діяльності, покращення доступу до ринків, розвиток торгової мережі, покращення інституційно-правового забезпечення економічної безпеки тощо.

4.2. Методи оцінювання економічної безпеки на мікрорівні

Для оцінювання стану економічної безпеки в економічній літературі пропонується застосовувати різні наукові методи: моніторингу основних соціально-економічних показників і співставлення їх з граничними чи середніми значеннями; експертного оцінювання; аналізу й обробки сценаріїв; оптимізації; теоретико-ігрові; багатовимірного статистичного аналізу; теорії штучних нейронних мереж тощо. Більшість з них можуть бути застосованими для оцінювання економічної безпеки як на макро-, так і на мікрорівні управління економікою. Зокрема, моніторинг основних

соціально-економічних показників передбачає збір інформації за переліком показників, які можуть бути використані під час дослідження економічної безпеки підприємства.

При цьому перелік показників моніторингу може стосуватися: рівня забезпеченості ресурсним, науковим і виробничо-технічним потенціалом; ресурсозабезпеченості виробництва; зносу матеріально-технічної бази; ліквідності та платоспроможності; сформованості системи забезпечення комерційної таємниці та фізичної безпеки майна і персоналу; ефективності фінансово-господарської діяльності; ефективності використання ресурсного забезпечення; витратомісткості виробництва; конкурентоспроможності продукції (послуг); динаміки обсягів господарської діяльності; рівня інвестиційної та інноваційної активності; динаміки експортного потенціалу; рівня розвитку інфраструктури підтримки та безпеки підприємницької діяльності.

Незважаючи на доволі широкий перелік методів дослідження економічної безпеки, об'єктивно існують специфіка та доцільність їх застосування на різних рівнях ієрархії управління економікою (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Особливості застосування методів оцінювання рівня економічної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою

Методи дослідження	Пріоритети та особливості застосування		
	на макрорівні	на мезорівні	на мікрорівні
1	2	3	4
Моніторинг соціально-економічних показників	Аналіз показників ділової активності населення, ставлення до підприєм-ницької діяльності, розвитку підприємництва	Оцінювання показників розвитку підприємництва за регіонами країни та у територіально-галузевому аспекті	Аналіз обсягів господар-ської діяльності підпри-ємства, її ефективності, зокрема з точки зору рівня задоволення попиту споживачів
Експертного оцінювання	Виявлення якісних характеристик рівня економічної безпеки, коефіцієнтів вагомості показників, формування рейтингу країн за рівнем безпеки підприємництва	Ранжування регіонів за рівнем сприятливості бізнес-середовища, оцінювання якісних характеристик економічної безпеки підприємництва	Визначення вагомості функціональних складників; експертне оцінювання конкурентних позицій, життєздатності суб'єкта первинної ланки економіки
Аналізу й обробки сценаріїв	Прогнозування ефективності рішень органів державного управління з точки зору впливу на економічну безпеку підприємництва	Моделювання впливу рішень місцевих орга-нів державного управ-ління на розвиток підприємництва регіону та зміцнення його економічної безпеки	Обґрунтування оптима-льного співвідношення ресурсного забезпечення та потенціалу для досягнення належної життєздатності і фінансової стійкості суб'єкта господарювання

Продовження табл. 4.5

1	2	3	4
Оптимізації	Розробка багатокритеріальної оптимізаційної моделі прийняття органами державного управління найбільш оптимального з точки зору економічної безпеки підприємництва рішень	Моделювання найбільш оптимального та раціонального рішення влади щодо галузево-територіального розвитку економіки в цілях забезпечення його економічної безпеки	Обґрунтування найбільш оптимального співвідношення ресурсного забезпечення та потенціалу для максимізації прибутку, обсягів господарської діяльності, мінімізації витрат
Теоретико-ігрові	Моделювання у ігровій формі впливу конфліктних та діалектичних рішень органів державного управління на рівень економічної безпеки підприємництва	Прогнозування (в ігровій формі) впливу заходів органів влади на розвиток та економічну безпеку підприємництва	Оцінювання впливу обрання того, чи іншого варіанту розвитку підприємства у непередбачуваному та мінливому зовнішньому середовищі та використання ним ресурс-ного забезпечення на його життєздатність і ефектив-ність функціонування
Багато-вимірного статистич-ного аналізу	Визначення кореляційної, регресійної залежності між показниками соціально-економічного розвитку та рівнем економічної безпеки підприємництва; екстраполяція тенденцій їх розвитку на майбутнє	Групування регіонів країни та галузей (секторів економіки), окремих територій за рівнем економічної безпеки підприємництва	Визначення залежності між показниками функціонування підприємства та рівнем його економічної безпеки, прогнозування тенденцій розвитку головних показників функціонування підприємства
Теорії штучних нейронних мереж	Моделювання складних нелінійних залежностей між економічною безпекою підприємництва та різнохарактерними показниками соціального, економічного, історичного розвитку тощо	Моделювання складних залежностей економічної безпеки підприємництва та ресурсного потенціалу регіону тощо	Виявлення складних нелінійних залежностей між характеристиками економічної безпеки підприємства та показниками зовнішнього середовища його функціонування

Так, експертні методи під час оцінювання рівня безпеки суб’єктів підприємництва доцільно використовувати з метою врахування показників, за якими можна більшою мірою робити якісні висновки, а також для отримання інтегральної оцінки різнорозмірних показників

(через обґрунтування коефіцієнтів вагомості окремих часткових функціональних складників безпеки), які використовуються при інтегральному оцінюванні. Таке оцінювання проводиться шляхом формування рейтингів територій чи видів економічної діяльності за рівнем сформованості сприятливого економічного середовища для ведення підприємницької діяльності.

На рівні окремого суб'єкта господарської діяльності експертне оцінювання доцільно використовувати для визначення рівня вагомості компонент економічної безпеки, визначення рівня конкурентоспроможності продукції (послуг) та/чи життєздатності підприємства загалом.

Метод аналізу і обробки сценаріїв дозволяє проводити багатоваріантний ситуаційний аналіз системи економічної безпеки підприємництва на основі прогнозування ймовірних варіантів розвитку ситуації. Доцільно здійснювати розрахунки в межах цього методу з використанням засобів економіко-математичного моделювання. Необхідно зазначити, що застосування цього методу дозволяє прогнозувати ефективність та наслідки впливу рішень суб'єктів управління безпекою, приймати оптимальні з можливих рішень.

Зауважимо, що метод оптимізації використовується при аналітичному описі досліджуваних процесів, для синтезу одного з обраних критеріїв безпеки суб'єктів підприємництва. На мікрорівні ієрархії управління застосування цього методу передбачає формування (з використанням методів економіко-математичного моделювання) такого варіанта розвитку подій (поєднання ресурсного забезпечення та напрямів і умов його використання), за якого досягається найбільш бажаний результат за тим критерієм економічної безпеки підприємства, який обрано.

Теоретико-ігрові методи використовуються для аналізу багатосторонніх конфліктних ситуацій з урахуванням їх взаємовпливу. За використання цього методу реальні очікуванні процеси та їх розвиток моделюються в ігровій формі.

Потрібно зазначити, що методи багатовимірного статистичного аналізу (кореляційний, регресійний, коінтеграційний, компонентний, факторний, кластерний, аналіз часових рядів та ін.) дозволяють обчислювати характеристики динаміки розвитку показників економічної безпеки суб'єктів підприємництва, які ґрунтуються на закономірностях зміни статистичних даних в минулому та екстраполяції тенденцій їх змін на майбутнє. Обрання цих методів основою методологічного забезпечення роботи з оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва є чи не найбільш прийнятним та доцільним. Така думка базується на тому, що категорія економічної безпеки є поліфакторною (залежить від значної кількості чинників та їх груп), розвивається в

історичному аспекті, залежить як від кількісних, так і якісних факторів, а також непорівнюваних між собою показників.

За допомогою методів стохастичного факторного аналізу виявляються латентні фактори, які впливають на економічну безпеку суб'єктів підприємництва. Такі фактори апріорі визначити неможливо, лише апостеріорно, на основі методу факторного аналізу. Основну ідею факторного аналізу можна сформулювати в заміні значного масиву взаємокорелюючих показників на меншу кількість некорельованих між собою агрегованих факторів. Така процедура виявлення головних компонент називається редукцією ознакового простору.

Основною метою кластерного аналізу є виділення у вихідних багатомірних даних такі однорідні підмножини, щоб об'єкти усередині груп були схожі відповідно до мети дослідження один на одного, а об'єкти з різних груп – не схожі. Під «подібністю» розуміється близькість об'єктів у багатомірному просторі ознак. Тоді задача зводиться до виділення в цьому просторі природних скупчень («грон») об'єктів, які вважаються однорідними групами, тобто кластерами. Основним суб'єктивним моментом при проведенні кластерного аналізу є визначення кількості кластерів дослідником, а не системою.

При проведенні кластерного аналізу основне завдання полягає у визначенні відстані між об'єктами в кластері та між кластерами. При проведенні аналізу цих методів доцільно використовувати евклідові відстані між підприємствами в кластері та метод Варда як спосіб обґрунтування відстані між кластерами, тому що саме такий набір методів дозволяє провести найрівномірніше клатеризацію показників підприємства за рівнем їх економічної безпеки.

Методи кластерного аналізу дозволять провести градацію рівнів економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Також за допомогою кластерного аналізу можна виконати кластеризацію підприємств за критерієм їх економічної безпеки. Якщо виконати кластеризацію підприємств за декілька періодів, то можна визначити стійкість градації рівнів економічної безпеки досліджуваних підприємств.

За допомогою методів регресійного аналізу можна визначити силу та напрям впливу основних факторів на зміну стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва (формула (4.12)).

$$y = b_0 + b_1 x_1 + b_2 x_2 + b_3 x_3 + ...b_m x_{mn} + \varepsilon \ , \qquad (4.12)$$

де y – значення рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва;

b_i – параметри рівняння регресії, які визначаються за допомогою методу найменших квадратів;

x_i – фактори забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва;

ε – випадкова величина.

Економетрична модель дозволяє найкращим чином дослідити реально-існуючі закономірності і взаємозв'язки між показниками системи

забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва. У якості факторів-аргументів при проведенні оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва доцільно обирати показники окремих складових за допомогою стохастичного факторного аналізу. При дослідженні процесів забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в якості результативного показника може виступати інтегральний показник економічної безпеки бізнесу.

Ефективним інструментом досягнення високого рівня економічної безпеки є вчасне врахування загальних порівняльних тенденції розвитку результативного показника суб'єктів підприємництва, виділення його циклічної, сезонної та випадкової складових.

Додамо також, що враховуючи значні можливості щодо моделювання складних нелінійних залежностей та подолання проблеми різнорозмірності під час оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва доцільно використовувати методи теорії штучних нейронних мереж.

Однією з переваг використання методів штучних нейронних мереж є синтез лінійних та нелінійних моделей. Побудова багатошарового «нейронного персептрона» допоможе досліднику перевірити правильність проведеної кластеризації параметрів безпеки.

Варто також зазначити, що під час оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва доцільно застосовувати як класичні, так і сучасні методи – еврестичного та ситуаційного, компаративного політичного і економічного аналізу, логіко-структурного моделювання, стратегічного аналізу і прогнозування. Проте ці методи є скоріше доповненням до базових (наведених вище). Так, методи еврестичного та ситуаційного, компаративного політичного і економічного аналізу варто застосовувати для узагальнення результатів моніторингу соціально-економічних показників; методи логіко-структурного моделювання, стратегічного аналізу і прогнозування дозволяють узагальнити результати методів експертних оцінювань, багатовимірних статистичних досліджень у вигляді, наприклад, документів програмно-цільового характеру.

4.3. Науково-обґрунтовані підходи до встановлення критичних меж індикаторів економічної безпеки суб'єкта господарювання

Одне з найбільш важливих місць при оцінюванні економічної безпеки суб'єктів підприємництва об'єктивно відводиться методиці формування складу індикаторів та обґрунтування їх гранично допустимих значень. На сьогодні в економічній літературі з проблем безпеки ці питання недостатньо розроблені та потребують систематизації і розвитку.

Виходячи з теоретико-методичних основ економічної безпеки суб'єктів підприємництва є підстави стверджувати, що перелік індикаторів безпеки потрібно формувати за такими трьома домінантними напрямами:

(1) т. зв. характеристика минулого – ресурсної забезпеченості бізнесу, доступу до ресурсів та ринків тощо;

(2) т. зв. характеристика поточного стану – ефективності господарювання та фінансово-економічного стану;

(3) т. зв. характеристика майбутнього – здатності бізнесу до розвитку.

Так, відносно першого напряму, то сукупність показників-індикаторів підбирається з метою відображення достатньої кількісної і структурної забезпеченості бізнесу ресурсами. Причому джерелами формування ресурсів є функціональні складові безпеки. До прикладу, в рамках фінансової безпеки суб'єктів підприємництва доцільно включити коефіцієнти забезпеченості бізнесу власним і залученим капіталом, оборотними та необоротними активами, грошовими засобами тощо, а також раціональність структури їх формування і використання.

За інтелектуально-кадровою складовою можуть бути підібраними такі індикатори як забезпеченість бізнесу персоналом (чисельно та в структурі), об'єктами інтелектуальної власності; за техніко-технологічною складовою – забезпеченість основними засобами (та рівень їх зносу), технологічною інформацією, матеріальними ресурсами і т. д.

Попри те, необхідно кількісний склад індикаторів доповнити якісними параметрами. Такими є інформація, ліцензії, патенти, можливість виходу на ринок, доступність ресурсів, до державного замовлення тощо.

В рамках другого напряму, за яким формується перелік індикаторів оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва, за всіма функціональними напрямами безпеки обираються показники, які характеризують стан та ефективність фінансово-господарської діяльності. Можливий перелік індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва за цим напрямом подано на рисунку 4.2.

Третій напрям формування сукупності індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва стосується обрання показників, на основі яких можна зробити висновки відносно наявності передумов для розвитку суб'єкта господарювання. Зокрема, це можна зробити на основі визначенні абсолютної та відносної динаміки (за останні п'ять років) або в порівнянні з середньогалузевими значеннями таких показників як дохід, витрати, суми активів та власного капіталу, чисельність персоналу, частка ринку, кількість клієнтів, кількість контрагентів та ін.

Узагальнимо, що чисельність показників-індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва не є вичерпним та доцільно прагнути до її збільшення. Але потрібно стежити за балансом максимально раціонального охоплення всіх видів та напрямів діяльності і надмірної трудомісткості аналітичних розрахунків.

Рис. 4.2. Головні показники-індикатори оцінювання економічної безпеки підприємства за окремими функціональними складовими безпеки

Після формування сукупності індикаторів економічної безпеки суб'єкта господарювання приступають до обґрунтування їх критичних (граничних) значень, з якими власне й будуть порівнюватися фактичні показники фінансово-господарської діяльності і робитимуться висновки відносно сильних і слабких характеристик безпеки бізнесу.

Концептуально визначення критичних значення індикаторів полягає у встановленні такої їх кількісної величини, порушення якої викликає загрозливі процеси в економіці підприємства. З цією метою доцільно враховувати такі методичні підходи:

1. Встановлення граничних значень індикаторів на основі окупності витрат. Йдеться передусім про показники ефективності використання ресурсного забезпечення – продуктивність праці, фондовіддачу, коефіцієнт оборотності активів та ін. Так, до прикладу, граничне значення показника «продуктивність праці» ($ПП_{КР}$) потрібно встановити на такому

рівні, за якого умовний показник чистого прибутку, що забезпечується в середньому одним працівником, відповідав сумі витрат на оплату праці, фінансування соціальних заходів та інших витрат на персонал:

$$ПП_{КР} = \frac{12 \times \overline{ЗП} \times К_{СЗ} + I_{ВП}}{Р_Д}, \quad (4.13)$$

де $\overline{ЗП}$ – середньомісячна заробітна плата, грн;

$К_{СЗ}$ – коефіцієнт збільшення витрат на оплату праці на розмір соціальних відрахувань;

$I_{ВП}$ – інші річні витрати на персонал (в розрахунку на одного працівника), грн;

$Р_Д$ – коефіцієнт рентабельності доходу підприємства.

За аналогічним принципом граничні значення індикаторів фондовіддачі ($ФВ_{КР}$) та коефіцієнта оборотності оборотних активів ($КО_{КР}$) можна розрахувати за формулами 4.14 та 4.15:

$$ФВ_{КР} = \frac{А + I_{ВОЗ}}{ОЗ \times Р_Д}, \quad (4.14)$$

де $А$ – сума річної амортизації, грн;

$I_{ВОЗ}$ – сума інших річних витрат (планові та позапланові ремонти, інші витрати) на обслуговування основних засобів підприємства, грн;

$ОЗ$ – середньорічна вартість основних засобів підприємства, грн;

$Р_Д$ – коефіцієнт рентабельності доходу підприємства.

$$КО_{КР} = \frac{ОК + I_{ВОК}}{ОК \times Р_Д}, \quad (4.15)$$

де $ОК$ – середньорічна вартість оборотних активів підприємства, грн;

$I_{ВОК}$ – сума інших річних витрат на управління оборотними активами підприємства, грн;

$Р_Д$ – коефіцієнт рентабельності доходу підприємства.

2. Встановлення граничних значень індикаторів економічної безпеки підприємства виходячи з терміну окупності власного капіталу. Таким чином доцільно встановлювати граничні значення індикаторів, що мають відношення до фінансового результату суб'єкта господарювання – показників прибутку і рентабельності. Сутність цього підходу полягає в тому, що значення показників приймаються на рівні, за якого інвестовані у бізнес ресурси (власний капітал, зовнішні та внутрішні інвестиції тощо) окупляються за прийнятний період часу – до прикладу, 5-6 років для середньострокових інвестиційних проектів. Таким чином, якщо інвестовані в бізнес ресурси відповідають сумі власного капіталу підприємства, то при нормальній окупності інвестицій у 5 років гранична сума чистого прибутку та амортизації має становити суму, еквівалентну 20 % обсягу власного капіталу. Після визначення рівня граничного значення індикатора «чистий прибуток» встановлюються граничні значення всіх інших показників рентабельності.

3. Встановлення граничних значень індикаторів економічної безпеки підприємства через дохід у точці беззбитковості. Точці беззбитковості відповідає значення доходу, при якому підприємство покриває умовно-постійні та змінні витрати. Із застосуванням відомої формули розраховують дохід у точці беззбитковості, значення якого власне і прирівнюють до граничного значення індикатору «дохід». Додамо, що шляхом підстановки значення показника «дохід у точці беззбитковості» у формули для визначення інших показників ефективності функціонування підприємства можна визначати граничні значення й таких індикаторів як фондовіддача, коефіцієнт оборотності оборотних активів, дохід на власний капітал та ін.

4. Встановлення граничних значень індикаторів економічної безпеки підприємства через порівняння з усталеними фінансовими коефіцієнтами. Цей підхід застосовується для обрання граничних значень фінансових коефіцієнтів, зокрема показників фінансової стійкості та ліквідності, які пропонуються у профільній економічній літературі. Проте, слід враховувати особливості цих показників, залежно від виду економічної діяльності.

5. Встановлення граничних значень індикаторів економічної безпеки підприємства через порівняння з середньогалузевими значеннями. Прийняття за основу цього підходу доречне для тих індикаторів, граничні значення яких неможливо розрахувати із застосуванням наведених вище підходів. Таким чином за граничні значення індикаторів приймаються середньогалузеві показники у відповідному виді економічної діяльності та на відповідній території.

4.4. Загальна послідовність процедури оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Як вже зазначалось, існує значна кількість методів і підходів, оскільки кожен з яких спрямований на висвітлення аспектів бізнесу та їх доцільно застосовувати комплексно в певній послідовності (рис. 4.3).

Передусім необхідно визначитись з метою оцінювання, адже від цього залежить доцільність та необхідність проходження всіх з наведених на рисунку чи лише окремих етапів. Зокрема, якщо буде обрано за мету оцінювання стану безпеки, то оцінювання може обмежуватись індикаторним аналізом та аналізом економічної діяльності підприємства; оцінювання ризику – аналізом ризиковості підприємства. На противагу цьому оцінювання рівня безпеки потребує проходження всіх етапів.

Наголосимо на тому, що за обрання будь-якої мети необхідна інформаційно-аналітична база аналізу. Відтак, її потрібно сформувати на другому етапі, що передбачає розрахунок показників фінансово-господарської діяльності та формування висновків щодо ресурсної

забезпеченості, ефективності використання ресурсів і господарювання, здатності підприємства до розвитку.

Рис. 4.3. Послідовність оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Але детальний фінансово-економічний аналіз не дозволяє зробити висновки відносно міри входження підприємства в загрозливий відносно безпеки стан. Для цього необхідно встановити критичні обмеження індикаторів безпеки та порівняти з ними фактичні показники фінансово-

господарської діяльності підприємства (етап 3 і 4). Фактично, таким чином, буде проведено індикаторний аналіз (етап 5).

Звернімо увагу і на те, що навіть задовільні показники фінансово-господарської діяльності не дозволяють зробити висновки відносно рівня впливу внутрішніх і зовнішніх ризиків (у т.ч. потенційних) та здатності до її протидії. Для цього потрібно оцінити внутрішні і зовнішні загрози, сформувати висновки щодо життєздатності і перспектив розвитку підприємства (етап 6).Встановлення інтегрального показника рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва потребує проведення ресурсно-функціонального аналізу (етап 7). Для цього оцінюється рівень спочатку усіх структурних, а потім і функціональних складових безпеки. Тут можна скористатись інформаційно-аналітичною базою зібраною в ході проведення індикаторного аналізу.

Підтвердити або уточнити результати інтегрального оцінювання можна з допомогою висновків при оцінюванні економічної дієздатності суб'єкта підприємництва (етап 8). З його допомогою буде встановлено здатність протидіяти банкрутству як підтвердження або спростування високого чи низького значення безпеки.

Як доповнення може застосовуватись оцінювання зміни ринкової вартості бізнесу (етап 9). Адже у випадку її збільшення є підстави стверджувати про позитивні тенденції її зміни і навпаки.

Логічним узагальненням послідовності оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва є формування висновків (звіту про оцінювання), а також обґрунтування цілей, інструментів та засобів реалізації політики посилення економічної безпеки підприємства на плановий рік.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Які існують підходи до оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва?
2. Який підхід передбачає визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва?
3. Обґрунтуйте переваги та недоліки економіко-математичного підходу для оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
4. Охарактеризуйте стан суб'єкта підприємництва в залежності від рівнів економічної безпеки.
5. У рамках якого підходу до оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва встановлюється ймовірність його банкрутства?

6. Які показники розраховуються при оцінюванні економічної безпеки суб'єкта підприємництва на основі визначення його ринкової вартості?

7. Охарактеризуйте зміст індикаторного підходу для оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

8. Які методи застосовують для оцінювання стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

9. Обґрунтуйте особливості застосування багатовимірного статистичного аналізу при обчисленні динаміки розвитку показників економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

10. Охарактеризуйте об'єктивну необхідність зіставлення граничних (критичних) та фактичних значень індикаторів економічної безпеки суб'єкта господарювання.

11. Які Ви знаєте напрями формування складу індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

12. В рамках якого напряму формується перелік індикаторів за функціональними складовими економічної безпеки?

13. Назвіть головні показники-індикатори за інтелектуально-кадровою складовою економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

14. Які методичні підходи використовують для визначення критичних значення індикаторів?

15. Які передумови слугують встановленню граничних значень індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва через порівняння з середньогалузевими значеннями?

16. Обґрунтуйте мету послідовного оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

17. Який етап є завершальним у послідовному оцінюванні економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

Питання для самостійного вивчення

1. Необхідність співвідношення інвестицій та ресурсів для забезпечення економічної безпеки.

2. Динамічні моделі дослідження економічної безпеки суб'єктів підприємництва (трендові, згладжування, декомпозиції динамічного ряду, регресійні, лагові).

3. Основні відмінності при використанні методів експертного оцінювання та економіко-математичних методів при проведенні оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

4. Методика розрахунку показників-індикаторів, які характеризують стан та функціональні складові безпеки суб'єктів підприємництва.

5. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «ринкова вартість бізнесу».

6. Прогнозування в системі дослідження економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

7. Методика оцінювання ризику фінансово-господарської діяльності суб’єктів підприємництва.

8. Особливості оцінювання економічної безпеки різних за розмірами, видами діяльності, існуючим станом безпеки суб’єктів підприємництва.

Питання для дискусії

1. Важливість окремих складових при проведенні оцінки рівня економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

2. Переваги та недоліки окремих методик оцінювання економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

3. Послідовність та кількість етапів перевірки стану економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

4. Переваги, недоліки та доцільність застосування інтегрального оцінювання економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

5. Доцільність застосування методів оцінювання рівня економічної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою.

6. Домінантні напрями формування складу індикаторів безпеки та обґрунтування їх гранично допустимих значень.

7. Об’єктивна необхідність встановлення граничних значень індикаторів на основі окупності витрат.

8. Доведіть логіку послідовного оцінювання економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

9. Доцільність порівняння фактичних показників господарсько-фінансової діяльності суб’єктів підприємництва з критичними значеннями індикаторів і середньогалузевими показниками.

План семінарського заняття

1. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки суб’єктів підприємництва та особливості їх використання.

2. Методи оцінювання економічної безпеки на мікрорівні.

3. Методика формування складу індикаторів економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

4. Науково-обґрунтовані підходи до встановлення критичних меж індикаторів економічної безпеки суб’єкта господарювання.

5. Загальна послідовність процедури оцінювання рівня безпеки суб’єктів підприємництва.

Теми рефератів

1. Складові економічної безпеки суб’єктів підприємництва та методика їх оцінювання.

2. Підходи та методи розрахунку інтегрального показника економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

3. Оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва індикаторним та ресурсно-функціональним підходами.

4. Ринкова вартість як критерій оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

5. Стан та напрями посилення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

6. Забезпечення економічної безпеки бізнесу з метою попередження банкрутства.

7. Основні моделі прогнозування ймовірності банкрутства бізнесу, переваги та недоліки використання.

8. Аналіз ризиків, небезпек та загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва.

9. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва з урахуванням впливу підприємницьких ризиків.

10. Напрями та методичні підходи до визначення критичних значень індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

11. Обґрунтування складу індикаторів економічної безпеки суб'єкта господарювання та їх граничних значень.

12. Стан та напрями зміцнення економічної безпеки суб'єктів малого підприємництва в Україні.

Тестові завдання

1. Що з наведеного не відноситься до підходів до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання?

а) метод коефіцієнтів;

б) економіко-математичний метод;

в) ресурсно-функціональний метод;

г) індикаторний метод.

2. Вкажіть варіант відповіді, який характеризує суть індикаторного методу оцінювання стану економічної безпеки суб'єктів господарювання:

а) рівень фінансово-економічної безпеки визначається на основі ефективності використання ресурсів за кожною функціональною складовою безпеки;

б) для рівня визначення рівня фінансово-економічної безпеки обирається сукупність показників за трьома напрямами: стимулятори, дестимулятори, показники в межах інтервалу;

в) рівень безпеки визначається використанням сукупності показників індикаторів за рахунок порівняння фактичних значень (кількісних та якісних) з індикативними;

г) рівень фінансово-економічної безпеки визначається як міра узгодження інтересів підприємства інтересами суб'єктів з внутрішнього середовища критерієм безпеки виступає прибуток підприємства.

3. Вкажіть варіант відповіді, який характеризує суть економіко-математичного методу оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

а) рівень фінансово-економічної безпеки визначається економіко-математичною моделлю, що характеризує міру узгодження інтересів підприємства інтересами суб'єктів з внутрішнього середовища;

б) для визначення рівня економічної безпеки складається економіко-математична модель, що включає функції трьох типів для показників: стимуляторів, дестимуляторів, показників в межах інтервалу;

в) рівень фінансово-безпеки визначається використанням сукупності показників індикаторів за рахунок порівняння фактичних значень (кількісних та якісних) з індикативними;

г) рівень економічної безпеки визначається на основі ефективності використаних ресурсів за кожним структурним складником безпеки.

4. Вкажіть варіант відповіді, який характеризує суть ресурсно-функціонального методу визначення рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

а) рівень безпеки визначається використанням сукупності показників індикаторів за рахунок порівняння фактичних значень (кількісних та якісних) з індикативними;

б) рівень економічної безпеки визначається на основі оцінювання рівня безпеки за кожною функціональною складовою з подальшим визначенням рівня узагальнюючого показника;

в) для визначення рівня фінансово-економічної безпеки обирається сукупність показників за трьома напрямами: стимулятори, дестимулятори, показники в межах інтервалу;

г) рівень безпеки є мірою узгодження інтересів підприємства з інтересами суб'єктів внутрішнього середовища, а критерієм безпеки виступає прибуток підприємства.

5. Який з вказаних методів дозволяє оцінити не стан, а рівень економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) індикаторний;

б) ресурсно-функціональний;

в) ринкової вартості підприємства;

г) забезпечення економічної дієвості.

6. Вкажіть варіант відповіді який, характеризує суть прибутково-інвестиційного методу оцінювання стану економічної безпеки суб'єктів господарювання:

а) рівень економічної безпеки визначається на основі ефективності використаних ресурсів за кожним структурним складником безпеки;

б) рівень безпеки визначається використанням сукупності показників індикаторів за рахунок порівняння фактичних значень (кількісних та якісних) з індикативними;

в) як міра узгодження інтересів підприємства інтересами суб'єктів з внутрішнього середовища критерієм безпеки виступає прибуток підприємства;

г) для рівня визначення фінансово-економічної безпеки обирається сукупність показників за трьома напрямами: стимулятори, дестимулятори, показники в межах інтервалу.

7. Фінансова безпека забезпечена на 70%, техніко-технологічна – на 50%, інтелектуально-кадрова – на 75%. Яким є рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання, якщо коефіцієнт вагомості фінансової безпеки – 0,4, техніко-технологічної – 0,3, інтелектуально-кадрової – 0,3?

а) 1,61;
б) 0,23;
в) 0,72;
г) 0,66.

8. Яким є рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання, якщо сума реінвестованого прибутку складає 100 тис. грн, а інвестиції, необхідні для забезпечення безпеки – 500 тис. грн?

а) 0,20;
б) 0,55;
в) 0,71;
г) 0,23.

9. Якою є ефективність заходів із забезпечення економічної безпеки суб'єкта бізнесу, якщо на це витрачено 40 тис. грн, відвернуто збитків на суму 200 тис. грн, але все ж отримано збитків на 20 тис. грн?

а) 12;
б) 3,3;
в) 5,5;
г) 0,3.

10. Яким є рівень економічної безпеки бізнесу, якщо ринкова вартість суб'єкта бізнесу становить 1 млн. грн, а індекси зміни чистих активів – 1,1; капіталізації – 1,05; ризику – 0,8; ліквідності балансу – 0,7?

а) 646,8 тис. грн;
б) 846,6 тис. грн;
в) 3,65 млн. грн;
г) 466,8 тис. грн.

11. Який метод доцільно використовувати при визначенні вагомості структурних складників економічної безпеки?

а) метод експертної оцінки;
б) економіко-математичний метод;
в) метод коефіцієнтів;
г) метод бальної оцінки.

12. Який метод оцінювання стану економічної безпеки суб'єктів господарювання базується на оцінюванні ймовірності їх банкрутства?

а) ресурсно-функціональний метод;
б) економіко-математичний метод;
в) метод коефіцієнтів;
г) метод забезпечення економічної дієздатності суб'єкта господарювання.

13. Який з вказаних індикаторів належить до дестимуляторів?

а) продуктивність праці;
б) фондорентабельність;
в) коефіцієнт оборотності активів;
г) фондомісткість.

14. Який з вказаних індикаторів можна чітко віднести до стимуляторів?

а) витратомісткість;
б) коефіцієнт завантаження оборотних активів;
в) коефіцієнт фінансової стійкості;
г) фондовіддача.

15. Який з вказаних індикаторів відноситься до показників «типу інтервал»?

а) коефіцієнт загальної ліквідності;
б) продуктивність праці;
в) фондорентабельність;
г) коефіцієнт оборотності активів.

16. Для стимуляторів встановлюють:

а) нижнє порогове значення;
б) верхнє порогове значення;
в) нижнє та верхнє порогові значення;

г) значення, при якому стимулюється безпека.

17. Для дестимуляторів встановлюють:

а) нижнє порогове значення;
б) верхнє порогове значення;
в) нижнє та верхнє порогові значення;
г) значення, при якому стимулюється безпека.

18. Для показників «типу інтервал» встановлюють:

а) нижнє порогове значення;
б) верхнє порогове значення;
в) нижнє та верхнє порогові значення;
г) значення, при якому стимулюється безпека.

19. Які методи не застосовують для оцінки рівня економічної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою?

а) експертного оцінювання;
б) аналізу й обробки сценаріїв;
в) теоретико-ігрові;
г) розробки наукової гіпотези.

20. Яким методом виявляють латентні фактори, які впливають на економічну безпеку суб'єктів підприємництва?

а) експертного оцінювання;
б) оптимізації;
в) стохастичного факторного аналізу;
г) аналізу і обробки сценаріїв.

21. Який метод використовують для моделювання у ігровій формі багатосторонніх конфліктних ситуацій з урахуванням їх взаємовпливу на економічну безпеку суб'єктів підприємництва?

а) теоретико-ігровий;
б) аналізу часових рядів;
в) стохастичного факторно-ігрового аналізу;
г) економіко-математичний.

22. Визначте, який з напрямів формування складу індикаторів економічної безпеки суб'єкта господарювання не є домінантним:

а) ресурсного забезпечення;
б) ефективного господарювання;
в) здатності до розвитку;
г) економії витрат.

23. Визначте напрям, за яким формується перелік індикаторів оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва, за всіма функціональними напрямами безпеки:

а) ресурсного забезпечення;

б) ефективного господарювання та стійкого фінансово-економічного стану;

в) здатності до розвитку;

г) доступу до ресурсів та ринків.

24. Який показник-індикатор не відноситься до маркетингової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) загальна кількість внутрішньомагазинних рекламних засобів та інформації;

б) середній обсяг затрат часу покупців на очікування обслуговування;

в) коефіцієнт стійкості асортименту товарів;

г) загальна кількість додаткових послуг, які надаються покупцям.

25. Визначте, який методичний підхід недоцільно використовувати при визначенні критичних значення індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

а) на основі окупності витрат;

б) виходячи з терміну окупності власного капіталу;

в) на основі визначення ймовірності настання ринкових подій;

г) враховуючи середньогалузеві значення.

26. Оберіть етап, з якого розпочинається загальна послідовність оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

а) проведення індикаторного аналізу;

б) оцінювання внутрішніх і зовнішніх загроз, формування висновків щодо перспектив життєздатності розвитку суб'єкта підприємництва;

в) встановлення мети оцінювання економічної безпеки суб'єкта підприємництва;

г) оцінювання здатності до банкрутства.

27. Який з етапів недоцільно вводити до загальної послідовності оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) оцінювання стану і рівня функціональних складових економічної безпеки;

б) оцінювання внутрішніх і зовнішніх загроз, формування висновків щодо перспектив життєздатності розвитку;

в) порівняння фактичних показників фінансово-господарської діяльності з критичними значеннями індикаторів і середньогалузевими показниками;

г) аналіз ринку техніки та технологій, що використовуються.

28. Визначте, використанням котрої формули можна розрахувати граничне значення показника «продуктивність праці»:

а) $\frac{12 \times \overline{ЗП} \times К_{СЗ} + I_{ВП}}{Р_Д}$;

б) $\frac{\overline{ЗП} \times К_{СЗ} + Р_Д}{I_{ВП} Р_Д}$;

в) $\frac{12 \times \overline{ЗП} \times Р_Д}{К_{СЗ} + I_{ВП}}$;

г) $\frac{\overline{ЗП} \times К_{СЗ} - I_{ВП}}{12 \times Р_Д}$.

де $\overline{ЗП}$ – середньомісячна заробітна плата, грн; $К_{СЗ}$ – коефіцієнт збільшення витрат на оплату праці на розмір соціальних відрахувань; $I_{ВП}$ – інші річні витрати на персонал (в розрахунку на одного працівника), грн; $Р_Д$ – коефіцієнт рентабельності доходу підприємства.

29. Визначте, використанням котрої формули можна розрахувати граничне значення показника «фондовіддача»:

а) $\frac{А - ОЗ}{I_{ВОЗ} + Р_Д}$;

б) $\frac{ОЗ \times Р_Д}{А - I_{ВОЗ}}$;

в) $\frac{А + I_{ВОЗ}}{ОЗ \times Р_Д}$;

г) $\frac{А + I_{ВОЗ} \times Р_Д}{ОЗ}$.

де $А$ – сума річної амортизації, грн; $I_{ВОЗ}$ – сума інших річних витрат (планові та позапланові ремонти, інші витрати) на обслуговування основних засобів підприємства, грн; $ОЗ$ – середньорічна вартість основних засобів підприємства, грн; $Р_Д$ – коефіцієнт рентабельності доходу підприємства.

30. Який етап є завершальним у загальній послідовності оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) розрахунок критичних обмежень індикаторів безпеки та формування бази даних середньогалузевих показників;

б) проведення індикаторного аналізу;

в) оцінювання економічної дієздатності підприємства (здатності протидіяти банкрутству);

г) формування політики забезпечення економічної безпеки підприємства.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1

Розділіть наведені в таблиці 4.6. індикатори економічної безпеки суб'єкта бізнесу на три групи: 1) стимулятори, 2) дестимулятори, 3) індикатори типу інтервал і обґрунтуйте їх критичні порогові значення. Оформіть розв'язок в таблиці.

Таблиця 4.6

Індикатори економічної безпеки суб'єкта бізнесу та їх порогові значення

Індикатори	Стимулятор	Дестимулятор	Індикатор типу інтервал	Критична межа індикатора		
				верхня	нижня	межі інтервалу
Чистий прибуток, тис. грн						
Темп зростання доходу, %						
Індекс відношення темпів зростання доходу та витрат						
Коефіцієнт загальної ліквідності						
Коефіцієнт фінансової стійкості						
Коефіцієнт інвестування						
Коефіцієнт забезпеченості основним і оборотним капіталом						
Коефіцієнт забезпеченості інвестиціями						
Продуктивність праці, тис. грн/ос.						
Коефіцієнт загального руху персоналу						
Коефіцієнт забезпеченості персоналом						
Витратомісткість продукції, грн/грн						
Коефіцієнт використання виробничої потужності						

Зробіть висновки.

Завдання 2

За даними таблиці 4.7. з використанням індикаторного методу оцініть рівень економічної безпеки суб'єкта бізнесу та зробіть висновки.

Таблиця 4.7

Вихідні дані для оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта бізнесу

Показники	Критична межа індикатора (встановлена відділом безпеки)	Значення показника
Чистий прибуток, тис. грн	0	40
Темп зростання доходу, %	100	110
Індекс відношення темпів зростання доходу та витрат	1	0,98
Коефіцієнт загальної ліквідності	2	1,5
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,5	0,6
Коефіцієнт інвестування	0,5	0,4
Рентабельність доходу, %	5	3
Рентабельність підприємства, %	10	8
Рентабельність власного капіталу, %	15	12
Коефіцієнт забезпеченості основним і оборотним капіталом	1	0,95
Коефіцієнт забезпеченості інвестиціями	1	0,7
Продуктивність праці, тис. грн/ос.	30	35
Коефіцієнт загального руху персоналу	0,1	0,15
Фондовіддача, грн/грн	1	2,0
Коефіцієнт забезпеченості персоналом	1	0,8
Витратомісткість продукції, грн/грн	1	0,9
Коефіцієнт використання виробничої потужності	0,9	0,9

Завдання 3

За даними таблиці 4.8 з використанням ресурсно-функціонального методу оцініть рівень економічної безпеки суб'єкта бізнесу у 2014-2018 рр. та зробіть висновки щодо тенденцій його зміни, а також напрямів та засобів підвищення його рівня. Значення вагових коефіцієнтів встановіть самостійно.

Таблиця 4.8

Вагові коефіцієнти та значення структурних складників економічної безпеки суб'єкта бізнесу у 2014-2018 рр.

Складники безпеки	Значення вагового коефіцієнта	Рівень гарантування безпеки за складниками та роками				
		2014	2015	2016	2017	2018
Фінансовий		0,80	0,78	0,82	0,74	0,80
Інтелектуально-кадровий		0,92	0,94	0,9	0,88	0,90
Продуктовий		0,80	0,75	0,80	0,70	0,75
Техніко-технологічний		0,65	0,70	0,75	0,80	0,85
Інституційно-правовий		0,95	0,95	0,95	0,95	0,95
Інформаційний		0,98	0,97	0,96	0,95	0,90
Силовий		1,00	1,00	0,90	0,90	1,00

Завдання 4

За даними таблиці 4.9 з використанням ресурсно-функціонального методу оцініть рівень економічної безпеки суб'єкта бізнесу та зробіть висновки щодо напрямів і засобів підвищення його рівня.

Таблиця 4.9

Вихідні дані для оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта бізнесу

Показники	Ваговий коефіцієнт індикатора	Критична межа індикатора (встановлена відділом безпеки)	Значення показника для підприємства
Чистий прибуток, тис. грн	0,06	0	10
Темп зростання доходу, %	0,03	100	95
Індекс темпів зростання доходу до витрат	0,02	1	1,08
Коефіцієнт загальної ліквідності	0,11	2	2,5
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,11	0,5	0,6
Коефіцієнт інвестування	0,06	0,5	0,8
Рентабельність доходу, %	0,06	5	6
Рентабельність підприємства, %	0,07	10	8
Рентабельність власного капіталу, %	0,11	15	12
Коефіцієнт забезпеченості основним і оборотним капіталом	0,04	1	1,15
Коефіцієнт забезпеченості інвестиціями	0,02	1	1,7
Продуктивність праці, тис. грн/ос.	0,06	30	55
Коефіцієнт загального руху персоналу	0,05	0,1	0,15
Фондовіддача, грн/грн	0,04	1	2,0
Коефіцієнт забезпеченості персоналом	0,04	1	1,1
Витратомісткість продукції, грн/грн	0,06	1	0,9
Коефіцієнт використання виробничої потужності	0,06	0,9	0,92

Завдання 5

За даними таблиці 4.10 з використанням ресурсно-функціонального підходу оцініть рівень економічної безпеки суб'єкта бізнесу та зробіть висновки щодо напрямів та засобів підвищення його рівня.

Таблиця 4.10

Вихідні дані для оцінки рівня економічної безпеки підприємства

Складники безпеки	Значення вагового коефіцієнта	Витрати на посилення безпеки, тис. грн	Експертна оцінка відвернених втрат підприємства, тис. грн	Вартість заподіяної шкоди підприємств-ву, тис. грн
Фінансовий	0,25	10	100	5
Інтелектуально-кадровий	0,20	8	40	3
Продуктовий	0,05	5	25	1
Техніко-технологічний	0,20	25	50	10
Інституційно-правовий	0,05	15	70	2
Інформаційний	0,10	5	50	0,5
Силовий	0,10	20	50	1

Завдання 6

Розробити систему індикаторів економічної безпеки суб'єкта бізнесу, самостійно встановити їх критичні обмеження та оцінити стан економічної безпеки підприємства, якщо фінансово-господарська діяльність підприємства у поточному році характеризувалася такими показниками (таблиця 4.11).

Таблиця 4.11

Показники фінансово-господарської діяльності підприємства

Показники	Значення показників
Дохід, млн грн	120,0
Чистий прибуток, млн грн	6,0
Ціна одиниці продукції, грн	25,0
Змінні витрати на одиницю продукції, грн	17,0
Загальні постійні витрати, млн грн	24,4
Чисельність промислово-виробничого персоналу, ос.	160
Середньомісячна заробітна плата, тис. грн	2,0
Нарахування на заробітну плату, %	32,0
Середньорічна вартість основних засобів, млн грн	50,0
Середньорічний залишок оборотних активів, млн грн	12,0
Виробнича потужність, млн грн	140,0
Сума власного капіталу, млн грн	65,0
Сума активів, млн грн	100,0
Сума поточних зобов'язань, млн грн	10,0

До переліку індикаторів безпеки включити такі показники:

1) дохід; чистий прибуток;
2) продуктивність праці;
3) фондорентабельність;

4) рентабельність оборотних активів;

5) коефіцієнти: використання виробничої потужності; фінансової стійкості; загальної ліквідності.

Завдання 7

Охарактеризувати стан економічної безпеки та конкурентоспроможності суб'єкта бізнесу (врахувати показники: продуктивність праці, фондовіддача, коефіцієнт оборотності оборотних активів, дохід на одну гривню власного капіталу) за даними, наведеними в таблиці 4.12.

Таблиця 4.12

Показники фінансово-господарської діяльності підприємства

Показники	Інформація для підприємства		Інформація для конкурента		Середньогалузеві значення	
	2017 р.	2018 р.	2017 р.	2018 р.	2017 р.	2018 р.
Дохід, млн грн	3,0	3,3	4,3	4,5	2,4	2,6
Чисельність персоналу, осіб	72	74	100	110	64	72
Середньорічна вартість основних засобів, млн грн	1,2	1,2	1,6	1,5	1,1	1,0
Середньорічний залишок оборотних активів, тис. грн	150,0	170,0	140,0	150,0	100,0	100,0
Сума власного капіталу, тис. грн	800,0	800,0	900,0	900,0	700,0	700,0

Результати відобразити у матриці «Стан безпеки – динаміка безпеки» (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Матриця «Стан безпеки – динаміка безпеки»

		Динаміка безпеки:	
		Погіршення	Покращення
Стан безпеки:	Незадовільний		
	Задовільний		
	Високий		

Завдання 8

Охарактеризувати та порівняти стан економічної безпеки двох підприємств за даними, наведеними в таблиці 4.14.

Таблиця 4.14

Показники фінансово-господарської діяльності підприємств

Показники	Підприємство 1	Підприємство 2
Дохід, млн грн	46,1	56,1
Чисельність промислово-виробничого персоналу, ос.	118,0	126,0
Середньорічна вартість основних засобів, млн грн	25,0	25,0
Середньорічний залишок оборотних активів, млн грн	2,5	2,8
Сума власного капіталу, млн грн	50,0	50,0
Рентабельність доходу, %	15	15
Середньомісячна заробітна плата, тис. грн	4,0	4,0
Нарахування на заробітну плату, %	32	32
Середньогалузевий коефіцієнт оборотності оборотних активів, рази	20	20
Середньогалузевий показник фондовіддачі, грн/грн	2	2

Врахувати індикатори:

1) продуктивність праці (через коефіцієнт відношення добутку продуктивності праці на рентабельність доходу до суми виплаченої заробітної плати на нарахування на неї);

2) рентабельність власного капіталу;

3) коефіцієнт відношення оборотності оборотних активів підприємства до середньогалузевої оборотності;

4) коефіцієнт відношення фондовіддачі підприємства до середньогалузевої фондовіддачі.

Термінологічний словник

Економіко-математичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва – підхід, що передбачає використання засобів ЕОМ для побудови економіко-математичних моделей рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва з поєднанням функцій, характерних для індикаторів типу: стимулятори, дестимулятори, показники в межах інтервалу.

Індикаторний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва – підхід, який полягає у наданні характеристики стану безпеки в результаті порівняння фактичних значень показників діяльності з граничними значеннями індикаторів безпеки.

Метод аналізу і обробки сценаріїв при оцінюванні рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва – багатоваріантний спосіб ситуаційного аналізу системи економічної безпеки на основі прогнозування ймовірних варіантів розвитку ситуації.

Метод оптимізації при оцінюванні рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва – спосіб аналітичного опису досліджуваних процесів з метою синтезу одного з обраних критеріїв безпеки та формування такого варіанта розвитку подій, за якого досягається найбільш бажаний результат за тим критерієм економічної безпеки, який обрано.

Методи багатовимірного статистичного аналізу економічної безпеки суб'єктів підприємництва – комплекс прийомів визначення залежності між показниками функціонування та рівнем економічної безпеки суб'єкта бізнесу, які ґрунтуються на закономірностях зміни статистичних даних в минулому та екстраполяції тенденцій їх змін на майбутнє.

Методи теорії штучних нейронних мереж при оцінюванні рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва – комплекс прийомів виявлення складних нелінійних залежностей між характеристиками економічної безпеки підприємства та показниками зовнішнього середовища їх функціонування.

Моніторинг основних соціально-економічних показників – комплекс заходів із збору інформації за переліком показників, які можуть бути використані під час дослідження економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Підхід до оцінювання рівня економічної безпеки на основі забезпечення економічної дієздатності – підхід, який полягає у проведенні оцінювання ймовірності настання банкрутства бізнесу.

Прибутково-інвестиційний підхід до оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва – підхід, за допомогою якого характеризується стан безпеки як відповідність фактичних інвестицій обсягу інвестицій, необхідних для забезпечення належного рівня безпеки.

Ресурсно-функціональний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва – підхід, який передбачає встановлення інтегрального рівня економічної безпеки на основі стану безпеки всіх її функціонально-структурних складових.

Теоретико-ігрові методи оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва – комплекс прийомів моделювання у ігровій формі багатосторонніх конфліктних ситуацій з урахуванням їх взаємовпливу на рівень економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Література до теми

1. Атраманова Н. С. Визначення рівня економічної безпеки підприємства задля забезпечення ефективного адміністрування / Н. С. Атраманова, А. В. Атрашкова // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 1(2). – С. 19-23.
2. Васильців Т. Г. Вибір конкурентної стратегії забезпечення безпеки підприємств реального сектора економіки України / Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак // Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія / за заг. ред. О. С. Власюка. Київ : НІСД, 2017. С. 287-301.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : моногр. / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 386 с.
4. Васильців Т. Г. Ідентифікація загроз економічній безпеці в процесі посилення імпортозалежності / Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. – 2018. – Вип. 55. – С. 12-17.
5. Гнилицька Н. В. Підходи до оцінки стану фінансово-економічної безпеки підприємства / Н. В. Гнилицька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/512/30/28Gnil.htm
6. Доценко І. О. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу підприємницьких ризиків / І. О. Доценко // Вісник ОУН ім. І. І. Мечникова, 2013. – Т. 18., Вип. 1. – С. 69-78.
7. Економічна безпека : навч. посіб. / [О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко, Л. М. Доля та ін.] ; за ред. О. М. Джужі ; М-во освіти і науки України. – К. : Всеукр. асоціація вид. «Правова єдність», 2010. – 368 с.
8. Економічна безпека : навч. посіб. / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
9. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012 – 256 с.

10. Єрмолаєв П. В. Ресурсно-функціональний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства / П. В. Єрмолаєв. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://thesis.at.ua/publ/bezpekoznavstvo_teorija_ta_praktika/4

11. Жихор О. Б. Економічна безпека : навч. посіб. / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко. – Харків : ХІБС УБС НБУ, 2013. – 138 с.

12. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : моногр. / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

13. Кривов'язюк І. В. Економічна діагностика : навч. посіб. / І. В. Кривов'язюк. – К. : ЦУЛ, 2013. – 456 с.

14. Куркін М. В. Контроль та захист економічної безпеки діяльності підприємств / М. В. Курків, В. Д. Понікаров. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 300 с.

15. Куцик В. І. Моделювання конкурентних позицій підприємств реального сектора економіки на внутрішньому ринку / В. І. Куцик, Р. Л. Лупак // Бізнес-Інформ. – 2017. – № 12. – С. 244-249.

16. Лепейко Т. І. Аналіз сучасних методик прогнозування ймовірності банкрутства / Т. І. Лепейко, Т. О. Доценко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://masters.donntu.edu.ua/2012/iem/subrys/library/bancrutcy.pdf

17. Лупак Р. Л. Ключові фактори успіху як системна умова забезпечення конкурентоспроможності підприємств / Р. Л. Лупак, О. І. Юсипович, Г. Р. Лаба // Економічний форум. – 2019. – № 2. – С. 167-171.

18. Механізми та функціонально-структурні інструменти забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасних загроз економічної безпеки : моногр. / за ред. Васильціва Т. Г., Лупака Р. Л. – Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2019. – 552 с.

19. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. / за ред. В. М. Геєця. – Х. : Інжек, 2006. – 240 с.

20. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2011. – 544 с.

21. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва : моногр. / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, А. М. Гуменюк. – Львів : В-во ЛКА, 2009. – 248 с.

22. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ № 60 від 02.03.2007 р. / Міністерство економіки України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738

23. Троц І. В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства / І. В. Троц. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eztuir.ztu.edu.ua/2485/1/%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%86_%D0%86.pdf

24. Фінансова безпека суб'єктів господарювання : підруч. / О. Б. Жихор, О. М. Тридід, К. В. Орєхова та ін. – К. : УБС НБУ, 2013. – 350 с.

25. Якубович З. В. Недоліки методик оцінювання рівня економічної безпеки підприємства та шляхи їх усунення / З. В. Якубович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12384/1/012_Nedol%D1%96ki%20metodik_71_76_704.pdf

Нажити багато грошей – хоробрість;
зберегти їх – мудрість, а вміло витрачати – мистецтво
Б. Авербах

ТЕМА 5
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

5.1. Характеристика фінансового структурного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Невід'ємною частиною функціонування суб'єктів підприємництва є наявність фінансів, які забезпечують процес виробничої, господарської діяльності, виступають одночасно причиною та наслідком його функціонування. Серед визначень фінансів, які використовуються у науковій літературі, можна виділити таке: фінанси суб'єктів бізнесу – це економічні відносини, пов'язані з рухом грошей, формуванням грошових потоків, розподілом та використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення. До фінансів належать такі групи грошових відносин:

- пов'язані з формуванням статутного капіталу суб'єктів господарювання;
- пов'язані з формуванням та розподілом грошових доходів: виручки, валового та чистого доходів, прибутку, грошових фондів підприємства;
- ті, що виникають у підприємств із державою з приводу податкових та інших платежів у бюджет і цільові фонди, бюджетного фінансування, одержання субсидій;
- які виникають між суб'єктами господарювання у зв'язку з інвестуванням у цінні папери та одержанням із них доходів, здійсненням пайових внесків та участю в розподілі прибутку від спільної діяльності, одержанням і сплатою штрафних санкцій;
- які формуються у підприємств із банками, страховими компаніями щодо одержання і погашення кредитів, сплати відсотків за кредит та інші види послуг, одержання відсотків за розміщення і зберігання коштів, а також у зв'язку зі страховими платежами та відшкодуваннями за різними видами страхування;
- ті, що формуються у підприємств за рахунок внутрішньо-господарського розподілу доходів.

Варто звернути увагу на те, що сучасна економіка реалізує своє функції шляхом використання фінансових механізмів, за допомогою фінансових методів, важелів, стимулів, переслідуючи при цьому фінансові цілі. Таким чином, центральне місце у системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва належить фінансовій складовій, яка виражає мету та узагальнює результати його господарської діяльності. Це пояснюється тим, що рівень фінансової безпеки будь-якого бізнесу визначає його можливості забезпечувати інші складові його економічної

безпеки. І навпаки, зміни в будь-якій сфері підприємства в кінцевому результаті відображаються у його фінансовій безпеці.

Необхідно зауважити, що у науковій літературі виділяють три рівні фінансової безпеки – держави, суб'єктів підприємництва та особи. Зона спільних інтересів усіх вказаних суб'єктів обмежується сталим економіко-правовим середовищем. Проте існує суперечність між інтересами різних рівнів економічної безпеки загалом та фінансової зокрема. Так, на рівні суб'єктів підприємництва основним інтересом є відтворення процесу виробництва, на рівні держави – перерозподіл ресурсів, а на рівні особи – споживання благ.

У той же час фінансову безпеку суб'єктів підприємництва потрібно розглядати як самостійний об'єкт дослідження через призму результатів їх діяльності. Свідченням цього є те, що фінансова безпека посідає особливе місце в системі економічної безпеки, об'єднуючи характеристики як економічної безпеки, так і фінансів підприємства, впливаючи абсолютно на всі сфери діяльності підприємства та забезпечуючи при цьому:

- фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді;
- оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства;
- самостійну розробку та впровадження фінансової стратегії.

Таким чином, під фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва необхідно розуміти такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, які використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток цієї фінансової системи.

З іншого боку, фінансова безпека суб'єктів підприємництва може визначатися, як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, що виражається у високих значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності бізнесу, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його розвитку. Проте це визначення не враховує здатності суб'єктів підприємництва реалізовувати місію своєї діяльності та задовольняти свої фінансові інтереси.

Найбільш повне визначення фінансової безпеки наводить І. Бланк: фінансова безпека суб'єктів підприємництва являє собою кількісно та якісно визначений рівень їх фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні умови для фінансової

підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періодах.

Відтак, фінансова безпека суб'єктів підприємництва є динамічною ознакою їх фінансового стану, яка відображає стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до сталого й збалансованого розвитку та захисту своїх фінансових інтересів.

Враховуючи наведені вище визначення фінансової безпеки, можна виділити такі умови забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва:

- високий ступінь гармонізації, узгодження фінансових інтересів підприємства з інтересами навколишнього середовища;
- наявність на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії та завдань;
- збалансованість і комплексність фінансових інструментів, що використовуються на підприємстві;
- постійний розвиток фінансової системи підприємства.

Важливою умовою забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва є диверсифікація його активів, гармонійний розвиток усіх сфер їх діяльності. У кожен момент часу рівень фінансової безпеки підприємства визначається впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, якими є:

1) неефективне управління оборотними засобами і структурою капіталу (неякісний управлінський та бухгалтерський облік);

2) відсутність або неефективний контроль за співвідношенням основних та оборотних засобів, власного й залученого капіталу;

3) застосування конкурентами недобросовісних методів і способів у конкурентній боротьбі;

4) відсутність або недостатній контроль за структурою вкладів, співвідношенням часток фінансового портфеля за ризиковістю та прибутковістю;

5) неефективне управління портфелем цінних паперів та зовнішній вплив на ринок цінних паперів;

6) неефективне управління кадрами, технологічними, інвестиційними процесами і роботами, затратами, виробництвом тощо;

7) негативний вплив форс-мажорних або близьких до них чинників.

Звертаємо увагу, що складність категорії фінансової безпеки обумовлює необхідність застосування системного підходу до її опису, моделювання і забезпечення. У цьому контексті систему фінансової безпеки підприємства пропонується трактувати як сукупність невід'ємних її елементів та взаємозв'язків між ними, створення якої має на меті постійне гарантування її належного рівня.

Систему фінансової безпеки (СФБ) підприємства у формальному вигляді можна описати таким чином:

$$\text{СФБ} = \{T, P_t, Z_t^R, Z_t^P, I_t^L, I_t^Z, U_t^N, U_t^R, F_O, F_Z, F_U\}, \quad (5.1)$$

де T – множина моментів часу t;

Pt – множина показників фінансового стану в момент часу t;

Z_t^R, Z_t^P – множини відповідно реальних та потенційних загроз фінансовій безпеці суб'єктапідприємництва в момент часу t;

I_t^L – множина локальних індикаторів системи фінансової безпеки суб'єкта бізнесу в момент часу t;

I_t^Z – інтегральний індикатор системи фінансової безпеки суб'єкта підприємництва в момент часу t;

U_t^N, U_t^R – множини відповідно необхідних та рекомендованих управлінських рішень щодо забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва в момент часу t;

FO – оператор знаходження оцінок значень локальних індикаторів I_t^L системи фінансової безпеки на основі значень показників фінансового стану Pt та загроз фінансовій безпеці Z_t^R, Z_t^P:

$$I_t^L = \text{FO}(\text{Pt}, Z_t^R, Z_t^P); \quad (5.2)$$

FZ – оператор знаходження оцінок значення інтегрального індикатора I_t^Z системи фінансової безпеки на основі значень її локальних індикаторів I_t^L та (або) показників фінансового стану Pt і загроз фінансовій безпеці Z_t^R, Z_t^P:

$$I_t^Z = \text{FZ}(I_t^L, \text{Pt}, Z_t^R, Z_t^P); \quad (5.3)$$

FU – оператор вироблення управлінських рішень $\text{Ut} = (U_t^N, U_t^R)$ на основі оцінок значень індикаторів I_t^L, I_t^Z системи фінансової безпеки з врахуванням показників фінансового стану суб'єкта бізнесу Pt та загроз фінансовій безпеці Z_t^R, Z_t^P:

$$\text{Ut} = \text{FU}(I_t^L, I_t^Z, \text{Pt}, Z_t^R, Z_t^P). \quad (5.4)$$

Враховуючи інформацію, яка надходить на входи системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, а також реакцію цієї системи на отриману інформацію, функціонування системи безпеки можна описати такою схемою (рис. 5.1).

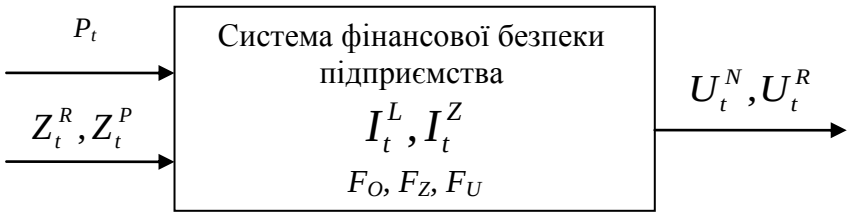

Рис. 5.1. Принципова модель системи фінансової безпеки

Уточнення суті поняття фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, системи її гарантування, об'єктів і суб'єктів є основою розробки концепції її забезпечення, відтак потребує досліджень у сфері вдосконалення механізмів оцінки і моніторингу стану безпеки, обґрунтування дієвих, ефективних заходів її посилення. Варто звернути увагу на те, що основними критеріями фінансової безпеки є достатність фінансових ресурсів, їх збалансованість та ліквідність, які уможливлюють нормальне існування та розвиток зазначених суб'єктів економічного життя. Водночас, системоформуючими елементами безпеки є політика підприємства та її принципи у сфері безпеки, механізм функціонування, функції суб'єктів, засоби управління.

Як головну мету політики забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва необхідно визначити гарантування його фінансової стійкості, тоді як до основних функціональних цілей фінансової безпеки віднесемо:

1) забезпечення високої фінансової ефективності роботи;

2) підтримку фінансової стійкості та незалежності, досягнення високої конкурентоспроможності, забезпечення високої ліквідності активів суб'єкта підприємництва;

3) підтримку належного рівня ділової активності;

4) забезпечення захисту інформаційного поля і комерційної таємниці;

5) ефективну організацію безпеки капіталу та майна, а також його комерційних інтересів суб'єкта підприємництва.

Головна та функціональні (операційні) цілі зумовлюють формування необхідних структуротвірних елементів і загальної схеми організації фінансової безпеки. Відтак, загальна схема процесу організації фінансової безпеки охоплює такі дії (заходи), що здійснюються послідовно або одночасно:

- формування необхідних фінансових ресурсів;
- загальностратегічне прогнозування та планування фінансової безпеки;
- стратегічне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- загально-тактичне планування фінансової безпеки;

- тактичне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- оперативне управління фінансово-господарською діяльністю підприємства;
- здійснення функціонального аналізу рівня фінансової безпеки;
- загальне оцінювання досягнутого рівня фінансової безпеки.

Фінансова безпека як система має об'єкт і суб'єкти. Об'єктом системи фінансової безпеки є все те, на що спрямовані зусилля щодо її забезпечення, а саме: фінансові показники, фінансові ресурси та сукупність пріоритетних збалансованих фінансових інтересів підприємства.

Фінансові інтереси суб'єкта підприємництва становлять активну частину системи економічних інтересів, яка проявляється в сфері фінансових відносин. Фінансові інтереси є формою прояву об'єктивних потреб суб'єкта підприємництва в сфері його фінансової діяльності, збалансованих з потребами інших суб'єктів фінансових відносин, задоволення яких забезпечує реалізацію: основних цілей фінансової діяльності на кожному етапі його фінансового розвитку; об'єктивних потреб підприємства у фінансовій сфері (інвестиції, робочий фінансовий капітал, грошові кошти, готівка); потреб осіб, що здійснюють фінансовий контроль над підприємством (власники, акціонери); потреб, збалансованих з іншими суб'єктами зовнішніх і внутрішніх фінансових відносин (контрагенти, клієнти, персонал); потреб у реалізації фінансового розвитку підприємства включно з їх уточненням на кожному етапі фінансового розвитку підприємства.

Таким чином, фінансові інтереси суб'єкта підприємництва – це його об'єктивні потреби у сфері фінансової діяльності, задоволення яких забезпечує реалізацію головних цілей його фінансово-економічного розвитку на кожному з етапів життєвого циклу. Хоча фінансові інтереси об'єктивно зумовлені його розвитком, все ж вони формуються суб'єктами управління фінансовою безпекою. Фінансові інтереси підприємства не залишаються незмінними протягом його господарської діяльності, а уточнюються на всіх етапах його життєвого циклу.

Критеріями, за якими можна класифікувати фінансові інтереси суб'єкта підприємництва виступають:

– рівень фінансової діяльності (фінансові інтереси підприємства в цілому, фінансові інтереси окремих підрозділів або «центрів відповідальності»);

– вид фінансової діяльності (у сфері операційної, кредитної, інвестиційної, інноваційної та інших видів діяльності);

– значимість (головні, пріоритетні, другорядні);

– часовий період (короткострокові або поточні, довгострокові або стратегічні);

– середовище інтересів (внутрішні фінансові інтереси, зовнішні фінансові інтереси).

Головними фінансовими інтересами суб'єкта підприємництва є:

– максимізація його ринкової вартості;

– зростання рівня рентабельності його активів та власного капіталу;

– достатність фінансових ресурсів на всіх етапах фінансово-економічного розвитку;

– фінансова стабільність;

– фінансова стійкість;

– безпека інвестиційної діяльності;

– позитивний імідж підприємства як контрагента.

Реалізація фінансових інтересів відбувається за структурним (функціональним) напрямом (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Фінансові інтереси суб'єкта бізнесу за структурним (функціональним) напрямом

Основні фінансові інтереси	Основні цілі
1. Зростання ринкової вартості підприємства.	1) зростання ринкової ціни акцій; 2) покращення іміджу підприємства і його торгової марки.
2. Максимізація доходу, прибутку, рівня доходності	1) мінімізація відрахувань до бюджету; 2) оптимізація дивідендних виплат; 3) стимулювання праці; 4) розвиток виробництва; 5) своєчасне і повне повернення кредитів; 6) зниження витрат на виробництво і реалізацію продукції.
3.Забезпечення основним і оборотним капіталом	1) ефективне ведення комерційної діяльності; 2) зростання прибутку; 3) зростання ліквідності підприємства.
4. Інвестиційне забезпечення	1) розвиток виробництва продукції; 2) впровадження науково-технічних досягнень.
5.Оптимізація відрахувань до бюджету	1)зниження у відповідності до чинного законодавства обсягів сплати податків до бюджету; 2) зниження обов'язкових платежів до спеціальних державних фондів.
6. Ефективність нейтралізації фінансових загроз (головний фінансовий інтерес підприємства)	1) максимізація: - прибутку; - доходу; - ринкової вартості 2) мінімізація витрат.

Доцільно відзначити, що суб'єкти системи фінансової безпеки суб'єкта підприємництва мають більш складний та специфічний характер, що зумовлено особливостями і характеристиками об'єкта, а також певними специфічними умовами середовища функціонування, зокрема: засновники і власники, менеджери підприємства, персонал підприємства, кредитори та ін.

Виходячи з багаточисельності суб'єктів аналізованої системи, їх можна поділити на дві групи: внутрішні та зовнішні. До першої групи віднесемо осіб та підрозділи, які здійснюють функції безпосереднього гарантування безпеки (працівники служби економічної безпеки та інші підрозділи, які опосередковано виконують завдання, пов'язані з безпекою). Це планово-економічний, фінансовий та юридичний відділи, служба внутрішнього аудиту, відділ кадрів.

До зовнішніх суб'єктів фінансової безпеки суб'єкта підприємництва необхідно відносити інституції, які знаходяться в зовнішньому середовищі функціонування (за його межами) та створюють умови для забезпечення його безпеки, зокрема: 1) законодавчі органи влади, що створюють правову основу діяльності із забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях ієрархії управління економікою; формують законодавчу базу функціонування і захисту підприємницької діяльності в різних її аспектах та її виконання; 2) виконавчі органи влади, які проводять державну політику в сфері безпеки шляхом здійснення фінансового, податкового, митного, валютно-експортного та інших видів контролю; 3) правоохоронні органи, які ведуть боротьбу зі злочинністю; 4) судові органи, які забезпечують дотримання прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та персоналу; 5) система навчально-наукових закладів та установ, діяльність якої спрямована на підготовку кадрів і проведення наукових досліджень з проблем безпеки; 6) сукупність недержавних охоронних агентств, аналітичних центрів та інформаційних служб, що надають послуги з охорони об'єктів, захисту даних та збору інформації; 7) страхові, гарантійні, консалтингові установи, які надають послуги, що посилюють окремі аспекти фінансової безпеки підприємства.

Фінансова безпека суб'єкта підприємництва є складною системою, яка включає певний набір внутрішніх характеристик, спрямованих на забезпечення ефективності використання корпоративних ресурсів за кожним напрямом діяльності. Так, до внутрішніх структурних складників фінансової безпеки включають:

1. Рентабельність.
2. Фінансову стійкість.
3. Ліквідність та платоспроможність.
4. Ринкову вартість підприємства.
5. Ділову активність.
6. Забезпеченість інвестиційними ресурсами.
7. Забезпеченість фінансовими ресурсами.

Система фінансової безпеки суб'єкта підприємництва певним чином взаємодіє із агресивним зовнішнім середовищем. Внаслідок такої взаємодії зовнішнє середовище впливає на систему фінансової безпеки і сама система через свої виходи здійснює вплив на зовнішнє середовище. Зовнішнє середовище щодо системи фінансової безпеки суб'єкта

підприємництва визначається станом розвитку банківського, податкового й інших законодавств; розвитком ринку; кількістю споживачів, конкурентів і контрагентів та ін. Зовнішнє середовище потрібно розглядати як систему, що доповнює систему фінансової безпеки з метою виявлення параметрів їхнього взаємовпливу.

Таким чином, фінансова безпека суб'єкта підприємництва, з одного боку, є системою, елементами якої є такі складники, як ліквідність, рентабельність, фінансова стійкість тощо, а, з іншого боку, вона є підсистемою економіко-виробничої системи (за горизонтальною структурою) або складовим елементом фінансової безпеки держави (за вертикальною структурою).

Рівень фінансової безпеки характеризує здатність суб'єкта підприємництва протистояти її загрозам або усувати збитки від негативних впливів на різноманітні аспекти безпеки. У цьому випадку під загрозою фінансовій безпеці розуміють потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, що порушують стан захищеності суб'єкта бізнесу та здатні призвести до припинення його діяльності або до фінансових й інших втрат.

Загрози відображають зовнішні та внутрішні умови, в яких здійснює свою діяльність суб'єкт господарювання, а також його взаємозв'язки з навколишнім середовищем. Загроза фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва кількісно може визначатися як величина збитку або інший інтегральний показник, що характеризує ступінь зниження економічного потенціалу підприємства.

Загрози фінансовій безпеці відрізняються різноманітністю. На основі наукових джерел можна навести таку узагальнену класифікацію загроз фінансовій безпеці суб'єкта бізнесу (рис. 5.2).

Розглянемо характеристики різних видів загроз. За джерелом виникнення всі загрози можна поділити на зовнішні та внутрішні. Серед зовнішніх загроз виділяють розкрадання матеріальних засобів і цінностей особами, що не працюють у цій фірмі, промислове шпигунство, незаконні дії конкурентів, здирство з боку кримінальних структур. До зовнішніх загроз фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва відносять також спекулятивні операції з його цінними паперами, цінову та інші форми конкуренції, агресивну купівлю його акцій зовнішнім інвестором, лобіювання конкурентами негативних рішень органів влади.

Серед внутрішніх загроз можна виділити такі, як розголошування власними співробітниками конфіденційної інформації, низька кваліфікація фахівців, неефективна робота служби фінансової або економічної безпеки й осіб, що відповідають за перевірки, неефективне фінансове планування та управління активами, неефективне управління ринком акцій підприємства, помилки у виборі дивідендної політики.

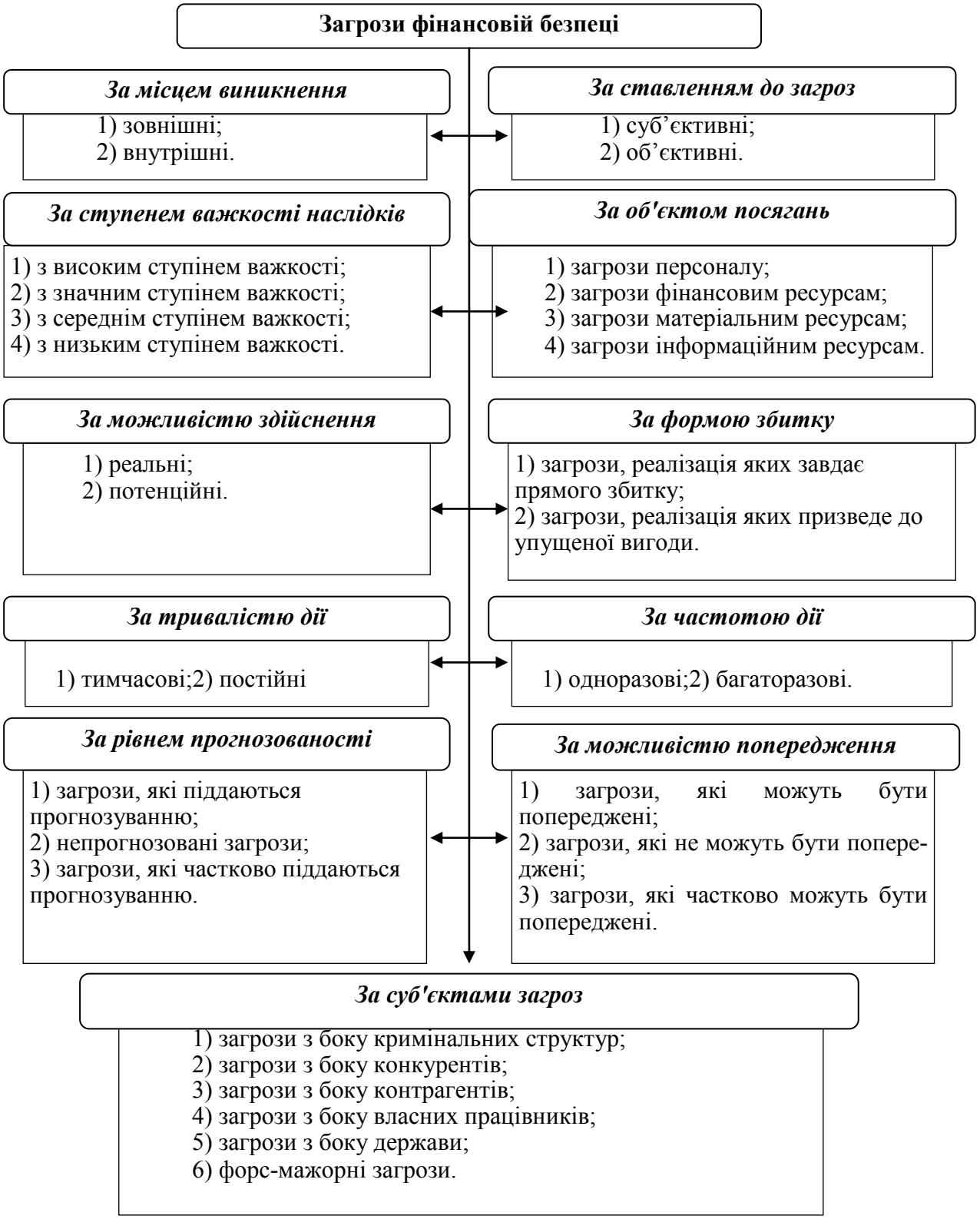

Рис. 5.3. Класифікація загроз фінансовій безпеці суб'єкта бізнесу

Найбільшу небезпеку, як правило, становлять зовнішні загрози, які не піддаються виявленню і прогнозуванню. У той же час усунення внутрішніх загроз належить до компетенції органів управління підприємством.

Залежно від джерела виникнення загрози поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні загрози спричинені чинниками та явищами навколишнього середовища і виникають незалежно від прийнятих управлінських рішень. Серед цих загроз варто відзначити стан світової фінансової кон'юнктури, суспільно-політичні процеси в країні, наукові відкриття, форс-мажорні обставини тощо. Суб'єктивні загрози спричинені свідомими або несвідомими діями чи бездіяльністю суб'єкта безпеки, різних органів влади та організацій.

За ступенем важкості наслідків виділяють загрози з високою, значною, середньою і низькою важкістю наслідків. Висока важкість наслідків означає, що реалізація цих загроз може призвести до різкого погіршення фінансового стану підприємства, що спричинить припинення його діяльності або завдасть таких втрат, результатом яких стане ліквідація підприємства у короткій перспективі.

Значний рівень важкості наслідків реалізації загроз передбачає ймовірність нанесення підприємству таких фінансових втрат, які негативно відобразяться на його діяльності в майбутньому і для подолання яких потрібні значні витрати часу та ресурсів.

Середній ступінь важкості означає, що для подолання наслідків реалізації цих загроз фінансовій безпеці необхідні витрати, які співвимірні з поточними витратами (результатами діяльності) підприємства і наслідки яких можна подолати у короткостроковому періоді.

Наслідки реалізації загроз фінансовій безпеці, що характеризуються низьким ступенем важкості, істотно не впливають на поточну діяльність підприємства, його позицію на ринку.

Загрози поділяються за об'єктом посягань. Об'єктами посягань виступають насамперед ресурси: трудові (персонал), матеріальні, фінансові, інформаційні. Загрози трудовим ресурсам здатні проявлятися у негативних впливах на фізичний або психологічний стан працівників з метою отримання конфіденційної інформації про підприємство. Результатом реалізації загроз матеріальним ресурсам може бути втрата або псування виробничих фондів підприємства, пошкодження будівель, приміщень, систем зв'язку, зумовлена діями чи бездіяльністю певних суб'єктів. Ненадійність постачальників та партнерів, фінансово-кредитних установ як результат реалізації загроз фінансовим ресурсам здатна спричинити втрату фінансових ресурсів, зменшення власного капіталу і зниження ринкової вартості підприємства, зменшення фінансової стійкості та ліквідності підприємства. Загрози інформаційним ресурсам полягають у несанкціонованому доступі й розголошуванні науково-технічних розробок, ноу-хау, винаходів, конфіденційної інформації підприємства тощо.

За можливістю здійснення загрози фінансовій безпеці поділяються на реальні та потенційні. Реальні загрози існують об'єктивно в досліджуваний період часу або з достатньо великою ймовірністю здатні

виникнути в наступні періоди, тобто їх реалізація є неминучою. Потенційні загрози можуть настати під час реалізації певних суб'єктивних чи об'єктивних умов.

За тривалістю дії загрози поділяють на тимчасові, які діють протягом обмеженого періоду часу, і постійні, які діють протягом усього періоду існування системи фінансової безпеки підприємства й фактично непереборні.

За частотою дії загрози фінансовій безпеці поділяються на одноразові, виникнення яких має одноразовий характер та багаторазові, які проявляються час від часу або з певним інтервалом під впливом певних чинників внутрішнього й зовнішнього середовищ.

Загрози фінансовій безпеці за суб'єктами загроз поділяються на: загрози з боку кримінальних структур; загрози з боку конкурентів; загрози з боку контрагентів; загрози з боку власних працівників; загрози з боку держави; форс-мажорні загрози.

За формою збитку виділяють загрози, реалізація яких завдає прямого збитку, і загрози, реалізація яких призведе до упущеної вигоди.

Враховуючи різноманітний прояв загроз фінансовій безпеці, одну і ту ж загрозу можна одночасно відносити до різних груп класифікації.

Для попередження загроз фінансовій безпеці важливим є визначення множини завдань, які потребують першочергового вирішення, зокрема: забезпечити й постійно підтримувати високий рівень кваліфікації працівників; забезпечити розвиток техніко-технологічних можливостей та потужностей підприємства з метою досягнення необхідного рівня конкурентоспроможності; досягти високої ефективності менеджменту підприємства; забезпечити фінансову стійкість та економічне зростання підприємства.

5.2. Методологічні основи управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва

Фінансова безпека суб'єктів бізнесу є невід'ємною складовою їх управління з перспективним баченням майбутнього його зростання та вибору перспективних напрямів його розвитку. Для успішного управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва необхідна ефективна система управління фінансами, яка здатна забезпечувати компроміс між інтересами його розвитку, наявністю достатнього рівня грошових коштів і забезпеченням платоспроможності. У цьому випадку основними стратегічними цілями діяльності в бізнесі є: максимізація прибутку; оптимізація структури капіталу і забезпечення фінансової стійкості; забезпечення інвестиційної привабливості бізнесу; поліпшення його конкурентних позицій на ринку.

Процес управління фінансовою безпекою передбачає розробку та реалізацію певного механізму. Під механізмом забезпечення фінансової

безпеки суб'єкта підприємництва слід розуміти сукупність чітко визначених дій по створенню надійних умов гарантування його захисту від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Ці дії можуть містити в собі сукупність організаційних, фінансових та правових засобів впливу з боку суб'єктів управління фінансами акціонерного товариства, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію і ліквідацію загроз фінансовій безпеці підприємства. До основних загроз, що спричиняють необхідність розробки механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства можна віднести: погіршення фінансового стану, привабливість бізнесу для рейдерства, порушення законодавства при оформленні прав власності, наявність принципал-агент-конфліктів тощо.

В основі механізму управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва знаходиться системне поєднання інструментів, методів, важелів та інформаційно-аналітичного забезпечення, створюваних на базі принципів забезпечення фінансової безпеки, що об'єктивно існують як економічні закономірності, а також виробляються суб'єктами управління фінансової безпеки підприємства для досягнення і захисту його фінансових інтересів (рис. 5.3).

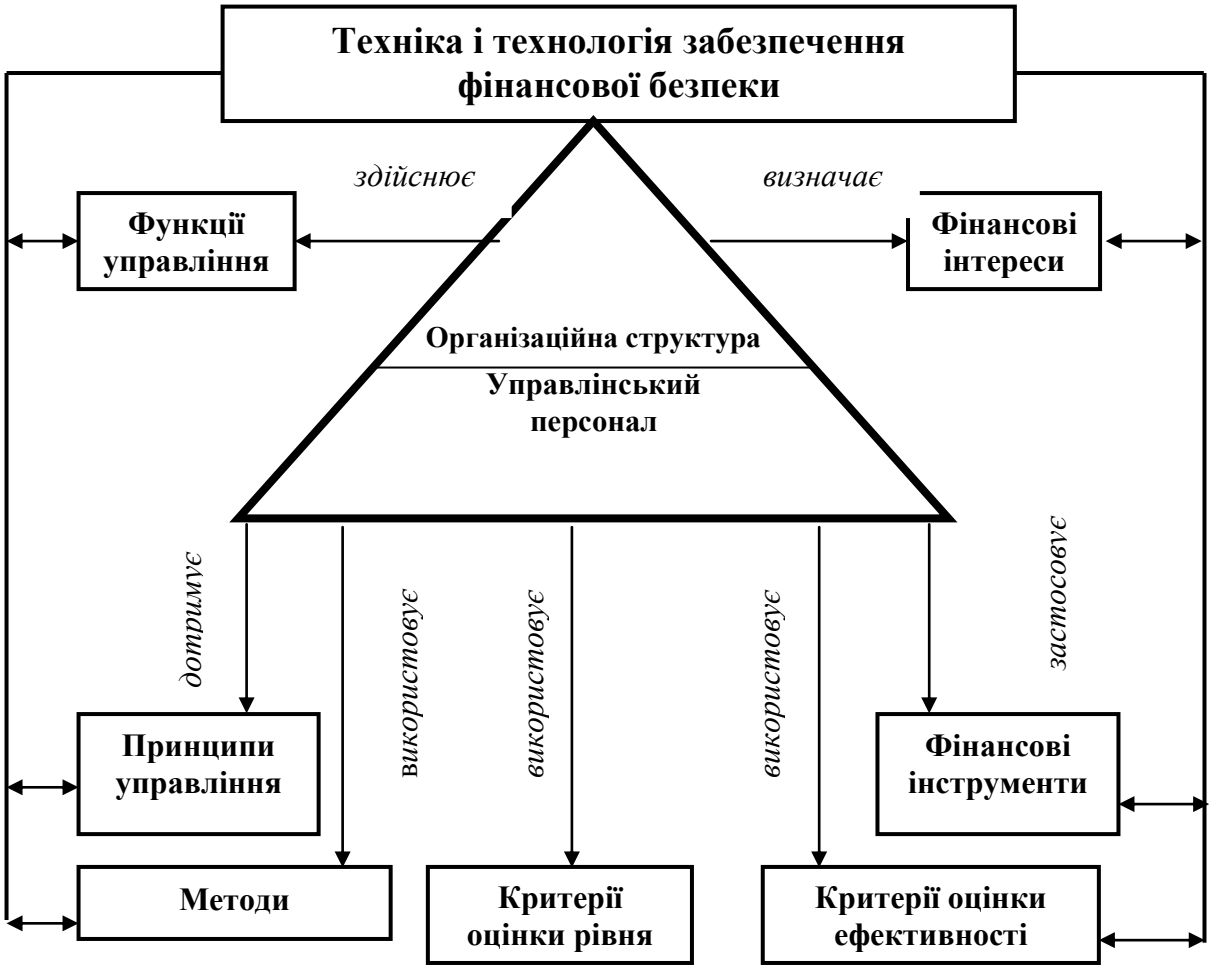

Рис. 5.3. Механізм управління фінансовою безпекою суб'єкта бізнесу

В основі управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва лежить концепція системного поєднання функцій контролю, планування, зворотного зв'язку та інформаційного забезпечення, які слугують основою реалізації основних функцій механізму управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва, до яких можна віднести: планування (програмування і прогнозування), організацію і регулювання, стимулювання і контроль (рис. 5. 4).

Рис. 5.4. Функціональна структура механізму управління фінансовою безпекою суб'єкта бізнесу

Фінансова безпека суб'єкта підприємництва реалізує свої завдання шляхом здійснення супутніх операційних функцій:

- здійснення моніторингу фінансового стану з метою раннього виявлення ознак його кризового стану;
- визначення масштабів кризового стану;
- дослідження основних факторів, що обумовлюють кризовий розвиток;
- реалізація заходів щодо запобігання фінансових криз;
- контроль за виконанням антикризових заходів і оцінка отриманих результатів;
- забезпечення стабільності та ефективної діяльності суб'єкта підприємництва як у короткостроковому, так і довгостроковому періодах.

В цілому, зауважимо, що управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва спрямоване на виконання трьох задач:

1. Встановлення системи фінансових інтересів, які потребують захисту в процесі функціонування підприємства, зокрема пошук ефективних методів максимізації ринкової вартості підприємства.

2. Ідентифікація та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз реалізації фінансових інтересів бізнесу.

3. Забезпечення ефективної нейтралізації загроз фінансовій безпеці бізнесу.

Враховуючи задачі, які постають перед системою фінансової безпеки, процес управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва можна поділити на такі етапи:

1. Розроблення системи пріоритетних фінансових інтересів. Система фінансових інтересів повинна включати стратегію розвитку підприємства, його місію.

2. Аналіз загроз фінансовій безпеці. Цей етап включає такі операції, як виокремлення множини загроз фінансовій безпеці підприємства, оцінювання ймовірностей їх настання, розрахунок розміру можливих збитків від реалізації сподіваних або реальних загроз, а також дослідження часткових чинників, які спричинили настання збитків.

3. Оцінювання рівня фінансової безпеки. Процес оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства включає такі кроки:

1) вибір критерію ефективності фінансової безпеки, який характеризує ступінь наближення підприємства до безпечного стану;

2) побудова множини показників (індикаторів) фінансової безпеки;

3) визначення порогових значень показників (індикаторів);

4) моніторинг вибраних показників і зіставлення їх фактичних значень із пороговими;

5) визначення інтегрального рівня фінансової безпеки підприємства за обраними показниками.

4. Розроблення комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки та рекомендацій щодо впровадження їх на практиці.

5. Бюджетне планування реалізації розробленого комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки підприємства.

6. Реалізація запланованих заходів у процесі здійснення господарської діяльності підприємства.

7. Контроль за ходом реалізації запланованих заходів щодо забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки підприємства.

8. Оперативне управління системою фінансової безпеки підприємства за допомогою механізму зворотного зв'язку, яке проявляється у коригуванні наявної або розробці нової системи заходів із забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки.

При організації ефективної системи управління фінансовою безпекою необхідно дотримуватися таких принципів:

- комплексність – забезпечення безпеки персоналу, матеріальних та фінансових ресурсів від можливих загроз усіма доступними законними засобами, методами; забезпечення безпеки інформаційних ресурсів протягом усього життєвого циклу, на усіх технологічних етапах їх обробки та використання, в усіх режимах функціонування; спроможність системи до розвитку та удосконалення відповідно до змін умов функціонування підприємства;
- своєчасність – попереджувальний характер заходів щодо забезпечення безпеки. Постановка завдань, формування комплексної безпеки на попередніх стадіях розробки системи безпеки на підставі аналізу та прогнозування обставин, загроз безпеці, а також розробка ефективних заходів попередження;
- безперервність – використання злочинцями законних і незаконних методів з метою боротьби з методами захисту, що забезпечують безпеку діяльності;
- активність – захист фінансових інтересів підприємства шляхом використання стандартних і нестандартних методів;
- законність – система управління безпекою на основі законодавчої бази, що регулює процес здійснення діяльності;
- обґрунтованість – заходи і засоби захисту, які повинні реалізовуватися на сучасному рівні розвитку безпеки та відповідати встановленим вимогам і нормам;
- економічна доцільність – співставлення можливих збитків та витрат на забезпечення безпеки (критерій ефективності – вартість);
- спеціалізація – залучення до розробки та впровадження заходів та засобів захисту спеціалізованих підрозділів або установ;
- взаємодія та координація – здійснення заходів управління безпекою на основі чіткої взаємодії усіх зацікавлених підрозділів та служб, сторонніх спеціалізованих установ;
- централізація управління – самостійне функціонування системи безпеки за єдиними організаційними, функціональними та методологічними принципами з централізованим управлінням системою безпеки;
- гнучкість управління (адаптивність сформованої системи фінансової безпеки) – система управління фінансовою безпекою підприємства, її елементи мусять адаптуватися до змін чинників зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства; розроблені чи прийняті управлінські рішення мають швидко коригуватися, якщо цього вимагає зміна зовнішнього чи внутрішнього середовища підприємства;
- ефективність управлінських рішень, що приймаються – витрати на заходи з ліквідації, нейтралізації чи мінімізації загроз фінансово-економічним інтересам підприємства мають бути меншими, ніж можливі збитки від їх реалізації;

- законність управлінських рішень – усі прийняті управлінські рішення повинні мати легітимний характер і не суперечити чинному законодавству;

- стимулювання та відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки підприємства – має бути розроблена дієва і ефективна система стимулів та відповідальності посадових осіб за стан фінансової безпеки підприємства.

Суб'єкти управління впливають на об'єкти управлінського впливу за допомогою певних способів, прийомів, засобів – методів управління. У практиці управління фінансовою безпекою підприємств автор І. Мойсеєнко рекомендує використовувати три основних групи методів:

1) адміністративні (організаційно-розпорядчі) – передбачають прямий вплив на об'єкт управління, базуються на використанні адміністративної влади та примусу, створюють передумови для використання економічних методів: накази, розпорядження, інструкції, правила і т. п.;

2) економічні – характеризуються непрямим впливом на об'єкт управління, через його економічні інтереси шляхом матеріального стимулювання;

3) соціально-психологічні – доповнюють адміністративні та економічні методи та базуються на закономірностях функціонування людської психіки, впливають на мотиви соціальної поведінки людини, включають різноманітні засоби соціального орієнтування та регулювання.

Усі названі групи методів застосовують у практиці управління фінансовою безпекою комплексно та розкривають шляхи протидії ідентифікованим реальним та потенційним небезпекам, загрозам та ризикам у конкретних умовах та у визначений термін часу. Так, за допомогою організаційно-розпорядчих методів формується організаційна структура управління фінансовою безпекою, визначаються повноваження та відповідальність посадових осіб та регламентуються інші дії суб'єктів управління фінансовою безпекою. Економічні методи створюють матеріальну зацікавленість у відповідальних осіб за стан (рівень) фінансової безпеки підприємства. В управлінні фінансовою безпекою підприємства використовують також такі соціально-психологічні методи, як бесіди; підбір кадрів з урахуванням психологічних характеристик працівників; соціальне регулювання (укладання договорів, взаємних зобов'язань, об'єднання інтересів працівників) тощо.

Важливо усвідомити, що між моментом реалізації загрози системі фінансової безпеки суб'єкта підприємництва та прийняттям управлінських рішень щодо покращення його фінансово-господарського стану може виникати певне запізнення. У цьому випадку час запізнення реакції на небезпеку повинен враховуватися в процесі побудови моделі прогнозування стану фінансової (економічної) безпеки підприємства. Тоді ймовірність настання певного стану K фінансової безпеки підприємства

(наприклад: нормальний, передкризовий, кризовий, критичний) залежить від тривалості етапів ідентифікації та діагностики загроз, тобто:

$$K = f(T_1, T_2, T_3, T_4, T_5), \quad (5.1)$$

де T_1 – часовий інтервал виявлення фінансової (економічної) загрози щодо виникнення кризового стану в діяльності підприємства;

T_2 – часовий інтервал запровадження заходів потенційного попередження перетворення фінансової (економічної) загрози в небезпеку;

T_3 – часовий інтервал фактичної ідентифікації стану небезпеки;

T_4 – часовий інтервал запізнення початку прийняття стабілізаційних управлінських рішень для нейтралізації небезпеки та виникнення кризового стану діяльності суб'єкта підприємництва;

T_5 – часовий інтервал подолання небезпеки.

Для оптимізації процесу управління системою фінансової безпеки суб'єкта підприємництва необхідною є:

- класифікація індикаторів системи фінансової безпеки та прогнозування динаміки оцінки рівня фінансової безпеки підприємства;
- оптимізація траєкторії системи фінансової безпеки підприємства за заданими стратегіями управління;
- оптимізація показників рентабельності реалізованої продукції та рентабельності витрат підприємства, а також комплексне узгодження відхилень у виробничих програмах підприємства, які є оптимальними розв'язками відповідних задач;
- оцінювання стану загроз фінансові й безпеці у динаміці шляхом зіставлення темпів зростання показників діяльності підприємства.

Варто звернути увагу на те, що координацію всіх фаз управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва, їх інтеграцію та організацію забезпечує контролінг фінансової безпеки підприємства. Фінансовий контролінг – це визначення цілей, прогнозування та планування механізмів й інструментів досягнення цілей фінансової стратегії, а також перевірки того, наскільки успішно виконані поставлені цілі (фінансовий контроль та аудит).

Фінансовий контролінг у сфері безпеки виконує наступні основні завдання:

– збір та аналіз внутрішньої та зовнішньої інформації про стан фінансової безпеки суб'єкта підприємництва;

– виявлення та ліквідація загроз фінансовій безпеці;

– моніторинг стратегій та нових можливостей (виявлення та розвиток сильних сторін);

– контроль та аналіз ризиків у фінансово-господарській діяльності, а також розробка заходів щодо їх зниження;

– фінансовий контроль діяльності підприємства та повноти ведення бухгалтерського обліку, операційного та адміністративного контролю;

– розробка фінансової стратегії розвитку підприємства та координація роботи з планування фінансово-господарської діяльності;

– аналіз відхилень фактичних показників безпеки від запланованих та вироблення на цій основі пропозицій щодо корегування планів або усунення перешкод на шляху їх виконання.

Фінансовий контролінг вирішує основні завдання, пов'язані з фінансовою діяльністю суб'єкта підприємництва. Упровадження контролінгу на підприємствах, які перебувають у кризі, є необхідною умовою виходу їх з кризи та подальшого успішного функціонування. На таких підприємствах діяльність служб контролінгу має зосереджуватися у трьох напрямках:

– впровадження (або підвищення ефективності функціонування) системи раннього попередження та реагування, що має на меті прискорити виявлення кризових явищ та забезпечити адекватні заходи для їх подолання;

– розробка ефективної санаційної концепції та плану санації, що має здійснюватися в тісному співробітництві із зовнішніми експертами;

– контроль за реалізацією плану санації та своєчасне виявлення відхилень, додаткових ризиків та шансів з відповідним коригуванням плану. Вирішення зазначених завдань відбувається в ході виконання службами контролінгу своїх функцій та використання специфічних методів контролінгу.

Контролінг є підсистемою фінансового управління, він забезпечує керівництво суб'єкта підприємництва інформацією для координації, організації та регулювання об'єктів фінансового менеджменту. Служби контролінгу в процесі виконання своїх функцій використовують як загальнометодологічні і загальноекономічні (спостереження, порівняння, групування, аналіз трендовий аналіз, синтез, систематизація, прогнозування), так і специфічні методи (факторний аналіз відхилень, аналіз точки беззбитковості (ВКЕАК-EVEN-ANALYSES), вартісний та портфельний аналіз, АВС-аналіз, бенчмаркінг та ін.).

5.3. Методика оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання

Розробка методів оцінки фінансової безпеки суб'єкта підприємництва має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного знання його фінансового стану і завдяки цьому підтримання в ринкових конкурентних умовах на належному рівні. Якщо на рівні держави методи оцінки фінансової безпеки вже розроблені, то на рівні підприємства вони залишаються дискусійними. Це, насамперед, стосується вибору критеріїв оцінки фінансової безпеки підприємства, системи показників, що її характеризують, і методичних підходів до визначення рівня фінансової безпеки.

К. Горячева вважає, що основним критерієм оцінки рівня забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва слід вважати чистий прибуток. На основі цього критерію можна будувати всю систему показників (індикаторів), які характеризують стан фінансової безпеки. Індикатори, або показники фінансової безпеки, виступають як кількісні характеристики стану фінансової діяльності, що відібрані для характеристики фінансової безпеки підприємства.

Сьогодні відомі такі підходи до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва (К. Горячева):

1) індикаторний забезпечує порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими значеннями індикаторів її рівня). За такого підходу найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається при умові, що уся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, а порогове значення кожного з індикаторів досягається не за рахунок інших;

2) ресурсно-функціональний (оцінка стану фінансової безпеки на основі оцінки рівня використання фінансових ресурсів за спеціальними критеріями власні фінансові ресурси і позикові фінансові ресурси; оцінка рівня виконання функцій – забезпечення високої фінансової ефективності діяльності підприємства, його фінансової стабільності і незалежності);

3) на основі використання критерію "мінімум сукупного збитку, який завдається безпеці". Цей критерій дуже важко розрахувати через відсутність необхідних для цього бухгалтерських і статистичних даних;

4) виходячи з достатності оборотних коштів (власних і позикових) для здійснення виробничо-збутової діяльності. Такий підхід може використовуватися для оперативного визначення рівня фінансової безпеки.

Виходячи з аналізу існуючих підходів до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, оцінку рівня фінансової безпеки необхідно проводити по кожній функціональній складовій фінансової безпеки (бюджетній, валютній, інвестиційній, страховій, фондовій), а потім експертним шляхом визначати інтегральний показник.

Досить часто вживаними, незважаючи на певну новизну теоретико-методологічних основ фінансової безпеки, залишаються й такі методи діагностики її стану як: методи експертної оцінки, аналізу та обробки сценаріїв, оптимізації, багатовимірного статистичного аналізу, теорії штучних нейронних мереж, теоретико-ігрові методи.

Зауважимо також, що управління фінансовою безпекою первинної ланки економіки передбачає постійний моніторинг її рівня не лише у межах підприємства загалом, але й за функціональними складовими. Кількісна оцінка останніх має на меті вирішення таких завдань: вибір системи показників оцінки сфер життєдіяльності підприємства; формування граничних значень показників у межах окремих стадій життєвого циклу розвитку підприємства; формування комплексної оцінки рівня безпеки; шкалування комплексної оцінки рівня фінансової безпеки.

Аналіз фінансової складової безпеки суб'єкта підприємництва передбачає дослідження фінансового стану і основних результатів фінансової діяльності з метою ідентифікації рівня загроз його фінансовим інтересам, а також виявлення резервів підвищення рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва. У теорії фінансового менеджменту залежно від методів дослідження виділяють такі системи аналізу фінансової безпеки, як горизонтальний (трендовий) аналіз, вертикальний (структурний) аналіз, порівняльний фінансовий аналіз, аналіз фінансових коефіцієнтів, а також інтегральний фінансовий аналіз (рис. 5.5).

Оцінювання поточного рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва здійснюється за такими напрямами:

- аналіз фінансової звітності (дослідження ліквідності, рентабельності, структури прибутку та витрат тощо);
- аналіз конкурентоспроможності;
- аналіз асортименту продукції;
- аналіз кваліфікації та потенціалу персоналу, системи управління бізнесом;
- аналіз теперішньої та прогнозованої вартості капіталу;
- аналіз поставок і клієнтури;
- аналіз кредитної політики суб'єкта господарювання;
- аналіз динаміки цінних паперів.

Оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва повинно базуватися на таких принципах:

- відповідність параметрів оцінювання змісту процесів у системі фінансової безпеки;
- комплексність, тобто врахування всіх чинників, що впливають на загрози фінансовій безпеці підприємства;
- виділення головних елементів наявних або потенційних небезпек і загроз;
- періодичність оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства;
- можливість застосування необхідних запобіжних, попереджувальних, профілактичних та коригуючих заходів щодо виявлених або потенційних загроз.

Варто зауважити, що оцінювання фінансової безпеки суб'єкта підприємництва не повинно зводитися лише до аналізу їх фінансового стану. Враховуючи специфіку системи безпеки суб'єкта підприємництва, для оцінювання її рівня необхідно використовувати особливі прийоми визначення стану фінансової безпеки підприємства та її загроз. Для цього застосовують індикаторний метод оцінювання рівня фінансової безпеки – використання критичних порогових значень фінансових показників.

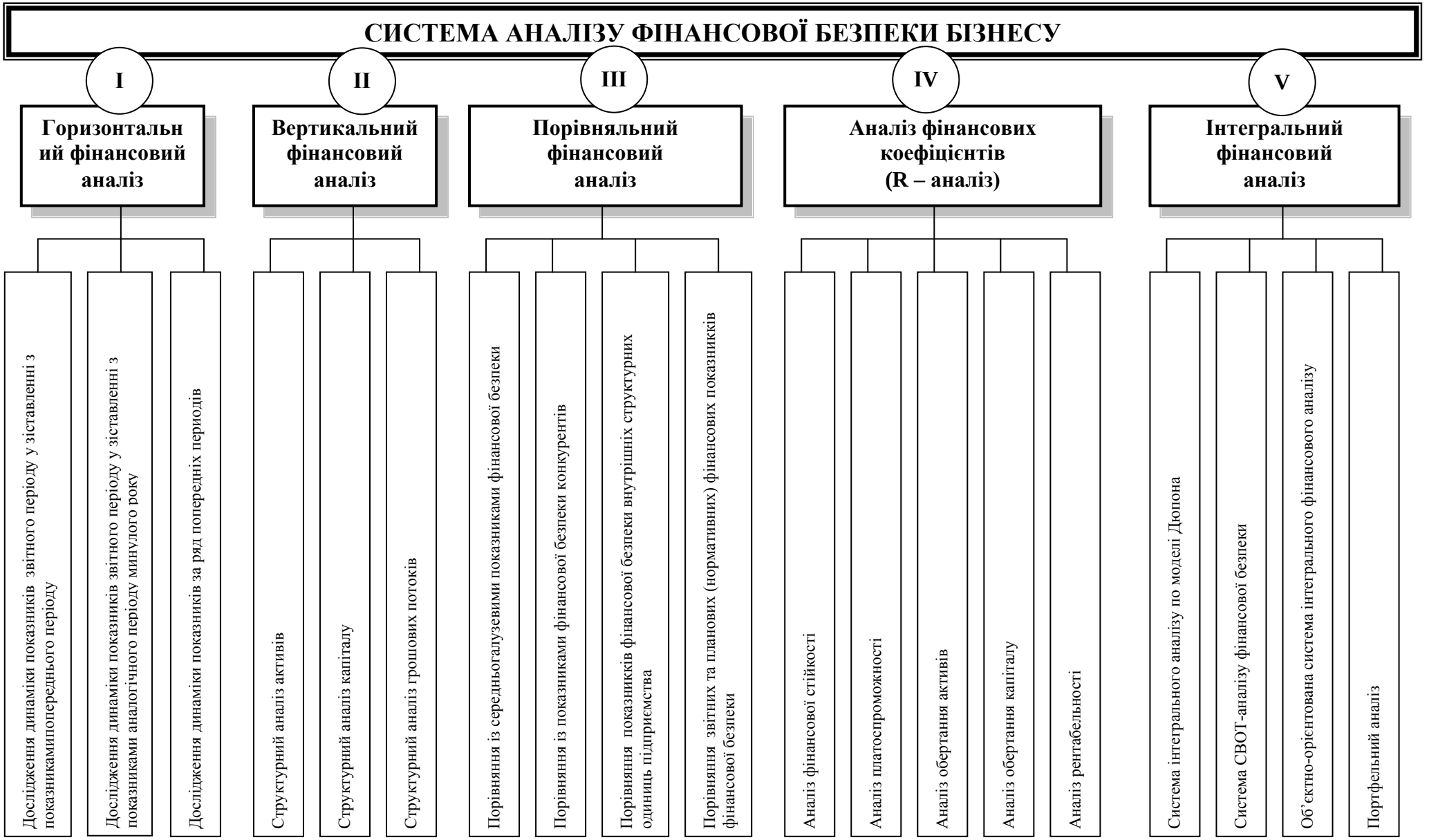

Рис. 5.5. Система аналізу фінансової безпеки бізнесу, які базуються на різних методах його проведення

Під пороговими значеннями розуміють граничні величини індикаторів фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій у фінансовій системі, викликає виникнення та розвиток загроз його фінансовій безпеці. Окрім порогових значень індикаторів фінансової безпеки підприємства, виділяють ще й оптимальні та граничні значення. Під оптимальними значеннями індикаторів розуміють такий інтервал величин, у межах якого створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці, на підприємстві тощо. Граничні значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає загрозливі процеси в економіці або на підприємстві.

Загалом усі індикатори фінансової безпеки суб'єкта підприємництва можна поділити на такі групи:

1. Показники платоспроможності (ліквідності).
2. Показники фінансової стійкості.
3. Показники ділової активності.
4. Показники рентабельності.

Ліквідність характеризує здатність бізнесу перетворити свої активи в гроші для покриття усіх необхідних платежів у термін їх сплати. Проте не варто ототожнювати ліквідність і платоспроможність, оскільки остання передбачає не лише здатність конвертувати активи у засоби платежу, але й характеризує фінансову стійкість бізнесу.

Деякі автори для аналізу платоспроможності пропонують використовувати такі показники:

1. Коефіцієнт абсолютної платоспроможності (Кар) – характеризує здатність суб'єкта підприємництва практично миттєво погасити свої короткострокові зобов'язання і може визначатися як відношення суми грошових коштів на рахунках підприємства (GK) та короткострокових фінансових вкладень (KFV) до короткострокових зобов'язань за платежами (KZ):

$$K_{ap} = \frac{GK + KFV}{KZ}. \qquad (5.2)$$

Мінімальний пороговий інтервал цього коефіцієнта становить 0,1-0,2. Значення коефіцієнта абсолютної платоспроможності може підлягати значним змінам в короткостроковому періоді.

2. Коефіцієнт проміжної платоспроможності (Крр) – характеризує потенційну здатність суб'єкта підприємництва погасити свої зобов'язання у випадку повернення всієї суми дебіторської заборгованості. Цей показник розраховують як відношення суми грошових коштів на рахунках підприємства (GK), поточних фінансових інвестицій (PFI) та величини дебіторської заборгованості (DZ) до короткострокових зобов'язань за платежами (KZ):

$$K_{pp} = \frac{GK + PFI + DZ}{KZ}. \qquad (5.3)$$

Мінімальний пороговий інтервал цього коефіцієнта становить 0,7 - 0,8. Особливий інтерес до цього показника проявляють власники акцій, яких більшою мірою цікавить тривала перспектива підприємства погасити свої зобов'язання.

3. Коефіцієнт загальної платоспроможності (покриття) (Kzp) – характеризує здатність суб'єкта підприємництва погасити свої короткострокові зобов'язання за умови реалізації ним усіх наявних матеріальних запасів, дебіторської заборгованості та інших ліквідних активів. Формула розрахунку загального коефіцієнта покриття має такий вигляд:

$$K_{zp} = \frac{GK + PFI + DZ + Z}{KZ}, \qquad (5.4)$$

де Z – величина запасів підприємства.

За умови правильного вибору тактики фінансового менеджменту бізнесу має володіти достатніми обсягами ліквідних засобів для погашення короткострокових зобов'язань, тобто значення показника має бути більшим від 1. У деяких розвинутих країнах безпечне значення показника приймається рівним 2.

Іншим методом визначення платоспроможності бізнесу є поділ його активів і пасивів на певні групи, а після цього порівняння між собою відповідних груп. Активи за рівнем ліквідності поділяють на 4 групи: найбільш ліквідні активи (А1), активи, що реалізуються швидко (А2), активи, що реалізуються повільно (А3), та активи, що реалізуються важко (А4). У свою чергу, пасиви підприємства поділяють на негайні (П1), короткострокові (П2), довгострокові (П3) та постійні (П4).

Для визначення ліквідності бізнесу порівнюють підсумки за кожною групою активу і пасиву балансу. Баланс буде абсолютно ліквідним, якщо задовольнятиме такі умови:

Найбільш ліквідні активи перевищують негайні пасиви або дорівнюють їм (А1 ≥ П1).

Активи, що реалізуються швидко, дорівнюють короткостроковим пасивам або більші за них (А2 ≥ П2).

Активи, що реалізуються повільно, дорівнюють довгостроковим пасивам або більші за них (А3 ≥ П3).

Активи, що реалізуються важко, менші за постійні пасиви або дорівнюють їм (А4 ≤ П4).

Фінансова стійкість бізнесу, пов'язана з рівнем залежності від кредиторів та інвесторів, характеризує забезпеченість потреб фінансовими ресурсами для ефективної діяльності.

В систему показників, які характеризують фінансову стійкість, можна включити такі індикатори:

1. Коефіцієнт концентрації власного капіталу (автономії) (Ка) – характеризує частку власного капіталу підприємства (VK) у загальній сумі коштів, авансованих у його діяльність (АК):

$$K_a = \frac{VK}{AK}. \quad (5.5)$$

Більше значення цього показника свідчить про фінансову стійкість, стабільність і незалежність підприємства від зовнішніх кредиторів. Значення коефіцієнта автономії повинно бути не менше за 0,6. Висока частка власного капіталу є сигналом кредиторам для інвестування коштів у його діяльність.

2. Коефіцієнт фінансової залежності (концентрації залученого капіталу) (Kz) – характеризує частку залученого капіталу (ZK) у загальній вартості авансового капіталу (AK):

$$K_z = \frac{ZK}{AK} \text{ або } K_z = 1 - K_a. \quad (5.6)$$

Цей коефіцієнт є доповненням до показника концентрації власного капіталу.

3.Коефіцієнт маневрування власного капіталу (Km) показує, яка частина власного капіталу (VK) – використовується для фінансування поточної діяльності, тобто яку частину вкладено в оборотні кошти (OK), а яку – капіталізовано:

$$K_m = \frac{OK}{VK}. \quad (5.7)$$

Залежно від структури капіталу і галузевої належності підприємства порогове значення цього показника може змінюватися від 0,4 до 0,6.

4. Коефіцієнт фінансового ризику (плече фінансового важеля) (Kfr) – характеризує кількість залученого капіталу в розрахунку на 1 грн. власного капіталу:

$$K_{fr} = \frac{ZK}{VK}. \quad (5.8)$$

Зростання цього коефіцієнта свідчить про підвищення залежності підприємства від залучених джерел, втрату фінансової автономії. Порогове значення коефіцієнта фінансового ризику становить 1, проте для нормального функціонування підприємства значення цього коефіцієнта повинно становити приблизно 0,3.

5. Коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів(Kdzpk) – характеризує структуру джерел покриття активів і визначається як відношення суми довгострокових зобов'язань (DTZ) до суми власного капіталу(VK) та довгострокових зобов'язань:

$$K_{dzpk} = \frac{DTZ}{VK + DTZ}. \quad (5.9)$$

Негативною тенденцією є зростання цього показника в динаміці, оскільки залежність підприємства від зовнішніх інвесторів збільшуватиметься.

Ділова активність бізнесу у фінансовому аспекті проявляється у швидкості обороту його засобів і полягає у дослідженні рівнів та динаміки різноманітних фінансових коефіцієнтів оборотності. Показники

ділової активності використовуються для аналізу результатів та ефективності виробничої діяльності підприємства.

Серед показників ділової активності виділяють:

1. Коефіцієнт оборотності мобільних засобів (К1а), який характеризує швидкість обороту всіх матеріальних та нематеріальних засобів підприємства і розраховується як відношення виручки від реалізації продукції (VRP) до суми середньої величини запасів і затрат ($\overline{ZV}$) та середньої величини коштів, розрахунків та інших активів ($\overline{K}$):

$$K_{1a} = \frac{VRP}{\overline{ZV} + \overline{K}}. \quad (5.10)$$

2. Коефіцієнт оборотності матеріальних оборотних коштів (К2а), який характеризує число оборотів запасів та витрат підприємства за аналізований період і обчислюється як відношення виручки від реалізації продукції (VRP) до середньої величини коштів, розрахунків та інших активів ($\overline{K}$):

$$K_{2a} = \frac{VRP}{\overline{K}}. \quad (5.11)$$

3. Коефіцієнт оборотності готової продукції (К3а), який показує швидкість обороту готової продукції і розраховується як відношення виручки від реалізації продукції (VRP) до середньої величини готової продукції ($\overline{GP}$):

$$K_{3a} = \frac{VRP}{\overline{GP}}. \quad (5.12)$$

Якщо зростає коефіцієнт оборотності готової продукції, то це свідчить про збільшення попиту на продукцію. У випадку зменшення цього показника відбувається затоварення складу готовою продукцією у зв’язку із зниженням попиту.

Аналіз ділової активності доповнюється також дослідженням динаміки основних фінансових результатів діяльності підприємства. Зокрема, досліджується ступінь виконання плану за основними показниками, забезпечення заданих темпів їхнього зростання, рівень ефективності використання ресурсів підприємства тощо.

Четверта група показників включає показники рентабельності, які використовують для оцінювання відносної ефективності діяльності суб’єкта підприємництва. До показників рентабельності продукції відносять:

1. Рентабельність окремих виробів (Ri) – розраховується як відношення прибутку (Pi) від продажу окремого виробу до собівартості (Si) самого виробу:

$$R_i = \frac{P_i}{S_i}. \quad (5.13)$$

2. Рентабельність реалізованої продукції (Rp) – розраховується як відношення прибутку (P) від реалізації продукції (або чистого прибутку) до виручки від реалізації продукції (VRP):

$$R_p = \frac{P}{VRP}. \quad (5.14)$$

3. Рентабельність виробництва (RV) – розраховується як відношення прибутку від реалізації до вартості основних фондів (OF) і матеріальних оборотних коштів (МОК):

$$R_V = \frac{P}{OF + MOK}. \quad (5.15)$$

Показники рентабельності визначаються у вигляді коефіцієнтів або у відсотках і характеризують частку величини прибутку на кожну грошову одиницю витрат (частку товарної продукції в собівартості продукції). Показники рентабельності можна розраховувати і для окремих функціональних підрозділів, і за видами діяльності.

Для визначення рівня фінансової безпеки підприємства необхідно побудувати деякий узагальнений (інтегральний) індикатор, який враховуватиме всі розглянуті вище показники (платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності).

Дещо інший підхід до дослідження фінансового стану підприємства полягає в тому, щоб розглядати оцінку фінансового стану підприємства S(t) на момент часу t як сукупність таких показників (ромб фінансового стану підприємства):

$$S(t) = \{O(t), L(t), D(t), H(t)\}, \; t \in [0,T], \quad (5.16)$$

де O(t) – величина показника оборотності капіталу підприємства (коефіцієнта оборотності оборотних активів);

L(t) – величина показника ліквідності капіталу підприємства (загального коефіцієнта покриття);

D(t) – величина показника прибутковості капіталу підприємства (коефіцієнта рентабельності);

H(t) – величина показника незалежності капіталу підприємства (коефіцієнта співвідношення власного і залученого капіталу).

Для оцінювання динаміки фінансового стану суб'єкта підприємництва використовують метод порівняння, тобто зіставлення фактичних показників ромба фінансового стану з деякою базою (переважно відповідні значення за попередні роки). Тоді модель динаміки фінансового стану підприємства I(t) має вигляд:

$$I(t) = \left\{ \frac{O_f(t)}{O_b(t)} \; \frac{L_f(t)}{L_b(t)} \; \frac{D_f(t)}{D_b(t)} \; \frac{H_f(t)}{H_b(t)} \right\}, \quad (5.17)$$

де Of (t), Lf(t), Df(t), Hf(t) – фактичні значення показників, що характеризують фінансовий стан підприємства на момент часу t;

Ob(t), Lb(t), Db(t), Hb(t) – базисні значення показників, що характеризують фінансовий стан підприємства на момент часу t.

Існує також доцільність оцінювання рівня фінансової безпеки через категорію ризику. Так, Н. Хлістунова пропонує здійснювати таке оцінювання з використанням ризику неплатоспроможності, під яким розуміє ризик того, що суб'єкт господарювання, який залучив фінансові ресурси, виявиться неплатоспроможним вчасно погасити зобов'язання,

строк сплати яких настав, і, таким чином, може виявитися банкрутом. Для визначення рівня фінансової безпеки підприємства доцільно виділяти такі рівні ризиків фінансово-господарської діяльності:

1. Неризикова зона (підприємство функціонує стабільно, існують резерви для динамічного розвитку підприємства).
2. Зона припустимого ризику (підприємство ризикує втратити балансовий прибуток).
3. Зона критичного ризику (підприємство ризикує втратити виручку від реалізації продукції).
4. Зона катастрофічного ризику (підприємство ризикує втратити все своє майно).

На основі такої класифікації ризиків можна виділити такі рівні фінансової безпеки підприємства:

1. Нормальний рівень – для забезпечення фінансової безпеки достатньо власних фінансових засобів.
2. Нестабільний рівень – для забезпечення фінансової безпеки підприємству потрібні, крім власних фінансових засобів, ще й залучені.
3. Критичний рівень – для забезпечення фінансової безпеки недостатньо власних та залучених фінансових засобів.
4. Катастрофічний рівень – підприємство визнане банкрутом.

На кожному з цих рівнів фінансової безпеки суб'єкта підприємництва потрібно розробляти механізми покращення його фінансової ситуації.

5.4. Стратегічні напрями та засоби забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Роль стратегії забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва є істотною, адже разом із корпоративною стратегією окреслює мету, напрям і перспективи більш передбачуваного розвитку підприємства, що, у свою чергу, є основою гарантування ефективності та стабільності функціонування.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки виступає одним з видів функціональних стратегій суб'єкта підприємництва, що спрямований на захист його фінансових інтересів через формування довгострокових цілей захисту, обрання найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного коригування форм захисту залежно від зміни зовнішнього середовища.

Визначальні завдання фінансової безпеки у процедурі стратегічного планування розвитку бізнесу полягають в оцінці рівня й описі характеристик стану безпеки за кожною стратегічною альтернативою, дослідженні ризиків і чинників впливу на реалізацію стратегії, узгодженні обраної стратегії розвитку підприємства з основами його життєдіяльності при формуванні кінцевої стратегії, моніторингу стану безпеки та врахуванні його зміни при коригуванні економічної стратегії розвитку (рис.5.6).

Виділяють три типи стратегії фінансової безпеки суб'єкта підприємництва:

1) раптового реагування на загрози;

2) прогнозування небезпек та загроз (включаючи цілеспрямоване дослідження змін у фінансовій системі як всередині підприємства, так і в навколишньому середовищі);

3) відшкодування завданих збитків. Слабким місцем цього підходу є обмеженість типів стратегії та нечіткість критеріїв їх відокремлення.

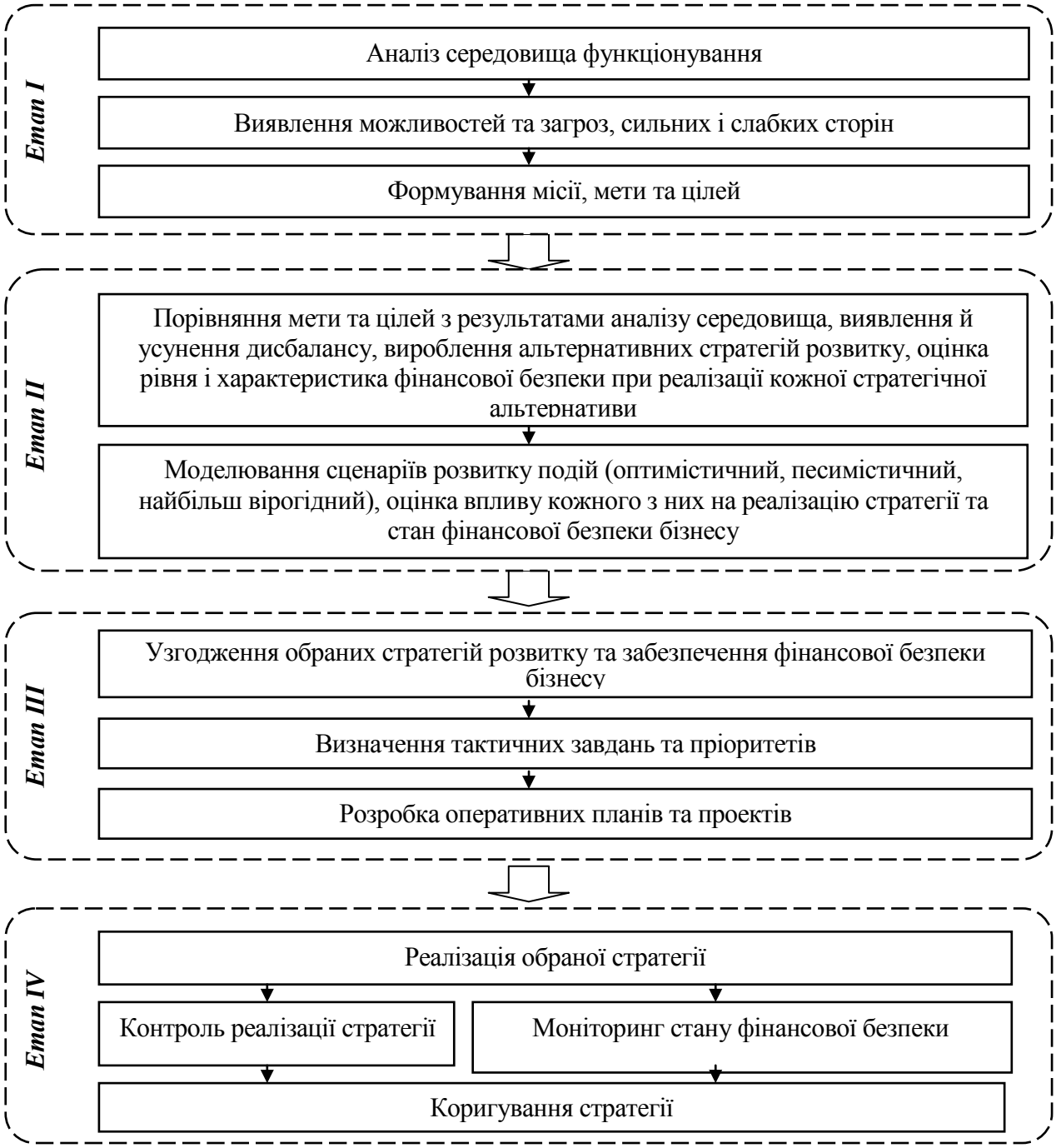

Рис. 5.6. Місце фінансової безпеки у процедурі стратегічного планування розвитку суб'єкта бізнесу

Головними критеріями диференціації стратегічних підходів до управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва є такі чинники: 1) стан фінансової безпеки суб'єкта господарювання на момент розробки (коригування) стратегій; 2) фінансові можливості щодо політики безпеки.

Головними напрямами формування стратегії фінансової безпеки виступають:

1. Забезпечення зростання дохідності.
2. Формування фінансових інтересів.
3. Забезпечення фінансової стабільності.
4. Формування інвестиційної стратегії.
5. Стратегія нейтралізації фінансових ризиків.
6. Інноваційна фінансова стратегія.
7. Антикризова фінансова стратегія.

Важливу роль для забезпечення фінансової безпеки підприємства відіграє фінансове планування за напрямами:

1. Планування доходів та витрат.
2. Планування прибутку та складання балансу фінансових ресурсів.
3. Розробка планового балансу та планування показників фінансової стійкості і ліквідності.

Для суб'єктів великого підприємництва із значними фінансовими потужностями, що можуть спрямовуватися на створення і забезпечення функціонування окремого відділу для кращого оцінювання ризиків діяльності, визначення ймовірних загроз і здійснення розробки та реалізації необхідних заходів з їх недопущення, пропонується використовувати матричний або комплексний підхід до стратегії забезпечення фінансової безпеки. Проте в цьому випадку необхідно враховувати й потребу в управлінні безпекою на кожному з етапів технологічного процесу. Тобто відділу безпеки необхідно делегувати завдання не тільки із забезпечення кожної функціональної складової безпеки, але й безпеки кожного етапу технологічного процесу. Це дасть змогу оперативніше реагувати на конкретні загрози на кожному етапі, визначати прорахунки та ризики діяльності, що забезпечить системність і комплексність безпеки підприємства.

Підприємствам із середніми фінансовими можливостями доцільно використовувати матричний підхід до забезпечення фінансової безпеки з акцентуванням на логістичній її складовій.

Стратегія фінансової безпеки орієнтована на розробку і послідовне розробку політики засобів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів і подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. Відтак, до комплексу засобів забезпечення фінансової безпеки підприємства включають: інституційні, організаційні, економічні, інформаційні, мотиваційні.

Інституційні та організаційні засоби потрібно проводити на першому етапі апробації політики забезпечення фінансової безпеки, оскільки саме організаційні заходи, пов'язані з впровадженням на підприємстві роботи із забезпечення його фінансової безпеки, включають: адаптацію характеристик діяльності до зміни умов зовнішнього середовища; зміни в апараті управління підприємством; реорганізацію окремих функціональних підрозділів включно з службою безпеки; впровадження системи підготовки, перепідготовки, ротації кадрів; перебудову документообігу, діловодства та ін.

Розробка та реалізація економічних засобів у сфері фінансової безпеки є завданням другого етапу впровадження механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання. Метою впровадження економічних засобів є покриття збитків та усунення причин їх виникнення, відновлення (збереження) ліквідності та платоспроможності, скорочення суми заборгованості, поліпшення структури оборотних коштів тощо. Діяльність із формування надійної системи фінансової безпеки на підприємстві може передбачати застосування таких економічних заходів: оптимізація прямих та непрямих витрат діяльності; впровадження кошторисного фінансування та централізація коштів; економія ресурсів; зменшення дебіторської заборгованості; вдосконалення системи взаєморозрахунків; покращення системи стимулювання праці; покращення ціноутворення; оптимізація джерел фінансування діяльності та розвитку підприємства.

Важливою групою засобів, необхідних для забезпечення системи фінансової безпеки, є інформаційні, що передбачають: інформування працівників з метою, завданнями, програмою, можливостями та наслідками політики управління економічною безпекою; захист важливої інформації та комерційної таємниці підприємства; інформування щодо змін у планах, завданнях із забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Крім перерахованих заходів для реалізації стратегії забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, потрібно подбати про мотивацію залучених до цієї діяльності працівників. Цей комплекс заходів повинен включати: підвищення рівня інтелектуально-кадрового забезпечення у сфері фінансової безпеки; преміювання за розробки та пропозиції зі зміцнення безпеки підприємства; забезпечення нематеріальної мотивації персоналу за дотримання стандартів безпеки.

У складних кризових умовах та за несприятливої економічної ситуації важливе місце серед проблем ефективного управління бізнесом займає моніторинг і забезпечення достатнього рівня фінансової безпеки. Моніторинг фінансового складника безпеки здійснюють зіставленням показників звітності підприємства за декілька послідовних часових періодів та шляхом оцінювання рівня загроз фінансовій безпеці у динаміці.

Розглянемо основні етапи моніторингу фінансової безпеки шляхом комплексного оцінювання динаміки стану загроз фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва.

1. Виділяємо множину N економічних змінних, які характеризують господарсько-фінансовий стан підприємства. Припустимо, що таких змінних вибрано n.

2. Формуємо матрицю F, елементами $\{f_{tk}\}$ якої є значення економічних змінних множини N протягом кількох послідовних часових періодів, де t– номер часового періоду ($t = \overline{0,T}$),k– номер показника ($k = \overline{1,n}$).

3. Розраховуємо коефіцієнти зростання економічних змінних T_{kt}:

$$T_{tk} = \frac{f_{tk}}{f_{t-1,k}}, \quad t = \overline{1,T}, \quad k = \overline{1,n}. \tag{5.18}$$

4. Формуємо множину M показників ефективності діяльності підприємства, які є певними функціями економічних змінних множини N. Тоді одну і ту ж змінну множини N можна використовувати для обчислення різних відносних та абсолютних показників ефективності діяльності підприємства з множини M. Припустимо, що множина M включає m елементів.

5. Задаємо матрицю P переваг темпів зростання показників «еталонного» підприємства (матрицю, яка характеризує відсутність загроз). Елементи p_{ij} матриці P визначаємо так:

$$p_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } T_i \geq T_j; \\ -1, \text{ якщо } T_i < T_j; \\ 0, \text{ якщо між } j-\text{им та } i-\text{им показником немає залежності}. \end{cases} \tag{5.19}$$

Матриця P є кососиметричною матрицею, тобто елементи, симетричні відносно головної діагоналі, будуть протилежними за знаком: $p_{ij} = -p_{ji}$. Елементи головної діагоналі матриці P дорівнюють нулю: $p_{ii} = 0$, а кількість ненульових елементів матриці P дорівнює 2m.

6. Розраховуємо матриці A^t переваг темпів зростання показників діяльності досліджуваного підприємства для кожного періоду часу t. Елементи a_{ij}^t матриці A^t дорівнюють:

$$a_{ij}^t = \begin{cases} 1, \text{ якщо } T_{ti} \geq T_{tj}; \\ -1, \text{ якщо } T_{ti} < T_{tj}; \\ 0, \text{ якщо між } j-\text{им та } i-\text{им показником немає залежності}. \end{cases} \tag{5.20}$$

7. Будуємо матриці S^t подібності матриць переваг P і A^t для кожного періоду часу t. Елементи матриці S^t набувають значення:

$$s_{ij}^t \begin{cases} 1, \ якщо \ a_{ij}^t = p_{ij} \ \ i \ \ p_{ij} \neq 0; \\ 0, \ якщо \ a_{ij}^t \neq p_{ij}. \end{cases} \quad (5.21)$$

8. Обчислюємо значення узагальненого показника близькості стану загроз фінансовій безпеці досліджуваного підприємства до «еталонного» для кожного часового періоду t:

$$U_t = \frac{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} s_{ij}^t}{2m}. \quad (5.22)$$

Узагальнений показник U_t набувають значення від 0 до 1. Значення U_t, рівне одиниці, свідчить про відсутність загроз фінансовій безпеці підприємства. Чим менше значення U_t, тим вищий рівень загроз фінансовій безпеці підприємства.

9. Здійснюємо аналіз значення узагальненого показника U_t протягом досліджуваного періоду T і будуємо прогноз на майбутній період $\overline{T+1,T+l}$, де l– горизонт планування. Аналіз зміни показника U_t в часі дасть змогу дослідити відносний рівень фінансової безпеки підприємства.

10. Виділяємо показники діяльності підприємства, на які потрібно звернути особливу увагу для покращення стану фінансової безпеки, зокрема такі показники виявляють на основі порівняння елементів матриць P і At.

Розглянутий підхід можна застосовувати для моніторингу фінансового складника безпеки шляхом оцінювання динаміки її загроз.

Оскільки стратегія забезпечення фінансової безпеки виступає одним з видів функціональних стратегій суб'єкта підприємництва доцільно подувати матрицю стратегічних напрямів розвитку системи фінансової безпеки підприємства на основі SWOT-аналізу (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Матриця стратегічних напрямів розвитку системи фінансової безпеки підприємства

		Внутрішнє фінансове середовище		
		Сильне	**Нейтральне**	Слабке
Вплив зовнішнього фінансового середовища	Можливості	Ф-1 Сила і можливості	Ф-2 Стабільність і можливості	Ф-3 Слабкість і можливості
	Загрози	Ф-4 Сила і загрози	Ф-5 Стабільність і загрози	Ф-6 Слабкість і загрози

Процес забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва здійснюється в умовах невизначеності впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на ефективність прийняття управлінських рішень, що обумовлює необхідність розробки чіткого механізму забезпечення

фінансової безпеки. Механізм забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва можна розглядати як систему організаційних, фінансових та правових засобів впливу, які мають на меті своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці підприємства. Системний підхід до формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства дозволить враховувати всі умови його діяльності, а сам механізм повинен мати чітко окреслені елементи, схему їх дії і взаємодії (рис. 5.7).

Механізм передбачає розробку відповідної наукової теорії, концепції, фінансової політики, чітке визначення суб'єктів і об'єктів, визначення фінансових інтересів суб'єктів господарювання, визначення і систематизацію загроз фінансовій безпеці, а також застосування засобів і методів забезпечення фінансової безпеки підприємства. Досягнувши відповідного рівня фінансової безпеки необхідно пам'ятати, що система фінансової безпеки залежить від конкретної ситуації, що склалася у певний період функціонування та діяльності суб'єкта господарювання. Тому механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства включає: об'єктивний моніторинг фінансового стану з метою виявлення і прогнозування загроз його фінансовим інтересам; розробку системи гранично допустимих значень фінансово-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може спровокувати фінансову нестабільність чи кризу; заходи щодо виявлення і попередження загроз фінансовій безпеці.

Варто звернути увагу на те, що механізм фінансової безпеки повинен враховувати: фінансові інтереси бізнесу; функції, принципи і методи управління та фінансовою безпекою; організаційну структуру; техніку і технологію управління та управлінський персонал; фінансові інструменти; критерії оцінки рівня фінансової безпеки.

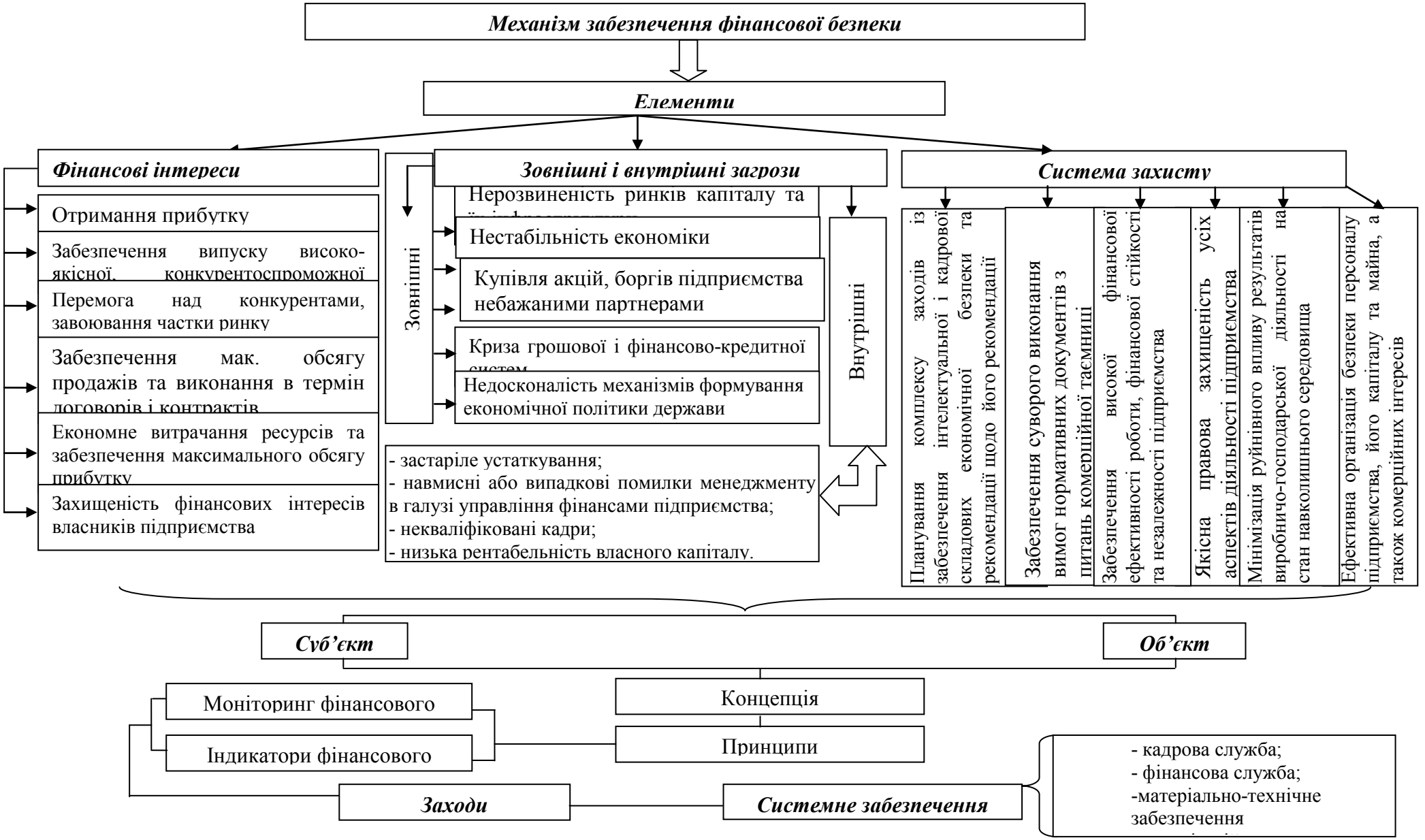

Рис. 5.7. Структура механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єкта бізнесу

Отже, забезпечення належного рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва неможливе без системи управління механізмом фінансової безпеки. Основними функціями забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва повинні виступати планування, в тому числі програмування і прогнозування; організація і регулювання; стимулювання; контроль у складі фінансового обліку, аналізу і аудиту. Тоді як, концепція фінансової безпеки суб'єкта підприємництва повинна містити пріоритетні цілі і завдання забезпечення безпеки, шляхи та методи їх досягнення, які адекватно відображають роль фінансів у функціонуванні бізнесу. Відтак, без обґрунтованої концепції фінансової безпеки суб'єкта підприємництва неможливо сподіватись на його розвиток.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть критерії та системоформуючі елементи фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
2. За якими критеріями класифікують фінансові інтереси суб'єкта підприємництва?
3. Визначте основні характеристики внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій безпеці суб'єкта підприємництва та ознаки їх класифікації.
4. Що Ви розумієте під механізмом забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва?
5. У чому полягають особливості формування функціональної структури механізму управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва?
6. Охарактеризуйте послідовність здійснення процесу управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва.
7. Яких принципів необхідно дотримуватися при організації ефективної системи управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва?
8. Які Вам відомі підходи до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва?
9. Охарактеризуйте систему аналізу та групи індикаторів фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
10. Обґрунтуйте послідовність та засоби забезпечення фінансової безпеки бізнесу.

Питання для самостійного вивчення

1. Характеристика діяльності внутрішніх та зовнішніх суб'єктів фінансової безпеки.
2. Техніка і технологія забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
3. Бюджетне планування реалізації розробленого комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
4. Оперативне управління системою фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
5. Напрями формування стратегії фінансової безпеки.

Питання для дискусії

1. Переваги та недоліки окремих методик оцінювання фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
2. Вибір стратегічних напрямів розвитку системи фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
3. Визначення рівня дієвості механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання.
4. Доцільність використання матричного підходу до забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.
5. Обмеженість типів стратегії фінансової безпеки та нечіткість критеріїв їх відокремлення.

План семінарського заняття

1. Характеристика фінансового структурного складника економічної безпеки суб'єкта підприємництва.
2. Методологічні основи управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва.
3. Методика оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання.
4. Стратегічні напрями та засоби забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Теми рефератів

1. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва та необхідність її забезпечення.
2. Поняття фінансової безпеки: методологія визначення.
3. Фінансово-економічна безпека бізнесу як система.

4. Концептуальні основи стратегічного управління та механізми забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.

5. Методичні підходи до оцінки фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.

6. Підходи до моделювання управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва.

7. Економіко-математичні моделі оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.

8. Оптимізація фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.

9. Економетричне моделювання моніторингу рівня фінансової безпеки бізнесу.

10. Організаційно-економічний механізм забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.

Тестові завдання

1. Що з наведеного не відноситься до рівнів фінансової безпеки?

а) фінансова безпека держави;

б) фінансова безпека суб'єкта бізнесу;

в) фінансова безпека особи;

г) фінансова безпека відділу.

2. Вкажіть варіант відповіді, який характеризує суть фінансової безпеки суб'єкта підприємництва:

а) фінансова стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатня фінансова незалежність у довгостроковому періоді;

б) динамічна ознака фінансового стану, яка відображає його стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до сталого й збалансованого розвитку та захисту своїх фінансових інтересів;

в) наявність на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії та завдань;

г) міра узгодження фінансових інтересів суб'єкта підприємництва та оптимальне співвідношенням часток фінансового портфеля за ризиковістю та прибутковістю.

3. Які з наведених критеріїв не виступають умовами забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва?

а) постійний розвиток його фінансової системи;

б) збалансованість і комплексність фінансових інструментів, що використовуються;

в) ефективне управління оборотними засобами і структурою капіталу;

г) високий ступінь гармонізації, узгодження фінансових інтересів з інтересами навколишнього середовища.

4. Яке з наведених тверджень характеризує систему фінансової безпеки підприємства?

а) сукупність невід'ємних її елементів та взаємозв'язків між ними, створення якої має на меті постійне гарантування її належного рівня;

б) рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру;

в) стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, що виражається у високих значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності бізнесу;

г) синтетичний індикатор поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його розвитку.

5. Вкажіть варіант відповіді, який відображає формальний вигляд системи фінансової безпеки суб'єкта підприємництва:

а) СФБ = FU(I_t^L , I_t^Z , Pt, Z_t^R , Z_t^P);

б) СФБ = $\{P_t, Z_t^R, Z_t^P, I_t^L, I_t^Z, U_t^N, U_t^R, F_O, F_Z, F_U\}$;

в) СФБ = FZ (I_t^L , Pt, Z_t^R , Z_t^P);

г) СФБ = FO (Pt, Z_t^R , Z_t^P).

6. Вкажіть варіант відповіді, який характеризує головну мету політики забезпечення фінансової безпеки бізнесу:

а) достатність фінансових ресурсів;

б) гарантування фінансової стійкості;

в) стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз;

г) стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз.

7. Що, на Вашу думку, відображають фінансові інтереси бізнесу?

а) основні цілі фінансової діяльності на кожному етапі його фінансового розвитку;

б) все те, на що спрямовані зусилля щодо забезпечення фінансової безпеки;

в) активну частину системи економічних інтересів;

г) частину об'єктивних потреб підприємства у фінансовій сфері.

8. Що не належить до внутрішніх структурних характеристик фінансової безпеки бізнесу?

а) ліквідність та платоспроможність;

б) ринкова вартість бізнесу;

в) забезпеченість фінансовими ресурсами;

г) капіталовіддача та фондорентабельність.

9. Вкажіть варіант відповіді, який вказує на означення рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва:

а) потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, що забезпечують стан захищеності підприємства;

б) здатність суб'єкта підприємництва протистояти її загрозам або усувати збитки від негативних впливів на різноманітні аспекти безпеки;

в) інтегральний показник, що характеризує ступінь зниження економічного потенціалу суб'єкта підприємництва;

г) захищеність фінансових інтересів суб'єкта підприємництва від ідентифікованих реальних і потенційних загроз.

10. Під загрозами фінансовій безпеці розуміють:

а) величину збитку або інший інтегральний показник, що характеризує ступінь зниження економічного потенціалу підприємства;

б) різке погіршення фінансового стану підприємства, що спричинить припинення його діяльності або завдасть таких втрат;

в) ймовірність нанесення підприємству таких фінансових втрат, які негативно відобразяться на його діяльності в майбутньому і для подолання яких потрібні значні витрати часу та ресурсів;

г) потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, що порушують стан захищеності підприємства та здатні призвести до припинення його діяльності або до фінансових й інших втрат.

11. Який з вказаних критеріїв вказує на середній ступінь важкості наслідків реалізації фінансових загроз?

а) ймовірність нанесення підприємству таких фінансових втрат для подолання яких потрібні значні витрати часу та ресурсів;

б) для подолання наслідків реалізації загроз фінансовій безпеці необхідні витрати, які співвимірні з поточними витратами (результатами діяльності) підприємства і наслідки яких можна подолати у короткостроковому періоді;

в) втрати, результатом яких стане ліквідація підприємства у короткій перспективі;

г) всі відповіді вірні.

12. За можливістю здійснення загрози фінансовій безпеці поділяють на види:

а) реальні та потенційні;

б) з середнім та низьким ступенем важкості;

в) загрози, які можуть бути попереджені та загрози, які не можуть бути попереджені;

г) одноразові та багаторазові.

13. Що з наведеного не відноситься до основних стратегічних цілей діяльності суб'єкта підприємництва у сфері безпеки?

а) оптимізація структури капіталу і забезпечення фінансової стійкості;

б) забезпечення інвестиційної привабливості;

в)забезпечення розвитку техніко-технологічних можливостей та потужностей;

г) поліпшення конкурентних позицій на ринку.

14. Вкажіть, що, на Вашу думку, лежить в основі механізму управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва:

а) об'єктивні потреби у сфері фінансової діяльності, задоволення яких забезпечує реалізацію головних цілей його фінансово-економічного розвитку на кожному з етапів життєвого циклу;

б) сукупність чітко визначених дій по створенню надійних умов гарантування його захисту від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;

в) системне поєднання інструментів, методів, важелів та інформаційно-аналітичного забезпечення, створюваних на базі принципів забезпечення фінансової безпеки;

г) ефективна система управління фінансами, яка здатна забезпечувати компроміс між інтересами розвитку підприємства, наявністю достатнього рівня грошових коштів і забезпеченням платоспроможності підприємства.

15. Які з перехованих функцій не належать до функцій механізму управління фінансовою безпекою бізнесу?

а) планування (програмування і прогнозування);

б) моніторинг та оцінювання;

в) організацію і регулювання;

г) стимулювання і контроль.

16. При організації ефективної системи управління фінансовою безпекою необхідно дотримуватися таких принципів:

а) комплексність та своєчасність;

б) законність та обґрунтованість;

в) економічна доцільність та спеціалізація;

г) всі відповіді вірні.

17. Яку групу методів управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва доцільно використовувати при непрямому впливі на об'єкт управління (через його економічні інтереси шляхом матеріального стимулювання)?

а) економічні;
б) економіко-математичні;
в) соціально-психологічні;
г) організаційно-розпорядчі.

18. Визначення цілей, прогнозування та планування механізмів й інструментів досягнення цілей фінансової стратегії, а також перевірки того, наскільки успішно виконані поставлені цілі передбачає:

а) фінансовий аудит;
б) фінансовий моніторинг;
в) фінансовий облік;
г) фінансовий контролінг.

19. Який з вказаних підходів не можна віднести до оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва?

а) індикаторний;
б) ресурсно-функціональний;
в) рейтингування;
г) виходячи з достатності оборотних коштів.

20. Оберіть методи діагностики фінансової безпеки підприємства:

а) методи експертної оцінки, аналізу та обробки сценаріїв;
б) оптимізації, багатовимірного статистичного аналізу;
в) теорії штучних нейронних мереж, теоретико-ігрові методи;
г) всі відповіді вірні.

21. Який з вказаних індикаторів відноситься до показників фінансової стійкості підприємства?

а) коефіцієнт концентрації власного капіталу (автономії);
б) коефіцієнт абсолютної платоспроможності;
в) коефіцієнт оборотності мобільних засобів;
г) рентабельність реалізованої продукції.

22. Який з вказаних індикаторів відноситься до показників ділової активності?

а) коефіцієнт фінансового ризику (плече фінансового важеля);
б) коефіцієнт оборотності готової продукції;
в) коефіцієнт маневрування власного капіталу;
г) коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів.

23. Коефіцієнт втрати робочого часу, підвищення рівня кваліфікації працівників, експертні оцінки ефективності використання характеризують:

а) ефективність використання трудового потенціалу;
б) раціональність структури персоналу;
в) рівень забезпеченості підприємства персоналом;
г) рух персоналу.

24. Який з наведених показників фінансової безпеки пов'язаний з рівнем залежності від кредиторів та інвесторів та характеризує забезпеченість потреб бізнесу фінансовими ресурсами для ефективної діяльності?

а) фінансова стійкість;
б) ділова активність;
в) платоспроможність;
г) ліквідність.

25. Який мінімальний пороговий інтервал для коефіцієнта абсолютної платоспроможності?

а) 0,7-0,8;
б) 0,1-0,2;
в) не менше за 0,6;
г) 0,4-0,6.

27. Оберіть формулу за якою розраховується коефіцієнт фінансового ризику (плече фінансового важеля):

а) $K_z = \frac{ZK}{AK}$;
б) $K_a = \frac{VK}{AK}$.;
в) $K_m = \frac{OK}{VK}$.;
г) $K_{fr} = \frac{ZK}{VK}$.

28. Для визначення рівня фінансової безпеки суб'єкта підприємництва не доцільно виділяти такі рівні ризиків фінансово-господарської діяльності:

а) неризикова зона;
б) зона критичного ризику ризику;
в) зона мінімального ризику;
г). зона катастрофічного ризику.

29. Яке з наведених тверджень характеризує моніторинг фінансового складника безпеки?

а) зіставлення показників звітності підприємства за декілька послідовних часових періодів;

б) оцінювання рівня загроз фінансовій безпеці у динаміці;

в) дослідження економічних засобів у сфері фінансової безпеки;

г) правильні відповіді а) та б).

30. Механізм забезпечення фінансової безпеки бізнесу не включає:

а) обрання найбільш ефективних шляхів досягнення фінансових інтересів, адекватного коригування форм захисту залежно від зміни зовнішнього середовища;

б) об'єктивний моніторинг фінансового стану з метою виявлення і прогнозування загроз фінансовим інтересам;

в) розробку системи гранично допустимих значень фінансово-економічних показників (індикаторів);

г) заходи щодо виявлення і попередження загроз фінансовій безпеці.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1

За даними таблиці 5.3 з використанням ресурсно-функціонального підходу оцініть рівень фінансової безпеки суб'єкта бізнесу та зробіть висновки щодо напрямів та засобів його підвищення. Значення вагових коефіцієнтів встановіть самостійно.

Таблиця 5.3

Вихідні дані для оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єкта бізнесу

Показники	Ваговий коефіцієнт індикатора	Критична межа індикатора (встановлена відділом безпеки)	Значення показника
1	2	3	4
Чистий прибуток, тис. грн		0	43,0
Темп зростання доходу, %		100,0	
Коефіцієнт загальної ліквідності		2,0	
Коефіцієнт проміжної ліквідності		1,5	
Коефіцієнт абсолютної ліквідності		1,0	
Коефіцієнт фінансової стійкості		0,5	
Коефіцієнт інвестування		0,5	
Рентабельність доходу, %		5,0	
Рентабельність підприємства, %		10,0	
Рентабельність власного капіталу, %		15,0	
Коефіцієнт оборотності оборотних активів		1,0	
Коефіцієнт забезпеченості інвестиціями		1,0	1,1
Дохід в поточному році, тис. грн	х	х	1050,0
Дохід в минулому році, тис. грн	х	х	950,0
Сума оборотних активів, тис. грн	х	х	420,0

Продовження табл. 5.3

1	2	3	4
Сума короткострокових зобов'язань, тис. грн	х	х	315,0
Сума грошових коштів та фінансових інвестицій, тис. грн	х	х	110,0
Сума виробничих запасів, тис. грн	х	х	75,0
Сума активів, тис. грн	х	х	950,0
Сума власного капіталу, тис. грн	х	х	550,0
Сума необоротних активів, тис. грн	х	х	390,0

Зробити висновки.

Завдання 2

Визначити запас фінансової безпеки бізнесу, якщо очікується реалізація 110 од. продукції при ціні 320 грн, змінних витратах – 250 грн/од., загальних постійних витрат – 7500 тис. грн.

Зробити висновки.

Завдання 3

Оцініть рівень фінансової безпеки суб'єкта господарювання за критерієм його фінансово-економічної дієвості, скориставшись моделлю Альтмана, якщо:

- сума оборотних активів становить 500 тис. грн;
- загальна сума активів – 1,2 млн грн;
- сума нерозподіленого прибутку – 450 тис. грн;
- експертна оцінка ринкової вартості бізнесу – 2,0 млн грн;
- сума заборгованостей – 700 тис. грн;
- дохід – 1,5 млн грн;
- операційний прибуток – 100 тис. грн

Зробити висновки.

Завдання 4

Оцініть рівень фінансово-економічної безпеки суб'єкта бізнесу за методом визначення його ринкової вартості та вихідними даними, наведеними у таблиці 5.4.

Таблиця 5.4

Вихідна інформація для оцінки рівня безпеки суб'єкта бізнесу

Показники	Значення показників	
	у поточному році	в попередньому році
Експертна оцінка ринкової вартості бізнесу, тис. грн	100000,0	95000,0
Сума чистих активів, тис. грн	25000,	26000,0
Експертна оцінка рівня економічного ризику, %	22,0	20,0
Коефіцієнт загальної ліквідності	1,5	1,6
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,55	0,6
Сума капіталізованого прибутку, тис. грн	10000,0	8000,0

Зробити висновки.

Завдання 5

За структурою балансу, наведеного у таблиці 5.5, оцініть стан фінансово-економічної безпеки в поточному та попередньому роках і зробіть висновок, чи підвищився рівень безпеки підприємства у поточному році порівняно з минулим?

Таблиця 5.5

Вихідна інформація для оцінки рівня безпеки підприємства

АКТИВИ	Сума, тис. грн		ПАСИВ	Сума, тис. грн	
	попередній рік	поточний рік		попередній рік	поточний рік
Необоротні активи	2000	2270	Власний капітал, у т. ч.:	1390	1450
Оборотні активи, у т. ч.:	860	590	- нерозподілений прибуток	60	120
- виробничі запаси	300	150	Довгострокові зобов'язання і забезпечення	700	700
- грошові кошти	40	50	Поточні зобов'язання і забезпечення	650	600
- поточні фінансові інвестиції	100	100	Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	140	150
- готова продукція	240	150			
- дебіторська заборгованість	180	140	Чиста вартість активів недержавного пенсійного фонду	100	100
Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	120	140			
Баланс	2980	3000	Баланс	2980	3000

Які функціональні складники безпеки потребують першочергового забезпечення та які заходи Ви рекомендуєте реалізувати підприємству?

Зробити висновки.

Завдання 7

З використанням прикладного програмного забезпечення Microsoft Excel на основі інформації, поданої в таблиці 5.7, оцінити рівень фінансової безпеки підприємств. Критичні значення та вагові коефіцієнти індикаторів фінансової безпеки встановити самостійно.

Таблиця 5.7

Вихідні дані для оцінки рівня фінансової безпеки підприємств

Номери підприємств	Показники									
	Коефіцієнт автономії	Коефіцієнт фінансової стійкості	Коефіцієнт маневреності	Коефіцієнт загальної ліквідності	Коефіцієнт швидкої ліквідності	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Коефіцієнт відношення дебіторської та кредиторської заборгованості	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Рентабельність активів, %
1	0,88	7,62	0,04	1,31	0,87	0,00	0,29	65,20	23,52	1,92
2	0,55	1,22	0,48	1,68	0,54	0,19	0,48	37,74	22,52	6,93
3	0,69	2,26	0,47	2,29	1,88	0,01	9,61	2,27	27,23	0,04
4	0,09	0,10	-1,35	0,87	0,10	0,28	1,33	6,57	10,93	0,16
5	0,97	29,30	0,04	2,05	0,18	0,30	0,08	461,96	44,04	1,01
6	0,82	4,42	0,03	1,14	0,13	0,08	0,06	213,26	17,23	1,14
7	0,43	0,76	0,58	1,44	0,33	0,03	0,24	58,39	16,53	33,17
8	-0,07	-0,06	-0,26	1,02	0,24	0,17	0,07	56,11	10,76	0,80
9	0,57	1,87	0,20	1,37	0,39	0,36	0,02	776,73	23,61	13,85
10	0,92	11,42	0,03	1,41	0,10	0,36	0,26	72,77	23,27	0,45
11	0,15	0,17	-1,96	0,66	0,54	0,02	0,77	10,41	10,04	8,49
12	0,82	4,59	0,25	2,17	0,58	0,50	4,91	20,13	82,5	71,75
13	0,04	0,04	-9,60	0,60	0,31	0,007	3,18	14,65	55,41	-2,70
14	0,00	0,00	-12,51	0,96	0,95	0,01	0,71	3,35	2,85	-0,99
15	0,34	0,60	0,63	1,38	0,61	0,35	1,15	5,29	7,27	22,29

Завдання 6

У таблиці 5.6 подано інформацію про фінансові результати підприємства.

Таблиця 5.6

Інформація для оцінювання стану фінансової безпеки підприємства

(млн грн)

Показники	Значення показників
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	244,0
Непрямі податки	12,2
Чистий дохід	231,8
Матеріальні витрати (100 % змінні витрати)	164,7
Оплата праці (70 % – постійні витрати; 30 % – змінні витрати)	30,0
Відрахування на соціальні заходи (70 % – постійні витрати; 30 % – змінні витрати)	9,6
Амортизація (100 % – постійні витрати)	4,0
Інші операційні витрати (100 % – постійні витрати)	8,0
Прибуток	15,5
Податок на прибуток	3,3
Чистий прибуток	12,2

Оцінити стан фінансової безпеки підприємства за самостійно сформованими індикаторами та їх критичними обмеженнями. Врахувати

такі індикатори, як дохід у точці беззбитковості, рентабельність доходу, продуктивність праці, фондовіддача, коефіцієнт оборотності оборотних активів.

Врахувати, що ціна одиниці продукції становить 40 грн, чисельність промислово-виробничого персоналу – 80 ос., середньорічна вартість основних фондів – 72 млн грн, середньорічний залишок оборотних активів – 32 млн грн.

Зробити висновки.

Завдання 8

З використанням прикладного програмного забезпечення Microsoft Excel на основі інформації, поданої в таблиці 5.8, оцінити рівень фінансової безпеки підприємств та її динаміку. Коефіцієнти вагомості індикаторів фінансової безпеки встановити самостійно.

Таблиця 5.8

Значення індикаторів фінансової безпеки підприємств у 2014–2019 рр.

Індикатори	Номери підприємств	Критичні значення	Значення за роками					
			2014	2015	2016	2017	2018	2019
Фінансовий результат (сальдо) підприємств від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	1	0,01	3,7	2,7	7,6	6,0	8,0	18,0
	2		28,3	34,7	43,7	20,2	-4,8	25,2
	3		0,9	1,6	1,6	-6,8	-3,4	-3,2
	4		9,6	8,5	11,3	4,5	10,6	9,1
Темпи зростання доходу, %	1	107,0	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4	130,4
	2		109,5	114,1	123,3	123,0	114,3	118,7
	3		125,6	123,5	123,1	135,3	111,3	115,8
	4		105,6	90,0	121,3	84,2	140,6	105,4
Темпи зростання власного капіталу, %	1	5	180,2	5,9 р.	35,5	155,3	2,9 р.	48,0
	2		153,7	100,0	57,9	69,6	128,0	78,1
	3		57,0	60,0	58,4	45,3	161,9	92,4
	4		125,6	123,5	123,1	135,3	111,3	115,8
Коефіцієнт загальної ліквідності	1	2	1,56	1,53	1,61	1,63	1,64	1,84
	2		1,19	1,27	1,22	1,2	1,11	1,08
	3		1,10	1,13	1,15	1,17	1,13	1,08
	4		1,13	1,07	1,04	1,02	1,04	1,02
Коефіцієнт фінансової незалежності	1	0,5	0,60	0,56	0,50	0,48	0,49	0,52
	2		0,49	0,48	0,41	0,40	0,37	0,35
	3		0,28	0,27	0,18	0,18	0,19	0,16
	4		0,64	0,62	0,56	0,58	0,56	0,54

Термінологічний словник

Фінанси бізнесу – це економічні відносини, пов’язані з рухом грошей, формуванням грошових потоків, розподілом та використанням

доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення.

Фінансова безпека суб'єкта підприємництва – динамічна ознака його фінансового стану, яка відображає його стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до сталого й збалансованого розвитку та захисту своїх фінансових інтересів.

Система фінансової безпеки суб'єкта підприємництва – сукупність невід'ємних її елементів та взаємозв'язків між ними, створення якої має на меті постійне гарантування її належного рівня.

Фінансові інтереси суб'єкта підприємництва – це його об'єктивні потреби у сфері фінансової діяльності, задоволення яких забезпечує реалізацію головних цілей його фінансово-економічного розвитку на кожному з етапів життєвого циклу.

Рівень фінансової безпеки характеризує здатність суб'єкта бізнесу протистояти її загрозам або усувати збитки від негативних впливів на різноманітні аспекти безпеки.

Загрози фінансовій безпеці – потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, що порушують стан захищеності підприємства та здатні призвести до припинення його діяльності або до фінансових й інших втрат.

Механізм управління фінансовою безпекою суб'єкта підприємництва – системне поєднання інструментів, методів, важелів та інформаційно-аналітичного забезпечення, створюваних на базі принципів забезпечення фінансової безпеки, що об'єктивно існують як економічні закономірності, а також виробляються суб'єктами управління фінансової безпеки підприємства для досягнення і захисту його фінансових інтересів.

Фінансовий контролінг – це визначення цілей, прогнозування та планування механізмів й інструментів досягнення цілей фінансової стратегії, а також перевірки того, наскільки успішно виконані поставлені цілі (фінансовий контроль та аудит).

Порогові значеннями – граничні величини індикаторів фінансової безпеки суб'єкта бізнесу, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій у фінансовій системі, викликає виникнення та розвиток загроз його фінансовій безпеці.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки – один з видів функціональних стратегій суб'єкта господарювання, що спрямований на захист його фінансових інтересів через формування довгострокових цілей захисту, обрання найбільш ефективних шляхів їх досягнення, адекватного коригування форм захисту залежно від зміни зовнішнього середовища.

Моніторинг фінансового складника безпеки – зіставлення показників звітності за декілька послідовних часових періодів та шляхом оцінювання рівня загроз фінансовій безпеці у динаміці.

Ризик неплатоспроможності – ризик того, що суб'єкт господарювання, який залучив фінансові ресурси, виявиться

неплатоспроможним вчасно погасити зобов'язання, строк сплати яких настав, і, таким чином, може виявитися банкрутом.

Механізм забезпечення фінансової безпеки суб'єкта підприємництва – система організаційних, фінансових та правових засобів впливу, які мають на меті своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці суб'єкта бізнесу.

Література до теми

1. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 2008. – 338 с.
2. Біломістна І.І. Механізм забезпечення фінансової безпеки промислових підприємств / І.І. Біломістна, В.Є. Хоречко // Інноваційна економіка. – 2012. - №32(6). – С. 305-307.
3. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. Вып. 10. – 784 с. – (Серия «Библиотека финансового менеджера»).
4. Горячева К.С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К.С. Горячева // Економіст. – 2007. – № 8. – С. 65-67.
5. Дєєва Н. М. Фінансовий аналіз : навч. посібник / Н. М. Дєєва, О. І. Дедіков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.
6. Кириченко О.А. Управління фінансово-економічною безпекою : навч. посібн. / О.А. Кириченко, С.М. Лаптєв, П.Я. Пригунов, О.І. Захаров та ін. / за ред. В.С. Сідака. – К. : Вид-во "Дорадо-Друк", 2010. – 480 с.
7. Лаврова Ю.В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства / Ю.В. Лаврова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 29. – С. 127-130.
8. Матвійчук Л.О. Методика визначення рівня фінансової безпеки машинобудівних підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2011. - № 5(119). – С. 109-114.
9. Матвійчук Л.О. Методика визначення рівня фінансової безпеки машинобудівних підприємств / Л.О. Матвійчук // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №5(119). – С. 109-114.
10. Медведєва І. Б. Діагностування як складова процесу управління фінансовою безпекою підприємства / І. Б. Медведєва, М.Ю. Погосова // Економіка розвитку. – 2008. – № 1(45). – С. 75 – 78.
11. Мельник С.І. Основні підходи до визначення поняття фінансової безпеки підприємства / С.І. Мельник // Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держа- ви : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (31 травня 2013 р.). – Львів : Вид-во ЛДУВС, 2013. – 360 с.
12. Михаліцька Н.Я. Теоретичні засади фінансової безпеки підприємства / Н.Я. Михаліцька // Науковий вісник Львівського ДУВС : зб. наук. праць. – Сер.: Економічна. – Львів : Вид-во ЛДУВС. – 2013. – Вип. 1. – С. 268-275.
13. Мойсеєнко І.П. Управління фінансовою безпекою підприємства / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко: навч. посібник. – Львів, 2011. – 380 с.

14. Фінанси підприємств: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Ярошевич Н.Б. - К., 2012. — 341 с.

15. Фінансова безпека банківської діяльності [Текст] : навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Безпека банків» / [уклад. О. Л. Пластун, С. М. Побережний, Т. М. Болгар]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 180 с.

16. Фінансова безпека держави : навчальний посібник / В’ячеслав Ксенофонтович Васенко. – Суми : Вид-во «Ярославна», 2013. – 234 с.

17. Фінансова безпека підприємств і банківських установ [Текст] : монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова, [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 295 с.

18. Фінансова безпека суб’єктів господарювання : підруч. / О. Б. Жихор, О. М. Тридід, К. В. Орєхова та ін. – К. : УБС НБУ, 2013. – 350 с.

19. Шелест В.В. Методичний підхід до оцінки і забезпечення належного рівня фінансової безпеки довірчих товариств / В.В.Шелест // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - № 12(102). – С.134-140.

20. Школьник, І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку [Текст] : монографія / І. О. Школьник. – Суми : Мрія : УАБС НБУ, 2008. – 348 с.

21. Юсвалієва А.В. Семантичний підхід до планування фінансової безпеки суб’єкта господарювання / А.В. Юсвалієва // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №8(122). – С. 74-79.

Найкращий спосіб оцінити ваш інвестиційний успіх полягає не у тому, чи ви заробляєте більше за інших, а в тому, чи сформували ви фінансовий план та поведінкову дисципліну, яка, ймовірно, і приведе вас туди, куди ви хочете піти.
Бенджамін Грем

ТЕМА 6.
ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

6.1. Сутнісна характеристика поняття «інвестиційна безпека» на мікрорівні

Безпеці як системі притаманні організаційно-структурні та вертикально-горизонтальні взаємозв'язки між її складовими, цілеспрямовані узгоджені дії яких забезпечують формування такого рівня безпеки об'єкта, що є достатнім для його самовідтворення та розвитку.

Центральне місце у сфері гарантування безпечних умов існування держави, суспільства та людини посідає економічна безпека як складова, підсистема національної безпеки.

Економічна безпека держави є інтегральною характеристикою стану економічної системи загалом, оскільки система включає ряд підсистем – найважливіших, взаємопов'язаних структурних складових безпеки, що відображають функціонування окремих сфер економіки: макроекономічну; інвестиційно-інноваційну; виробничу; фінансову; соціальну; зовнішньоекономічну; енергетичну; продовольчу; демографічну.

Основним критерієм економічної безпеки є підтримка в адекватному стані умов життєдіяльності, забезпечення економічного зростання та зростання добробуту населення. Матеріальною основою та основним рушієм цього є інвестиції та відповідно оптимальний рівень інвестиційної безпеки.

Поняття «інвестиційна безпека» піддається неоднозначному тлумачення через гетерогенність підходів щодо її ролі і місця. Слід розрізняти інституціонально-правовий та науковий підходи визначення сутності інвестиційної безпеки. Інституціонально-правовий підхід передбачає виявлення напрямів тлумачення інвестиційної безпеки у нормативно-правових актах України, а науковий підхід окреслює основні напрями її тлумачення, що містяться в науковій літературі.

Інституціонально-правовий тип характеризується тим, що серед різноманіття нормативно-правових актів, які регламентують забезпечення загалом національної безпеки та економічної як її складової, термін інвестиційна безпека формально не визначений.

Поняття «інвестиційна безпека» зустрічається лише в наказі Міністерства економіки від 02.03.2007 р. № 60 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки

України» [3] (далі – Методика–2007), тоді як в наказі Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [1] (далі – Методика–2013) вже використовується поняття «інвестиційно-інноваційна безпека».

Актуальність виокремлення інвестиційної безпеки держави серед усієї сукупності складових економічної безпеки держави полягає в тому, що підтримка та забезпечення її на оптимальному рівні є важливою передумовою вирішення в довгостроковій перспективі гострих соціальних проблем в умовах інтенсивного економічного розвитку держави та її регіонів в умовах глобалізації та сталого розвитку, а тому потребує особливої уваги в процесі розробки та запровадження нормативно-правових та інших нормативних документів у процесі державного регулювання.

Між економічною та інвестиційною безпекою існує сильний причинно-наслідковий взаємозв'язок. Стан економічної системи загалом (стан макроекономічної безпеки) створює передумови для прийняття рішень щодо напряму та траєкторії розвитку суб'єктів господарювання в довгостроковому періоді (для довгострокового автономного інвестування), а наявність конструктивних таких рішень є формою вияву відчуття безпеки та оптимістичних очікувань у суб'єктів інвестиційного процесу та основою для розвитку економічного системи та забезпечення не тільки інвестиційної, але й економічної безпеки. Розвиток економічної системи сприяє створенню нових сприятливих умов для виживання, що є найбільш змістовним у розумінні економічної безпеки [4].

Науковий підхід щодо тлумачення інвестиційної безпеки характеризується тим, що у сучасній науковій літературі чіткої єдності щодо розуміння її сутності немає. Дана категорія є багатогранною, визначається багатьма чинниками і має свої особливості відносно різних об'єктів (на макро-, мезо- та мікрорівні). Так, інвестиційну безпеку залежно від ієрархічного рівня розглядають як:

- економічну безпеку інвестиційної сфери (в інвестиційні сфері);
- безпеку інвестиційної системи;
- економічну безпеку інвестиційних процесів;
- інвестиційно-економічну безпеку;
- інвестиційну безпеку розвитку економіки;
- безпеку інвестицій (інвестиційних вкладень).

Щодо місця інвестиційної безпеки, то дискусійним є її приналежність до економічної безпеки або до її складової – фінансової [5, с. 166; 6]. Не применшуючи зв'язок інвестиційної безпеки з фінансовою, слід відзначити, що за своєю сутністю інвестиційний процес як чинник розширеного відтворення більше тяжіє до реального сектору економіки, ніж до фінансового. Інвестування передбачає різні форми вкладення грошових коштів (як у реальний сектор, так і у фінансовий), проте з

огляду на слабку розвиненість фондового ринку, обмежену довіру до нього та можливість його використання широкими верствами, інвестиції здійснюються здебільшого в матеріальні активи, тому інвестиційну безпеку слід розглядати як складову економічної.

Характерними ознаками інвестиційної безпеки як складової ієрархічної багатокомпонентної системи економічної безпеки є те, що вона:

- є нормативним поняттям;
- є складовою економічної безпеки держави та тісно пов'язана з іншими складовими: макроекономічна, фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна тощо.
- може бути диференційована за різними ієрархічними рівнями економіки (макрорівень, мезорівень (регіон, галузь), мікрорівень (суб'єкти господарювання), нанорівень (індивідуальний економічний суб'єкт) та відповідно на рівні держави є інтегральним показником інвестиційних безпек усіх рівнів;
- характеризується необхідною сукупністю умов, що забезпечує стабільний процес розширеного відтворення на усіх ієрархічних рівнях відповідно до потреб сталого розвитку суспільства;
- наділена наступними загальними властивостями [20, с. 14]: системність, стійкість, адаптивність, превентивність, надійність.

Системність полягає в єдиній цілеспрямованості, цілісності та взаємопов'язаності складових елементів безпеки в ході виконання її завдань, що потребує централізованої взаємоузгодженої організаційно-управлінської підтримки процесу її забезпечення.

Стійкість означає наявність захисних інструментів і механізмів безпеки до постійного дестабілізуючого впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища об'єкта з метою забезпечення його стабільного розвитку в просторі та часі, здійснення розширеного відтворення та гарантування стану захищеності.

Адаптивність – це здатність безпеки змінюватися та еволюціонувати відповідно до розвитку параметрів навколишнього середовища, що дає змогу мінімізувати нераціональні витрати на організацію безпеки та ймовірність виникнення конфліктних ситуацій у процесі суспільного обміну.

Превентивність полягає в попереджувальному характері безпеки, який поряд із нейтралізацією загроз передбачає передусім, орієнтацію на запобігання потрапляння об'єкта в зону ризику, а отже, боротьбу з причинами, а не їх наслідками.

Надійність визначає безпеку з позиції спроможності гарантувати ефективний та своєчасний захист в умовах нестабільності середовища розвитку об'єкта, що входить до сфери впливів та інтересів безпеки, з метою організації його безперебійного функціонування.

За ієрархічною ознакою інвестиційну безпеку можна поділити на:

- *інвестиційна безпека на мегарівні* – умови, які забезпечують вільний перелив капіталу між країнами та спрямовування його на забезпечення сталого світового економічного розвитку;

- *інвестиційна безпека держави* – умови, за яких відбувається синергія економічних інтересів суб'єктів інвестиційного процесу через їх узгодженість на всіх ієрархічних рівнях та забезпечення можливості здійснення продуктивної інвестиційної діяльності, яка сприятиме ефективній структурній перебудові національної економіки, забезпечуючи у такий спосіб зміцнення її конкурентоспроможності та посилюючи загалом рівень економічної та національної безпеки (рис. 6.1). Сутність інвестиційної безпеки держави слід розглядати комплексно як зі сторони державницької позиції, інтересів держави, так і зі сторони інтересів безпосередніх суб'єктів інвестиційної діяльності через міжрівневий взаємозв'язок, який виникає між ними. Генерація інвестицій, перетворення інвестиційного потенціалу в інвестиційні ресурси через різноманітні канали здійснити неможливо, якщо інституціональне середовище, в якому це відбувається, є «токсичним», неспроможним ефективно здійснити цю конверсію.

- *інвестиційна безпека на макрорівні* – умови, за яких досягнуто та збережено необхідний рівень залучення інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх та зовнішніх загроз та забезпечено їх ефективне використання, що є необхідним для забезпечення сталого розвитку;

- *інвестиційна безпека на мезорівні* – умови, які забезпечують гармонійний розвиток соціально-економічних відносин регіональної

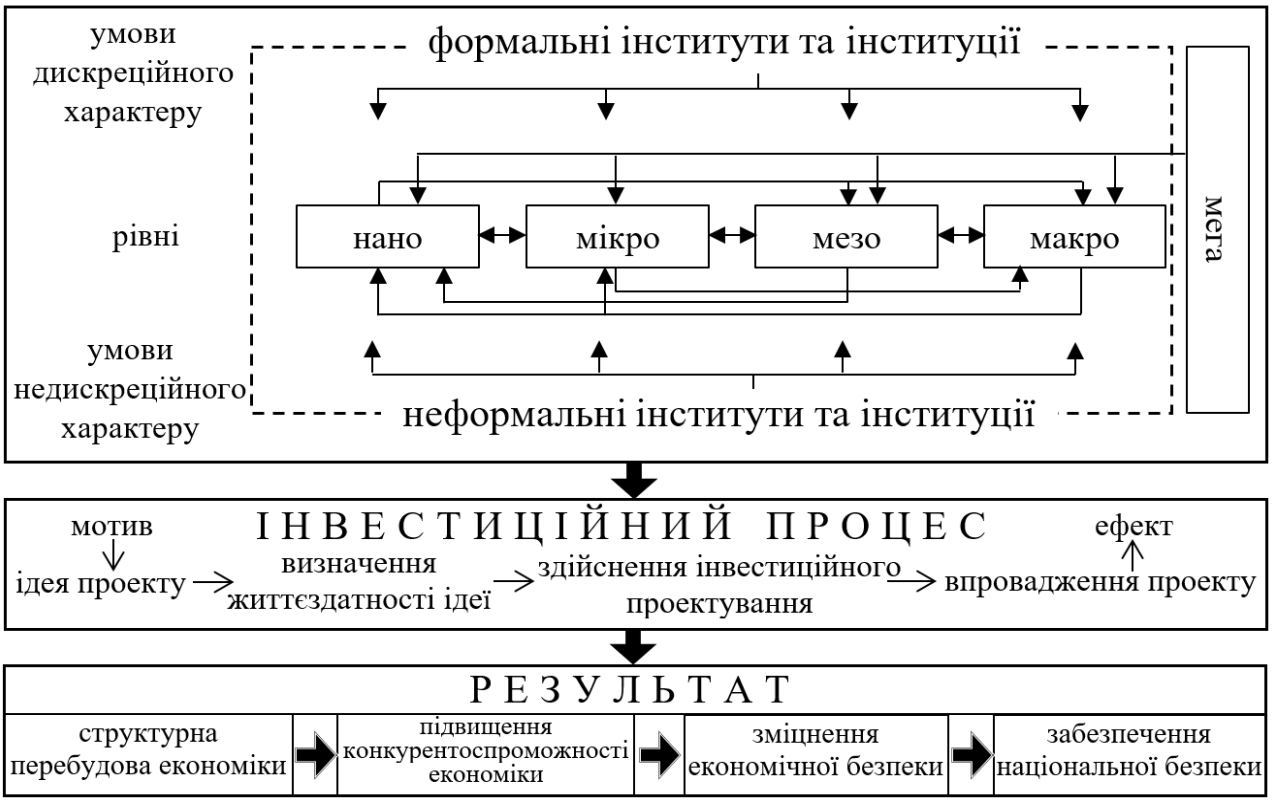

Рис. 6.1. Змістова характеристика інвестиційної безпеки держави

економічної системи внаслідок повноцінного використання інвестиційного потенціалу регіону;

- *інвестиційна безпека на мікрорівні* – умови, які забезпечують можливість здійснювати розширене відтворення шляхом ефективного використанням існуючих власних та залучених інвестиційних ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу безпекових заходів для максимального досягнення поставлених цілей у короткостроковому та довгостроковому періоді в умовах сучасних викликів;

- *інвестиційна безпека на нанорівні* – умови, які забезпечують можливості та компетенції до здійснення інвестиційної діяльності для реалізації природного права на якісний рівень життя.

Аналізування тлумачень поняття інвестиційна безпека з позиції макрорівня дозволило їх згрупувати за ознаками стану, рівня, процесу, як захист інтересів та іманентна особливість та представити у таблиці 6.1.

Таблиця 6.1

Дефініціювання «інвестиційної безпеки»*

Групова ознака	Трактування «інвестиційної безпеки»
стан	**стан економічного середовища** в державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва у країні, сприяє розвиткові високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери для зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки та створенні продукції з високою часткою доданої вартості [1]
рівень	це такий **рівень національних та іноземних інвестицій** (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку під час належного рівня фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів [3]
	це **досягнення рівня інвестицій**, що дає змогу оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами внутрішніх і зовнішніх інвестицій, іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за рубіж, підтримання позитивного національного платіжного балансу [5, с. 366]
	це **здатність підтримувати виробничі нагромадження та вкладення капіталу на рівні**, що забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння економіки [4]
	рівень інвестування економіки, який забезпечував би її розширене відтворення, раціональну структуризацію, технологічне переозброєння [7, с. 14]
	дає змогу оптимально задовольняти поточні потреби економіки в **капітальних вкладеннях за обсягом** і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються [8, с. 79]
	забезпечення такого рівня інвестицій, які (за обсягом і структурою) відповідають поточним потребам економіки [9]

Групова ознака	Трактування «інвестиційної безпеки»
	це збалансований **рівень (обсяг) власних та іноземних інвестицій**, який стане основою для довгострокової позитивної динаміки економіки; зможе забезпечити достатній рівень фінансування науково-технічної бази; дасть змогу створити та розвивати інноваційні процеси та механізми [10]
процес	**це процес** забезпечення такого стану інвестиційної **сфери, за якого економіка здатна** зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку і соціально-економічної стабільності країни, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення [11, с. 169]
	можливість нагромадження ресурсів або капітальних вкладень [12, с. 24]
	рівень можливостей для залучення інвестицій і водночас рівень соціально-економічного розвитку держави під впливом припливу інвестицій [13, с. 22]
	здатність економічної системи акумулювати, залучати та ефективно використовувати інвестиційні ресурси для забезпечення конкурентоспроможності держави [14, с. 254]
	це **здатність економіки** залучати та найбільш ефективно розподіляти й використовувати фінансові ресурси, які формуються в процесі інвестування, для забезпечення стабільного розвитку та структурної перебудови економіки [15]
	здатність до інвестування економіки в достатньому обсязі для відтворення й оновлення основних фондів та продукції, можливості нівелювання ризиків в інвестиційній сфері держави [16]
	здатність економіки залучати та найбільш ефективно розподіляти й використовувати фінансові ресурси, що формуються в процесі інвестування для забезпечення стабільного розвитку та за необхідності структурної перебудови економічної системи залежно від умов сучасності [17]
	підсистема економічної безпеки, що створює передумови для найкращого використання соціально-економічних відносин у розвитку і науково-технічному відновленні продуктивних сил суспільства через активну інвестиційну діяльність [18]
захист інтересів	**захищеність інтересів у сфері інвестування** (зростання виробництва, підвищення його технічного та технологічного рівня, недопущення морального і фізичного зносу основних засобів), яка забезпечується створенням належних умов для формування інвестиційних ресурсів та їх ефективним використанням [19]
Іманентність	**об'єктивно існуючі особливості об'єкта**, які допоможуть йому конкурувати з іншими аналогічними об'єктами на підставі наявності економічних, соціальних та інших об'єктивних умов, які важливі для інвестиційної діяльності даного об'єкта [13, с. 22]
-	це одночасно і стан, і процес, і результат [4]

* - згруповано авторами

Окрім інвестиційної безпеки на мікрорівні як агрегованої інтегральної оцінки умов розширеного відтворення варто виокремити інвестиційну безпеку суб'єктів господарювання (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Дефініціювання поняття «інвестиційна безпека суб'єктів підприємництва/на мікрорівні»*

Ознака	Трактування
Ефективність	- ефективність інвестицій; [10, с. 136]
Стан	- стан ефективного використання його ресурсів та ринкових можливостей для запобігання загроз зовнішнього та внутрішнього середовища, які виникають у процесі інвестиційної діяльності підприємства, що сприяє його стійкому розвитку; [21]
	- стан захищеності інвестицій від внутрішніх і зовнішніх загроз, який запобігає їх утратам та зменшенню реальних грошових потоків в обсягах і строках в умовах допустимого рівня ризикованості; [27, с. 8]
	- це такий стан підприємства як суб'єкта інвестиційної діяльності, за якого довгострокові економічні інтереси підприємства є узгодженими із впливом суб'єктів зовнішнього середовища; [25; 26]
Процес	- процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економічна стратегія розвитку підприємства здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку та економічної стабільності, і як результат, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення; [22] - міра узгодження довгострокових економічних інтересів підприємства як суб'єкта інвестиційної діяльності з суб'єктами (впливом) зовнішнього середовища, за якої в умовах загроз підприємство в довгостроковому періоді не переходить у кризовий стан, який загрожує збитками великого масштабу, втратою конкурентоспроможності, порушенням нормального режиму господарської діяльності
Комбінованість	- це і стан, і процес: з одного боку, вона характеризує досягнутий рівень використання інвестиційних ресурсів в економічній політиці суб'єкта господарювання, а з іншого – визначає процес та напрями ефективного їх використання; [23]
Механізм	- механізм, який, з одного боку, постійно залучає гроші, а з іншого – забезпечує постійний відбір, підготовку і реалізацію нових інвестиційних проектів і мінімізацію ризиків від їх реалізації; [24]
Моносуб'єктність	- коли інвестиційна діяльність представлена одним інвестиційним проектом інвестиційна безпека проекту та інвестиційної діяльності збігаються. [24]

* - згруповано авторами

Оскільки інвестиційна діяльність суб'єктів господарювання є фактором їх цільової функції (максимізації прибутку), а її досягнення є неперервним процесом в специфічній сукупності умов діяльності, то й інвестиційна безпека, як на мікрорівні (суб'єкта господарювання), так і на

макрорівні (державному) також повинна мати ознаки специфічної сукупності умов діяльності [28, с. 22]. Цілі, які ставить перед собою держава як базовий інститут управління, неможливо досягнути, якщо в основних виконавців будуть відсутні можливості одночасно реалізовувати індивідуальні інтереси.

6.2. Об'єктно-суб'єктна характеристика інвестиційної безпеки

Важливим моментом для усвідомлення цілісної конструкції інвестиційної безпеки є визначення їх об'єкта і суб'єкта, які є обов'язковими елементами відносин у сфері забезпечення безпеки, розглядаються в єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності.

Об'єктом інвестиційної безпеки є загалом інвестиційна система, яка виступає як організація інвестиційного процесу, який реалізується через інвестиційну діяльність господарюючих суб'єктів та відносини, що виникають між ними в процесі її здійснення для задоволення їх інтересів: від виникнення ідеї застосування інвестицій, її реалізації як інвестиційного проекту та до отримання ефекту від реалізованого інвестиційного проекту.

Основними властивостями інвестиційної системи є її функціональність, відкритість та складність. В рамках економічної структури інвестиційна система є функціональною системою, чинником прискорення чи сповільнення процесів економічного розвитку. Також вона є відкритою та такою, що не має окреслених меж. Інвестиційними суб'єктами можуть бути безпосередньо економічні суб'єкти, індивідуальні інвестори або інституційні інвестори. В межах інвестиційної системи наявні підсистеми конверсії інвестиційного потенціалу у інвестиційні ресурси: 1) самофінансування, 2) зовнішнє фінансування через системи фінансового та фондового ринків, 3) державне фінансування, 4) спільне фінансування (інноваційні форми).

Сутність інвестиційної системи розкривається через її складові: об'єкти, суб'єкти, інфраструктура та механізми регулювання.

Об'єктом інвестиційної системи є загалом інвестування як процес. Історично поняття «інвестиції» пройшло мультиетапність розвитку і трансформацій. Першими спробами осмислення природи інвестицій як елемента економічного життя суспільства можна вважати роботи давньогрецьких філософів Платона, Ксенофонта та Аристотеля. Незважаючи на уривчастий і несистемний характер досліджень вони намагалися визначити основні аспекти й сутнісні характеристики природи економічних процесів із філософського погляду. Проте щоразу ступінь розвитку суспільства та реалії господарювання залишали свій відбиток на трактуваннях інвестицій.

Незважаючи на те, що класики економічної теорії багато уваги зосереджували на капіталі та його нагромадженні, розгляд інвестицій як окремої економічної категорії у їх роботах [29] не проводився. У

докласичний період (до XVII ст.) інвестиції взагалі ототожнювали з тілом кредиту. Справжнім проривом в економічній теорії стали наукові вчення К. Маркса та Дж. М. Кейнса. У своїй праці «Капітал» Маркс дає визначення капіталізації частини доданої вартості, тобто перетворення її на капітал, як процесу капіталістичного нагромадження, який здійснюється під впливом конкурентної боротьби для збільшення обсягів виробництва і прибутку. Це визначення, по суті, є близьким до поняття інвестицій (реінвестицій). А Дж. М. Кейнс у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» розглядав інвестиції з двох сторін: як приріст вартості майна і як величину акумульованого доходу [30, с. 54]. Крім того, Дж. Кейнс визначає «інвестиції» як поточний приріст капітального майна внаслідок здійснення виробничої діяльності в певний період, а також як частину доходу за певний період, який не був використаний на споживання, тобто заощадження. Розроблена Дж. М. Кейнсом теорія зайнятості, відсотка і грошей була основою для проведення кількісного аналізу економічної та інвестиційної діяльності, а також заощаджень.

Досліджуючи загальний рух капіталу, слід звернути увагу на місце, яке займають в ньому інвестиції в сучасному трактуванні. Так, у словнику Макміллана визначення інвестицій подано як:

- гроші, спрямовані на отримання додаткових грошей;
- гроші, призначені для купівлі власності або акцій компанії;
- процес витрачання грошей задля вдосконалення чогось чи зростання його (чогось) ефективності;
- щось, на що ви хочете витратити гроші зараз, тому що це дасть вам вигоду в майбутньому;
- кількість часу, енергії або емоцій, які необхідні задля здійснення чогось успішно.

Щодо нормативно-правового типу понять, то до нього належать поняття зазначені у вітчизняному законодавстві. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність», розрізняють інвестиції загалом та капітальні вкладення зокрема як одна із найбільш вагомих її форм. Інвестиції розглядають як «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладають в об’єкти підприємницької та інших видів діяльності, унаслідок якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний або екологічний ефект» [31].

На мікрорівні національної економіки, який представлений суб’єктами підприємництва, під інвестиціями слід розуміти будь-які вкладення господарюючих суб’єктів, які спрямовані на придбання активів, які потенційно здатні приносити позитивний економічний ефект. На цьому рівні «інвестиції» та «власність» розглядаються як слова-синоніми, оскільки інвестиції – це те, що є об’єктом права власності з правовими наслідками.

Відносини організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які задають логіку діяльності економічних агентів у межах

інституційного середовища у процесах формування та використання інвестиційних ресурсів, що утворюють зміст інвестиційної системи, реалізують у ході інвестиційного процесу (рис. 6.2).

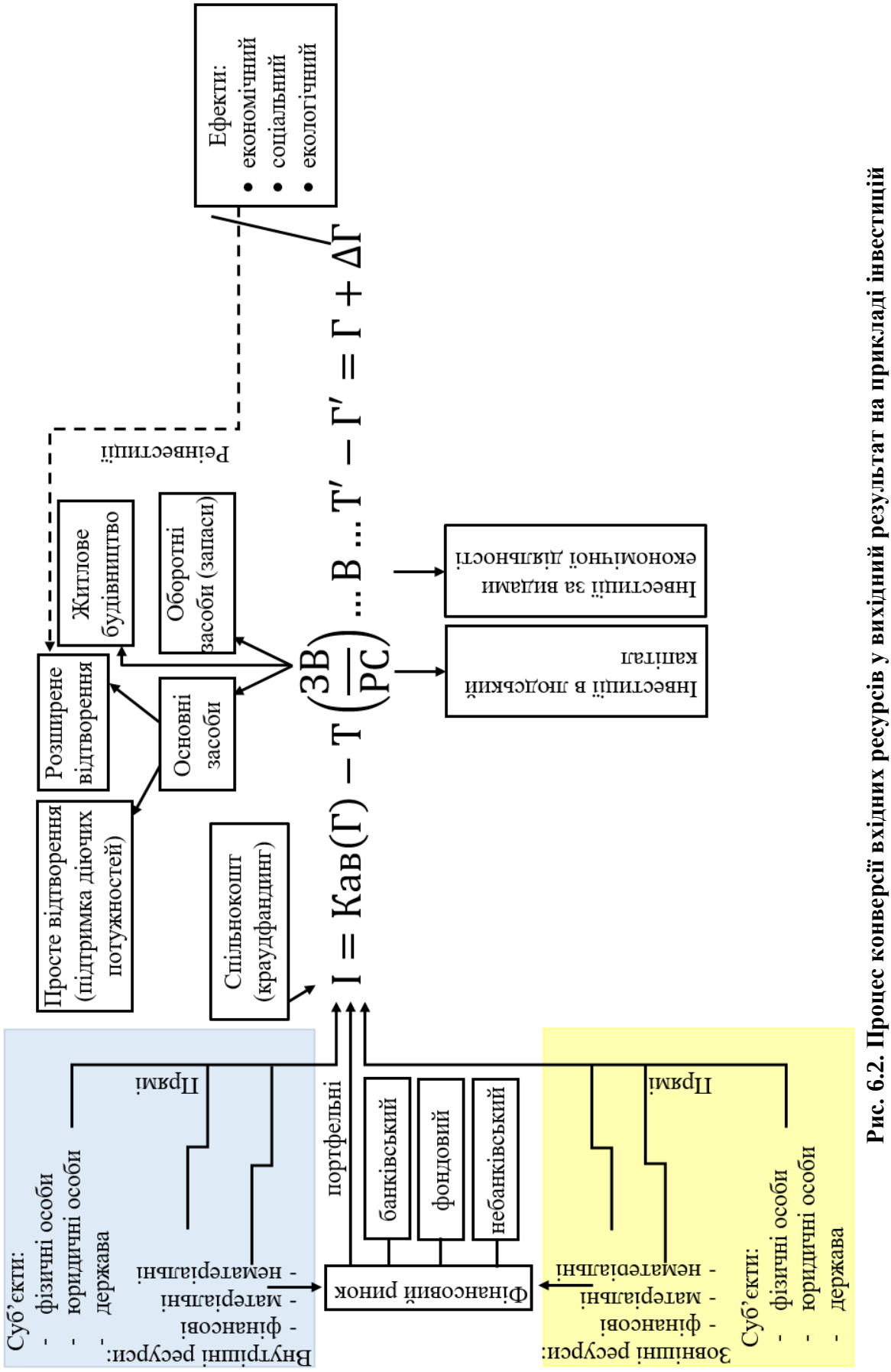

Рис. 6.2. Процес конверсії вхідних ресурсів у вихідний результат на прикладі інвестицій

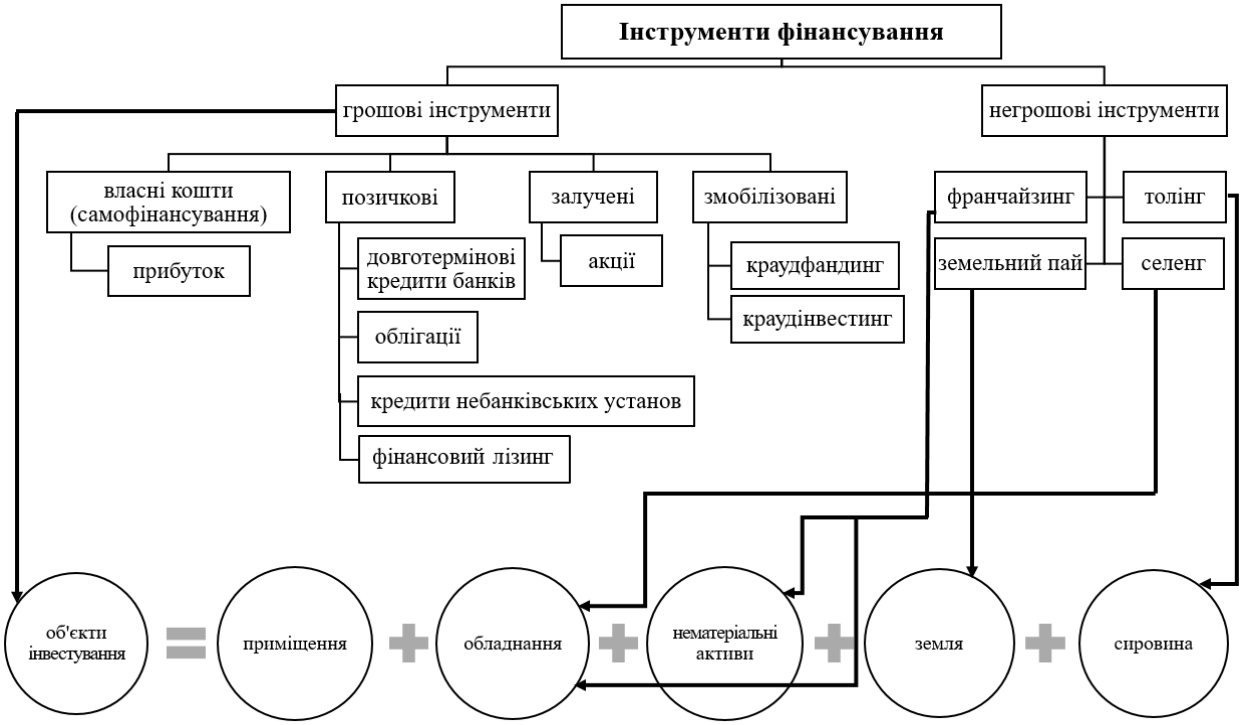

Рис. 6.3. Зв’язок між інструментами фінансування та об’єктами інвестування (нефінансові активи)

Щодо інвестиційної діяльності, то вона є одним із видів діяльності господарюючих суб’єктів, що є найважливішою формою реалізації економічних інтересів для підвищення конкурентоспроможності, стабільності та стійкості функціонування в умовах економічного середовища, що динамічно розвивається. Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» [31], інвестиційна діяльність – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій, тобто є процесом акумуляції інвестиційних ресурсів та реалізації їх в інвестиційних проектах та проведенні операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей. Фінансовою основою інвестиційної діяльності є наявність інвестиційних ресурсів, доступність джерел та дієвість інструментів фінансування (рис. 6.3).

Інвестиційні ресурси є похідною від інвестиційного потенціалу – потенційно можливої величини ресурсів всіх суб’єктів економіки, які гіпотетично можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності: заощадження домашніх господарств, нерозподілений прибуток підприємств, кошти державного бюджету, які залишаються після здійснення видатків на державне споживання, заощадження іноземного походження.

Вибір правильних форм, методів та механізмів державного регулювання господарської діяльності економічних суб’єктів, дієве функціонування фінансового та фондового ринків (так званих установ інвестиційної інфраструктури) забезпечить високі темпи та ефективність

перетворення інвестиційного потенціалу у інвестиційний ресурс. Недостатнє врахування впливу цих чинників може суттєво сповільнити розвиток галузі та й економіки загалом.

Суб'єктами інвестиційного процесу згідно з вітчизняним законодавством можуть бути фізичні і юридичні особи як резиденти, так і нерезиденти, а також держави. За роллю інвестори можуть бути вкладниками, кредиторами, покупцями. Особливість інвестиційних відносин полягає в тому, що суб'єкти інвестування можуть виступати як тими, хто пропонує специфічний товар (інвестиції), так і тими, хто потребує його. Тому слід розрізняти індивідуального та інституціонального інвестора.

Якщо індивідуальним інвестором можуть бути різні суб'єкти (як ті, хто має в наявності інвестиційні ресурси, так і реципієнти інвестицій, тобто ті, хто потребує інвестиційних ресурсів) то інституціональний інвестор – це суб'єкт, який виконує функції посередника та уособлює в собі дві сторони ринку: і попит, і пропонування специфічного товару.

Серед інституційних інвесторів виокремлюють такі групи [32]:

1. Інституційні інвестори першого типу, які здійснюють переважно прямі інвестиції, що спрямовані в обмежене коло підприємств – холдинги, фінансові групи та компанії.

2. Інституційні інвестори другого типу, які здійснюють повсюдні інвестиції, не дотримуючись якогось певного, заздалегідь обраного набору об'єктів інвестування (інвестиційні компанії, страхові та пенсійні фонди тощо). Свій капітал вони формують завдяки внескам кінцевих інвесторів (насамперед, дрібних і середніх), вкладаючи його в різноманітні цінні папери, щоб забезпечити певний рівень доходу на капітал.

3. Інституційні інвестори третього типу, які здійснюють повсюдні інвестиції, але не мають стабільного портфеля цінних паперів, називаються інвестиційними дилерами. Ці суб'єкти прагнуть отримати прибуток через спекулятивну гру на біржі. До них належать торгові компанії, інвестиційні банки, інвестиційні пули тощо. За своїми функціями вони значно ближчі до посередників на ринку цінних паперів, ніж до суб'єктів ринку інвестицій.

Для одних із них (наприклад, для інститутів спільного інвестування) акумуляція грошових коштів населення і підприємств із наступним інвестуванням в об'єкти підприємницької діяльності є головним функціональним призначенням, тоді, як для інших (наприклад, для страхових компаній) цей вид діяльності служить суміжним, похідним функціональним навантаженням порівняно з основним. Незважаючи на це, основною рисою перелічених вище трьох груп інвестиційних посередників є акумулювання ними тимчасово вільних коштів населення, підприємств із наступним інвестуванням їх у підприємницьку діяльність.

Комплексний підхід до дослідження інвестування передбачає й класифікацію інвесторів за формами і методами діяльності, оскільки різні групи інвесторів мають дещо відмінні цілі й різні можливості, адже вони можуть здійснювати інвестиції в різних обсягах і в різні види діяльності.

Самі суб'єкти інвестування зі своїми мотивами можуть бути джерелом суб'єктивних та об'єктивних ризиків та загроз інвестиційній безпеці як на мікрорівні, так і держави в цілому. Сьогодні є чимало мотивів для інвестування і кожен інвестор керується власними, найвигіднішими для нього у конкретній ситуації (табл. 6.3). Неабияке значення для забезпечення високого рівня інвестиційної безпеки має добросовісна поведінка суб'єктів інвестиційного процесу. Наявність різноманітних інвестиційних інтересів становить причину неминучого виникнення системи суперечностей у цій сфері. Аналіз чинників, що впливають на мотивацію інвесторів, та систематизація самих мотивів можуть допомогти в процесі формулювання стратегій залучення інвестицій, які необхідні для розвитку економіки.

Таблиця 6.3

Мотиви здійснення інвестиційної діяльності резидентами та нерезидентами на мікрорівні

<table>
<tr><td rowspan="2">Рівень</td><td colspan="2">Для чого?
(з якою метою)</td><td colspan="2">Чому? (яка причина)</td></tr>
<tr><td>резидент</td><td>нерезидент</td><td>резидент</td><td>нерезидент</td></tr>
<tr><td rowspan="13">Інвестор – суб'єкт підприємницької діяльності</td><td colspan="2" rowspan="2">Отримання економічного та неекономічного ефектів</td><td colspan="2">Надлишкові фактори виробництва</td></tr>
<tr><td colspan="2">Наявність життєздатної, обґрунтованої, привабливої та реалістичної інвестиційної ідеї</td></tr>
<tr><td rowspan="12"></td><td>Контроль над прибутками</td><td colspan="2">Наявність об'єктів загальної та інших видів інфраструктури</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Контроль над якістю</td><td colspan="2">Перспективи росту економіки</td></tr>
<tr><td colspan="2">Потреба в нових ринках збуту (розширення наявного)</td></tr>
<tr><td rowspan="11">Контроль над збутом</td><td rowspan="7"></td><td>Зростання конкуренції на вітчизняному ринку, тоді як на ринку країни-реципієнта є можливість отримання монопольних переваг (низька концентрація іноземних інвесторів)</td></tr>
<tr><td>Краще інституціональне середовище в сфері захисту прав власності</td></tr>
<tr><td>Економія на логістиці</td></tr>
<tr><td>Низька вартість ресурсів</td></tr>
<tr><td>Подолання торгівельних бар'єрів</td></tr>
<tr><td>Ліберальні екологічні норми</td></tr>
<tr><td colspan="2">Податкові преференції (оптимізація податкових зобов'язань)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Легалізація раніше вивезеного капіталу (псевдоіноземні інвестиції)</td></tr>
<tr><td></td><td>Можливість приховати незаконно отриманні кошти</td></tr>
<tr><td colspan="2">Політичні мотиви</td></tr>
</table>

Джерело: згруповано авторами на підставі [33; 34]

Інвестиційна діяльність є ніщо інше як підприємницька, де цільовою функцією інвестора (суб'єкта підприємницької діяльності) є максимізація економічного прибутку, величина якого прямо залежить від рівня ризиковості підприємницької діяльності.

Суб'єктами інвестиційної безпеки держави є: держава як інститут управління (органи державного управління та місцевого самоврядування), суб'єкти інвестиційної інфраструктури, власне інвестиційні суб'єкти, міжнародні організації (рис. 6.4).

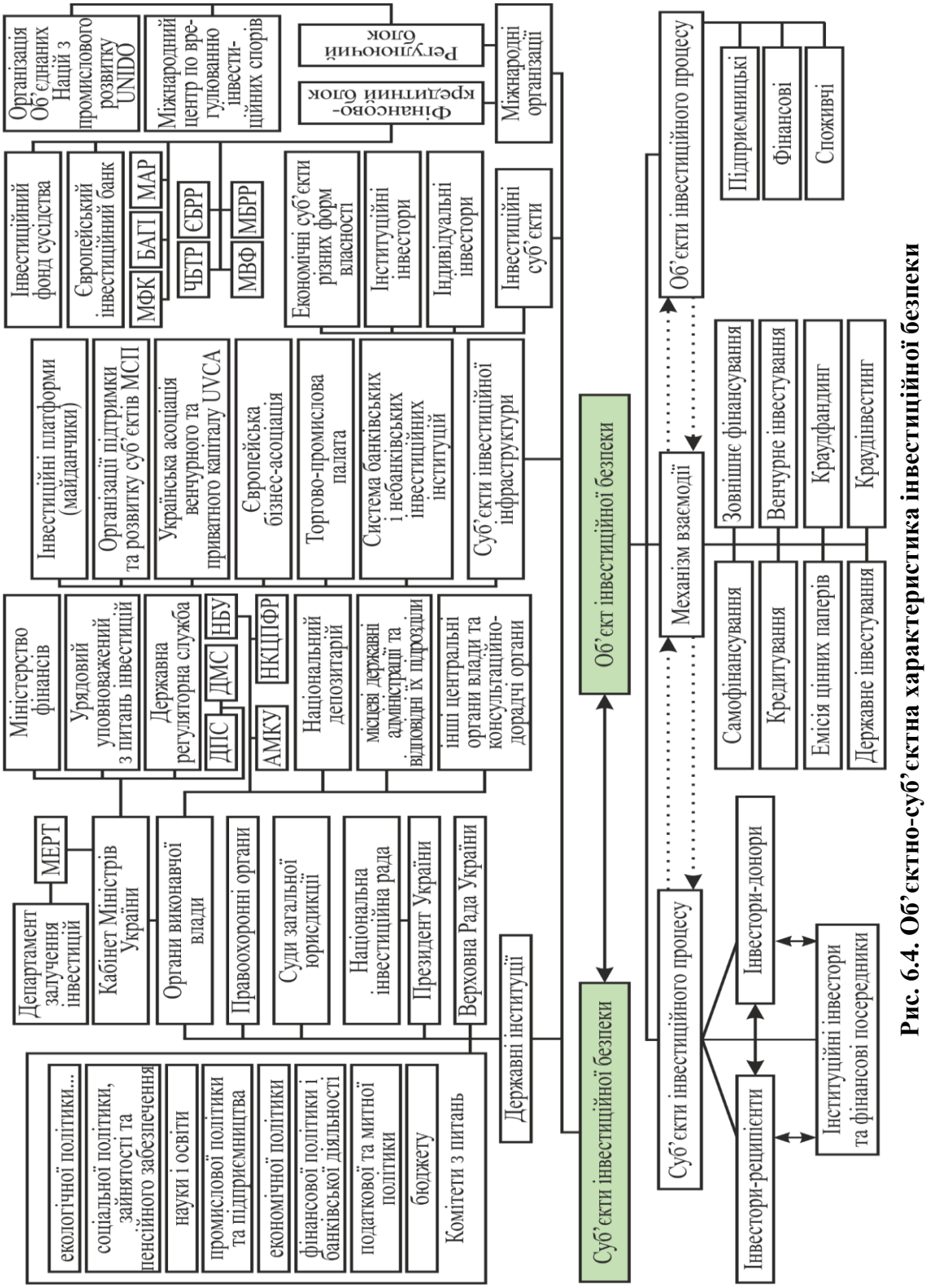

Рис. 6.4. Об'єктно-суб'єктна характеристика інвестиційної безпеки

Під суб'єктами інвестиційної безпеки ми розуміємо систему інституцій, яка функціонально створює умови для забезпечення функціонування інвестиційної системи [34]. До таких суб'єктів відносимо:

1) Державні інституції:

а) Президент України та підпорядковані йому дорадчі органи – Національна інвестиційна рада;

б) Верховна рада України, у складі якої є комітети з питань бюджету, з питань економічної політики, з питань податкової та митної політики, з питань фінансової політики і банківської діяльності, з питань промислової політики та підприємництва, з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, з питань науки та освіти, з питань європейської інтеграції, з питань запобігання і протидії корупції;

в) органи виконавчої влади: Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Міністерство фінансів, Міністерство інфраструктури; Урядовий уповноважений з питань інвестицій; Державна регуляторна служба; Державна податкова служба; Державна митна служба; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Антимонопольний комітет; Національний банк України; Національний депозитарій; інші центральні органи влади та консультаційно-дорадчі органи; місцеві державні адміністрації та відповідні їх підрозділи.

г) правоохоронні органи;

д) суди загальної юрисдикції;

2) суб'єкти інвестиційної інфраструктури – система спеціалізованих інвестиційних інституцій основного та допоміжного призначення та їх територіально організованих мереж, функціонування яких спрямоване на створення умов для фінансових, матеріальних та інтелектуальних вкладень інвесторів, з метою підвищення соціально-економічного розвитку.

До основної підсистеми ми відносимо систему банківських та небанківських інвестиційних інституцій (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, фондові біржі, інститути спільного інвестування, компанії з управління активами, венчурні фонди, тощо), а допоміжна підсистема представлена інституціям промоційно-організаційного характеру (Торгово-промислова палата (Дирекція сприяння інвестиціям та проектної діяльності), Європейська бізнес-асоціація, Українська асоціація венчурного та приватного капіталу UVCA, тощо).

За формами організації недержавні інститути поділяються на: агентства, агенції (місцевого, регіонального, стратегічного розвитку), альянси, асоціації, бізнес-інкубатори, бізнес-простори, бізнес-союзи, бізнес-центри, громадські організації, кластери, клуби, консалтингові

центри, конфедерації, ліги, об'єднання, палати, ради, спілки, федерації, фонди, центри [35].

Напрямами діяльності таких організацій є:

- консультаційна та юридична підтримка;
- фінансова підтримка;
- популяризація/брендинг території;
- підтримка та розвиток місцевого бізнесу;
- аналітичні, маркетингові та інші дослідження, експертна підтримка;
- інформаційна та комунікаційна підтримка;
- підтримка новостворених підприємств;
- управління реалізацією окремих проектів; захист прав та представництво інтересів.

3) інвестиційні суб'єкти, інтереси яких зосереджені на максимальній віддачі від вкладення грошового, матеріального та інтелектуального капіталів:

- домогосподарства (індивідуальні інвестори, інвестори-«донори»);
- інституційні інвестори;
- інвестори-реципієнти (суб'єкти господарювання різних форм власності України та іноземних держав, а також держави в особі урядів);

4) міжнародні організації представлені:

- фінансово-кредитним блоком інституцій (Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція з гарантій інвестицій, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Чорноморський банк торгівлі та розвитку, Інвестиційний фонд сусідства);
- регулюючим блоком інституцій (Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних спорів, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (UNIDO)).

В умовах недосконалих та/або деструктивних формальних правил саме усталена просторово-територіально форма відносин між суб'єктами інвестиційного процесу та з різними суб'єктами інвестиційної безпеки відіграє чи не вирішальну роль у прийнятті рішення щодо започаткування та розширення господарської діяльності.

6.3. Типи загроз інвестиційній безпеці та методика аналітичного оцінювання рівня інвестиційної безпеки суб'єктів підприємництва

На відміну від ризику, який є природньою властивістю для підприємницької як і для інвестиційної діяльності та який може сприяти отриманню прибутків, загрози, якщо вони виникають, за своєю природою спричиняють тільки збитки. Аналізуючи суть безпеки, необхідно враховувати її зв'язок із загрозами, оскільки суттєвим (хоч і не єдиним) аспектом безпеки є їх відсутність.

МАКРОРІВЕНЬ

- політична нестабільність;
- макроекономічна нестабільність;
- відсутність інвестиційної стратегії та тактичних завдань в частині:
  - визначення чіткої моделі приватизації стратегічних підприємств;
  - розробки дієвого механізму функціонування ринку землі;
  - формування комплексу заходів щодо залучення, організаційної підтримки та страхування іноземних інвестицій;
  - захисту конкуренції та обмеження монополізму;
- недосконала законодавчо-нормативна база в сфері інвестиційної діяльності проявляється у:
  - незадовільному захисті прав власників та інвесторів, що призводить до втечі вітчизняного капіталу та зростанні недовіри до держави як гаранта збереження власності у іноземних інвесторів;
  - високих інвестиційних ризиках за оцінкою міжнародних рейтингових агентств;
- недосконаліть монетарної політики, незадовільний стан банківської системи та фондового ринку як елементів інвестиційної інфраструктури перетворення інвестиційного потенціалу у інвестиційний ресурс;
- неефективність бюджетної, податкової, митної, боргової та валютної політик держави як механізмів впливу на рівень інвестиційного потенціалу;
- інституційна слабкість та одночасно надмірність державного регулювання економіки;
- перетворення системи державного управління на механізм стягування ренти;…

МЕЗОРІВЕНЬ

- просторова гетерогенність економічного розвитку, інвестиційної активності загалом та іноземних інвесторів зокрема;
- слабкість і нерозвиненість міжрегіональних коопераційних зв'язків;
- зниження ефективності використання регіонального економічного потенціалу, що проявляється через:
  - повільність структурно-інноваційних зрушень;
  - домінування екстенсивного типу господарювання на місцевому рівні;
  - зростання рівня монополізації регіональних ринків;
  - скорочення податкової бази;
  - повільна реалізація реформи публічного управління;
  - декларативний характер стратегічного бачення розвитку регіонів та зниження ефективності реалізації регіональних програм розвитку;
  - неефективність дотаційних і субвенційних механізмів подолання соціально-економічної відсталості територій;
  - зростання суперечностей між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями щодо управління наявними ресурсами;…

МІКРОРІВЕНЬ

- непривабливість інвестування у реальний сектор економіки та зростання тенденції до квазіінвестиційної діяльності;
- високий рівень ризиковості інвестиційних проектів;
- високий рівень монополізації на окремих ринках;
- обмеженість доступу до фінансових ресурсів;
- опортуністична поведінка суб'єктів інвестування, неготовність контрагентів забезпечити необхідний рівень виконання договірних зобов'язань;
- зниження технологічного рівня виробництва та рівня його інноваційності;
- зростання енергетичної залежності, ресурсоємності виробництва;
- зростання ступеня зносу основних виробничих фондів та характер амортизаційної політики підприємства;
- зниження рівня кваліфікації фахівців;

НАНОРІВЕНЬ

- зниження чисельності населення як потенційних суб'єктів формування внутрішнього інвестиційного потенціалу;
- звуження можливостей домогосподарств перетворити заощадження в інвестиційний ресурс по причині:
  - зниження рівня доходу домогосподарств та схильності до заощадження;
  - низького рівня фінансової грамотності;
  - низького рівня захисту заощаджень в банківській сфері та відсутність гарантованого захисту інвестицій у фінансовій сфері;
  - опортуністична поведінка посередників та безпосередньо реципієнтів інвестицій;
  - нестабільність національної валюти (чинник паніки) як чинник недовіри до державних інституцій;

Рис. 6.5. Види загроз інвестиційній безпеці за суб'єктною ієрархією

За класифікаційною ознакою в залежності від суб'єктів походження загроз, загрози можуть бути поділені на зовнішні та внутрішні, де внутрішні загрози вищого ієрархічного рівня стають зовнішніми загрозами нижчого ієрархічного рівня. Основні загрози інвестиційній безпеці на різних ієрархічних рівнях представлено на рис. 6.5. [36]

Загрози інвестиційній безпеці на макрорівні є фундаментальними через свою здатність впливати на поведінку та характер прийнятих рішень економічними суб'єктами нижчих ієрархічних рівнів. Також вони пов'язані із загрозами ефективності інституційного середовища щодо процесу, що передує інвестиціям, безпосередньо інвестиційного процесу, процесу, пов'язаному з привласненням результатів інвестиційної діяльності та загальноінституційного процесу. До зовнішніх загроз на макрорівні відносяться негативні наслідки глобалізації, міжнародної інтеграції, геополітичні та економічні шоки. До внутрішніх загроз на макрорівні відносять загрози загальноінституційного характеру, які характеризують передумови до зниження рівня інвестиційної активності:

- політична нестабільність;
- макроекономічна нестабільність;
- відсутність інвестиційної стратегії та тактичних завдань;
- недосконала законодавчо-нормативна база в сфері інвестиційної діяльності
- недосконаліть монетарної політики, незадовільний стан банківської системи та фондового ринку як елементів інвестиційної інфраструктури перетворення інвестиційного потенціалу у інвестиційний ресурс;
- неефективність бюджетної, податкової, митної, боргової та валютної політик держави як механізмів впливу на рівень інвестиційного потенціалу;
- інституційна слабкість та одночасно надмірність державного регулювання економіки;
- перетворення системи державного управління на механізм стягування ренти.

На регіональному рівні загрозами інвестиційної безпеки окрім низької ефективності реалізації регіональних програм розвитку є просторова гетерогенність економічного розвитку регіонів, низька ефективність використання регіонального економічного потенціалу. Відсутність гармонійного розвитку регіонів унеможливлює формування синергетичного ефекту розвитку національної економіки. Мова йде не про абсолютну рівність у розподілі регіонального ВВП на одну особу, капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій, а про тенденції щодо зниження рівня нерівномірного розподілу за одночасного зростання рівня інвестування, що можуть створити передумови до загального економічного розвитку.

Щодо загроз інвестиційної безпеки на мікрорівні, то з певною часткою умовності їх можна розглядати як загрози інвестиційній безпеці підприємства: наявність потенційних або реальних умов, факторів чи дій фізичних та юридичних осіб, які порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єкта підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності.

Загрози макрорівня та мезорівня за характером впливу є зовнішніми для мікрорівня. Вони створюють низький рівень мотивації та зацікавленості бізнесу щодо докорінного оновлення виробничих потужностей та формують орієнтацію на «швидкі малі вигоди». Ризики, пов'язані з періодичним переділом власності, боротьбою за контроль над активами, є найбільш значущі, особливо для іноземних інвесторів, які дуже чутливі до безпеки свого бізнесу. Тому вони розглядають Україну як країну з високим ризиком інвестування, а сама економіка характеризується низькими конкурентними перевагами щодо залучення іноземних інвестицій та здійснення інвестиційної діяльності. Низький рівень використання механізму державно-приватного партнерства у реалізації інфраструктурних та інноваційних проектів, відтік талантів у всіх сферах діяльності, слабка спроможність державної системи правової охорони інтелектуальної власності та в цілому низький рівень ефективності державної підтримки розвитку інновацій стоять на заваді розвитку інвестиційної активності в економіці України.

До внутрішніх загроз інвестиційній безпеці суб'єктів підприємництва можна віднести, зокрема:

- відсутність або недосконалість інвестиційної стратегії;
- зменшення частки прибутку в джерелах фінансування інвестицій;
- нераціональна фінансово-кредитна політика підприємства;
- обмеженість доступу до фінансових ресурсів;
- високий рівень ризиковості інвестиційних проектів;
- зниження рівня кваліфікації фахівців;
- загрози щодо технологічного рівня виробництва та рівня його інноваційності;
- ступінь зносу основних виробничих фондів та характер амортизаційної політики підприємства;
- опортуністична поведінка суб'єктів інвестування, тощо.

Оскільки оцінювання інвестиційної безпеки на рівні суб'єктів підприємництва потребує наявності показників, які можуть охарактеризувати відповідні тенденції та бути обчисленими, цілий ряд загроз можуть бути зведені до наступних:

- загрози, пов'язані зі здійсненням безпосередньої інвестиційної діяльності на стадії спрямування інвестицій:
  - зниження інвестиційної привабливості реального сектору економіки через низьку рентабельність операційної діяльності загалом по

економіці у порівнянні з іншими альтернативними способами вкладання капіталу;

- зниження рівня інноваційної спрямованості інвестиції;
- загрози у функціонуванні сфери інвестиційної інфраструктури: низький рівень виконання функцій банківською системою, що проявляється через низький рівень довгострокового кредитування економічних суб'єктів;
- загрози, пов'язані зі здійсненням безпосередньої інвестиційної діяльності: зниження рівня захисту конкурентного середовища.

Щодо загроз інвестиційній безпеці на мікрорівні зі сторони нанорівня національної економіки, то до них варто віднести загрози, пов'язані із формуванням інвестиційного потенціалу на нанорівні, та такі, які пов'язані з неможливістю привласнити результати інвестиційної діяльності. Такі загрози зумовлюють формування квазіінвестиційного середовища, яке полягає в переважанні поведінки рант'є, девіантної поведінки інвестиційних суб'єктів в частині зростання рівня опортунізму, декапіталізацію сфери інновацій, основою яких є інтелектуальна власність та відповідно слабкий рівень її захисту.

Усі загрози інвестиційної безпеки спричиняють негативні наслідки, а тому необхідним є їх своєчасні ідентифікація, моніторинг, аналіз, та діагностування. Проте найбільш важливим є не тільки усунення проблеми, скільки управління нею. Попередження появи та розвитку загроз через здійснення превентивних заходів можливе за умови можливості вимірювати рівень безпеки.

Систематична діагностика та моніторинг процесів виникнення та поширення загроз інвестиційній безпеці держави в умовах динамічних змін у глобальному економічному просторі та зростання відкритості економіки України потребують наукового обґрунтування і вдосконалення методики оцінювання рівня інвестиційної безпеки держави з метою вчасного та адекватного реагування на дестабілізуючі фактори екстернального та інтернального походження. Є два основні підходи до оцінки рівня інвестиційної безпеки:

а) індикативний, що ґрунтується на визначення порогових значень інвестиційних індикаторів;

б) через оцінювання ступеня небезпеки загроз.

Оскільки для оцінки стану безпеки використовують систему індикаторів, основними критеріями яких є: однозначна інтерпретація, бути зрозумілими, мати кількісне вираження, опиратися на наявну систему національної статистики, придатні для аналізу в динаміці та здійснення прогнозу та відображати зміни в політиці суб'єкта господарювання, то проблемою залишається питання створення індикатора, що відповідає всім поставленим критеріям та міг бути інтегрованим у загальний показник інвестиційної безпеки держави. Нині методологічні розробки визначення граничних і порогових значень

показників інвестиційної безпеки є дуже слабкі, а найбільш поширеним способом визначення граничних значень – експертні оцінки фахівців.

Серед усього різноманіття індикаторів, які можуть характеризувати рівень інвестиційної безпеки субєктів підприємництва як агреговану величину, варто виокремити наступні:

- індикатор привабливості інвестування в реальну економіку, I_{AIRE};
- індикатор доступності банківського капіталу для інвестування, I_{LtL};
- індикатор конкурентності, I_{comp};
- індикатор інноваційної спрямованості інвестицій, I_{innov}.

Індикатори, які характеризують інвестиційну безпеку на мікрорівні, представлені в таблиці 6.4.

Індекс інвестиційної безпеки на мікрорівні як складової інвестиційної безпеки держави описується наступною аналітичною залежністю:

$$I_{micro} = \sqrt[4]{I_{AIRE} * I_{LtL} * I_{comp} * I_{innov}} \quad (1)$$

Таблиця 6.4

Перелік індикаторів інвестиційної безпеки на мікрорівні

№ з/п	Найменування індикатора	Методика розрахунку	Оптимальне значення	Правило нормалізації
1	2	3	4	5
1	Індекс привабливості інвестування в реальну економіку (відношення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств до середньої рентабельності (прибутковості) альтернативного вкладання капіталу), I_{AIRE}	(Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств / (рентабельність операційної діяльності промислових підприємств + процентні ставки за залученими строковими депозитами у національній валюті (в середньому за рік) + середньозважена доходність ОВДП, реалізованих клієнтам і банкам) / 3 * 100	1	Якщо $Prof_t^{re} > \overline{Prof_t}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{AIRE} = \frac{Prof_t^{re}}{\overline{Prof_t}}$
2	Індекс доступності банківського капіталу для інвестування, I_{LtL}	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю) = (кредити, надані в іноземній валюті на термін понад 5 років / темп зростання офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США (середній за рік) у поточному році по відношенню до попереднього року + кредити, надані в національній валюті на термін понад 5 років) / кредити, надані резидентам) * 100	60%	Якщо $LtL_t > LtL_{opt}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{LtL} = \frac{LtL_t}{LtL_{opt}}$

№ з/п	Найменування індикатора	Методика розрахунку	Оптимальне значення	Правило нормалізації
1	2	3	4	5
3	Індекс конкурентності, I_{comp}	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції, за даними Антимонопольного комітету України	80%	Якщо $Comp_t > Comp_{opt}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{Comp} = \frac{Comp_t}{Comp_{opt}}$
4	Індекс інноваційної спрямованості інвестицій, I_{innov}	$I_{innov} = \sqrt[2]{I_{innov}^{ent} * I_{innov}^{rev}}$	1	
4.1	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, I_{innov}^{ent}	За даними Держстату України	35%	Якщо $Ent_t^{innov} > Ent_{opt}^{innov}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{innov}^{ent} = \frac{Ent_t^{innov}}{Ent_{opt}^{innov}}$
4.2	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, I_{innov}^{rev}	За даними Держстату України	25%	Якщо $Rev_t^{innov} > Rev_{opt}^{innov}$, вважаємо рівним 1, інакше $I_{innov}^{rev} = \frac{Rev_t^{innov}}{Rev_{opt}^{innov}}$

Джерело: [34]

Інвестиційна безпека суб'єктів підприємництва може розглядатись також як інвестиційна безпека окремого проекту. Інвестиційні проекти оцінюються великою кількістю показників, але найбільш часто використовуються індекс прибутковості інвестицій (*Profitability Index* – PI) та індекс прибутковості дисконтованих інвестицій (*Discounted Profitability Index* – DPI).

Індекс прибутковості інвестицій дає інвестору наочне уявлення про доцільність вкладень при виборі проектів. Цей показник визначає рівень віддачі на вкладену суму інвестицій. Він визначається як відношення суми дисконтованих доходів до первинних інвестицій в проект, тобто:

$$PI = \frac{\sum_{t=1}^{n}(\frac{CF_t}{(1+r)^t})}{I_0} \quad (2)$$

де:

CF_t– грошовий потік від інвестицій в t-му році; I_0 – початкові інвестиції в проект; n – період життя інвестиційного проекту; r – відсоток дисконту.

Якщо сума доходів менше розміру інвестицій, то проект не окупає себе і не може розглядатися до застосування. Якщо $PI > 1$, то проект може бути прийнятий.

Індекс прибутковості дисконтованих інвестицій (DPI) є більш точним показником, який визначається як:

$$DPI = \frac{\sum_{t=1}^{n}(\frac{CF_t}{(1+r)^t})}{\sum_{t=1}^{n}(\frac{I_t}{(1+r)^t})} \quad (3)$$

де: CF_t– грошовий потік від інвестицій в t-му році; I_t – розмір інвестицій в t-му році; n – період життя інвестиційного проекту; r – відсоток дисконту.

Даний показник розраховується головним чином при розподілених за часом інвестиціях в один і той же інвестиційний проект. Якщо дисконтований індекс прибутковості інвестиційного проекту $DPI > 1$, то проект може бути прийнятий до виконання.

6.4. Стан інвестиційної безпеки суб'єктів підприємництва

Під інвестиційною безпекою суб'єктів підприємництва розуміють комплексну оцінку ефективності інвестиційної діяльності (інвестиційного проекту) на предмет її стійкості, яка є первинною якісною характеристикою будь-якої системи: забезпечення ліквідності та платоспроможності суб'єкта підприємництва та забезпечення достатнього рівня рентабельності для здійсненні основної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Привабливість інвестування в реальну економіку та обрання альтернативних портфельних інвестицій або квазіінвестицій залежить від віддачи на вкладений капітал. Оскільки нині будь-які вкладення у реальний сектор економіки внаслідок високого ризику є малопривабливими як для банківського капіталу, так і для вітчизняних та іноземних інвесторів, то потенційні інвестори віддають перевагу вкладанню коштів у набагато дохідніші й надійніші фінансові активи, зокрема в цінні папери.

Виділяють наступні три альтернативи вкладання капіталу:

- інвестиції в започаткування або розширення підприємницької діяльності;
- квазіінвестування в банківські продукти;
- інвестування в державні боргові папери.

Реальний сектор економіки зі своїм рівнем прибутковості не є привабливим. Як бачимо з табл. 6.5, найбільш прибутковими (за виключенням 2014 та 2015 років) є види економічної діяльності з кодами A, G, J, P, (B+C+D+E).

Таблиця 6.5

Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2010-2017 рр., %*

	Код за КВЕД-2010	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього		**4,0**	**5,9**	**5,0**	**3,9**	**-4,1**	**1**	**7,4**	**8,9**

	Код за КВЕД-2010	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
сільське, лісове та рибне господарство	A	22,9	23,2	21,7	11,3	20,6	41,7	32,4	22,7
промисловість	B+C+D+E	3,5	4,7	3,4	3	1,6	0,9	4,2	6,6
будівництво	F	-1,5	0,2	-0,1	0	5,8	-7,6	-0,4	1,8
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	9,8	15,0	12,2	10,2	-12,8	-9	15,8	19,4
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	5,6	6,1	5,4	3,5	-1,7	1,1	5,1	-0,9
тимчасове розміщування й організація харчування	I	-1,8	-0,1	-1,1	-2,8	-25,8	-17,3	-0,8	7,3
інформація та телекомунікації	J	7,4	7,6	10,5	11,8	-1,6	0,5	8,5	13,6
фінансова та страхова діяльність	K	3,5	6,2	6,1	5,9	-15,2	-8,9	-4,8	2,2
операції з нерухомим майном	L	0,3	-3,6	2,8	3,1	-46,9	-33,4	-8,1	7,4
професійна, наукова та технічна діяльність	M	-6,6	0,5	0,3	-1,3	-29,1	-1,1	17,6	19,2
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	-3,3	-2,7	-2,9	-2,5	-13,6	-11,9	-3,9	3,3
освіта	P	4,9	7,4	8,2	8,4	5,5	5,7	5,6	4,6
охорона здоров’я та надання соціальної допомоги	Q	4,0	2,6	2,7	3,1	-3,7	-0,6	4,5	3,3
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	-26,9	-24,4	-17,6	-8	-11,8	-25,3	-16,5	-15,2
надання інших видів послуг	S	4,3	3,1	2,6	-0,9	-1	7,3	5,1	0,6
	Від’ємна рентабельність (більша за «-2%»)								
	Від’ємна рентабельність у межах до «-2%»								
	Рентабельність нижча за середню в Україні (позитивне значення)								
	Рентабельність вище за середню в Україні								

* Без урахування результатів діяльності банків, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: за даними Держстату України

Інвестиції в реальну економіку – це одна із альтернативних сфер вкладання фінансових ресурсів і вона може бути пріоритетною за умов відсутності перекосів в рівнях доходності фінансового ринку. Проаналізувавши динаміку рентабельності операційної діяльності промислових підприємств як відносно найбільш капіталомістких та середні рівні доходності в банківській (доходність по строковим депозитам в національній валюті) та борговій сфері (доходність ОВДП, реалізованих клієнтам та банкам), можна спостерігати значний перекіс між доходністю в реальній економіці та середнім рівнем доходності загалом (табл. 6.6).

Таблиця 6.6

Індикатор привабливості інвестування в реальну економіку, I_{AIRE}

№	Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	5,8	4,9	1,8	3,5	4,7	3,4	3	1,6	0,9	4,2	6,6
2	Середньозважена доходність ОВДП, реалізованих клієнтам і банкам, %	6,4	14,85	20,07	12,69	8,92	13,56	12,96	15,24	17,0	14,86	15,02
3	Процентні ставки за залученими строковими депозитами у національній валюті (в середньому за рік), %	10	11,6	15,9	15,8	14,7	18,4	18,0	19,7	21,5	18,2	14,9
4	Середній рівень доходності на вкладений капітал, % (р.1+р.2+р.3)/3	7,40	10,45	12,59	10,66	9,44	11,79	11,32	12,18	13,13	12,42	12,17
5	Відношення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств до середнього рівня доходності на вкладений капітал, I_{AIRE} Р.1/р.4	0,78	0,47	0,14	0,33	0,50	0,29	0,27	0,13	0,07	0,34	0,54

Джерело: [37; 38; 39]

Індекс привабливості інвестування в реальну економіку I_{AIRE} може характеризувати рівень конкурентоспроможності реального сектора в залученні фінансових ресурсів в умовах вільного переливу капіталу. Теоретично оптимальне значення коефіцієнта повинно бути на рівні «1». Як видно з таблиці, тільки в 2007 році цей коефіцієнт мав максимально можливе значення – 0,78. Зниження його величини було спричинено

негативними макроекономічними процесами, які вплинули різновекторно на рівень доходності альтернативних сфер вкладання капіталу.

Так, в період економічного спаду, коли рентабельність в реальному секторі зменшується та, відповідно, зменшуються податкові платежі до бюджету, доходність по борговим зобов'язанням держави починає зростати. Це стало причиною переорієнтування банківських бізнес-моделей з кредитування реального сектора на вкладання грошей в державні боргові цінні папери. Отже, в умовах вільного переливу капіталу, чим більша різниця між рентабельністю в реальному секторі економіки та дохідністю у фінансовій сфері, тим більший рівень небезпеки щодо можливості залучення інвестицій в реальну економіку.

Індикатор доступності банківського капіталу для інвестування (I_{LtL}) відображає ситуацію в банківському секторі, коли довгострокове кредитування, так необхідне для інвестиційної діяльності не є пріоритетним для банківської системи. Через слабку розвиненість фондового ринку та відсутність корпоративної культури серед інвестиційних суб'єктів банківська сфера є чи не єдиними каналом отримання капіталу. Проте, банківська сфера як один із видів економічної діяльності, має на меті також отримання прибутку, а тому вибудовує свою бізнес-модель з врахуванням принципу прибутковості. В таблиці 6.7 наведені дані про рівень надання довгострокових кредитів (понад 5 років) в банківській системі.

За Методикою-2013 оптимальне значення частки довгострокового кредитування в загальній величині наданих кредитів резидентам становить 0,6. До 2006 року фактичне значення було на рівні оптимального значення. Проте з 2007 року, через зростання короткострокового та середньострокового кредитування та зміни бізнес-моделі в напрямку переважання споживчого кредитування домогосподарств, питома вага довгострокового кредитування варіювалась в межах 0,15-0,3, що становить 25-50% або 0,25-0,5 від оптимального значення (I_{LtL}).

Умови конкурентності в економіці також впливають на активність інвестиційної діяльності (I_{comp}). В Методиці-2013 такий індикатор розкривається через показник *«Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)»*, який відображає рівень розвитку конкурентного середовища в національній економіці.

Для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та її інноваційного розвитку необхідним є забезпечення захисту конкуренції. Конкурентні умови з одного боку створюють передумови для прискореного інноваційного розвитку (технологічні та продуктові інновації), так і стимулює підприємства до збільшення своїх конкурентних переваг, вдосконалення умов виробництва, підвищення його технологічного рівня, якості продукції, робіт, послуг, освоєння нових ринків збуту, тобто до інвестиційної активності.

Таблиця 6.7

Індикатор доступності банківського капіталу для інвестування (I_{LtL})

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кредити всього, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	143 423	187 683	326 795	546 162	720 773	715 845	775 492
Кредити в національній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	41 802	51 979	13 590	34 691	41 311	47 002	53 498
Кредити в іноземній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	46 798	67 256	64 037	124 453	185 337	171 670	159 721
Коефіцієнт девальвації національної валюти	0,963	0,985	1	1,043	1,479	1,019	1,004
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю)	0,630	0,641	0,238	0,282	0,231	0,301	0,274
Оптимальне значення	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
I_{LtL}	1	1	0,396	0,470	0,385	0,502	0,457
Кредити всього, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	805 624	849 578	991 348	1 068 386	992 486	973 085	1 061 764
Кредити в національній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	62 168	68 997	72 530	72 763	90 300	116 728	105 683
Кредити в іноземній валюті строком від 5 років, надані резидентам (крім депозитних корпорацій), середньорічне значення, млн грн	125 079	104 503	132 053	161 182	142 275	139 388	146 944
Коефіцієнт девальвації національної валюти	1,003	1	1,487	1,838	1,170	1,041	1,023
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю)	0,232	0,204	0,163	0,150	0,213	0,258	0,235
Оптимальне значення	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
I_{LtL}	0,387	0,340	0,271	0,250	0,356	0,429	0,391

Джерело: розрахунки авторів на підставі статистичних даних НБУ

Особливості структури товарного ринку є важливим чинником з погляду можливостей функціонування на відповідному товарному ринку конкурентних механізмів. Проте сприятлива для конкуренції ринкова структура хоча і є необхідною, але недостатньою умовою ефективної конкуренції [40]. Основну роль у процесі становлення нових форм господарювання зіграла приватизація. У 1994–2000 роках на більшості товарних ринків України виникли конкурентні відносини. Протягом наступних восьми років частка конкурентних ринків постійно зростала, а частка ринків із ознаками індивідуального домінування і монопольних – знижувалася.

Ця позитивна тенденція була перервана світовою фінансовою кризою 2008 року і з 2009 р. змінилася на протилежну (табл. 6.8).

Таблиця 6.8

Динаміка індикатора конкурентності (I_{comp})

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у відсотках на початок												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Конкурентна структура	55,4	59,5	53,1	56,7	54,3	48,3	49,8	49,2	45,7	47,5	42,7	43,4	44,1
Оптимальне значення індикатора	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80
Індекс I_{comp}	0,69	0,74	0,66	0,71	0,68	0,60	0,62	0,62	0,57	0,59	0,53	0,54	0,55

Джерело: розрахунок авторів

Інноваційної спрямованості інвестицій . Основою економічного розвитку в сучасному глобалізованому світі є інноваційний бізнес, який інтегрується з наукою. Зростання якісних інвестицій тісно пов’язано з побудовою нової індустрії. Підвищення інноваційної активності бізнесу є одним із важливих напрямків формування стратегії переходу до економіки знань. Проте, однією з особливостей трансформаційних перетворень в Україні стала орієнтація малого бізнесу здебільшого на спекулятивні (посередницькі) операції. Розвиток вітчизняного малого бізнесу на сучасному етапі характеризується відсутністю сформованого прошарку інноваційно орієнтованого малого підприємництва, а відтак – і недостатньою його участю у загальноекономічних інноваційних процесах про що свідчать дані представлені в табл. 6.9.

В галузях промисловості – основних продуцентів інноваційної продукції спостерігається падіння її виробництва, що свідчить про те, що валове нагромадження основного капіталу відбувається у напрямку заміни існуючого основного капіталу та направляється у виробництва з

низьким рівнем технологічності, що відображається у низхідній динаміці інвестиційної активності промислових підприємств.

Таблиця 6.9

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств			Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості			I_{innov}
	Фактичне значення	Оптимальне значення	I_{innov}^{ent}	Фактичне значення	Оптимальне значення	I_{innov}^{rev}	
2002	14,6%	35%	0,417	7,0%	25%	0,280	0,342
2003	11,5%	35%	0,329	5,6%	25%	0,224	0,271
2004	10,0%	35%	0,286	5,8%	25%	0,232	0,257
2005	8,2%	35%	0,234	6,5%	25%	0,260	0,247
2006	10,0%	35%	0,286	6,7%	25%	0,268	0,277
2007	11,5%	35%	0,329	6,7%	25%	0,268	0,297
2008	10,8%	35%	0,309	5,9%	25%	0,236	0,270
2009	10,7%	35%	0,306	4,8%	25%	0,192	0,242
2010	11,5%	35%	0,329	3,8%	25%	0,152	0,223
2011	12,8%	35%	0,366	3,8%	25%	0,152	0,236
2012	13,6%	35%	0,389	3,3%	25%	0,132	0,226
2013	13,6%	35%	0,389	3,3%	25%	0,132	0,226
2014	12,1%	35%	0,346	2,5%	25%	0,100	0,186
2015	15,2%	35%	0,434	1,4%	25%	0,056	0,156
2016	16,6%	35%	0,474	0,5%	25%	0,020	0,097
2017	14,3%	35%	0,409	0,7%	25%	0,028	0,107

Джерело: розрахунки автора на підставі даних Держстату України

Індикатор «Інноваційна спрямованість інвестицій» є якісною характеристикою спрямованих у промисловість інвестицій, адже питома вага капітальних інвестицій у промисловість складає приблизно 1/3 від загальної величини інвестицій за видами економічної діяльності. Індикатор «*Інноваційної спрямованості інвестицій»* (I_{innov}) складається з двох субіндикаторів: *«Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків»* та «*Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків*» та розраховується за формулою:

$$I_{innov} = \sqrt[2]{I_{innov}^{ent} * I_{innov}^{rev}}, \quad (4)$$

де I_{innov}^{ent} - індекс відповідності фактичного значення показника *«Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків»* його оптимальному значенню;
I_{innov}^{rev} - індекс відповідності фактичного значення показника *«Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків»* його оптимальному значенню.

Динаміка індикатора «Інноваційна спрямованість інвестицій», що представлена у табл. 6.9, відображає зниження зацікавленості в інвестуванні у виробництво інноваційної продукції. Це може свідчити про те, що загальні умови, з якими стикаються економічні суб'єкти при виробництві інноваційної продукції, є несприятливими порівняно з традиційним товарним виробництвом, оскільки в економіці України переважає ресурсна модель економічного зростання з високим рівнем експортної орієнтації, а також рентний тип підприємництва.

Динаміку індексу інвестиційної безпеки на мікрорівні, розрахованого за методикою представленою в табл. 6.4, представлено в таблиці 6.10 та візуалізовано на рис. 6.6.

Таблиця 6.10

Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки мікрорівня національної економіки

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I_{AIRE}	0,78	0,47	0,14	0,33	0,5	0,29	0,27	0,13	0,07	0,34	0,54
I_{LtL}	0,396	0,47	0,385	0,502	0,457	0,387	0,34	0,271	0,25	0,356	0,429
I_{comp}	0,66	0,71	0,68	0,6	0,62	0,62	0,57	0,59	0,53	0,54	0,55
I_{innov}	0,297	0,27	0,242	0,223	0,236	0,226	0,226	0,186	0,156	0,097	0,107
I_{micro}	0,496	0,454	0,307	0,386	0,428	0,354	0,330	0,249	0,195	0,282	0,342

Джерело: [53]

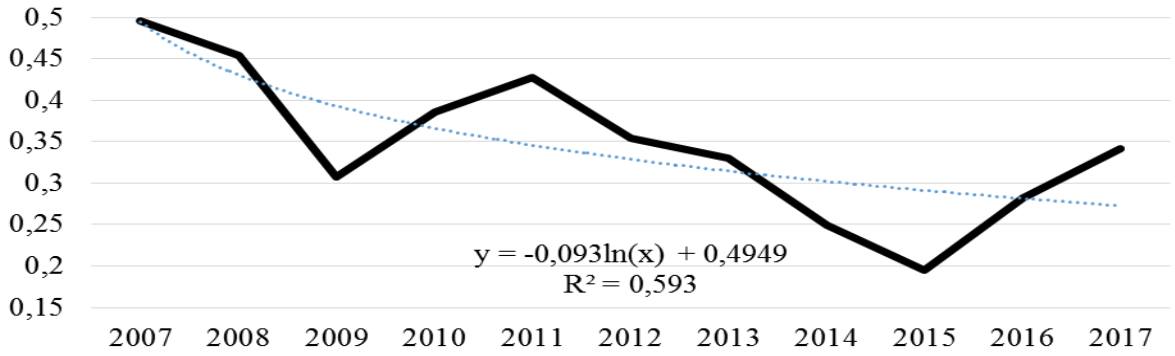

Рис. 6.6. Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки на мікрорівні

Здійснюючи аналіз динаміки індексу інвестиційної безпеки суб'єктів підприємництва як агрегованої компоненти та його індикаторів визначено, що:

- привабливість реального сектору економіки для здійснення прямого інвестування та розширеного відтворення (реінвестування) загалом є низькою;
- низький рівень довгострокових кредитів, наданих резидентам у загальному обсязі кредитів створюють умови, за яких не відбувається динамічне зростання процесу масового інвестування за рахунок внутрішніх джерел;
- існуючі інституціональні умови формують мотивацію до активізації рентоорієнтованих видів економічної діяльності:

енергетичний, сировинний, аграрний сектори та видів економічної діяльності з швидким оборотом капіталу, – ніж для інвестування у виробництво високотехнологічної та інноваційної продукції;

- низхідний тренд рівня конкурентності в економіці також негативно впливає на інноваційний розвиток, інвестиційну активність та її якісну складову.
-

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Які напрями використовуються до визначення інвестиційної безпеки?
2. В чому полягає сутність інвестиційної безпеки з позиції інституціонально-правового напряму дослідження? Яке її місце в системі економічної безпеки?
3. Охарактеризуйте науковий напрям визначення інвестиційної безпеки.
4. Які характеристичні ознаки інвестиційної безпеки держави?
5. Що є об’єктом інвестиційної безпеки на мікрорівні?
6. Хто є суб’єктами інвестиційного процесу?
7. Які є мотиви щодо інвестування?
8. Хто є суб’єктами інвестиційної безпеки?
9. Яка методика застосовується для оцінки рівня інвестиційної безпеки на мікрорівні?
10. Які показники оцінюють ефективність інвестиційних проектів?
11. Визначте сутність індикаторів, які використовуються для визначення індексу інвестиційної безпеки на мікрорівні?

Питання для самостійного вивчення

1. Визначте спільні та відмінні ознаки інвестиційної безпеки на мікрорівні.
2. Охарактеризуйте сутність інвестицій за суб’єктами здійснення за ієрархічною ознакою
3. Охарактеризуйте види загроз інвестиційній безпеці.

Питання для дискусії

1. Охарактеризуйте сутність інвестиційної безпеки за ієрархічною ознакою.
2. В чому полягає сутність монетизації неекономічних ефектів інвестицій?
3. У чому різниця між продуктивним та непродуктивним підприємництвом?
4. Оцініть динаміку рентабельності операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності

5. Яка роль банківського сектору у забезпеченні зростання рівня інвестиційної безпеки на мікрорівні?

6. Який взаємозв'язок між рівнем монополізації та рівнем інвестиційної активності?

7. Який зв'язок між позиціонуванням України в системі міжнародних рейтингів та активністю підприємницької діяльності?

План семінарського заняття

1. Сутнісна характеристика поняття «інвестиційна безпека» на мікрорівні

2. Об'єкти інвестиційної безпеки.

3. Суб'єкти інвестиційного процесу та інвестиційної безпеки.

4. Загрози інвестиційній безпеці на мікрорівні.

5. Методика аналітичного оцінювання рівня інвестиційної безпеки суб'єктів підприємництва.

5. Стан інвестиційної безпеки на мікрорівні

Теми рефератів

1. Характеристика еволюції наукових поглядів щодо забезпечення інвестиційної безпеки на мікрорівні.

2. Аналіз доходності інвестування в Україні за галузевою ознакою.

3. Динаміка іноземного інвестування в економіку України: напрями, проблеми і перспективи.

4. Поведінкові теорії інвестування та їх вплив на динаміку фінансового ринку.

Тестові завдання

1. Що не є основним критерієм економічної безпеки?

а) підтримка в адекватному стані умов життєдіяльності;

б) забезпечення економічного зростання;

в) оптимістичні очікування суб'єктів підприємництва;

г) зростання добробуту населення.

2. Характеристика якої властивості інвестиційної безпеки полягає в єдиній цілеспрямованості, цілісності та взаємопов'язаності складових елементів безпеки в ході виконання її завдань?

а) адаптивність;

б) системність;

в) надійність;

г) превентивність.

3. Якій властивості інвестиційної безпеки характерна наявність захисних інструментів і механізмів безпеки до постійного

дестабілізуючого впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища об'єкта?

а) стійкість;
б) адаптивність;
в) превентивність;
г) системність.

4. Здатність безпеки змінюватися та еволюціонувати відповідно до розвитку параметрів навколишнього середовища є ознакою властивості:

а) превентивність;
б) стійкість;
в) адаптивність;
г) надійність.

5. Попереджувальний характер безпеки, який поряд із нейтралізацією загроз передбачає орієнтацію на запобігання потрапляння об'єкта в зону ризику характерне властивості:

а) системність;
б) превентивність;
в) стійкість;
г) надійність.

6. Характеристика якої властивості інвестиційної безпеки полягає у спроможності гарантувати ефективний та своєчасний захист в умовах нестабільності середовища розвитку об'єкта?

а) превентивність;
б) стійкість;
в) надійність;
г) адаптивність.

7. Інвестиційну безпеку якого рівня характеризують умови, які забезпечують вільний перелив капіталу між країнами та спрямовування його на забезпечення сталого світового економічного розвитку?

а) рівень держави;
б) макрорівень;
в) мезорівень;
г) мегарівень.

8. Синергія економічних інтересів суб'єктів інвестиційного процесу через їх узгодженість на всіх ієрархічних рівнях та забезпечення можливості здійснення продуктивної інвестиційної діяльності, яка

сприятиме ефективній структурній перебудові національної економіки характерне інвестиційній безпеці:

а) на макрорівні;
б) на мезорівні;
в) на рівні держави;
г) на мегарівні.

9. Інвестиційну безпеку на якому рівні характеризують умови, за яких досягнуто та збережено необхідний рівень залучення інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх та зовнішніх загроз та забезпечено їх ефективне використання, що є необхідним для забезпечення сталого розвитку?

а) на макрорівні;
б) на рівні держави;
в) на мезорівні;
г) на мегарівні.

10. Умови, які забезпечують гармонійний розвиток соціально-економічних відносин регіональної економічної системи внаслідок повноцінного використання інвестиційного потенціалу регіону характеризують інвестиційну безпеку:

а) на нанорівні;
б) на макрорівні;
в) на рівні держави;
г) на мезорівні.

11. Умови, які забезпечують можливість здійснювати розширене відтворення шляхом ефективного використанням існуючих власних та залучених інвестиційних ресурсів, забезпечують інвестиційну безпеку:

а) на макрорівні;
б) на мікрорівні;
в) на рівні держави;
г) на нанорівні.

12. Інвестиційну безпеку на якому рівні характеризують умови, забезпечують можливості та компетенції до здійснення інвестиційної діяльності для реалізації природного права на якісний рівень життя?

а) на нанорівні;
б) на мікрорівні;
в) на мезорівні;
г) на мегарівні.

13. Що не є ознакою інвестиційної безпеки суб'єктів на мікрорівні?

а) прогнозованість;
б) ефективність;
в) комбінованість;
г) моносуб'єктність.

14. Що є кінцевим результатом інвестиційного процесу?
а) впровадження проекту;
б) зміцнення економічної безпеки;
в) отримання ефекту;
г) здійснення інвестиційного проектування.

15. Визначити помилкове твердження:
а) інвестиційна система є відкритою, але має інституційні межі;
б) об'єктом інвестиційної безпеки є інвестиційна система;
в) об'єктом інвестиційної системи є інвестування;
г) в межах інвестиційної системи наявні підсистеми конверсії інвестиційного потенціалу у інвестиційні ресурси.

16. Тлумачення інвестицій як капіталізацію частини доданої вартості, як процес капіталістичного нагромадження, який здійснюється під впливом конкурентної боротьби для збільшення обсягів виробництва і прибутку:
а) розкривається в роботах Джона Мейнарда Кейнса;
б) розкривається в роботах Карла Маркса;
в) наведено в Законі України «Про інвестиційну діяльність»;
г) розкривається в роботах Мілтона Фрідмена.

17. Тлумачення інвестицій як поточний приріст капітального майна внаслідок здійснення виробничої діяльності в певний період, а також як частину доходу за певний період, який не був використаний на споживання, тобто заощадження:
а) розкривається в роботах Джона Мейнарда Кейнса;
б) розкривається в роботах Карла Маркса;
в) наведено в Законі України «Про інвестиційну діяльність»;
г) розкривається в роботах Мілтона Фрідмена.

18. Тлумачення інвестицій як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, унаслідок якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний або екологічний ефект:
а) розкривається в роботах Джона Мейнарда Кейнса;
б) розкривається в роботах Карла Маркса;
в) наведено в Законі України «Про інвестиційну діяльність»;
г) розкривається в роботах Мілтона Фрідмена.

19. Визначити помилкове твердження:

а) суб’єкти інвестування можуть бути джерелом ризиків та загроз інвестиційній безпеці;

б) інвестиційний потенціал є похідною від інвестиційних ресурсів;

в) добросовісна поведінка суб’єктів інвестиційного процесу має вплив на рівень інвестиційної безпеки;

г) фінансовою основою інвестиційної діяльності є наявність інвестиційних ресурсів, доступність джерел та дієвість інструментів фінансування.

20. Яка із перелічених загроз відповідає загрозам на нанорівні:

а) високий рівень ризиковості інвестиційних проектів;

б) неефективність дотаційних і субвенційних механізмів подолання соціально-економічної відсталості територій;

в) опортуністична поведінка посередників та безпосередньо реципієнтів інвестицій;

г) політична нестабільність.

21. Опортуністична поведінка суб'єктів інвестування, неготовність контрагентів забезпечити необхідний рівень виконання договірних зобов'язань як загрози притаманні інвестиційній безпеці на:

а) макрорівні;

б) мезорівні;

в) мікрорівні;

г) нанорівні.

22. Зростання суперечностей між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями щодо управління наявними ресурсами як загроза притаманна інвестиційній безпеці на:

а) макрорівні;

б) мезорівні;

в) мікрорівні;

г) нанорівні.

23. Незадовільний стан банківської системи та фондового ринку як загроза притаманна інвестиційній безпеці на:

а) макрорівні;

б) мезорівні;

в) мікрорівні;

г) нанорівні.

24. Показник, який визначає рівень віддачі на вкладену суму інвестицій, називається:

а) індекс прибутковості інвестицій;
б) індекс прибутковості дисконтованих інвестицій;
в) чиста теперішня вартість інвестицій;
г) коефіцієнт ефективості інвестицій.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1. Підберіть статистичні матеріали для проведення компаративного аналізу окремих індикаторів інвестиційної безпеки в Україні та в іншій країні (за вибором). Зробіть висновки щодо відповідності фактичних значень нормативним.

Завдання 2. Проект, що потребує інвестицій у розмірі 1150 тис. грн, передбачає отримання річного доходу в розмірі 80 тис. грн протягом 15 років. Оцініть доцільність такої інвестиції, якщо коефіцієнт дисконтування – 12 %.

Завдання 3. Оберіть найефективніший проект серед двох запропонованих, якщо ставка дисконтування становить 10 %. Обидва проекти потребують однакових обсягів початкових інвестицій в розмірі 1400 тис. грн та розраховані на однаковий термін – 5 років. Перший проект передбачає таких щорічних надходжень за проектом: 250 тис. грн, 300 тис. грн, 350 тис. грн. Другий проект передбачає таких щорічних надходжень за проектом: 350 тис. грн, 300 тис. грн, 250 тис. грн.

Завдання 4. Фірма планує здійснити інвестицію у розмірі 1500 тис. грн. і отримувати на протязі 5-ти років грошові надходження у сумі 570 тис. грн. щорічно (в кінці року). Проаналізувати доцільність здійснення інвестицій на основі розрахунку індексу прибутковості інвестицій, якщо за ставку дисконтування прийняти 11 %.

Завдання 5. Розрахувати для обраної країни основні індикатори, які характеризують рівень інвестиційної безпеки на мікрорівні, побудувати графіки, які ілюструють динаміку індикаторів України та обраної країни за 2012-2019 рр., провести компаративний аналіз.

Завдання 6. Припустимо, що термін життя проекту 5 років. Інвестиції в розмірі 12 млн вносяться: в 1 рік життя проекту 7 млн, 2-й рік 3 млн і в 3-й рік 2 млн. Доходи по роках складуть: 1 рік – 2 млн; 2 рік – 3 млн; 3 рік -2 млн; 4 рік – 3 млн; 5 рік – 1 млн. Норма дисконту 10 %. Визначте індекс прибутковості дисконтованих інвестицій.

Термінологічний словник

Загрози інвестиційній безпеці на мікрорівні – наявність потенційних або реальних умов, факторів чи дій фізичних та юридичних осіб, які порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єкта підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності.

Інвестиції – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, унаслідок якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний або екологічний ефект»

Інвестиційна безпека на макрорівні – умови, за яких досягнуто та збережено необхідний рівень залучення інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх та зовнішніх загроз та забезпечено їх ефективне використання, що є необхідним для забезпечення сталого розвитку.

Інвестиційна безпека на мезорівні – умови, які забезпечують гармонійний розвиток соціально-економічних відносин регіональної економічної системи внаслідок повноцінного використання інвестиційного потенціалу регіону

Інвестиційна безпека на мікрорівні – умови, які забезпечують можливість здійснювати розширене відтворення шляхом ефективного використанням існуючих власних та залучених інвестиційних ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу безпекових заходів для максимального досягнення поставлених цілей у короткостроковому та довгостроковому періоді в умовах сучасних викликів.

Інвестиційні ресурси – похідні від інвестиційного потенціалу; потенційно можливої величини ресурсів всіх суб'єктів економіки, які гіпотетично можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності: заощадження домашніх господарств, нерозподілений прибуток підприємств, кошти державного бюджету, які залишаються після здійснення видатків на державне споживання, заощадження іноземного походження.

Об'єкт інвестиційної безпеки – загалом інвестиційна система, яка виступає як організація інвестиційного процесу, який реалізується через інвестиційну діяльність господарюючих суб'єктів та відносини, що виникають між ними в процесі її здійснення для задоволення їх інтересів: від виникнення ідеї застосування інвестицій, її реалізації як інвестиційного проекту та до отримання ефекту від реалізованого інвестиційного проекту.

Суб'єкти інвестиційної інфраструктури – система спеціалізованих інвестиційних інституцій основного та допоміжного призначення та їх територіально організованих мереж, функціонування яких спрямоване на створення умов для фінансових, матеріальних та інтелектуальних вкладень інвесторів, з метою підвищення соціально-економічного розвитку.

Література до теми

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. *Методичні рекомендації Міністерства економічного розвитку і торгівлі.* URL: http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii (дата звернення: 16.01.2020).

2. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014.

3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. *Методичні рекомендації Міністерства економіки України*. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738 (дата звернення: 16.01.2020).

4. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 232 с.

5. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. Київ : УБС НБУ, 2014. Т.1. 830 с.

6. Ходжаян А. О. Фінансова безпека в системі забезпечення стійкого розвитку економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*: Зб. наук. праць. 2015. Вип. № 4 (167). С. 3-7.

7. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. Академіка НАН України С. І. Пирожкова. Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2003. 42 с.

8. Москаль І. І. Ризики й загрози фінансовій безпеці держави в інвестиційній сфері. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Економіка. 2013. Вип. 23. С. 78–82.

9. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 608 с.

10. Єрмак О. О. Сучасні методи дослідження інвестиційної безпеки держави. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 136-142.

11. Ліпич Л. Г., Івашко О. А. Фінансові домінанти інвестиційної безпеки держави. *Моделювання регіональної економіки*. 2011. № 2. С. 165–172.

12. Сундук А., Юрін Я. Банківське кредитування як чинник гарантування інвестиційної безпеки регіонів України. *Вісник Національного банку України*. 2004. № 1. С. 24–26.

13. Харламова Г. О. Інвестиційна безпека України : рейтингова оцінка : монографія. К. : Вид-во. Аграр Медіа Груп, 2017.

14. Томарєва В. В. Параметри та шляхи забезпечення інвестиційної безпеки національної економіки на регіональному рівні. *Держава та регіони*. Сер. «Економіка та підприємництво». 2011. № 3. С. 253−257.

15. Федоренко А. Є. Інноваційно-інвестиційна складова економічної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03. Чернігів, 2015. 22 с.

16. Остапчук Д. О. Синергетичний підхід до дослідження інвестиційної безпеки України. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 217–222.

17. Недашківський М. М., Подгорна К.Ю. Інвестиційна безпека України в сучасних умовах. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 274–280.

18. Мошенський С. З. Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україні : вплив на інвестиційну безпеку держави : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2008. 432 с.

19. Юркевич О. М. Оцінка рівня інвестиційної безпеки в Україні. *Міжнародна економічна політика : наук. журнал.* 2012. Спец. вип.: у 2 ч. Ч. 2. С. 402–407.

20. Бойко В. В. Пріоритети та інструменти розвитку сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки України : монографія. Львів : Видавництво ННВК "АТБ", 2017. 426 с.

21. Побережна Н. М. Інвестиційна складова економічної безпеки. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Сер.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. 2013. № 67 (1040). С. 179-185.

22. Анісімова О. М., Картечева О. С. Інвестиційна безпека підприємства в контексті економічної безпеки: сутність, зміст, оцінка і система управління. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності.* 2012. Випуск 1. Том 2. С. 293-297.

23. Караєва Н. В., Межевич А. О. Теоретико-методологічні основи дослідження інвестиційної безпеки в системі антикризового управління. URL: http:// www.nbuv.gov.ua/ej ournals/PSPE/2009_1/Karaeva_109.htm

24. Лаговська О. А., Берляк Г. В. Сутність інвестиційної безпеки підприємства та її місце у системі економічної безпеки. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. Сер.: Економічні науки. 2013. № 4. С. 74-81.

25. Міщук Є. В., Кашубіна Ю. Б. Дефініції економічної категорії «інвестиційна безпека». *Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 2. С. 12-18.

26. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи: [монографія] / О.А. Кириченко, М.П. Денисенко, В.С. Сідак [та ін.]; заг. ред. О.А. Кириченко. К.: КРОК, 2010. 412 с.

27. Гордієнко В. П. Інвестиційна безпека як фактор розвитку інвестиційного потенціалу регіону. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 15. С. 7-9.

28. Нікитенко Д. В. Проблеми визначення сутності інвестиційної безпеки. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 2(02). С. 19-23.

29. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Москва : Ексмо, 2007. Сер. Антологія економічної думки. 960 с.

30. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. Н. Н. Любимова; под ред. Л. П. Куракова. Москва, 2000.

31. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII, зі змінами та доповненнями. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1560-12 (дата звернення: 20.11.2019).

32. Пластун В. Л., Пластун О. Л. Інституційні інвестори : роль у розвитку фондового ринку : монографія. Суми : ТОВ Друкарський дом «Папірус», 2012. 215 с.

33. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : навч. посіб. 2-е вид. К. : Каравела, 2008. 432 с.

34. Нікитенко Д. В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституціональне забезпечення : монографія. Рівне : НУВГП, 2018. 376 с.

35. Каталог інституцій. Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні». *USAID ЛЕВ* : веб-сайт. URL: http://www.lev.org.ua/ua/institutions.html?region=0&type=0&direction=27&page=5&per-page=15 (дата звернення: 20.11.2018).

36. Нікитенко Д. В. Загрози інвестиційній безпеці держави: сутність та класифікація. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6769. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.98. (дата звернення: 28.12.2018)

37. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності. Державна служба статистики. Економічна статистика. Економічна діяльність. Діяльність підприємств. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 01.11.2018).

38. Процентні ставки банків за строковими депозитами фізичних осіб. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=54032 (дата звернення: 01.11.2018).

39. Дохідність ОВДП на первинному ринку, щомісяця. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63639 (дата звернення: 01.11.2018).

40. Нікитенко Д. В. Конкурентне середовище як чинник зростання інвестицій. *Сучасні тенденції в економіці та управлінні* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. У 2-х частинах (м. Запоріжжя, 30 червня 2017 року). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2017. Ч. 1. С. 19–24.

В світі існує тільки один спосіб перемагати в суперечці –
це ухилитися від неї
(Дейл Карнегі)

ТЕМА 7. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КАДРОВИЙ ТА ПРОДУКТОВИЙ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

7.1. Загальна характеристика інтелектуально-кадрового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Процеси глобалізації, зростання відкритості національної економіки, велика місткість внутрішнього споживчого ринку забезпечили високу економічну привабливість внутрішнього ринку, куди було інвестовано значні обсяги капіталу та імпортовано сучасні зарубіжні управлінські технології з формування і розбудови сучасних об'єктів виробництва, торгівлі та послуг. Це забезпечило розвиток конкуренції, але й монополізацію ринків та труднощі в діяльності традиційних, менш фінансово спроможних, але важливих у контексті просторово-структурної збалансованості розвитку та соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу.

Життєздатність усіх суб'єктів підприємницької діяльності, подальший поступ великих бізнес-структур, зміцнення конкурентоспроможності національного підприємницького сектора, ефективне виконання його функцій та реалізація ролі в системі національного господарства, позитивний вплив на підвищення рівня якості життя населення все ще залежать від фактора капіталу, проте з урахуванням сучасних тенденцій активного застосування Інтернету, ІТ-технологій, електронної комерції тощо все більше визначаються фактором праці, зокрема високоінтелектуальної. Інтелектуально-кадрове забезпечення стає джерелом нагромадження та ефективного використання інтелектуального капіталу розвитку суб'єктів бізнесу, впровадження у торгово-технологічний процес інновацій.

Утвердження в Україні економіко-організаційних та інституційних умов ринкової економіки суттєво змінило середовище функціонування представників бізнесу, а також вплив чинників, які визначають параметри конкурентоспроможності та передумови до розвитку. Формування в економіці конкурентного середовища та посилення принципів змагальності висувають вимоги до якісного ресурсного, зокрема кадрового, забезпечення як важливої складової управління на кожному етапі та рівні бізнес-процесів.

Водночас посилюється й значимість нематеріальних активів. Об'єктивними тенденціями сучасної фази розвитку внутрішнього ринку національних економік є зростання ролі інновацій та активне впровадження в господарську практику інтернет- та ІТ-технологій.

Спостерігається тісна залежність між інтелектуалізацією та вищим рівнем соціально-економічного розвитку. Але особливо важливим стає поєднання штучного та людського інтелекту, персоналу та нематеріальних ресурсів і активів суб'єктів підприємництва, що шляхом синергічного ефекту дозволяє отримати унікальний ресурс функціонування і розвитку бізнесу в умовах всезростаючих масштабів розвитку інформаційного суспільства (рис. 7.1).

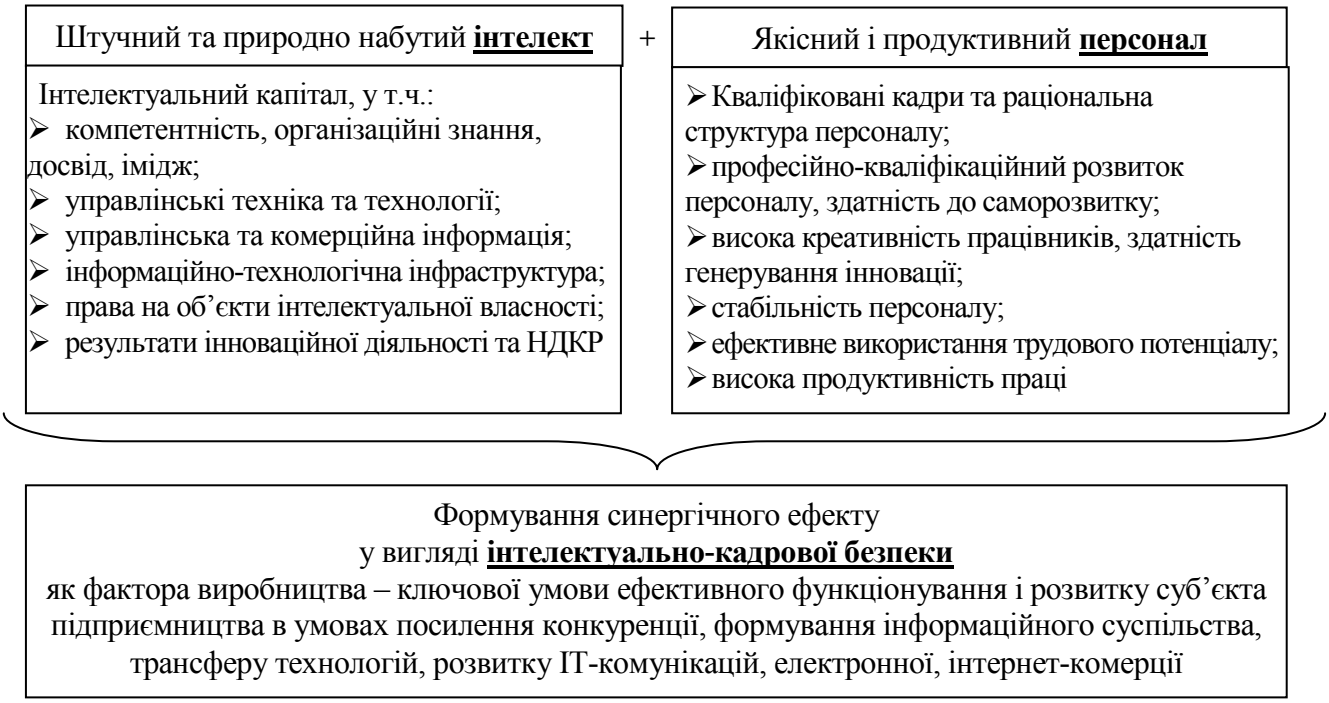

Рис. 7.1. Концептуальна модель формування інтелектуально-кадрової компоненти економічної безпеки суб'єктів підприємництва

На відміну від інтелектуального капіталу, за якого більшою мірою оперують нефізичними активами, в основі інтелектуально-кадрової безпеки суб'єктів підприємництва домінантними є такі ознаки:

(1) забезпеченість бізнесу кадрами (та їх компетентнісні характеристики), здатними акумулювати та генерувати інтелектуальну творчу діяльність, створювати і комерціалізувати інновації та впроваджувати їх результати у господарську практику, формувати сучасне матеріально-технічне та інформаційно-технологічне забезпечення обслуговування бізнес-процесів;

(2) забезпеченість бізнесу сучасними технікою та технологіями, інформацією, інфраструктурою інноваційної та інтелектуальної творчої діяльності;

(3) міра та ефективність поєднання факторів праці та інтелекту. Інтелектуально-кадрова безпека – швидше категорія статична, тоді як інтелектуальний капітал – динамічна і більшою мірою наближена до інтелектуального потенціалу.

Інтелектуально-кадрова безпека суб'єкта підприємництва характеризує сформованість його інтелектуального та кадрового капіталу, а також ефективність його використання в цілях створення і комерціалізації результатів науково-дослідної та інноваційної діяльності для посилення конкурентоспроможності й підвищення ефективності бізнес-процесів. Інтелектуально-кадрова компонента є однією з найважливіших складових у системі забезпечення економічної безпеки представників бізнесу, оскільки є чинником формування якісного управлінського персоналу.

Інтелектуально-кадрову складову економічної безпеки суб'єктів бізнесу потрібно розглядати з позицій системного підходу, що дозволяє більш комплексно підійти до управління процесами його формування, розвитку й ефективного використання. Аргументами на користь цього є виступ інтелектуально-кадрової безпеки відокремленою підсистемою суб'єкта господарювання з власними напрямами (інтелектуальний та кадровий), елементами, внутрішніми та зовнішніми зв'язками і відносинами. Система інтелектуально-кадрової безпеки є комплексом взаємопов'язаних елементів економічного, організаційного, правового, соціально-професійного та техніко-технологічного характеру, а також заходів, орієнтованих на досягнення цілей ефективного використання персоналу (зокрема, управлінських та інтелектуальних можливостей) та інтелекту.

Методологічна структурно-функціональна характеристика інтелектуально-кадрової безпеки суб'єктів підприємництва передбачає її декомпонування на такі структурні складові, як (1) інноваційна (у т.ч. інтелектуальна творча) активність, (2) техніко-технологічна забезпеченість, (3) забезпеченість та структура персоналу, (4) стабільність кадрів, (5) продуктивність та ефективність праці, (6) соціальна захищеність, (7) розвиток персоналу.

У процесі формування інтелектуально-кадрової безпеки керівництво бізнесу вирішує завдання, пов'язані з формуванням штату висококваліфікованих фахівців, дотриманням відповідності персонального складу за освітою, кваліфікацією, статтю, віком та професійними і компетентнісними характеристиками, організацією праці, забезпеченням ефективності витрат та продуктивності праці, зростання професійно-кваліфікаційного рівня персоналу, активною підготовкою, веденням та впровадженням результатів інноваційних програм розвитку підприємства та інтелектуальної творчої діяльності його персоналу.

Оскільки категорія «інтелектуально-кадрова безпека» є комплексною, то її оцінювання потребує застосування здебільшого методів експертного оцінювання, аналізу та обробки сценаріїв, оптимізації, теоретико-ігрових методів, штучних нейронних мереж, багатовимірного статистичного аналізу. Доцільним є зведення розрахунків до обчислення інтегрального показника, що враховує не лише

стан структурних параметрів інтелектуально-кадрової безпеки, але й результати аналізу показників ефективності використання персоналу, робочого часу та витрат на оплату праці, забезпечення підприємства інтелектуальними ресурсами та кадрами, передумови розвитку інтелектуального та кадрового потенціалу.

Якщо процеси формування внутрішньої організаційно-правової структури бізнес-одиниці більшою мірою визначаються можливостями і підприємницькими навиками керівників, то забезпеченість факторами виробництва – справа більшою мірою зовнішня і менш залежна. Мова йде про доступність джерел та фінансові можливості суб'єктів господарювання.

Відтак, ще більш важливим завданням є ефективність їх залучення і використання. При цьому фактори виробництва можна умовно розділити на дві групи: (1) які використовуються у господарській діяльності і повністю переносять свою вартість на вартість кінцевого продукту (як правило, матеріальні ресурси); (2) які створюють додану вартість, формуючи при цьому ще й приріст економічного потенціалу підприємства. До останніх відноситься ресурс праці, але не як форма діяльності, спрямована на створення матеріальних і культурних цінностей, надання послуг, а більшою мірою як формування конкурентоспроможних місць праці і підбір фахівців, що їм відповідають, створюючи таким чином інтелектуальний капітал – важливий елемент в системі функціонування та, що важливіше, – розвитку бізнесу.

За таких умов інтелектуально-кадрова безпека (передусім як поєднання висококваліфікованих фахівців, їх знань та навичок, провадження діяльності, що спрямована на створення і комерціалізацію резервів інтелектуальної, творчої та науково-дослідної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності бізнесу) стає головним ресурсом і чинником життєздатності та стійкості бізнес-структури.

Складність категорії інтелектуально-кадрової безпеки обумовлює потребу в застосуванні системного підходу до її дослідження, зокрема, з метою комплексного усвідомлення елементів, структурних характеристик та взаємозв'язків між ними.

Важливою характеристикою системи є її структура. Системи, що мають однаковий склад, досить часто мають різні властивості, оскільки складові систем мають різну внутрішню організацію та по-різному взаємозв'язані. Тому природа системи залежить від її структури, при зміні якої змінюються усі властивості системи. Єдність складу, а також поєднання структури системи називається її внутрішньою побудовою, сукупністю усіх елементів, з яких вона складається.

Необхідно звернути увагу й на те, що формування системи та управління нею потребує використання основ системного аналізу з установленням структурних зв'язків між елементами системи, створенням

основи для логічного і послідовного підходу до проблеми прийняття рішень.

Метод системного аналізу широко використовується у наукових дослідженнях при комплексному вивченні діяльності підприємств, секторів економіки та видів економічної діяльності, ухваленні важливих рішень, визначенні пропорцій їх розвитку.

На сьогоднішній день в науковій літературі існує багато підходів до відображення суб'єкта бізнесу як системи з власними аспектами функціонування системи, її побудови, внутрішніми відносинами та ін. Проте, підхід має бути більш деталізованим із встановленням підсистем, а в подальшому їх елементів та взаємозв'язків між ними. Це забезпечило б функціональність системи управління бізнесом на противагу її простому суб'єктно-об'єктивному трактуванню.

Проте, в науковій літературі й досі залишаються недостатньо вивченими поняття системи інтелектуально-кадрової безпеки та її місця і ролі в системі економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Більше того, на сьогоднішній день маловивченим є й поєднання кадрового та інтелектуального забезпечення як чинника формування і ефективного використання інтелектуального потенціалу суб'єкта господарювання. Тому важливо, щоб визначені теоретико-методичні засади системи та системного підходу були враховані при обґрунтуванні концептуальних положень інтелектуально-кадрової безпеки в бізнесі.

Система інтелектуально-кадрової безпеки індивідуальна для кожного суб'єкта господарювання, оскільки залежить від рівня забезпеченості персоналом, його якісно-кількісних характеристик, професійно-кваліфікаційного рівня, розвитку і особливостей господарської діяльності, її ефективності тощо. Система інтелектуально-кадрової безпеки бізнесу може трактуватися як комплекс взаємопов'язаних елементів економічного, організаційно-правового характеру, а також заходів, що здійснюються керівництвом суб'єкта бізнесу та спрямовані на досягнення цілей, формування і ефективного використання персоналу та інтелектуальних можливостей працівників, у тому числі синергетичних.

Узагальнення наукових джерел дозволило зробити висновок про відсутність справедливого підходу до трактування категорії інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва. Більшість з них зводяться лише до визначення його складових та наукових пошуків з розвитку категорій інтелекту, інтелектуальної діяльності, інформації, економіки знань, інтелектуальних ресурсів, інтелектуального та соціального капіталу.

Таким чином, поняття інтелектуально-кадрової безпеки ще недостатньо досліджене. Окремі спроби аналізу інтелектуальної складової

вивчала О. Герасименко, зробивши висновок, що це – процес створення інтелектуальної власності, починаючи від виділення інтелектуальних активів з інтелектуального капіталу, а потім отримання інтелектуальної власності з інтелектуальних активів. Характеристиками тут є рівень заробітної плати, раціональність організаційної структури управління, якість мотиваційного механізму, забезпеченість капіталом та фінансовими ресурсами, рівень використання новітніх технологій [8, с.118].

С. Бабій виділяє чотири типи стратегії формування інтелектуальної безпеки на мікрорівні: (1) нарощення знань (їх формування і використання в будь-якому економічному процесі); (2) управління інтелектуальним капіталом (створення, підтримка і розвиток інтелектуальних активів: патентів, технологій, ноу-хау та ін.); (3) формування знань (поглиблення накопичених і ґенерування принципово нових знань (проведення науково-дослідних робіт, впровадження інноваційних рішень і безперервне їх удосконалення), що сприяють підвищенню конкурентоспроможності підприємства); (4) обміну знаннями (коли особлива увага зосереджується на систематичному обміні знаннями, тобто їх отриманні, структуризації, зберіганні, використанні з метою чіткого і своєчасного розподілу) [2, с. 40-41].

На думку Л. Балабанова, інтелектуальне забезпечення суб'єкта бізнесу реалізується через інноваційну інфраструктуру – підсистему в структурі інноваційних процесів, яка спрямова на сприяння та підтримку її здійснення. Напрямами інтелектуального забезпечення науковець встановив виробничо-технологічний, консалтинговий, фінансовий, кадровий, інформаційний та маркетинговий [3, с.16].

На відміну від інтелектуального, поняття кадрового забезпечення та кадрової безпеки суб'єктів господарювання більш досліджене. Так, С. Васильчак розглядає кадрове забезпечення як здатність підприємства до задоволення потреби у людських ресурсах. Кадрове забезпечення, інтегруючись у кадрову політику, охоплює низку її найважливіших складових – залучення, відбір та наймання, підбір та розміщення, професійну орієнтацію та адаптацію персоналу, його мотивацію та стимулювання, професійне навчання, атестацію та просування по службі. Відповідно воно спричиняє активний вплив на систему управління підприємством та на систему підприємства в цілому, бо надає йому конкурентноздатний кадровий потенціал з високим рівнем професіоналізму та компетентності, особистісних якостей, працівників з інноваційним та мотиваційним механізмом [5, с.122].

С. Даниленко характеризує кадрову безпеку суб'єкта бізнесу як систему, що забезпечує відповідність між кількісними і якісними характеристиками працівників, необхідними для здійснення

господарської діяльності, та діяльністю навчальних закладів, які готують фахівців, здійснюють їх перепідготовку і підвищення кваліфікації. Саме тому ефективне кадрова безпека основна складова управління бізнесом, що уможливлює аналіз ринку праці та прогнозування його кон'юнктури, взаємозв'язки з зовнішніми джерелами забезпечення кадрами, аналіз кадрового потенціалу та рівня його використання, прогнозування і планування потреби в персоналі, формування стратегій управління кадровим забезпеченням [9, с.146].

На думку А. Єременко, сутність кадрової безпеки полягає в наповненні підприємства відповідними за професією та кваліфікацією кадрами, створення у них мотивації до ефективної діяльності, професійного та соціального розвитку, досягнення мобільності та соціального захисту персоналу [11].

Узагальнимо, що кадрова безпека суб'єкта господарювання пов'язана зі підбором персоналу відповідного рівня кваліфікації, контролем за ефективністю його використання, наявністю передумов для розвитку та накопичення інтелектуального капіталу, впровадження інновацій, створення і ефективного використання об'єктів інтелектуальної власності. Таким чином, здійснюється розширення завдань і функцій простого кадрового забезпечення із переходом до вищого рівня якості ресурсного забезпечення – інтелектуально-кадрового.

Додамо, що до переваг та особливостей інтелектуально-кадрової безпеки в бізнесі відносяться утворення синергічних зв'язків, в результаті яких отримується більший ефект як від кадрового, так і від інтелектуального потенціалу, об'єднання інтелектуальних та кадрових вимог до персоналу, розвиток внутрішньої ініціативи до інновацій та розробки, комерціалізації та ефективного використання в цілях розвитку підприємства об'єктів інтелектуальної власності, активізація інтелектуальної, творчої діяльності працівників і формування, таким чином, інтелектуального капіталу та інтелектуальних активів, що сприяє капіталізації та збільшенню ринкової вартості бізнесу. Відтак, інтелектуально-кадрова безпека – одна з найважливіших складових в системі управління економічною безпекою суб'єкта підприємництва. На рисунку 7.2 показано місце інтелектуально-кадрової складової безпеки в системі управління суб'єктом господарювання, зокрема в підсистемах його ресурсного та організаційного забезпечення.

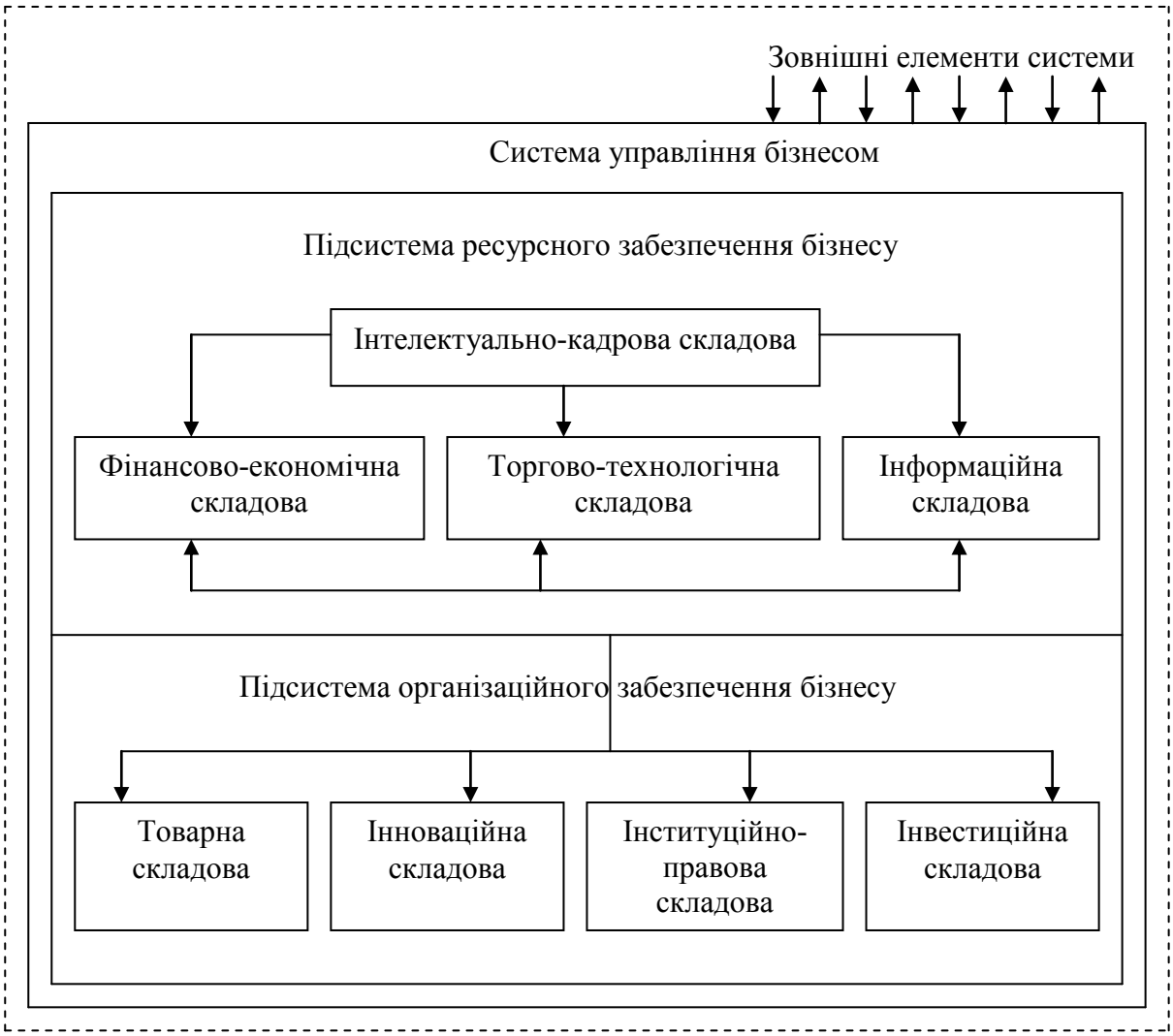

Рис. 7.2. Підсистеми управління суб'єктом бізнесу та місце в ній елементів інтелектуально-кадрової безпеки

Виходячи з цього, роль інтелектуально-кадрової безпеки в системі управління суб'єктом підприємництва є значно ширшою ніж однієї з його функціональних складових.

Попри недостатню наукову розробленість проблеми інтелектуально-кадрової безпеки в бізнесі певним методичним базисом її подальшого опрацювання можуть слугувати дослідження з інтелектуально-кадрової безпеки суб'єктів господарювання.

Так, Н. Чередниченко характеризує інтелектуально-кадрову безпеку суб'єкта господарювання як процес запобігання негативним впливам на його життєздатність через ризики і загрози, пов'язані з діяльністю персоналу, рівнем розвитку його інтелектуального потенціалу і трудових відносин [19]. Фактично пропонується розглядати три групи чинників: 1) організацію праці; 2) стан реалізації інтелектуального потенціалу; 3) трудові відносини.

В працях В. Кравченко інтелектуально-кадрова безпека здебільшого зводиться до правового та інформаційного забезпечення процесу управління персоналом, вирішення правових питань трудових відносин, підготовки нормативних документів, що їх регулюють, забезпечення необхідною інформацією всіх підрозділів управління персоналом [13]. Відтак, розвиваючи структурні характеристики інтелектуально-кадрової безпеки, науковець доповнює їх проблемами правового та інформаційного забезпечення.

За Ю. Поскрипко, інтелектуально-кадрова безпека характеризує особливості суб'єкта підприємництва як соціальної спільності й стану захисту та розвитку індивіда в ній [17, с.119]. Як доповнення до цього, можна визначати інтелектуально-кадрову безпеку як сукупність заходів, спрямованих на запобігання протиправним діям відносно персоналу. Хоча, захищеність прав та інтересів працівника, будучи важливою характеристикою соціальної відповідальності підприємства, не може слугувати комплексним описом рівня його інтелектуально-кадрової безпеки.

Певні структурні характеристики інтелектуально-кадрової безпеки ідентифікуються Н. Кузнєцовою в межах опису політики її забезпечення. На думку науковця, це генеральний напрям кадрової роботи, сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з опрацювання цілей і завдань, спрямованих на збереження, зміцнення й розвиток кадрового потенціалу, створення відповідального і високопродуктивного згуртованого колективу, здатного вчасно реагувати на вимоги ринку з урахуванням стратегії розвитку бізнесу [14, с.81].

О. Сліпа трактує інтелектуально-кадрову безпеку як стан захищеності суспільно-прогресивних інтересів підприємства з розвитку й удосконалення його людського капіталу, підтримки ефективної системи управління людськими ресурсами й мінімізації ризиків функціонування підприємства, пов'язаних із її кадрової складовою [18]. Відповідно, структурні характеристики інтелектуально-кадрової безпеки підприємства характеризуються синергетичним ефектом в економіці праці.

Відтак, логічно стверджувати, що інтелектуально-кадрова безпека суб'єкта підприємництва є станом, який характеризує його захищеність від ризиків і загроз, що походять від діяльності персоналу, обумовлені рівнем реалізації інтелектуального потенціалу, характером трудових відносин і рівнем ефективності праці.

Таким чином, доходимо до висновку про розширення переліку завдань інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта бізнесу, зокрема, щодо управління персоналом з метою забезпечення кадрами необхідного професійно-кваліфікаційного рівня, їх стабільності, створення передумов для реалізації трудового потенціалу і ефективного використання інтелектуального капіталу.

В контексті цього визначимо роль інтелектуально-кадрової безпеки у функціональних сферах діяльності суб'єкта підприємництва (фінансово-економічна, торгово-технологічна, інформаційна, товарна, інноваційна, інституційно-провава та інвестиційна підсистеми) як на рисунку 7.3.

Рис. 7.3. Роль інтелектуально-кадрової безпеки у функціональних сферах діяльності суб'єкта бізнесу

Удосконалення сутнісних характеристик інтелектуально-кадрової безпеки суб'єктів підприємництва стосується й уточнення та розширення переліку її напрямів та показників. Комплексний підхід до їх ідентифікації представлено на рисунку 7.4, де вказані такі напрями: інноваційна активність, техніко-технологічна забезпеченість, склад і структура персоналу, стабільність кадрів, продуктивність та ефективність праці, соціальна захищеність, розвиток персоналу, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал.

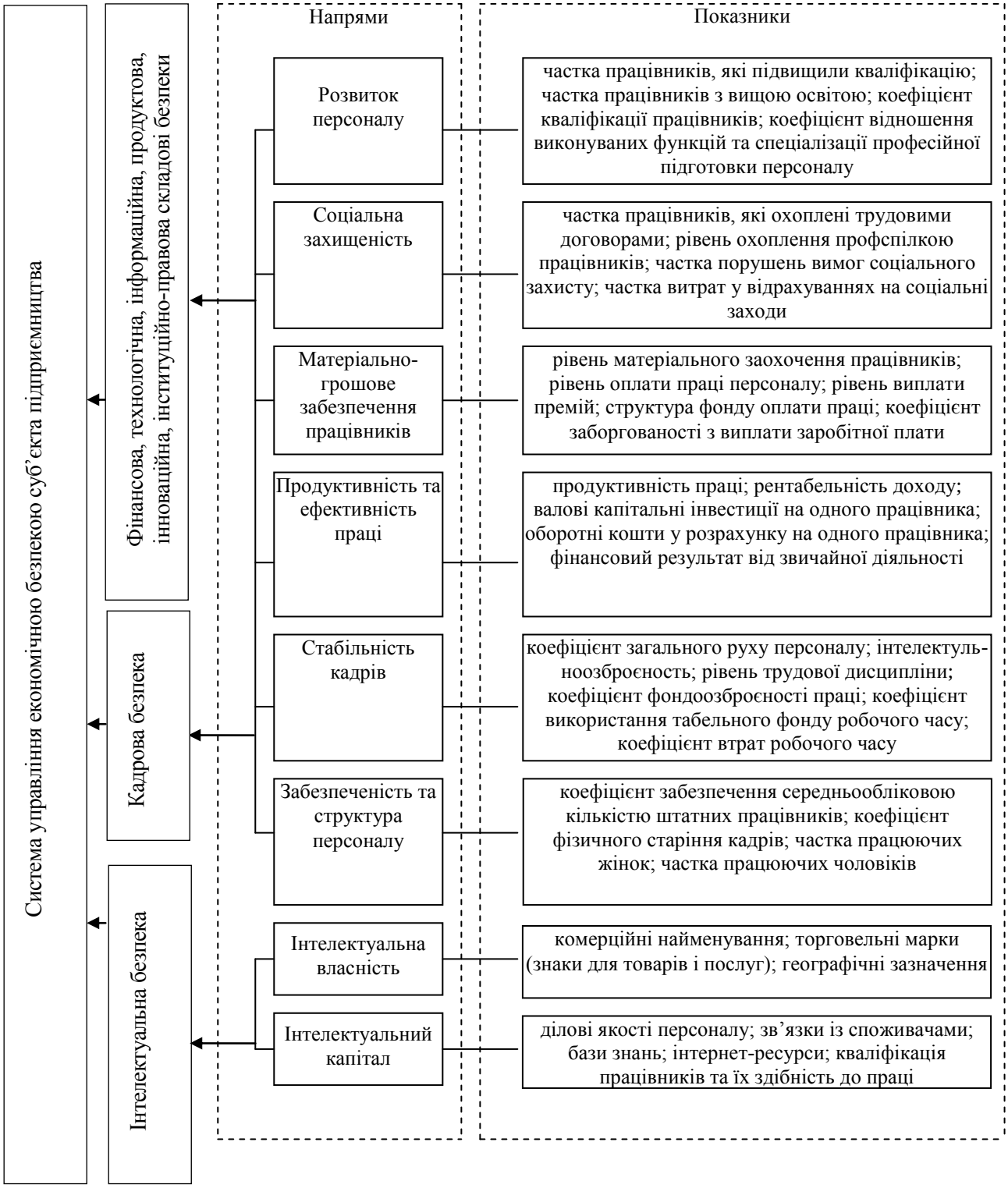

Рис. 7.4. Декомпозиція інтелектуально-кадрової безпеки в системі управління суб'єктом підприємництва

Прикладна роль типологізації інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва на напрями та показники полягає у формуванні методичних засад її оцінювання, оскільки дозволяє усвідомити повноцінну системну сукупність показників, які також можуть використовуватися при ресурсно-функціональному підході до оцінювання інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки.

В умовах істотного посилення значення нематеріальної складової та інноваційного чинника конкурентоспроможності роль інтелектуалізації в діяльності суб'єктів бізнесу значно зросла. Застосування нематеріальних активів є вагомим чинником інтелектуальної власності у науковій, комерційній, виробничій і зовнішньоекономічній діяльності. Відтак, доцільно охарактеризувати напрями політики інтелектуалізації суб'єктів бізнесу за функціональними сферами (рис. 7.5).

Рис. 7.5. Напрями політики інтелектуалізації суб'єктів підприємництва

Водночас, створення, розвиток і ефективне використання об’єктів інтелектуальної власності в умовах гострої конкурентної боротьби і насичення внутрішнього ринку товарами і послугами стають невід’ємною передумовою життєздатності суб’єктів господарювання. Інтелектуально-кадрове забезпечення відіграє все важливішу роль в системі функціональних характеристик бізнесу, адже характеризує сформованість його інтелектуального та кадрового капіталу, а також ефективність його використання в цілях створення і комерціалізації результатів науково-дослідної та інноваційної діяльності для посилення конкурентоспроможності й підвищення ефективності бізнес-процесів.

Роль інтелектуальної власності в економіці постійно зростає, випереджаючи значущість засобів праці та їх ресурсів за рахунок запровадження нових технологій, використання інтелектуальних творчих знань, ширшого залучення об’єктів інтелектуальної власності, зростання частки нематеріальних активів у ринковій вартості суб’єктів бізнесу.

7.2. Напрями забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки суб’єктів підприємництва

Інтелектуально-кадрова безпека суб’єктів підприємництва в умовах переважно екстенсивного типу розвитку економіки України та зростаючого рівня конкуренції набуває все більшого значення. Стратегічними пріоритетами її забезпечення є підвищення якості системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів (зокрема, в частині формування необхідних компетенцій, організаційно-управлінських знань, досвіду), покращення ресурсної забезпеченості науково-дослідної та інноваційної діяльності, зростання витрат та інвестицій на інтелектуалізацію.

Зміцнення інтелектуально-кадрової безпеки суб’єктів бізнесу потребує реалізації системної сукупності засобів політики за напрямами: покращення забезпеченості підприємств кваліфікованими кадрами та інтелектуальним капіталом, посилення стабільності персоналу та підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу, забезпечення підприємства ефективною та продуктивною працею, соціальним захистом, навчанням та розвитком персоналу, його інноваційної активності (рис. 7.6).

Рис. 7.6. Пріоритетні напрями та засоби посилення інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва

Напрямами та засобами підвищення ефективності у сфері управління інтелектуально-кадровою безпекою бізнесу є:

(1) формування (розробка стандартів професійно-кваліфікаційної відповідності персоналу та підбір згідно з ними кадрів; формування і реалізація програм підвищення професійно-кваліфікаційного рівня

персоналу; розвиток практик співпраці з освітніми, науково-дослідними організаціями та інноваційними структурами; реалізація мотиваційних програм інтелектуальної творчої та інноваційної діяльності персоналу; узгодження принципів корпоративної культури з інтелектуалізацією підприємства);

(2) накопичення та ефективне використання (реалізація внутрішніх і зовнішніх інноваційних та науково-дослідних проектів; стратегічне і тактичне планування заходів за всіма видами інновацій; запровадження практики моніторингу та діагностики обсягів і ефективності використання інтелектуально-кадрового капіталу; здійснення заходів із впровадження інновацій та результатів інтелектуальної творчої діяльності на всіх рівнях управління та за етапами бізнес-процесів; дослідження в усіх сферах і галузях знань для обслуговування інноваційних управлінських рішень);

(3) забезпечення інтелектуалізації бізнесу, його внутрішнього та зовнішнього середовища.

Одним з ключових аспектів тут стає інтелектуалізація бізнесу як процесу якісних і кількісних структурних змін щодо формування і реалізації інтелектуального потенціалу, збільшення частки інтелектуально-кадрового забезпечення та результатів інтелектуальної творчої діяльності в усіх функціональних сферах та компонентах внутрішньої структури бізнес-процесів. Інтелектуалізація потребує систематичного дослідження ринку інтелектуальної власності, обґрунтування перспективних напрямів досліджень і розробок у сфері інтелектуальної діяльності, ідентифікації кадрового та фінансово-ресурсного забезпечення, формування і реалізації стратегії та програми у сфері інтелектуалізації та узгодження їх заходів із стратегічними і тактичними планами розвитку, включно з можливими напрямами вертикальної й горизонтальної інтеграції.

З метою обґрунтування методики оцінювання інтелектуально-кадрової безпеки суб’єктів підприємництва за сукупністю головних показників аналізу її функціонально-структурних складових визначаються оптимальні значення, а також обґрунтовується логіка та необхідність дотримання такої послідовності при проведенні аналізу: 1) аналіз показників статистичної та фінансової звітності, управлінського обліку в сфері праці; 2) формування системи критеріїв, показників оцінювання інтелектуально-кадрової безпеки та їх оптимальних значень; 3) розрахунок фактичних значень показників та проведення їх аналізу; 4) тестування персоналу та інтелектуального капіталу на відповідність цілям і завданням суб’єкта господарювання у сфері інтелектуально-кадрової безпеки; 5) формування інформаційної бази щодо відхилень фактичного стану інтелектуально-кадрової безпеки від оптимального; 6) розробка заходів із посилення інтелектуально-кадрової безпеки суб’єкта бізнесу.

7.3. Загальна характеристика продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Продуктова безпека суб'єкта підприємництва – це характеристика, яка відображає відповідність певної продукції конкретним потребам споживача, що включають переваги й вимоги до споживчих властивостей продукції та витрати на її придбання порівняно з конкурентною продукцією, представленою на ринку в певний момент часу.

Завдання забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва зводиться до ринкового механізму розподілу ринку між продукцією підприємств-конкурентів. У основі цього лежить критеріальний рівень забезпечення продуктової безпеки суб'єкта господарювання, що зображено на рис. 7.7.

Вихідним пунктом забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва є її якість - «сукупність властивостей, ознак продукції, що обумовлюють їх здатність задовольняти потреби і запити людей, відповідати своєму призначенню і вимогам,що висуваються. Якість визначається мірою відповідності продукції (товарів, робіт, послуг) умовам і вимогам стандартів, договорів, контрактів, запитів споживачів».

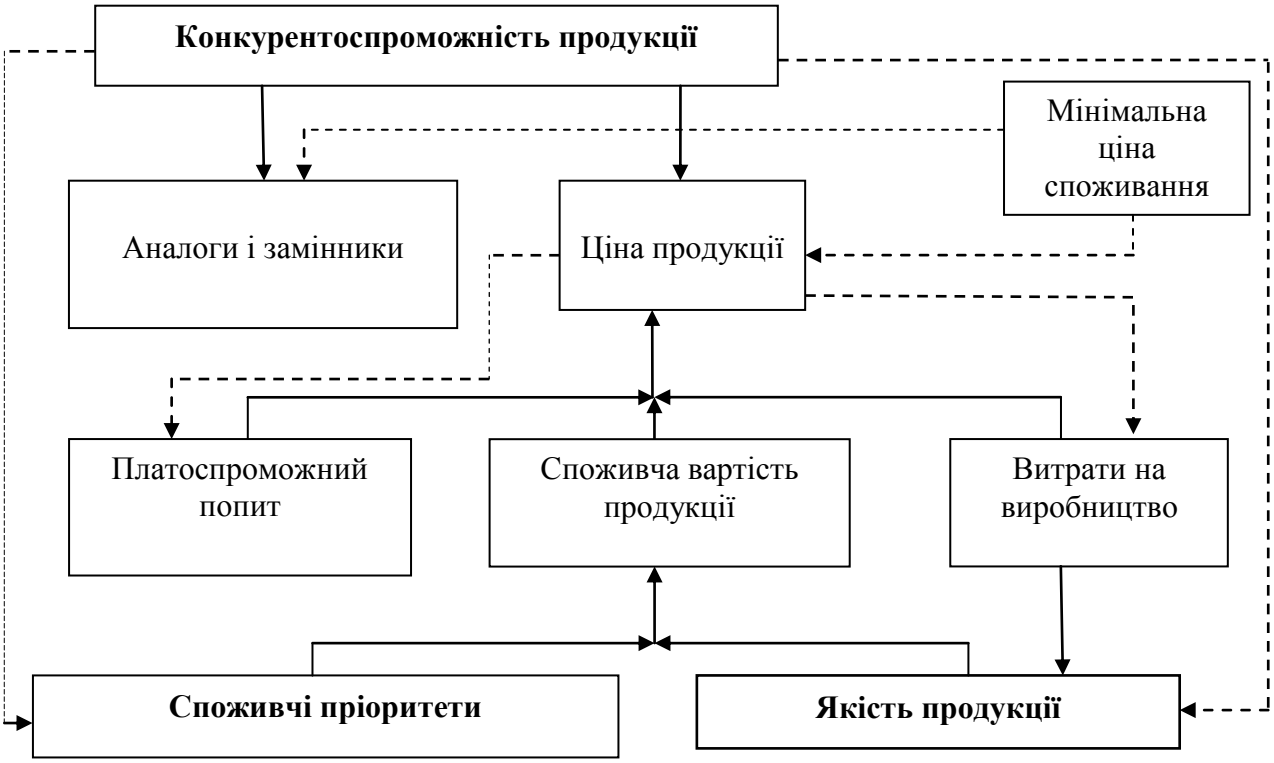

Рис. 7.7. Критеріальна модель забезпечення продуктової безпеки суб'єктів підприємництва

Не тільки якість впливає на продуктову безпеку суб'єкта господарювання - обов'язковим при її моделюванні є врахування фактора споживчих пріоритетів. Споживачі готові купувати тільки ту продукцію, яка задовольняє їх потреби належним чином (або вони в цьому впевнені). Від споживчих пріоритетів залежить рівень вимог, що висуваються споживачами до продукції, і, отже, рівень її оцінки. Найважливішими чинниками, що визначають в сукупності із споживною вартістю таку характеристику продукції, як ціна, є рівень платоспроможного попиту (у широкому сенсі) та витрати на виробництво продукції.

Від рівня платоспроможного попиту залежить, чи зможуть споживачі придбати пропоновану продукцію. З одного боку, без урахування даного чинника реалізація продукції може бути дуже ускладнена або взагалі неможлива. З іншого - ціну визначають витрати на виробництво продукції, з урахуванням яких встановлюється економічна ефективність її виробництва.

Якщо продукцію буде невигідно випускати, то (відповідно до здорового глузду), якою конкурентоспроможною вона б не була, випускати її ніхто не буде. Таким чином, при взаємодії таких економічних чинників, як споживна вартість продукту, рівень платоспроможного попиту та витрати на виробництво, з'являється ціна виробу - одна із найважливіших його кількісних характеристик.

Ціна продукції включає в себе витрати на його розробку, випуск і реалізацію, а також необхідний рівень прибутку підприємства. При цьому, ціна продукції визначає забезпечення продуктової безпеки і є основою розрахунку показника «ціна/якість» – одного з головних показників економічної безпеки суб'єкта господарювання. Крім того, зіставлення ціни виробу з рівнем платоспроможного попиту дасть реальний об'єм попиту на продукцію, дозволить визначити потенційних покупців, виявити їх пріоритети і максимально їх врахувати при розробці продукції і подальшому його просуванні на ринок. Значення ціни продукції визначається і тим, що існує особливий вид конкуренції – цінова, заснована на використанні конкурентного привілею, що базується на більш низьких витратах.

Таким чином, ціна основний індикатор продуктового складника економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Проте дійсне значення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва з'являється тільки тоді, коли виробник виходить зі своєю продукцією на ринок, коли продукція на ринку протистоїть аналогам інших виробників і товарам-замінникам. Тільки в тому випадку, якщо продукція володіє конкурентною перевагою (нижчою ціною або вищою споживною вартістю в порівнянні з продукцією-конкурентів), буде реалізована, тобто підтвердить свою конкурентоспроможність за наявності у покупця вибору між даною продукцією, продукцією-аналогом і продукцією-замінниками.

Продуктова безпека суб'єкта підприємництва – це мірило спроможності об'єктів або суб'єктів до самовираження і самоствердження в умовах конкурентної боротьби. Основою економічної діяльності є динамічний, цілеспрямований процес забезпечення самовдосконалення через систему економічної життєздатності підприємства, підґрунтям якої слугує необхідний рівень конкурентоспроможності продукції, з її характерною ознакою і змістом - наявністю реалізаційних факторів та елементів.

Продукція у процесі відтворення проходить чотири стадії: виробничу, розподілу, обміну і споживання. Оскільки розподіл і обмін як фази відбуваються у процесі продажу, у табл. 7.1 наведено фактори продуктової безпеки суб'єкта підприємництва за трьома сферами проходження.

Таблиця 7.1

Фактори продуктової безпеки суб'єкта підприємництва за стадіями відтворення продукції

Стадії відтворення продукції	**Фактори**
Виробнича стадія	- *технічні*: якість, міцність, надійність, безпечність; - *економічні*: матеріаломісткість, енергоспоживання, габарити, об'єм, вага, концентрація; - *естетичні*: художня виразність та колорит, раціональна організація форми, цілісність композиції; - *екологічні*: вплив на природне та предметне середовища; - *експлуатаційні*: простота користування (приготування), комфортність, ремонтопридатність, зручність в експлуатації
Стадія продажу	- *споруда крамниці*: інтер'єр, ергономічні умови; - *процес продажу*: кваліфікація персоналу, швидкість обслуговування, знання іноземних мов; - *сервіс у процесі продажу*: консультація персоналу, доставка, підгонка, монтаж, установка на місці; - *гуртовий продаж*: франчайзинг, мерчендайзинг, фірмова мережа, дистриб'ютори; - *умови контракту*: ціна, знижка, система оплати; - *законодавство з регулювання обміну*: мито, податки, дотації, правовий захист товару
Споживання, користування	- *сервіс у процесі користування, споживання*: мережа пунктів ремонту та гарантійного обслуговування; - *післяпродажний період*: використання за повторним призначенням, продовження експлуатації через оновлення

Як видно з табл. 7.1, більшість складових конкурентоспроможності походять з виробничої сфери і тільки певна їх частина - з торговельної.

За великої кількості факторів продуктової безпеки суб'єкта підприємництва на ринку, пріоритетну роль відіграють наступні:

- корисність для потенційного покупця (споживча вартість або здатність задовольнити вимоги, що пред'являються до даного типа і виду продукції з боку споживача);

- ціна продукції (при рівній корисності покупець віддасть перевагу дешевшому товару, але може придбати і дорожчий товар, якщо він виявиться для нього кориснішим; виняток - престижні або статусні товари, придбання яких необхідне для підтримки певного соціального статусу покупця);

- інноваційність продукції (введення важливої для покупця новизни у товар, що робить його оригінальним (ексклюзивним)).

Індикаторам продуктової безпеки суб'єкта підприємництва – це якісна та (або) кількісна характеристика продукції, що виступає основою для оцінки її конкурентоспроможності. Характеристику основних індикаторів продуктової безпеки суб'єкта підприємництва наведено в табл. 7.2.

Таблиця 7.2

Індикатори продуктової безпеки суб'єкта підприємництва

Індикатори	Характеристика
Товари	
Рівень якості товару та його стабільність	Якість товару – це здатність фірмового товару виконувати свої функції, а її рівень є його відносною характеристикою, заснованою на порівнянні показників якості товарів й аналога конкурента. Стабільність рівня якості товарів визначається значеннями показників якості, зокрема рівень браку, число повернень бракованих партій, число і сума рекламацій, незмінність ряду органолептичних характеристик.
Ціна споживання товару	Ціна як грошовий вираз вартості товару, служить для непрямої зміни величини витраченого на виробництво товару суспільно необхідного робочого часу. При розрахунку ціни слід виходити з цінності товарів. Облік градації товарів і послуг за якістю (ґатунок, марки, класи) дозволяє забезпечувати адекватність ціни якості.
Соціальна адресність	Відповідність характеристик продукції специфічним потребам соціальної групи споживачів (пов'язані з демографічними і поведінковими ознаками, рівнем доходу) або конкретного покупця (пов'язані із станом здоров'я, особливостями шкіри, форми і розміру фігури; індивідуальними смаками; рівнем доходу).
Достовірність	Безпосереднім свідчення достовірності є спеціальне і захисне маркування товарів; сертифікати відповідності тощо. Опосередкованим свідченням достовірності служать колективні знаки на тарі, статус експерта, підтверджуючого достовірність товару, місце продажу товару.
Безпечність	Безпека продукції – це безпека для життя, здоров'я, майна споживача і навколишнього середовища за звичних умов його використання, зберігання, транспортування і утилізації, а також безпека виконання роботи. Властивості безпеки: механічна безпека; безпека від шуму і вібрацій термічна безпека; електрична; електромагнітна; хімічна; біологічна; пожежна; безпека від вибухів; радіаційна безпека.

Індикатори	Характеристика
Товари	
Споживча новизна товару	Новий товар - це предмет споживання, який задовольняє нові потреби людини або, порівняно з товаром-попередником, більш повно задовольняє потреби, що склалися. Властивості товару, що обумовлюють його приналежність до категорії «новий товар» - прояв новизни. Якщо об'єктом оцінки новизни є новизна споживчих властивостей, а суб'єктом – кваліфікований споживач, то її слід вважати споживчою новизною.
Імідж товару	Популярність і репутація (позитивні відгуки) товарів, яка підтверджена їхньою якістю. Імідж продукції переноситься і на підприємство-виробника. Один з важливих пунктів програми ефективного іміджу - затвердження суб'єкта і його товару на визначеному сегменті ринку.
Інформативність товару	Здатність виражати свою суспільну цінність через інформацію про конкурентні переваги. Загальними вимогами до товарної інформації є достовірність, доступність, достатність; довірчість.
Послуги	
Критерій результату виконання послуги	Критерій регламентований стандартами на матеріальні послуги. Для оцінки результату виконання соціально-культурних послуг думки споживача недостатньо, що вимагає участі експертів і застосування спеціальних стандартів.
Критерій умов обслуговування	Критерій визначається матеріально-технічною базою організації і набором послуг, які вона надає. Він повинен охоплювати лише ті послуги, які створюють зручності споживачу.
Критерій культури обслуговування	Критерій регламентований спеціальними стандартами, що визначають вимоги до обслуговуючого персоналу. Особливу роль він відіграє у забезпеченні якості і конкурентоспроможності послуг торгівлі і ресторанного господарства.
Критерій доступності послуги	Критерій включає затрати грошових коштів і часу. Витрати, що передують обслуговуванню, значно перевершують затрати часу клієнта на безпосередній контакт з виконавцем послуги.

Щодо послуг, то перші три критерії визначають корисність послуги, причому перелік одиничних показників першого критерію специфічний для кожної групи послуги, а зміст другого і третього критеріїв у принципі ідентичний для всіх груп послуг.

Поряд з цими критеріями виділяють також організаційні критерії (умови збуту, якість обслуговування і післяпродажну діяльність), але їх неможливо виміряти навіть за допомогою бальної шкали через вплив на них занадто великої кількості факторів.

Під чинниками продуктової безпеки суб'єкта підприємництва прийнято розуміти безпосередні причини, наявності котрих необхідно та достатньо для зміни одного чи декількох критеріїв конкурентоспроможності продукції та систем її виробництва і реалізації у

конкурентному середовищі. Класифікацію чинників забезпечення продуктової безпеки суб'єкта підприємництва наведено в табл. 7.3.

Таблиця 7.3

Чинники забезпечення продуктової безпеки суб'єкта підприємництва

Ознака класифікації	Види та характеристика чинників
Сфера дії	- макроекономічні (діють на рівні держав і галузей країни); - мікроекономічні (діють на рівні підприємств, конкретних товарів і послуг).
Соціально-економічна природа	- ресурси (інтелектуально-кадрові, матеріально-технічні, фінансово-інвестиційні); - інфраструктура (якість інфраструктури і плата за користування нею).
Джерела походження	- природні (природні ресурси, кліматичні умови, географічне положення країни, некваліфікована і напівкваліфікована робоча сила); - штучні (для створення чинників потрібні значні і часто тривалі вкладення капіталу і людських зусиль)
Спеціалізація	- загальні (діють в широкому спектрі галузей); - спеціалізовані (діють в обмеженому колі галузей або навіть в одній-єдиній).
Стадії життєвого циклу	- виробничі (формують якість та ціну продукції); - збутові (безпосередньо впливають на конкурентоспроможність послуги і опосередкований, через сервісні чинники, - на конкурентоспроможність товарів); - сервісні (діють на стадії обігу та враховуються в діяльності як організацій-виробників, що надають сервісні послуги, так і підприємств сфери побутових послуг); - ринкові (гострота конкуренції, місткість, підготовленість, стабільність і перспективність ринку).

Так, збутові і сервісні чинники як послуги тісно кореспондують між собою, оскільки переслідують одні і ті ж цілі: забезпечення належної якості товарів; доступність його для споживача за ціною і іншими параметрами; забезпечення раціонального асортименту, тобто асортименту, відповідного попиту різних категорій покупців по різних параметрах.

Крім того, продуктової безпеки суб'єкта підприємництва залежить від ряду чинників, що впливають на пріоритетність вибору і визначають обсяг їх реалізації на певному ринку, зокрема:

- техніко-економічних чинників, які залежать від продуктивності і інтенсивності праці, витрат виробництва, наукоємності продукції;

- комерційних чинників, які визначають умови реалізації продукції на конкретному ринку (кон'юнктура ринку, сервіс, що надається, реклама, імідж підприємства);

- нормативно-правових чинників, які відображають вимоги технічної, екологічної і морально-етичної безпеки використання товару на даному ринку, патентно-правові вимоги.

7.4. Напрями політики забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва – це взаємодія підсистеми забезпечення та підтримки конкурентоспроможності, яка забезпечує продукції підприємства конкурентні переваги на різних сегментах ринку. Міцні конкурентні переваги продукції, виходячи із попередніх досліджень, можна забезпечити завдяки раціональній якості продукції та її додатковим конкурентним перевагам.

Також під управлінням забезпеченням продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва треба розуміти систематичний, планомірний і цілеспрямований вплив на систему конкурентоспроможності з метою збереження її стійкості чи переведення з одного стану в інший за допомогою необхідних і достатніх способів і засобів впливу

Отже, система забезпечення продуктової безпеки суб'єктів підприємництва являє собою сукупність управлінських органів, об'єктів управління та різноманітних заходів, що сформовані під впливом можливостей підприємств-виробників, потреб споживачів і сили конкурентів та націлені на забезпечення міцних конкурентних позицій підприємства, збереження існуючих і нарощування нових конкурентних переваг продукції.

Основні вимоги, яким повинна відповідати система забезпечення продуктової безпеки суб'єктів підприємництва: система управління конкурентоспроможністю продукції підприємства повинна мати всі складові частини менеджменту: планування, аналіз, мотивацію, контроль; система повинна регулювати політику ціноутворення підприємства та обмежувати дію витратного підходу в ціноутворенні; при розробці системи необхідно враховувати, що якість – це локальна мета підприємства, а глобальна – забезпечення конкурентоспроможності продукції, де кожен сегмент ринку висуває свої вимоги до продукції; аналіз конкурентів після чисельного визначення рівня конкурентоспроможності власної продукції та продукції конкурентів; система управління конкурентоспроможністю продукції містить в собі підсистему забезпечення та підтримки рівня конкурентоспроможності продукції на тривалому проміжку часу; витрати на створення системи управління конкурентоспроможністю продукції підприємства повинні окупатися і давати позитивний дохід.

Розробка та встановлення короткотермінових, середньотермінових і довготермінових цілей стратегії для рівня забезпечення продуктової безпеки суб'єкта підприємництва формує напрями його конкурентної стратегії. Процес формування конкурентної стратегії суб'єкта

підприємництва загалом і продукції зокрема повинен мати комплексний характер.

Визначення, на основі комплексного аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища, обмежень в діяльності суб'єкта підприємництва, загроз і можливостей для нього з боку, зовнішнього середовища, перспектив розвитку продукції, формування стратегічних альтернатив досягнення мети. З урахуванням етапів, пов'язаних подальшої реалізації стратегії забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва даний процес наведений на рис. 7.8.

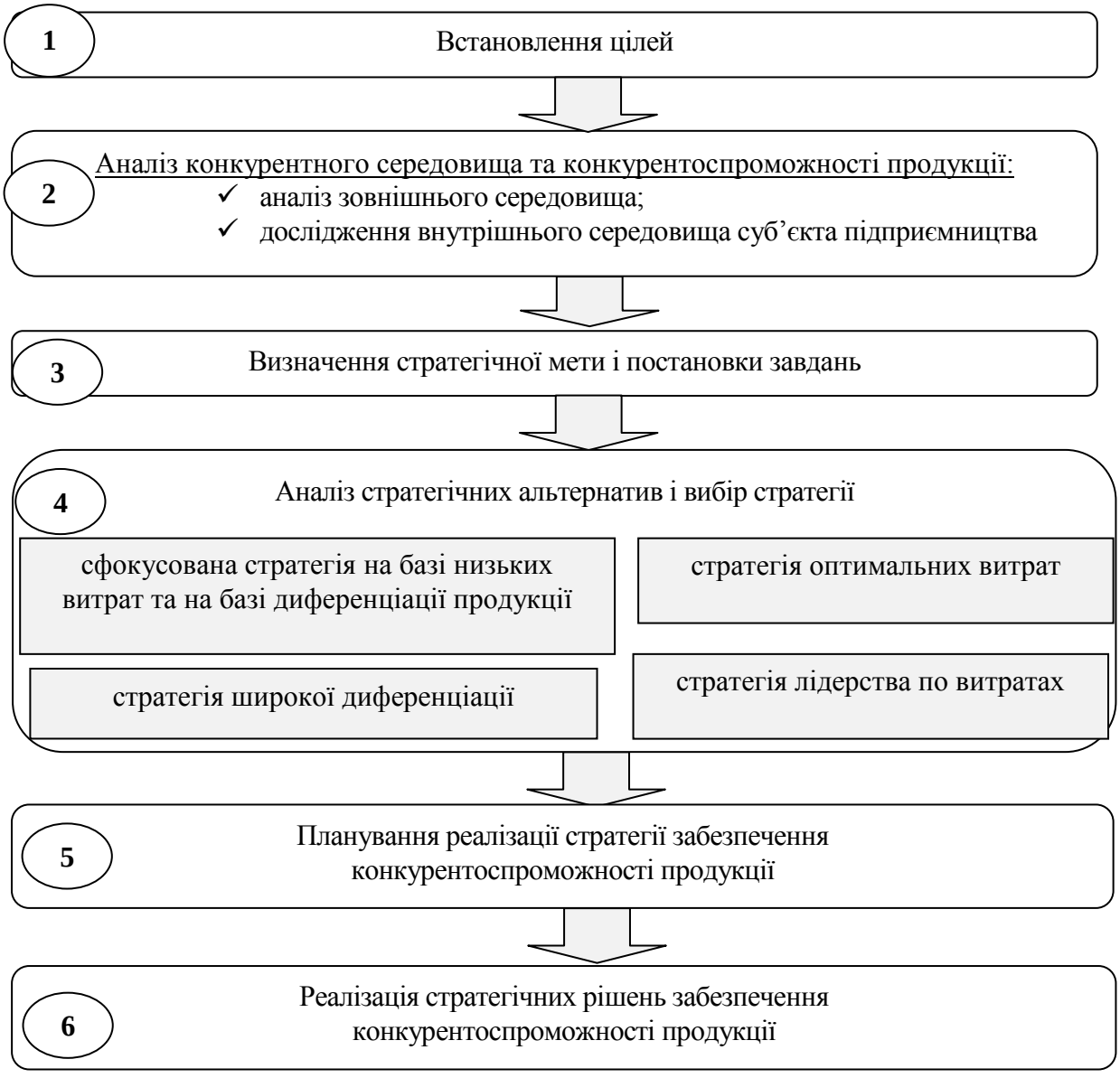

Рис. 7.8. Етапи формування та реалізації стратегії забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Спочатку розглядається весь набір альтернативних варіантів розвитку, з яких в процесі оцінки обираються ті, які більшою мірою

забезпечать досягнення наміченої мети, можуть бути реалізовані в рамках ресурсних можливостей, задовольняють системі прийнятих критеріїв ефективності.

Процес вибору стратегічних альтернатив може бути заснований на стратегічному позиціонуванні суб'єктів підприємництва, стратегічних зон господарювання, окремої продукції, з використанням матричних інструментів аналізу. Групи критеріїв вибору альтернатив: реакція на можливості (загрози) зовнішнього середовища; отримання конкурентних переваг; відповідність цілям підприємства; здійснимість стратегії; врахування взаємозв'язків з іншими стратегіями підприємства (стратегіями різного рівня).

Найбільш поширеним методом оцінки вірогідної економічної дії кожної альтернативи на майбутнє суб'єктів підприємництва є розробка сценаріїв, в яких передбачено три варіанти розвитку подій: оптимістичний, песимістичний і найбільш вірогідний.

Стисла характеристика модифікованого набору стратегій забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва представлена у табл. 7.4.

Таблиця 7.4

Характерні риси різних варіантів стратегій забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Ключові параметри	**Стратегія лідерства по витратах**	**Стратегія широкої диференціації**	**Стратегія оптимальних витрат**	**Сфокусовані стратегії на базі низьких витрат та широкої диференціації**
Стратегічна ціль	Велика частка ринку	Велика частка ринку	Чутливі до споживчої цінності покупці	Вузький сегмент ринку, на якому споживацькі переваги значно відрізняються від тих, що панують на ринку в цілому
Конкурентна перевага	Лідерство по витратах	Пропозиція продукції, що відрізняється від продукції конкурентів	Більше споживацької цінності за ту ж саму ціну	Лідерство по витратах у ніші ринку, що обслуговується або надання продукції специфічних властивостей

Ключові параметри	Стратегія лідерства по витратах	Стратегія широкої диференціації	Стратегія оптимальних витрат	Сфокусовані стратегії на базі низьких витрат та широкої диференціації
Підтримка стратегії	Сполучення низьких цін та прийнятної якості. Утримання переваги по витратах – основа неухильного зниження витрат в усіх ланках ланцюга цінності	Акцент на постійне вдосконалення продукції та інноваційна діяльність для утримання лідерства. Концентрація на ключових диференціюючи властивостях продукції	Створення унікальної компетенції у зниженні витрат при одночасному вдосконаленні властивостей продукції	Перевага над конкурентами у задоволенні запитів споживачів обраного сегменту; відмова від засвоєння інших сегментів ринку
Асортимент продукції	Якісна базова модель продукції у декількох модифікаціях	Велика кількість модифікацій продукту, широкий вибір, акцент на диференціюючи властивості	Діапазон якості від середньої до високої, кількість модифікацій – від декількох до дуже численних	Споживацькі властивості та характеристики, що задовольняють специфічні потреби або запити певного сегменту споживачів
Пріоритети у маркетингу	Спроба представити як перевагу ті властивості продукції, які забезпечують низькі витрати	Надання продукції тих властивостей, за котрі споживач готовий платити. Підвищення ціни продукції для покриття витрат диференціації	Зниження ціни нижче рівня цін конкурентів на аналогічну продукцію або збереження ціни на рівні конкурентів з наданням продукції додаткових властивостей – для створення репутації підприємства що пропонує оптимальне сполучення ціни та якості	Аналіз рівня задоволення споживачів набором властивостей та характеристик продукції, що відповідають запитам або специфічним потребам сегменту

Так, суб’єкт підприємництва, створюючи конкурентоспроможну продукцію, може скористатися такими наступними стратегіями: домогтися відмінності продукції підприємства від аналогів конкурентів; вибрати з продукції одну, що є найпривабливішою для всіх покупців, та здійснити прорив на ринку; своєчасно вилучити економічно неефективні продукції, надання яких не вигідне підприємству; знайти вихід на нові

ринки як зі старою, так і з новою продукцією; здійснювати модифікацію продукції, що випускаються відповідно до нових потреб споживачів. Функціональні стратегії є базисом формування загальної бізнес-стратегії суб'єктів підприємництва стійкого розвитку, яка є запорукою їх подальшої реалізації.

Всі перераховані види стратегій взаємозв'язані, найважливішою умовою успішного функціонування продукції на ринку є обґрунтування і реалізація стратегій на кожному рівні управління. Основне завдання формування і реалізації стратегії забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва є встановлення факторів таких як: якість, ціна, оперативність, організація сервісу, репутація підприємства. Наведені фактори, формують конкурентоспроможність продукції, визначають економічні межі її зростання в умовах ринкових відносин.

Таким чином на сьогоднішній день перевагами стратегічного мислення, що має першорядне значення, і усвідомленого стратегічного управління є: забезпечення спрямованості всієї організації на ключовий аспект стратегії: «що ми намагаємося робити і чого домагаємося?»; необхідність менеджерів більш чітко реагувати на зміни, що з'являються, нові можливості і загрозливі тенденції; можливість для менеджерів оцінювати альтернативні варіанти капітальних вкладень і розширення персоналу, тобто розумно перенести ресурси в стратегічно обґрунтовані і високоефективні проекти; можливість об'єднати рішення керівників усіх рівнів управління, пов'язаних зі стратегією; створення середовища, що сприяє активному керівництву і протидіє тенденціям, які можуть привести лише до пасивного реагування на зміну ситуації.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та місце інтелектуально-кадрового та продуктового складників в системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
2. Внутрішні структурні складники інтелектуально-кадрової та продуктової безпеки суб'єктів підприємництва та їх характеристика.
3. Підходи до проведення оцінювання рівня інтелектуально-кадрової та продуктової безпеки.
4. Підбір показників оцінювання, послідовність їх розрахунку та порівняння з критичними межами.
5. Мета і стратегічні цілі посилення інтелектуально-кадрового та продуктового складників безпеки на мікрорівні.
6. Напрями і засоби політики посилення інтелектуально-кадрового та продуктового складників безпеки суб'єктів підприємництва.

7. Підходи до моніторингу інтелектуально-кадрового та продуктового складників безпеки суб’єктів підприємництва.

8. Оцінювання ефективності реалізованих заходів з забезпечення інтелектуально-кадрового та продуктового складників економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

Питання для самостійного вивчення

1. Інтелектуальна власність як складова інтелектуально-кадрового забезпечення безпеки суб’єктів бізнесу.
2. Політика управління розвитком персоналу в системі інтелектуально-кадрової безпеки бізнесу.
3. Сучасні інструменти персонал-менеджменту в контексті посилення інтелектуально-кадрової безпеки суб’єктів підприємництва.
4. Політика забезпечення конкурентоспроможності суб’єкта господарювання: технологічні процеси, продукція, структурні підрозділи, бізнес-одиниці.
5. Управління життєвими циклами підприємства та продукції в системі продуктової складової економічної безпеки бізнесу.
6. Комерційні позначення та продуктова безпека: напрями взаємодії політики інтелектуально-кадрової та продуктової складових економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

Питання для дискусії

1. Питання лідерства в організації та інтелектуально-кадрової безпеки бізнесу.
2. Переваги та недоліки організаційних структур управління в контексті інтелектуально-кадрової безпеки суб’єктів господарювання.
3. Малий, середній та великий бізнес: специфіка управління інтелектуально-кадровою безпекою.
4. Витрати на маркетинг та продуктова безпека: ціна розумного рішення.
5. Інтелектуально-кадрова та продуктова складові безпеки: хто важливіший.
6. Якість і конкурентоспроможність як дуальні складові продуктової безпеки.

План семінарського заняття

1. Загальна характеристика інтелектуально-кадрового складника економічної безпеки суб’єктів підприємництва
2. Напрями забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки суб’єктів підприємництва.

3. Загальна характеристика та індикатори продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

4. Напрями політики забезпечення

Теми рефератів

1. Сучасні підходи до формування системи інтелектуально-кадрової безпеки в бізнесі.
2. Сучасні методи та методики розвитку персоналу.
3. Методичні засади підготовки персоналу до протидії економічному шпигунству.
4. Розвиток лідерських якостей персоналу на всіх рівнях управління.
5. Управління інтелектуальною власністю в бізнесі.
6. Інтернет-маркетинг в умовах цифровізації: нові методи конкурентної боротьби і забезпечення продуктової безпеки.
7. Питання економічної безпеки в умовах цифровізації економіки та бізнесу.
8. Сучасні підходи до забезпечення продуктової компоненти економічної безпеки бізнесу.
9. Нові методи дослідження ринку та їх використання при управлінні продуктовою безпекою.
10. Фінансово-інвестиційна політика суб'єктів підприємництва в сфері сучасного маркетинг-мікс.

Тестові завдання

1. Яка з функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва характеризує його здатність запобігати ризикам і загрозам у сфері організації праці, персоналу, трудових відносин?

а) фінансова;
б) техніко-технологічна;
в) інтелектуально-кадрова;
г) трудова.

2. Що не належить до внутрішніх структурних характеристик інтелектуально-кадрової безпеки?

а) ефективність використання робочого часу, рух персоналу, раціональність структури персоналу;
б) ефективність системи нормування праці та її організації, продуктивність праці;
в) оплата праці, рівень забезпечення підприємства персоналом;
г) підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня персоналу.

3. Фактична чисельність працівників до планової, рівень відповідності працівників за освітою, кваліфікацією, статтю, віком, професійними якостями характеризують:

а) рівень забезпеченості підприємства персоналом;
б) раціональність структури персоналу;
в) ефективність використання трудового потенціалу;
г) ефективність нормування і організації праці.

4. Співвідношення працівників за категоріями, за основними і сумісниками, за участю у керуванні підприємством характеризують:

а) рівень забезпеченості підприємства персоналом;
б) раціональність структури персоналу;
в) ефективність використання трудового потенціалу;
г) ефективність нормування і організації праці.

5. Коефіцієнт втрати робочого часу, підвищення рівня кваліфікації працівників, експертні оцінки ефективності використання характеризують:

а) ефективність використання трудового потенціалу;
б) раціональність структури персоналу;
в) рівень забезпеченості підприємства персоналом;
г) рух персоналу.

6. Ритмічність, напруженість праці, показники конфліктності та мікроклімату в колективі характеризують:

а) ефективність нормування і організації праці;
б) рух персоналу;
в) раціональність структури персоналу;
г) рівень забезпеченості підприємства персоналом.

7. Соціальна захищеність персоналу характеризується:

а) ритмічністю, напруженістю праці, показниками конфліктності та мікроклімату в колективі;

б) наявністю випадків порушення соціального захисту, рівнем охорони здоров'я, наявністю пакету соціальних послуг;

в) коефіцієнтом втрати робочого часу, підвищенням рівня кваліфікації працівників;

г) наявністю на підприємстві об'єктів соціальної інфраструктури та їх доступності для персоналу.

8. Продуктова складова економічної безпеки суб'єктів підприємництва характеризує:

а) запобігання ризикам і загрозам організації роботи з продуктами підприємства;

б) виконання виробничої програми підприємства;

в) плановий випуск продукції;

г) здатність підприємства виготовляти і збувати товари, відображає якість та репутацію продукції, рівень попиту на неї.

9. Що з наведеного не належить до внутрішніх структурних характеристик продуктової безпеки суб'єктів підприємництва?

а) конкурентоспроможність продукції;

б) якість продукції;

в) ціна продукції;

г) витратомісткість продукції.

10. Оберіть структурні характеристики продуктової безпеки суб'єктів підприємництва:

а) попит на продукцію, якість та конкурентоспроможність продукції, її витратомісткість;

б) рівень забезпечення підприємства продукцією, раціональність системи логістики, продуктивність;

в) структура реалізації продовольчих та непродовольчих товарів;

г) товарні марки підприємства, структура товарів підприємства, їх якість та конкурентоспроможність на ринку.

11. Оберіть принципи, які не слугують для визначення сутності поняття «продовольча безпека»:

а) поширюватися як на об'єкт ринкових відносин (товари, послуги), так і на суб'єкт,

б) проявлятися на вільному ринку, має динамічний стан,

в) регулює законодавчо-нормативну роботу органів державного контролю;

г) управляється тільки конкуренцію, що складається на тому або іншому вільному товарному ринку

12. Оберіть визначення, яке не характерне для поняття «продовольча безпека»:

а) складне багатоаспектне поняття, яке визначає здатність продукції зайняти та вдержати позицію на конкурентному ринку в певний період за конкуренції з іншими аналогічною продукцією

б) відносне поняття, чітко прив'язане до конкретного сегмента ринку й часу продажу;

в) метод, що передбачає використання фактичних статистичних даних за попередні роки при встановленні планових показників реалізації продукції;

г) характеристика продукції, яка відображує її відмінність від продукції-конкурента за ступенем відповідності конкретної суспільної потреби та по витратам на її задоволення;

13. Розбіжності та різноманітність авторських позицій стосовно визначення поняття «продовольча безпека суб'єкта підприємництва» пов'язані з ……

а) характеристикою будь-якої складової конкурентоспроможності продукції: конкурентоспроможність виробничого, трудового потенціалу підприємства;

б) ототожненням конкурентоспроможності підприємства та конкурентоспроможності продукції;

в) масштабами розгляду конкурентоспроможності продукції: на регіональному, національному або світовому ринку (підприємство, галузь, країна); заміною одного поняття іншим (конкурентний статус, конкурентний рівень);

г) сукупність спеціальних знань і практичних навичок, що визначають ступінь підготовленості працівника до виконання професійних функцій обумовленої складності.

14. Оберіть визначення, яке найбільш повно висвітлює сутність поняття «забезпечення продовольчої безпеки підприємництва»:

а) самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність суб'єкта господарювання з метою досягнення економічного та соціального розвитку і одержання прибутку;

б) сукупність активних суб'єктів і сил, що діють за межами підприємства впливають на його стратегію і не підпадають під безпосередній контроль;

в) характеристика, яка відображає відповідність певної продукції конкретним потребам споживача, що включають переваги й вимоги до споживчих властивостей продукції та витрати на її придбання порівняно з конкурентною продукцією, представленою на ринку в певний момент часу;

г) сукупність взаємоузгоджених заходів і дій, що відображають довгострокові цілі та основні напрямки діяльності з обґрунтуванням ресурсного забезпечення.

15. Які принципи не лежать в основі побудови концепції забезпечення продовольчої безпеки суб'єкта підприємництва:

а) використання загальновідомих наукових методів і показників вимірювання;

б) відносний характер конкурентоспроможності продукції;

в) регулювання фіскальної функції органів місцевого самоврядування;

г) застосування тільки кількісних методів оцінки.

16. На основі яких теорій не відбувається забезпечення продовольчої безпеки суб'єкта підприємництва:

а) сталого розвитку;

б) соціально-етичного маркетингу;

в) економічного аналізу;

г) демографічного зростання.

17. Оберіть об'єкти, які не відносяться до механізму забезпечення продовольчої безпеки суб'єкта підприємництва:

а) потреби та купівельні фонди споживачів, цільові ринкові сегменти

б) обсяги співробітництва з виробничим та логістично-постачальницьким сектором, масштаби соціальної відповідальності на споживчому ринку

в) політичне становище в країні, транспортна інфраструктура регіону, рівень транскордонного співробітництва;

г) фінансове, матеріально-технічне та інтелектуально-кадрове забезпечення, інвестиційно-інноваційний потенціал розвитку

18. Які фактори забезпечення продовольчої безпеки не характерні для виробничої стадії відтворення продукції суб'єкта підприємництва?

а) якість, міцність, надійність, безпечність;

б) матеріаломісткість, енергоспоживання, габарити, об'єм, вага, концентрація;

в) простота користування (приготування), комфортність, ремонтопридатність, зручність в експлуатації;

г) кваліфікація персоналу, швидкість обслуговування, знання іноземних мов.

19. Оберіть критерії продовольчої безпеки суб'єкта підприємництва:

а) гострота конкуренції, місткість, підготовленість, стабільність і перспективність ринку;

б) збалансованість, окупність, привабливість, диверсифікованість, відповідальність;

в) соціальна адресність, безпечність, споживча новизна, імідж, достовірність;

г) доступності послуги, культури та умови обслуговування.

20. Якість продукції – це …:

а) сукупність властивостей продукції, які обумовлюють її здатність задовольняти певні потреби відповідно до її призначення.

б) механізм виготовлення виробів, призначених для власних потреб підприємства;

в) об'єктивна необхідність розвитку суспільних форм організації виробництва;

г) можливість зменшити витрати підприємства.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1

За даними, наведеними у таблиці 7.5, охарактеризувати стан інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва.

Таблиця 7.5

Вихідні дані для оцінювання інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва у 2015-2019 рр.

Показники	Критичні значення індикаторів (встановлені відділом безпеки)	Роки				
		2015	2016	2017	2018	2019
Продуктивність праці, тис. грн / ос.	200,0	95,0	125,0	204,0	215,0	247,2
Дохід на одну гривню фонду оплати праці, грн	5,0	3,8	4,6	5,4	5,8	6,0
Індекс відношення темпів зростання продуктивності праці до середньої заробітної плати	1,0	0,98	1,2	1,4	1,3	1,2
Коефіцієнт обороту з прийняття	0,15	0,05	0,1	0,15	0,2	0,25
Коефіцієнт плинності кадрів	0,1	0,05	0,05	0,1	0,15	0,20
Коефіцієнт рівня трудової дисципліни	0,02	0,01	0,01	0,02	0,03	0,05

Завдання 2

За даними таблиці 7.6 з використанням ресурсно-функціонального підходу оцініть рівень інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва та зробіть висновки щодо напрямів та засобів його підвищення. Значення вагових коефіцієнтів встановіть самостійно.

Таблиця 7.6

Вихідні дані для оцінювання рівня інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва

Показники	Ваговий коефіцієнт індикатора	Критична межа індикатора (встановлена відділом безпеки)	Значення показника
Частка працівників з вищою освітою, %		70,0	75,0
Частка працівників, освіта яких відповідає виконуваним функціям, %		90,0	85,0
Коефіцієнт співвідношення основних і допоміжних працівників		5,0	7,5
Коефіцієнт співвідношення працівників, зайнятих у виробництві, до управлінського персоналу		5,0	4,2
Коефіцієнт обороту з прийняття		0,15	0,12

Показники	Ваговий коефіцієнт індикатора	Критична межа індикатора (встановлена відділом безпеки)	Значення показника
Коефіцієнт плинності кадрів		0,1	0,08
Коефіцієнт рівня трудової дисципліни		0,02	0,018
Рівень втрат товарно-матеріальних цінностей у доході, %		3,0	3,5
Коефіцієнт винахідницької активності персоналу (кількість винаходів до середньооблікової чисельності працівників)		0,1	0,25
Частка працівників, що підвищили кваліфікацію, %		20,0	25,0
Експертна оцінка рівня мотивації праці, %		95,0	90,0
Експертна оцінка ефективності організації праці, %		95,0	100,0
Експертна оцінка рівня реалізації інтелектуального потенціалу, %		90,0	95,0

Завдання 3

За даними таблиці 7.7 з використанням ресурсно-функціонального підходу оцініть рівень інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва у 2015-2019 рр. та зробіть висновки щодо тенденцій його зміни, а також напрямів та засобів підвищення його рівня. Значення вагових коефіцієнтів встановіть самостійно.

Таблиця 7.7

Вагові коефіцієнти та значення структурних складників інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва у 2015-2019 рр.

Складники інтелектуально-кадрової безпеки	Значення вагового коефіцієнта	Рівень гарантування безпеки за складниками та роками				
		2015	2016	2017	2018	2019
Продуктивність та ефективність праці		0,65	0,7	0,75	0,8	0,85
Інтелектуально-кадрова забезпеченість		0,75	0,80	0,75	0,85	0,85
Рух персоналу		0,8	0,75	0,8	0,7	0,75
Ефективність мотивації персоналу		0,92	0,94	0,9	0,88	0,9
Ефективність організації праці		0,95	0,95	0,95	0,95	0,95
Винахідницька активність		0,98	0,97	0,96	0,95	0,9
Здатність персоналу до розвитку		0,9	0,85	0,75	0,85	0,89

Завдання 4

Вихідна інформація про виробничу, комерційну та фінансову діяльність суб'єкта підприємництва та результати опитування експертів щодо впливу основних аспектів управління суб'єктів бізнесу на рівень їх продуктової безпеки наведена у табл. 7.8 та 7.9.

Таблиця 7.8

Показники господарсько-фінансової діяльності за групою суб'єктів бізнесу-конкурентів, %

Показники	Номери суб'єктів бізнесу		
	1	2	3
Рівень завантаження обладнання, %	75	80	95
Частка недовиробленої продукції через простої виробництва, %	8	7	10
Частка довгострокових угод на виробництво продукції, %	25	50	55
Коефіцієнт оновлення асортименту	10	20	10
Частка продукції, що не має сталого попиту, %	30	20	25
Рівень продуктивності праці порівняно з галузевим, %	90	110	105
Рівень плинності кадрів, зайнятих виробництвом, %	15	20	5
Достатність виробничих запасів для безперервного виробничого процесу, %	80	95	75
Рентабельність продукції, %	25	20	18

Таблиця 7.9

Результати експертного оцінювання вагомості впливу аспектів управління діяльністю суб'єктів бізнесу на їх продуктову безпеку

Аспект управління	Значущість
Маркетинг і комерційна діяльність	0,2
Виробничий менеджмент	0,3.
Кадровий менеджмент	0,25
Управління закупівлями	0,1
Фінансовий менеджмент	0,15

На основі наведеної інформації:

1) оцінити рівень продуктової безпеки суб'єктів підприємництва;

2) для кожного суб'єкта бізнесу визначити головні недоліки діяльності, які негативно впливають на рівень його продуктової безпеки, та запропонувати практичні заходи, спрямовані на усунення виявлених недоліків.

Завдання 5

За наведеними у таблиці 7.10 даними оцінити продуктову безпеку суб'єкта підприємництва і зробити висновки щодо управління нею. Використати метод набору конкурентоспроможних елементів. Результати інтерпретувати графічно.

Таблиця 7.10

Результати оцінювання та ваги споживчих властивостей продукції

Підприємства	Споживчі властивості продукції і їх ранги											
	Ціна (Ц)		Силует (С)		Зовнішній вигляд (Зв)		Внутрішня обробка (Во)		Надійність (Н)		Довговічність (Д)	
	бал	ранг	бал	ранг	бал	ранг	бал	ранг	бал	ранг	бал	ранг
Підприєм-ство	8		10		9		10		9		9	
Конкурент 1	6		7		5		9		7		4	
Конкурент 2	7		6		2		7		6		2	
Конкурент 3	9		8		6		7		6		7	
Конкурент 4	5		2		2		8		5		3	
Конкурент 5	4		9		8		10		9		8	
Конкурент 6	10		4		3		9		8		6	
Ваги споживчих властивостей	0,13		0,19		0,4		0,08		0,12		0,08	

Зробити висновки.

Завдання 6

Приріст прибутку на один виріб від підвищення його якості на підприємстві за рік становить 20 тис. грн. Питомі додаткові капіталовкладення, пов’язані з підвищенням якості продукції, – 3,4 тис. грн. Обчислити річний економічний ефект (посилення продуктової безпеки) від виробництва продукції підвищеної якості, враховуючи, що річний обсяг продукції 2,5 млн од. виробів при нормативному коефіцієнті прибутковості капіталовкладень 0,15.

Завдання 7

З використанням прикладного програмного забезпечення Microsoft Excel на основі інформації, поданої в таблиці 7.11, оцінити рівень інтелектуально-кадрової безпеки суб’єктів підприємництва. Критичні значення та вагові коефіцієнти індикаторів інтелектуально-кадрової безпеки встановити самостійно.

Таблиця 7.11

Вихідні дані для оцінювання рівня інтелектуально-кадрової безпеки представників бізнесу

Номери підприємств	Показники					
	Продуктивність праці	Коефіцієнт обороту з вибуття	Коефіцієнт обороту з прийняття	Коефіцієнт руху	ФОП на одного працівника	Власний капітал на одного працівника
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
1	29,3	0,36	0,22	0,58	2,1	27,6
2	417,3	0,07	0,09	0,15	21,8	35,6
3	61,4	0,06	0,08	0,14	7,8	131,7

Продовження табл. 7.11

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
4	274,6	0,41	0,36	0,77	9,2	5,3
5	37,7	0,28	0,33	0,60	7,6	65,8
6	76,0	0,21	0,27	0,48	7,7	22,4
7	262,7	0,30	0,40	0,70	7,3	14,1
8	270,9	0,29	0,24	0,52	7,1	-2,5
9	84,0	0,27	0,30	0,57	7,1	6,5
10	45,0	0,16	0,19	0,35	6,9	26,0
11	283,4	0,33	0,22	0,56	15,1	7,8
12	137,1	0,23	0,31	0,54	9,5	16,1
13	289,2	0,26	0,46	0,72	5,8	8,8
14	266,1	0,46	0,41	0,87	4,5	0,4
15	77,1	0,43	0,36	0,79	8,3	28,9

Завдання 8

З використанням прикладного програмного забезпечення Microsoft Excel на основі інформації, наведеної у таблиці 7.12, побудувати графіки тенденцій зміни окремих індикаторів інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта підприємництва.

Таблиця 7.12

Значення індикаторів інтелектуально-кадрової безпеки суб'єкта господарювання у 2014-2019 рр.

Індикатори	Значення за роками					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Продуктивність праці, тис. грн / ос.	146,3	154,9	205,0	272,9	265,6	374,8
Коефіцієнт обороту зі звільнення	30,4	31,1	31,3	34,6	29,2	26,6
Коефіцієнт обороту з прийняття	28,2	27,2	28,5	26,3	20,2	24,2
Частка працівників, залучених до інноваційної діяльності, %	11,9	11,2	14,2	13,0	12,8	13,8
Частка принципово нової у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, %	43,2	58,9	55,5	32,1	27,1	28,2
Коефіцієнт винахідницької активності	163,1	169,8	173,4	180,9	167,8	170,2
Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі продукції, %	4,2	5,0	5,1	4,5	3,6	4,1
Відношення кількості впроваджених об'єктів промислової власності до зареєстрованих, %	78,8	75,5	77,4	81,9	88,2	88,8
Частка видатків на дослідження, %	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Індекс зміни активності створення зразків нової техніки (до попереднього року), %	104,7	63,3	123,9	116,1	114,9	112,2
Індекс зміни активності освоєння нових видів продукції (до попереднього року), %	79,2	76,4	104,9	96,8	109,8	108,9

Термінологічний словник

Ознаки інтелектуально-кадрової безпеки суб'єктів підприємництва – (1) забезпеченість бізнесу кадрами, здатними акумулювати та генерувати інтелектуальну творчу діяльність, створювати і комерціалізувати інновації та впроваджувати їх результати у

господарську практику, формувати сучасне матеріально-технічне та інформаційно-технологічне забезпечення обслуговування бізнес-процесів; (2) забезпеченість бізнесу сучасними технікою та технологіями, інформацією, інфраструктурою інноваційної та інтелектуальної творчої діяльності; (3) міра та ефективність поєднання факторів праці та інтелекту. Інтелектуально-кадрова безпека – швидше категорія статична, тоді як інтелектуальний капітал – динамічна і більшою мірою наближена до інтелектуального потенціалу.

Інтелектуально-кадрова безпека суб'єкта підприємництва – стан сформованості його інтелектуального та кадрового капіталу, а також ефективності його використання в цілях створення і комерціалізації результатів науково-дослідної та інноваційної діяльності для посилення конкурентоспроможності й підвищення ефективності бізнес-процесів.

Система інтелектуально-кадрової безпеки суб'єктів бізнесу – комплекс взаємопов'язаних елементів економічного, організаційного, правового, соціально-професійного та техніко-технологічного характеру, а також заходів, орієнтованих на досягнення цілей ефективного використання персоналу (зокрема, управлінських та інтелектуальних можливостей) та інтелекту.

Інтелектуалізація бізнесу – процес якісних і кількісних структурних змін щодо формування і реалізації інтелектуального потенціалу, збільшення частки інтелектуально-кадрового забезпечення та результатів інтелектуальної творчої діяльності в усіх функціональних сферах та компонентах внутрішньої структури бізнес-процесів. Інтелектуалізація потребує систематичного дослідження ринку інтелектуальної власності, обґрунтування перспективних напрямів досліджень і розробок у сфері інтелектуальної діяльності, ідентифікації кадрового та фінансово-ресурсного забезпечення, формування і реалізації стратегії та програми у сфері інтелектуалізації та узгодження їх заходів із стратегічними і тактичними планами розвитку, включно з можливими напрямами вертикальної й горизонтальної інтеграції.

Забезпечення продуктового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва – це взаємодія підсистеми забезпечення та підтримки конкурентоспроможності, яка забезпечує продукції підприємства конкурентні переваги на різних сегментах ринку. Міцні конкурентні переваги продукції, виходячи із попередніх досліджень, можна забезпечити завдяки раціональній якості продукції та її додатковим конкурентним перевагам.

Продуктова безпека суб'єкта підприємництва – це характеристика, яка відображає відповідність певної продукції конкретним потребам споживача, що включають переваги й вимоги до споживчих властивостей продукції та витрати на її придбання порівняно з конкурентною продукцією, представленою на ринку в певний момент часу.

Література до теми

1. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С.16-27.

2. Бабій С. О. Інтелектуальне забезпечення процесів управління підприємством / С. О. Бабій // Економічний аналіз. – Тернопіль: ТДЕУ. – 2011. – Вип. 8 (2). – С. 39-43.

3. Балабанова Л. В. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах ринкової економіки: монографія / Л. В. Балабанова, О. В. Стельмашенко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. – 238 с.

4. Безсмертна В. В. Стратегія управління кадровим потенціалом підприємства / В. В. Безсмертна // Экономика и управление: Научно-практический журнал. – 2007. – № 3. – С. 48-53.

5. Васильчак С. В. Кадрова безпека підприємства – основа економічного розвитку / С. В. Васильчак, І. Р. Мацюняк // Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць. – Вип. 19.12. – Львів: НЛТУУ, 2009. – С. 122-128.

6. Виноградський М. Д. Управління персоналом / М. Д. Виноградський, С. В. Бєляєва, А. М. Виноградська, О. М. Шканова. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 260 с.

7. Володін Д. С. Особливості визначення та оцінки інтелектуального капіталу українських торговельних підприємств / Д. С. Володін // Вісник ХНУ. – 2010 р. – № 6. – С. 51-55.

8. Герасимнко О.М. Моделювання системи забезпечення кадрової безпеки суб'єкта господарювання / О.М. Герасименко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. - №2(128). – С. 118- 124

9. Даниленко С.В. Підходи до управління кадровою безпекою підприємства в ході реструктуризації / С.В. Даниленко // Проблеми економіки. – 2012. - №4. – С.146-150

10. Дикань В.Л. Економічна безпека підприємства [Текст]: навч. посібник. / В.Л. Дикань, І.В. Воловельська, О.В. Маковоз. – Харків: УкрДАЗТ, 2011.-266 с.

11. Єременко А.О. Методологічні основи системи кадрової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / А.О. Єременко, Т.В. Полозова – Режим доступу: http://fkd.org.ua/article/download/25143/22600

12. Живко З.Б. Концептуальні основи управління кадровою безпекою підприємства [Електронний ресурс] / З.Б. Живко // http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.

13. Кравченко В.О. Кадрова безпека – основа економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / В.О. Кравченко – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle /123456789/2529

14. Кузнецова Н.В. Угрозы кадровой безопасности организации / Н.В. Кузнецова // Известия ИГЭА. – 2014.- №2(94). – С.80-88

15. Мехеда Н.Г. Соціально-мотиваційні складові кадрової безпеки / Н.Г. Мехеда, А.І.Маренич // Фінансовий простір. – 2012. - №2(6). – С.44-51

16. Пасєка А.С. Стилі лідерства в системі забезпечення кадрової безпеки суб'єктів господарської діяльності [Електронний ресурс] / А.С. Пасєка – Режим доступу: http://managment.cdu.edu.ua/.../article/10/A.C.%20

17. Поскрипко Ю.А. Механізми вдосконалення інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємств / Ю.А. Поскрипко // Наукові записки УНДІЗ. – 2012. - №2(22). – С.118-120

18. Сліпа О.З. Кадрова безпека підприємства: поняття, структура та основні механізми її забезпечення [Електронний ресурс] / О.З. Сліпа – Режим доступу: http://naukajournal.org/index.php/.../article/.../134

19. Чередниченко Н. В. Кадрова безпека як складова частина економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Н. В. Чередниченко. — Режим доступу : http:// essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8570/1/579.doc.

20. Механізми та функціонально-структурні інструменти забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасних загроз економічної безпеки / За ред. Васильціва Т. Г., Лупака Р. Л. – Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2019. – 552 с.

21. Лупак Р. Л. Державна політика імпортозаміщення в системі забезпечення економічної безпеки України: пріоритети та інструменти реалізації : монографія / Р. Л. Лупак. – Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2018. – 527 с.

22. Балабанов В. С. Продовольственная безопасность: (международные и внутренние аспекты) / В. С. Балабанов, Е. Н. Борисенко // Академия предпринимательства. – 2002. – Вып. 10. – С. 129-134.

23. Волошин В. І. Пріоритети та методи забезпечення економічної безпеки малого і середнього підприємництва : дис. ... канд. екон. наук. / В. І. Волошин. – Львів, 2008. – 196 с.

Краще думати перед тим, як діяти, ніж опісля
(Демокріт)

ТЕМА 8. ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА ТА ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

8.1. Характеристика та засоби забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Техніко-технологічна безпека суб'єктів підприємництва (ТТБСП) – це стан їх забезпеченості техніко-технологічною базою, її конкурентоспроможності та якості техніки і технологій, які використовуються, їх відповідність сучасним вимогам, правильність використання та створеність умов до їх розвитку.

ТТБСП – це складова економічної безпеки, пріоритетним завданням для якої є захист від негативних чинників з метою створення та найбільш ефективного використання технічної бази та технологічних процесів для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності бізнесу.

ТТБСП характеризується такими ознаками:

– якістю і відповідністю технологічного процесу виробництва та основного капіталу потребам ринку;

– захищеністю техніко-технологічної сфери бізнесу від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;

– здатністю техніко-технологічної сфери бізнесу забезпечувати його високу конкурентоспроможність;

– за рахунок високої ефективності використання основного капіталу забезпечувати сталий розвиток суб'єкта господарювання.

Поруч із фінансовою та іншими функціональними складовими економічної безпеки, ТТБСП відіграє важливу роль, зокрема на підприємствах, де рівень конкурентоспроможності продукції, а відтак і самого підприємства у значній мірі залежить від техніко-технологічної сфери виробництва, тобто технології виробничого процесу, наявності, якісних параметрів та ефективності використання основного капіталу, до складу якого входять основні засоби та нематеріальні активи.

ТТБСП складається з ряду підсистем, серед яких виділяють:

- технічну безпеку, яка характеризується видовою, віковою, виробничо-технічною структурою основних засобів, рівнем відповідності машин та устаткування, що використовуються, сучасним світовим зразкам, а також рівнем екстенсивного та інтенсивного завантаження обладнання;

- технологічну безпеку, суть якої полягає в аналізі технологічних та організаційних процесів на підприємстві та їх порівнянні з кращими світовими зразками, прогнозуванні розвитку науково-технічного прогресу в галузі діяльності, плануванні та здійсненні НДДКР, запровадженні

сучасних технологічних процесів, тобто загалом формуванні та розвитку технологічного потенціалу;

- екологічну безпеку, суть якої полягає в екологізації виробничого процесу, тобто запровадженні екологічно безпечних і безвідходних технологій, гарантуванні екологічного захисту працівникам підприємства, дотриманні гранично допустимих концентрацій шкідливих викидів в атмосферу і довкілля, підвищенні екологічної свідомості працівників підприємства, мінімізації втрат від санкцій за забруднення навколишнього середовища;

- безпеку зв'язку, яка характеризується високою надійністю та безперебійністю роботи системи зв'язку підприємства, великою швидкістю передачі даних, технічним захистом від можливого витоку інформації, достатньою пропускною спроможністю засобів зв'язку;

- протипожежну безпеку, яка полягає у створенні сучасної протипожежної інфраструктури на підприємстві, тобто встановленні сучасних технічних засобів протипожежної безпеки, надійної системи оповіщення та контролю рівня пожежної ситуації, дотриманні норм протипожежної безпеки, належному навчанні та організації протипожежних заходів персоналом підприємства;

- цивільну безпеку, яка характеризується надійним технічним та організаційним захистом працівників підприємства від можливих внутрішніх чи зовнішніх техногенних аварій, стихійних лих, військових, терористичних чи суспільних потрясінь.

ТТБСП піддається впливу різноманітних загроз, які поділяють на зовнішні та внутрішні (рис. 8.1).

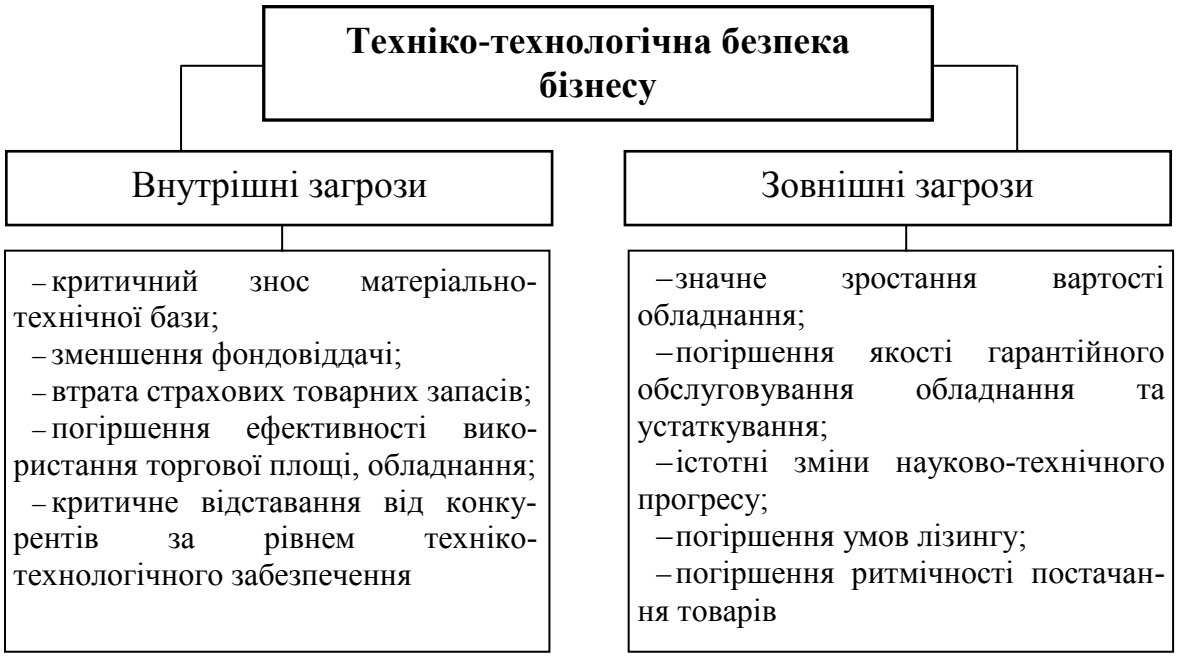

Рис. 8.1. Сукупність внутрішніх та зовнішніх загроз техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва

Істотний знос матеріально-технічної бази, зменшення фондовіддачі, втрата страхових товарних запасів, погіршення ефективності використання торгової площі та обладнання, критичне відставання від конкурентів за рівнем техніко-технологічного забезпечення становлять істотну небезпеку нормальному та ефективному функціонуванню бізнесу. Відповідно, локалізація чинників негативного впливу на техніко-технологічний компонент безпеки потребує вдосконалення джерел залучення інвестицій, покращення умов кредитування, оптимізації фінансових потоків та оновлення матеріально-технічної бази, її більш раціонального використання. Реалізація заходів за окресленими напрямами дозволяє також протистояти можливим загрозам із зовнішнього середовища у сфері техніко-технологічної складової безпеки суб'єктів підприємництва.

Основна сутність техніко-технологічної складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва, будь то підприємство виробничої чи невиробничої сфери, полягає в тім, наскільки рівень використовуваних на даному підприємстві технологій відповідає кращим світовим аналогам.

Так, процес забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва нематеріальної сфери найтіснішим чином зв'язаний із забезпеченням інтелектуально-кадрової й інформаційної складових, тому що заходи із забезпечення ТТБСП нематеріальної сфери насамперед стосуються роботи з підвищення кваліфікації фахівців, а також збору й аналізу інформації з проблем, що мають чи можуть мати відношення до технологій даного підприємства, і власні корпоративні розробки в сфері технологічного комплексу.

Внутрішніми структурними характеристиками і показниками ТТБСП вважають (табл. 8.1):

Таблиця 8.1

Внутрішні параметри та показники техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва

Параметри	Показники
Забезпечення підприємства техніко-технологічною базою	Коефіцієнт співвідношення основних засобів звітного періоду та їх необхідного обсягу; рівень використання виробничої потужності; рівень виробничої потужності у місткості підприємства на ринку; рівень зносу основних засобів; темпи оновлення техніко-технологічної бази
Технічний рівень устаткування	Рівень автоматизації; рівень механізації; коефіцієнт ефективності капітального ремонту; коефіцієнт ефективності модернізації; коефіцієнт технологічної оснащеності виробництва
Раціональність структури	Коефіцієнт змінності устаткування; коефіцієнт використання робочої площі виробничих приміщень; коефіцієнт ефективності виробничого циклу; коефіцієнт браку продукції; матеріаломісткість

Параметри	Показники
Ефективність використання основних засобів	Динаміка виробництва; фондовіддача; фондомісткість; фондоозброєність; енергоозброєність; коефіцієнт оновлення основних засосів; коефіцієнт вибуття основних засобів
Інноваційність розвитку техніко-технологічної бази	Середній строк експлуатації обладнання; частка прогресивних видів обладнання в загальній кількості обладнання; частка технічно та економічно застарілого обладнання в загальній кількості обладнання; частка НДКР в загальному обсязі робіт; рівень утилізації відходів виробництва; рівень забруднення природного середовища; ріст екологічно-чистої продукції

Процес забезпеченості техніко-технологічного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва може складатись з декількох послідовних етапів (рис. 8.2).

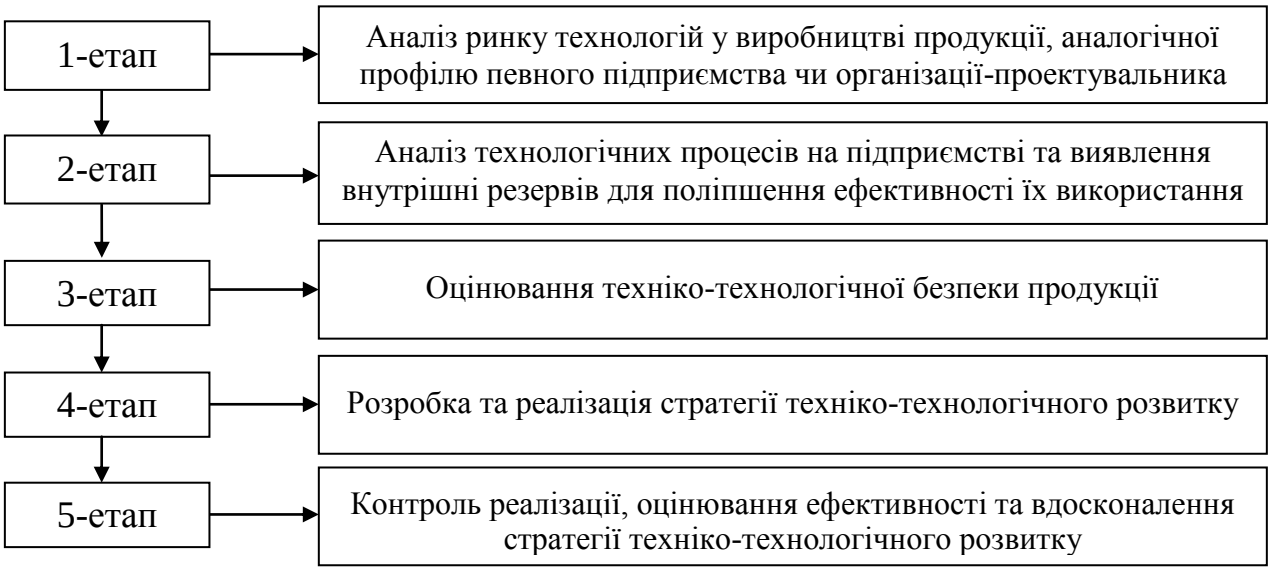

Рис. 8.2. Етапи забезпечення техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва

На першому етапі проводять аналіз ринку технологій у виробництві продукції, аналогічної профілю певного підприємства чи організації-проектувальника (збирання й аналіз інформації про особливості технологічних процесів на підприємствах, котрі виготовляють аналогічну продукцію; аналіз науково-технічної інформації стосовно нових розробок у певній галузі, а також технологій, спроможних здійснити інтервенцію на галузевий технологічний ринок).

На другому етапі аналізують конкретні технологічні процеси і виявляють внутрішні резерви для поліпшення використовуваних технологій.

На третьому етапі здійснюють:

- аналіз товарних ринків за профілем продукції, що виготовляється підприємством, та ринків товарів-замінників;

- оцінювання перспектив розвитку ринків продукції підприємства;

- прогнозування можливої специфіки необхідних технологічних процесів для випуску конкурентоспроможних товарів.

Так, для оцінювання техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва можуть використовуватись такі показники:

- частка продукції, що перевершує та відповідає кращим світовим аналогам ($Ч_{пр}^{ст}$) (рівень прогресивності продукції) (формула (8.1)):

$$Ч_{пр}^{ст} = \frac{К_{пр}^{ст}}{К_{пр}}, \tag{8.1}$$

де $К_{пр}^{ст}$ – обсяг продукції, який відповідає кращим світовим аналогам;

$К_{пр}$ – загальний обсяг продукції, який випускається;

- частка технологічного устаткування, що відповідає світовим аналогам ($Ч_{ту}^{ст}$) (рівень технологічного потенціалу) (формула (8.2)):

$$Ч_{ту}^{ст} = \frac{К_{ту}^{ст}}{К_{ту}}, \tag{8.2}$$

де $К_{ту}^{ст}$ – кількість технологічного устаткування, що відповідає світовим аналогам;

$К_{ту}$ – загальна кількість технологічного устаткування, яке використовується;

- частка продукції, що випускається та захищена патентами ($Ч_{пр}^{п}$) (формула (8.3)):

$$Ч_{пр}^{п} = \frac{К_{пр}^{п}}{К_{пр}}, \tag{8.3}$$

де $К_{пр}^{п}$ – обсяг продукції, який захищений патентами.

Чим вище значення даних показників, тим вищий рівень техніко-технологічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Враховуючи, що офіційна методика Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України передбачає поділ шкали безпеки на п'ять рівнів, вважаємо за доцільне аналогічно розглядати п'ять рівнів в межах діапазону економічної безпеки суб'єкта господарювання за техніко-технологічною складовою: критичний, передкритичний, низький, задовільний, прийнятний (табл. 8.2). Зокрема, за допомогою методів математичної статистики встановлені порогові значення рівнів техніко-технологічної безпеки, а застосовуючи формулу середньозваженості, визначають рівень техніко-технологічної безпеки за узагальненим коефіцієнтом.

Таблиця 8.2

Зведена таблиця показників за рівнями техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва

Показники	Рівні техніко-технологічної безпеки				
	Прийнятний	Задовільний	Низький	Передкритичний	Критичний
$Ч^{ст}_{пр}$	$Ч^{ст}_{ту} \geq 0{,}25$	$0{,}15 \leq Ч^{ст}_{ту} < 0{,}20$	$0{,}10 \leq Ч^{ст}_{ту} < 0{,}15$	$0{,}05 \leq Ч^{ст}_{ту} < 0{,}10$	$Ч^{ст}_{ту} < 0{,}05$
$Ч^{ст}_{ту}$	$Ч^{ст}_{ту} \geq 0{,}25$	$0{,}15 \leq Ч^{ст}_{ту} < 0{,}20$	$0{,}10 \leq Ч^{ст}_{ту} < 0{,}15$	$0{,}05 \leq Ч^{ст}_{ту} < 0{,}10$	$Ч^{ст}_{ту} < 0{,}05$
$Ч^{п}_{пр}$	$Ч^{п}_{пр} \geq 0{,}30$	$0{,}20 \leq Ч^{п}_{пр} < 0{,}25$	$0{,}15 \leq Ч^{п}_{пр} < 0{,}20$	$0{,}10 \leq Ч^{п}_{пр} < 0{,}15$	$Ч^{п}_{пр} < 0{,}10$

Крім того, на даному етапі оцінювання слід розрахувати одиничні та групові параметричні індекси техніко-технологічної безпеки продукції суб'єкта бізнесу.

Так, визначення одиничних параметричних індексів за технічними та економічними параметрами-характеристиками безпеки випуску продукції здійснюється за формулою (8.4):

$$O_I = \frac{P_I}{P_{EI}}, \tag{8.4}$$

де O_I – одиничний параметричний індекс, розрахований за *i*-м параметром техніко-технологічної безпеки продукції, що випускається;

P_I – значення *i*-го параметра продукції, яка досліджується;

P_{EI} – значення аналогічного *i*-го параметра продукції-еталону.

Груповий індекс техніко-технологічної безпеки продукції як за технічними ($I_{ТП}$), так і економічними ($I_{ЕП}$) показниками доцільно визначати за формулою (8.5):

$$I_{ТП} = I_{ЕП} = \sum_{i=1}^{n} O_i \cdot B_i, \tag{8.5}$$

де O_i – одиничний параметричний індекс за *i*-м параметром;

B_i – вагомість *i*-го параметричного індексу;

n – кількість технічних і економічних параметрів, за якими здійснюється оцінка рівня техніко-технологічної безпеки продукції.

Для визначення вагомості параметричних індексів при розрахунку групового індексу техніко-технологічної безпеки продукції використовують метод експертного опитування. При цьому узгодженість експертних оцінок пропонується перевіряти на основі розрахунку коефіцієнта конкордації.

Розрахунок інтегрального показника техніко-технологічної безпеки продукції (K_i) здійснюють за формулою (8.6):

$$K_i = \frac{I_{ТП}}{I_{ЕП}} \geq 1, \tag{8.6}$$

Об'єктивність такого оцінювання можна забезпечити лише за умови не тільки методично правильного обчислення відповідних показників, а й

порівняння їх динаміки за декілька років та порівняння з досягнутим рівнем на інших споріднених підприємствах.

На четвертому етапі переважно розробляють технологічні стратегії розвитку суб'єкта підприємництва (виробника продукції), зокрема:

- виявляють перспективну продукцію з групи (номенклатури, асортименту), що виготовляється;
- планують комплекс технологій для виробництва перспективних товарних позицій;
- бюджетують технологічний розвиток на основі оптимізації витрат за програмою технологічного розвитку, за вибору альтернатив, опрацювання власних розробок або за придбання патентів і необхідного устаткування на ринку;
- розробляють загальний план технологічного розвитку бізнесу (з відображенням у ньому вибору: альтернативного варіанта технологічного розвитку; термінів та обсягів фінансування; відповідальних виконавців);
- складають план власних корпоративних ресурсів відповідно до плану технологічного розвитку бізнесу.

Оцінювання техніко-технологічної складової економічної безпеки завершується аналізом результатів практичного виконання заходів щодо її забезпечення на підставі спеціальної карти розрахунків ефективності таких заходів. Відтак, формалізоване оцінювання рівня техніко-технологічної складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва здійснюється на підставі розрахунку коефіцієнта забезпеченості техніко-технологічної безпеки ($К^{заб}_{ттб}$) (формула (8.7)):

$$К^{заб}_{ттб} = \frac{З_{відв}}{В_{ркз} + З_{завд}}, \qquad (8.7)$$

де $З_{відв}$ – сумарний відвернений збиток від реалізації комплексу заходів для охорони техніко-технологічної безпеки;

$В_{ркз}$ – загальна сума витрат на реалізацію зазначеного комплексу заходів;

$З_{завд}$ – сумарний завданий збиток за техніко-технологічною складовою економічної безпеки.

Як додаток до плану охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки треба розробити планову карту розрахунку ефективності заходів з виокремлюванням прогнозованих необхідних показників. У такій карті, як правило, зазначають: а) розмір можливих збитків від негативних впливів; б) витрати на реалізацію заходів для відвернення очікуваної (можливої) шкоди і охорони техніко-технологічної безпеки; в) можливе значення окремого функціонального критерію ефективності заходів, що здійснюються для охорони цієї складової економічної безпеки; г) функціональні підрозділи, які є відповідальними за реалізацію пропонованого комплексу заходів.

Конкретні стратегічні напрями посилення техніко-технологічного складника безпеки суб'єкта господарювання слід пов'язувати з вирішенням таких проблем:

- кардинального підвищення якості виготовленої продукції, забезпечення її конкурентоспроможності на світовому й вітчизняному ринках;
- розробки й широкого впровадження ресурсозберігаючих (передовсім енергозберігаючих) технологій;
- скорочення до максимально можливого рівня затрат ручної праці, поліпшення її умов і безпеки;
- здійснення всебічної екологізації виробництва згідно із сучасними вимогами до охорони навколишнього середовища.

У процесі економічного управління техніко-технологічним розвитком суб'єктів підприємництва головними є завдання якісної розробки й коригування, забезпечення необхідними ресурсами, постійного оцінювання процесів реалізації програмних заходів.

Так, зміст програм технічного розвитку визначається сукупністю конкретних заходів, що входять до їхнього складу. Як правило, такі програми охоплюють кілька напрямів, а кожен з останніх – певну групу цілеспрямованих заходів (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Напрями і засоби посилення техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва

Напрями	Засоби
Науково-дослідні і проектно-конструкторські роботи	Дослідження і розробки власними силами за певною тематикою з визначенням для кожної теми: мети дослідження (розробки); місця впровадження результатів; головного виконавця і співвиконавців; термінів початку та закінчення роботи; кошторисної вартості; очікуваних результатів
Створення, освоєння нових і підвищення якості тих, що виготовляються, видів продукції	- створення та освоєння випуску нових видів продукції; - організація виробництва за ліцензіями або продукції, створеної іншими організаціями; - розробка нових стандартів (технічних умов), складання карт технічного рівня; - сертифікація продукції; - зняття з виробництва застарілих видів продукції
Запровадження прогресивних технологій, модернізація та автоматизація виробничих процесів	- розробка та застосування нових технологій; - запровадження нових видів устаткування та інструментів; - капітальний ремонт і модернізація устаткування; - механізація ручної праці; - автоматизація виробництва і процесів управління

Загалом заходи посилення техніко-технологічного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва повинні передбачати

зниження матеріальних витрат і собівартості товарної продукції, приріст виробничої потужності, відносне вивільнення працівників та ін.

Проте головним недоліком чинного нині в Україні порядку розробки програми технічного розвитку суб'єктів підприємництва є механічне «підсумовування» різних пропозицій, брак їхньої реальної інтеграції в єдиний цілеспрямований комплекс заходів. Подолати цей недолік дає змогу попереднє опрацювання програми технічного розвитку в так званому режимі групової роботи. Мета такої роботи полягає в ретельному перегляді та узгодженні пропозицій, що рекомендуються для включення до проекту програми. Саму роботу бажано проводити у вигляді проблемної наради, учасниками якої мають бути керівники бізнесу і група експертів, включаючи незалежних. Це певною мірою забезпечує здійснення конкурсного відбору конкретних об'єктів і напрямів технічного розвитку суб'єктів підприємництва.

8.2. Характеристика та засоби забезпечення інституційно-правової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Інституційно-правова безпека суб'єктів підприємництва (ІПБСП) – це стан захищеності їх функціонування законами, інструкціями, нормативними документами, правильності укладання договорів та нормативних документів, здатності прогнозувати і планувати зміни законодавства та інституціональні відносини з контрагентами.

ІПБСП полягає в оптимізації та чіткій регламентації організаційної структури, правовому забезпеченні створення та діяльності, дотриманні норм та положень чинного законодавства, забезпеченні ефективності організаційно-правових заходів.

Виділяють три підсистеми ІПБСП:

- інституційну (організаційну) безпеку, яка полягає в раціональній побудові організаційної структури суб'єктів підприємництва, шляхом чіткого вертикального та горизонтального поділу праці, оптимального розміщення та підпорядкування структурних підрозділів, регламентації прав, обов'язків і відповідальності функціональних служб внаслідок розробки положень про відділи та посадових інструкцій працівників, постійного моніторингу ефективності функціонування організаційної структури;

- правову безпеку, суть якої полягає в правовому захисті діяльності суб'єктів підприємництва шляхом належного правового супроводження договірних взаємовідносин з контрагентами, дотриманні трудового законодавства, законодавства про охорону авторських і суміжних прав, оцінці ефективності правових заходів;

- безпеку праці, яка полягає у створенні безпечних умов праці та відпочинку персоналу суб'єктів підприємництва, дотриманні норм виробничої санітарії та гігієни праці. Хоча охорона праці на підприємстві

реалізується за допомогою технічних заходів, проте вагому, якщо не визначальну роль відіграють організаційні та правові заходи, які розглядають як підсистему інституційно-правової, а не техніко-технологічної безпеки підприємства.

Внутрішніми характеристиками інституційно-правового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва вважають:

1) рівень інституційної (організаційної) безпеки та її ефективність (наявність служби безпеки, відділів, охопленість захистом видів діяльності, структурних підрозділів);

2) рівень безпеки договірних відносин з постачальниками і споживачами (відповідність кваліфікації працівників юридичного відділу складності виконуваних робіт);

3) рівень безпеки від змін в системі державного регулювання господарської діяльності;

4) рівень безпеки праці (дотримання норм трудового права).

Загалом, у демократичному, правовому суспільстві, на шляху побудови якого знаходиться Україна, правові механізми та інструменти посідають одну з головних ролей, а тому ігнорування правових засад створення та функціонування суб'єктів господарювання врешті-решт може призвести до значних збитків і навіть до втрати підприємства.

Разом з тим, ІПБСП піддається впливу різноманітних загроз, які поділяють на зовнішні та внутрішні (рис. 8.3).

Рис. 8.3. Сукупність внутрішніх та зовнішніх загроз інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва

Посилення ІПБСП потребує зменшення негативного впливу загроз, що порушують систему документообігу, знижують відповідальність працівників юридичної служби, ускладнюють укладання документів та договорів. Попри те необхідно врахувати негативні дії суб'єктів та інституцій ринку (зокрема – державних органів влади, що завдають шкоду інтересам підприємства; несанкціонований франчайзинг; відмова партнера від укладання договору чи його недобросовісні дії; привласнення товарного знаку конкурентом; невиконання умов договору внаслідок неплатоспроможності партнера).

Протидією повинні займатися юридична та патентно-ліцензійна служби (правове забезпечення діяльності підприємства, юридичне опрацювання договірної документації, ведення судових й арбітражних розглядів, правове навчання персоналу, ведення патентного фонду підприємства, контроль порушень норм патентного права, цензура публікацій).

Основними причинами виникнення внутрішніх негативних впливів можуть бути: а) низька кваліфікація працівників юридичної служби та помилки у підборі персоналу цієї служби; б) недостатнє фінансування юридичного забезпечення підприємницької або іншої діяльності; в) небажання чи нездатність суб'єкта бізнесу активно впливати на зовнішнє політико-правове середовище його діяльності.

Останнє звичайно проявляється у слабкому правовому опрацюванні договірних відносин суб'єкта господарювання з іншими, невмінні захищати власні інтереси в конфліктних ситуаціях, неефективному плануванні юридичного забезпечення бізнесової діяльності.

Причини виникнення зовнішніх негативних впливів мають подвійний характер: 1) політичний; 2) законодавчо-правовий. До першої групи причин можна віднести: а) зіткнення інтересів суспільних груп (верств) населення з економічних, національних, релігійних, інших мотивів; б) військові конфлікти; в) економічна і політична блокада, ембарго; г) фінансові та політичні кризи світового (міжнародного) характеру. У другій групі причин виокремлюють: а) здійснення власних політичних та інших цілей партіями (суспільними рухами), що перебувають при владі; б) зміна положень чинного законодавства з питань власності, господарського і трудового права, оподаткування тощо.

Загальний процес забезпечення інституційно-правового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва здійснюється за схемою, яка охоплює такі дії організаційно-економічного спрямування (рис. 8.4).

Рис. 8.4. Етапи забезпечення інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва

Оцінювання поточного рівня забезпечення інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва провадиться за кількома напрямами: 1) рівень організації та якості робіт із забезпечення цієї складової; 2) бюджетно-ресурсне забезпечення робіт; 3) ефективність діяльності підрозділів суб'єкта господарювання із забезпечення відповідної складової.

Так, ІПБСП може визначатись за такими показниками:

- частка судових й арбітражних справ у загальній сумі господарських договорів ($Ч_{с.ар.}$) (формула (8.8)):

$$Ч_{с.ар.} = \frac{К_{с.ар.}}{К^{заг.}_{гос.дог.}}, \qquad (8.8)$$

де $К_{с.ар.}$ – кількість судових і арбітражних справ;

$К^{заг.}_{гос.дог.}$ – загальна кількість господарських договорів суб'єкта бізнесу;

- частка виграних судових й арбітражних справ у загальній кількості юридичних справ, що розглядалися ($Ч^{виг.}_{с.ар.}$) (формула (8.9)):

$$Ч^{виг.}_{с.ар.} = \frac{К_{виг.спр.}}{К^{заг.}_{юр.спр.}}, \qquad (8.9)$$

де $К_{виг.спр.}$ – кількість судових справ, виграні в суді;

$К^{заг.}_{юр.спр.}$ – загальна кількість юридичних справ, що розглядалися;

- частка одержаних і сплачених штрафних санкцій в загальній сумі зобов'язань за господарськими договорами суб'єкта бізнесу ($Ч_{штр.санк.}^{одер.сплач.}$) (формула (8.10)):

$$Ч_{штр.санк.}^{одер.сплач.} = \frac{В_{штр.санк.}}{З_{заг.}}, \quad (8.10)$$

де $В_{штр.санк.}$ – вартість штрафних санкцій, які були одержані та сплачені;

$З_{заг.}$ – загальна сума зобов'язань за господарськими договорами;

- частка витрат на юридичне забезпечення діяльності в загальній структурі виробничих витрат суб'єкта бізнесу ($Ч_{вит.}^{юр.заб.}$) (формула (8.11)):

$$Ч_{вит.}^{юр.заб.} = \frac{В_{юр.заб.}}{В_{заг.}}, \quad (8.11)$$

де $В_{юр.заб.}$ – витрати на юридичне забезпечення діяльності;

$В_{заг.}$ – загальна сума витрат господарської діяльності;

- коефіцієнт співвідношення втрат ($К_{вт.}^{спів.}$) внаслідок порушення трудових норм ($В_{труд.норм}^{\cdot}$) до загального розміру відвернених юридичною службою втрат ($В_{відв.}^{юр.служб.}$) (формула (8.12)):

$$К_{вт.}^{спів.} = \frac{В_{труд.норм}}{В_{відв.}^{юр.служб.}}, \quad (8.12)$$

- коефіцієнт платіжної дисципліни ($К_{пл.д.}$) (формула (8.13)):

$$К_{пл.д.} = \frac{П_{оп} - ШС}{П_{оп}}, \quad (8.13)$$

де $П_{оп}$ – прибуток від операційної діяльності;

$ШС$ – збитки від штрафних санкцій;

- коефіцієнт дохідності юридичного менеджменту ($К_{юр.м.}$) (формула (8.14)):

$$К_{юр.м.} = \frac{П_{опл.}}{П_{нар.}}, \quad (8.14)$$

де $П_{опл.}$ – дохід від відшкодованих штрафних санкцій;

$П_{нар.}$ – дохід від нарахованих штрафних санкцій суб'єкта бізнесу.

Відмітимо, чим вище значення показників частки виграних судових й арбітражних справ, у т. ч. й тих, що розглядалися раніше, та частки витрат на юридичне забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва в загальній структурі їх виробничих витрат і чим нижче значення показників частки судових й арбітражних справ загальній сумі господарських договорів та частки одержаних і сплачених штрафних санкцій у загальній сумі зобов'язань за господарськими договорами, тим вищий рівень інституційно-правової безпеки.

Як техніко-технологічну, так і інституційно-правову безпеку розглядають в межах діапазону п’яти рівнів: критичний, передкритичний, низький, задовільний, прийнятний (табл. 8.4). Зокрема, за допомогою методів математичної статистики встановлені порогові значення рівнів ІПБСП, а застосовуючи формулу середньозваженості, визначають рівень інституційно-правової безпеки за узагальненим коефіцієнтом.

Таблиця 8.4

Зведена таблиця показників за рівнями інституційно-правової безпеки суб’єктів підприємництва

Показники	Рівні інституційно-правової безпеки				
	Прийнятний	Задовільний	Низький	Передкритичний	Критичний
$Ч_{с.ар.}$	$Ч_{с.ар.} < 0{,}25$	$0{,}25 \le Ч_{с.ар.} < 0{,}30$	$0{,}30 \le Ч_{с.ар.} < 0{,}35$	$0{,}35 \le Ч_{с.ар.} < 0{,}40$	$Ч_{с.ар.} \ge 0{,}40$
$Ч^{виг.}_{с.ар.}$	$Ч^{виг.}_{с.ар.} \ge 0{,}30$	$0{,}25 \le Ч^{виг.}_{с.ар.} < 0{,}30$	$0{,}20 \le Ч^{виг.}_{с.ар.} < 0{,}25$	$0{,}15 \le Ч^{виг.}_{с.ар.} < 0{,}20$	$Ч^{виг.}_{с.ар.} < 0{,}15$
$Ч^{одер.сплач}_{штр.санк.}$	$Ч^{одер.сплач.}_{штр.санк.} < 0{,}10$	$0{,}10 \le Ч^{одер.сплач.}_{штр.санк.} < 0{,}15$	$0{,}15 \le Ч^{одер.сплач.}_{штр.санк.} < 0{,}20$	$0{,}20 \le Ч^{одер.сплач.}_{штр.санк.} < 0{,}25$	$Ч^{одер.сплач.}_{штр.санк.} \ge 0{,}25$
$Ч^{юр.заб.}_{вит.}$	$Ч^{юр.заб.}_{вит.} \ge 0{,}14$	$0{,}11 \le Ч^{юр.заб.}_{вит.} < 0{,}14$	$0{,}08 \le Ч^{юр.заб.}_{вит.} < 0{,}11$	$0{,}05 \le Ч^{юр.заб.}_{вит.} < 0{,}08$	$Ч^{юр.заб.}_{вит.} < 0{,}05$
$К^{спів.}_{вт.}$	$К^{спів.}_{вт.} < 0{,}01$	$0{,}01 \le К^{спів.}_{вт.} < 0{,}25$	$0{,}25 \le К^{спів.}_{вт.} < 0{,}50$	$0{,}50 \le К^{спів.}_{вт.} < 0{,}75$	$К^{спів.}_{вт.} \ge 0{,}75$
$К_{пл.д.}$	$К_{пл.д.} \ge 0{,}99$	$0{,}75 \le К_{пл.д.} < 0{,}99$	$0{,}50 \le К_{пл.д.} < 0{,}75$	$0{,}25 \le К_{пл.д.} < 0{,}50$	$К_{пл.д.} < 0{,}25$
$К_{юр.м.}$	$К_{юр.м.} \ge 0{,}70$	$0{,}50 \le К_{юр.м.} < 0{,}70$	$0{,}30 \le К_{юр.м.} < 0{,}50$	$0{,}10 \le К_{юр.м.} < 0{,}30$	$К_{я.юр.п.} < 0{,}10$

Відомо, що інституційно-правова складова економічної безпеки спрямована на захист інтересів суб’єктів підприємництва у сфері правових відносин з елементами інституційного середовища, починаючи з етапу їх створення як юридичної особи, захист від опортуністичної поведінки, відстоювання інтересів в судових справах. Негативною стороною, але об’єктивною реалією в цій сфері є формування та реалізація захисного механізму протидії рейдерським атакам. Окремою ділянкою є забезпечення інтересів суб’єктів підприємництва за рахунок політичного проштовхування, лобіювання інтересів у сфері взаємодій з органами політичної, юридичної, правової та іншої влади.

З метою забезпечення ІПБСП необхідною є реалізація юридичних інтересів. Так, до складу цих інтересів можна включити:

- зменшення кількості судових процесів та позивів, за якими суб’єкт господарювання виступає відповідачем;

- зростання якості юридичного супроводження та захисту всіх аспектів діяльності за рахунок контрактування з юридичними агенціями з високим рівнем надійності;

- лобіювання інтересів бізнесу в органах державної влади (міськвиконкоми, облдержадміністрація, міністерство, галузеві регулюючі органи, парламент тощо)

- відсторонення та страхування від опортуністичної поведінки контрагентів;

- недопущення залежності бізнесу від інших господарських суб'єктів;

- примноження капіталу за рахунок «білого» рейдерства;

- приведення організаційних та статутних документів до сучасної нормативно-правової бази.

Важливо запровадити заходи щодо своєчасного дотримання норм чинного законодавства країни і світового співтовариства, що регламентують діяльність господарюючих суб'єктів, підвищення рівня кваліфікації працівників юридичного відділу, підвищення фінансування останнього, оскільки це дозволить зменшити помилки у складанні договорів і судових справ чи збільшити кількість виграних справ.

8.3. Правовий захист комерційної таємниці суб'єктів підприємництва

Комерційна таємниця (ст. 505 Цивільного Кодексу України) – це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Система правового захисту комерційної таємниці суб'єктів підприємництва сформована на основі таких нормативно-правових документів:

- Конституція України;

- Закони («По інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про міліцію», «Про банки і банківську діяльність», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»);

- Кодекси («Цивільний кодекс України», «Кримінальний кодекс України», «Кодекс законів про працю України», «Кодекс України про адміністративні правопорушення», «Господарський кодекс»);

- Постанова КМУ «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці».

Комерційна таємниця суб'єктів підприємництва – це відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди його інтересам.

У такому випадку, мотивами активізації діяльності з захисту комерційної діяльності є: 1) рівень науково-виробничої діяльності; 2) нові технології; 3) комп'ютерні програми; 4) стратегії розвитку підприємства; 5) дії споживачів, постачальників, конкурентів, працівників.

Загалом, усі види інформації, які можуть вважатися комерційною таємницею, умовно можна розділити на такі групи:

- технологічного характеру: конструкторська документація, креслення, схеми, записи; описи технологічних іспитів; «ноу-хау»; точні знання конструкційних характеристик виробів та оптимальних параметрів розроблювальних технологічних процесів (розміри, обсяги, конфігурація, процентний зміст компонентів, температура, тиск, час тощо); відомості про матеріали, з яких виготовлені окремі деталі, умови експериментів, обладнання та устаткування, на якому вони проводилися і т.д.; окремі нові або унікальні вимірювальні комплекси, прилади, верстати й устаткування, що використовуються на підприємстві;

- наукового характеру: ідеї, винаходи, відкриття; окремі формули; нові технічні проекти; нові методи організації праці та виробництва; програмне забезпечення; результати наукових досліджень;

- комерційного характеру: відомості про укладені або заплановані контракти; дані про постачальників та клієнтів; огляди ринку, маркетингові дослідження; інформація про конфіденційні переговори; калькуляція витрат виробництва підприємства, структури цін, рівень прибутку; плани розвитку підприємства та його інвестицій.

Притому, комерційну таємницю не становлять:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;

- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;

- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;

- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;

- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;

- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;

- документи про платоспроможність;

- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;

- відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Відтак, основними елементами правового захисту комерційної таємниці є: юридична закріпленість; визначення відомостей; якісний підбір персоналу; визначення порядку допуску і доступу; встановлення порядку збереження; становлення порядку повернення; визначення порядку взаємодії; організація спеціально діючого відомства.

Для комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності притаманно те, що інформація, яка складає її зміст:

1) має комерційну цінність через її таємність: відповідно до даного критерію з числа відомостей, що складають комерційну таємницю, виключаються ті, які не складають ніякого інтересу для оточення, які не можуть бути використані третіми особами для досягнення своїх цілей, які ніхто не придбав би, якби вони були запропоновані до продажу;

2) є секретною в тому розумінні, що вона або в цілому, або в конкретному сполученні або розташуванні її компонентів не є відомою або легкодоступною особам, які належать до визначеного кола, які зазвичай мають справу із подібними видами інформації. Крім того, ті відомості, що мають дійсну або потенційну цінність, вони повинні бути невідомі третім особам;

3) у конкретних обставинах була піддана конкретним розумним мірам охорони особою, що контролює цю інформацію на законних підставах, з метою збереження її таємності;

4) в її основі лежить фізична монополія на певну сукупність знань. Від самого правоволодільця від повноти та результативності вжитих останнім заходів залежить збереження його монополії на знання невідомості третім особам. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці;

5) універсальність – комерційною таємницею можуть бути будь-які відомості;

6) не вимагає офіційного визнання (державної реєстрації).

Комерційною таємницею вважають лише ту інформацію, яка стосується підприємницької діяльності. Тому суб'єктами підприємницької діяльності є суб'єктами комерційної таємниці. Відповідно до статті 506 Цивільного кодексу України суб'єктами прав на комерційну таємницю можуть бути як фізичні так і юридичні особи, які правомірно визначили інформацію як комерційну. Таким чином володільцями комерційної таємниці можуть бути також фізичні та юридичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Фізична особа може продати право використання комерційної таємниці. Чинне законодавство не встановлює будь-які обмежень для іноземних громадян та осіб без громадянства . Останні також можуть володіти цими правами на тих же підставах, що й українські громадяни. Суть права на комерційну таємницю полягає у можливості володільця забезпечити охорону останньої від широкої публіки, вимагати, щоб інші особи утримувалися від використання незаконних методів одержання інформації.

Разом з тим, впроваджуючи систему захисту комерційної таємниці, її власник повинен враховувати економічну доцільність такої системи. Тут важливими стають два моменти: 1) витрати на забезпечення економічної безпеки повинні бути, як правило, меншими в порівнянні з можливими збитками; 2) заходи безпеки мають сприяти підвищенню економічної ефективності підприємництва.

Реалізація майнових прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю забезпечує:

- право використання комерційної таємниці;
- виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;
- виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці.

З правової точки зору комерційна таємниця є засобом захисту від недобросовісної конкуренції в рамках реалізації права на інтелектуальну власність. Це загальновизнане у світі положення випливає також із змісту п. 8 ст. 2 Конвенції 1967 р., що утверджувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності.

Загалом правова охорона комерційної таємниці триває протягом часу поки ця інформація не стане загальнодоступною або відомої широкому колу осіб (ст. 162 Господарського кодексу України). Так, правова охорона комерційної таємниці здійснюється в кримінально-, цивільно-, адміністративно-правовому, дисциплінарному порядку.

Кримінально-правова відповідальність настає згідно статей 231, 232 Кримінального кодексу України. У них визначено, що розголошення відомостей що становлять комерційну таємницю, що стала відомою суб'єкту в порядку виконання свої посадових обов'язків без згоди керівництва, яка завдала великої шкоди і здійснене з корисливих мотивів – є кримінальним злочином. Відповідальність за такі діяння настає після винесення обвинувального рішення суду і може каратися штрафом від 200 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17 грн.) із забороною особі, яка вчинила злочин, займати певні посади терміном до трьох років. Також за даний злочин може бути призначений інший вид покарання, а саме виправні роботи або позбавлення волі терміном до двох років.

Умисні дії, спрямовані на отримання інформації, яка становить комерційну таємницю для використання її в корисливих цілях та завдає

значної шкоди суб'єкту господарювання, який встановив режим комерційної таємниці – також вважається кримінальним злочином і карається штрафом від 200 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на термін до трьох років.

Цивільно-правова відповідальність являє собою відшкодування збитків, яких зазнало підприємство в результаті розголошення відомостей особою, яка одержала доступ до інформації, що становить комерційну таємницю. Також можна в цивільно-правовому порядку витребувати гроші за упущену вигоду при наявності інформації, що підтверджує розмір і порядок отримання таких доходів.

Адміністративно-правова відповідальність визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення, де у статті 163 розголошення, збирання та інші дії щодо комерційної таємниці з метою псування ділової репутації або майна характеризується як недобросовісна конкуренція. Санкції, передбачені цією статтею, встановлюють накладення штрафу на винну особу у розмірі від дев'яти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дисциплінарну відповідальністю несуть працівники підприємства, які вчинили правопорушення щодо розголошу інформації з ознаками комерційної таємниці. До таких працівників використовуються такі покарання: а) догана; б) звільнення; в) переведення на іншу посаду; г) позбавлення премій, зміна часу відпустки. У випадку якщо діями працівника із збирання та розголошення комерційної таємниці підприємства були завдані збитки, такий працівник зобов'язаний відшкодувати всі збитки, пов'язані з його незаконними діями. І, звісно, у разі навмисних дій мова може йти про кримінальну відповідальність.

Також на суб'єктів підприємництва реалізуються заходи щодо захисту комерційної таємниці та запобігання випадків її поширення серед конкурентів. Відтак, юридичні заходи включають в себе документальне оформлення переліку відомостей, які є комерційною таємницею, і складання супутніх документів (наприклад, положення про комерційну таємницю, яке регламентує порядок доступу до секретної інформації, а також запровадження системи, за якої кожний працівник під розписку ознайомлюватиметься з цим положенням і відповідальністю за його порушення).

Адміністративні заходи передбачають створення системи користування конфіденційною інформацією. При цих заходах необхідно визначити, які посадові особи і до якої інформації отримують право безперешкодного доступу. Не може бути встановлена комерційна таємниця для керівника підприємства або для контролюючих його діяльність органів підприємства. А у разі якщо працівнику необхідна така інформація для службових потреб, слід визначити порядок доступу до такої інформації цих працівників. До адміністративних заходів можна

також віднести запатентування нових винаходів та реєстрації прав на комерційне найменування і торговельну марку.

До соціально-психологічних заходів належать бесіди та проведення занять з працівниками з приводу впровадження новітніх технологій, їхніх пропозицій та повторне попередження їх про відповідальність за розголошення таких відомостей. А також створення позитивного робочого клімату в колективі, аби уникнути прояви невдоволення серед персоналу, які неодмінно можуть продати інформацію, або «пожалітися» про становище підприємства.

До загальних заходів захисту інформації в засобах і мережах їх передачі і обробки переважно передбачають використання апаратних, програмних та криптографічних засобів захисту. В свою чергу, апаратні засоби захисту застосовуються для вирішення таких завдань: перешкоджання візуальному спостереженню і дистанційному підслуховуванню; нейтралізація паразитних електромагнітних випромінювань і наводок; виявлення технічних засобів підслуховування і магнітного запису, несанкціоновано встановлених або які пронесено до установ підприємства; захист інформації, що передається засобами зв'язку і знаходяться в системах автоматизованої обробки даних.

За своїм призначенням апаратні засоби захисту поділяються на засоби виявлення і засоби захисту від несанкціонованого доступу. Слід зазначити, що універсального засобу, який би дозволяв виконувати всі функції, не існує, тому для виконання кожної функції відповідно до виду засобів несанкціонованого доступу існують свої засоби пошуку та захисту. За таких умов заходи щодо протидії незаконному вилученню інформації за допомогою цих засобів досить трудомісткі та дорогі і вимагають спеціальної підготовки фахівців.

Захист інформації від копіювання здійснюється завдяки виконанню таких функцій: ідентифікація середовища, з якого може запускатись програма; аутентифікація середовища, із якого запущена програма; реакція на запуск із несанкціонованого середовища; реєстрація санкціонованого копіювання; протидія вивченню алгоритмів роботи системи.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. У чому сутність понять «техніко-технологічна безпека суб'єктів підприємництва», «інституційно-правова безпека», «комерційна таємниця суб'єктів підприємництва»?

2. Які виділяють елементи у складі техніко-технологічної та інституційної правової безпеки суб'єктів підприємництва?

3. Якими є головні загрози для суб'єктів підприємництва в межах техніко-технологічної та інституційної правової безпеки?

4. Обґрунтуйте внутрішні структурні характеристики техніко-технологічного та інституційно-правового складників економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

5. Обґрунтуйте показники техніко-технологічного та інституційно-правового складників економічної безпеки суб'єктів підприємництва, а також їх порогові значення в межах окремих рівнів безпеки.

6. Перелічіть етапи забезпечення техніко-технологічного та інституційно-правового складників економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

7. Назвіть напрями і засоби посилення техніко-технологічного та інституційно-правого складників економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

8. Які нормативно-правові документи забезпечують захист комерційної таємниці суб'єктів підприємництва?

9. Яка передбачена відповідальність за порушення законодавства про комерційну таємницю?

10. Перелічіть мотиви активізації та основні елементи правового захисту комерційної таємниці суб'єктів підприємництва.

Питання для самостійного вивчення

1. Поняття техніко-технологічної та інституційної правової безпеки на галузево-секторальному рівні.

2. Розрахунок та використання показників для оцінювання рівня техніко-технологічної та інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва.

3. Оцінювання ефективності реалізованих заходів з забезпечення техніко-технологічного та інституційно-правового складників економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

4. Науково-обґрунтовані підходи до встановлення критичних меж показників техніко-технологічної та інституційної правової безпеки суб'єкта господарювання.

5. Зарубіжний досвід правового захисту комерційної таємниці.

Питання для дискусії

1. Підходи до оцінювання рівня техніко-технологічної та інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва.

2. Підбір показників оцінювання техніко-технологічної та інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва, послідовність їх розрахунку та порівняння з критичними межами.

3. Напрями і засоби посилення техніко-технологічного та інституційно-правового складників безпеки суб'єкта господарювання.

4. Забезпечення правового захисту комерційної таємниці в Україні.

5. Відповідальність за розголошення інформації, яка є комерційною таємницею суб'єктів підприємництва.

План семінарського заняття

1. Характеристика та засоби забезпечення техніко-технологічного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

2. Характеристика та засоби забезпечення інституційно-правового складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

3. Правовий захист комерційної таємниці.

Теми рефератів

1. Поняття та місце техніко-технологічного складника в системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

2. Внутрішні параметри техніко-технологічного складника та їх характеристика.

3. Оцінювання рівня техніко-технологічної безпеки: підходи до проведення, підбір показників, їх порівняння з критичними межами.

4. Напрями і засоби посилення техніко-технологічного складника безпеки суб'єкта господарювання.

5. Поняття та місце інституційно-правового складника в системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

6. Внутрішні параметри інституційно-правового складника та їх характеристика.

7. Оцінювання рівня інституційно-правової безпеки: підходи до проведення, підбір показників, їх порівняння з критичними межами.

8. Напрями і засоби посилення інституційно-правового складника безпеки суб'єкта господарювання.

9. Проблеми правового захисту комерційної таємниці в Україні.

10. Система правового захисту комерційної таємниці суб'єктів підприємництва, її елементи та складові.

Тестові завдання

1. Яке з наведених визначень характеризує суть техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) здатність науково-технологічного потенціалу генерувати позитивні зрушення у виробничому процесі;

б) кількість та якість техніки і технологій, які використовуються, їх відповідність сучасними вимогам, раціональність використання;

в) ефективність використання техніки та технології;

г) рівень фізичного захисту техніки та технології.

2. Оберіть елементи техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва:

а) підприємницька безпека, економічна безпека, конкурентна безпека, прибуткова безпека, фінансова безпека, платоспроможна безпека, ринкова безпека;

б) кон'юнктурна безпека, цінована безпека, ресурсна безпека, безпека керівника, інформаційна безпека;

в) інтелектуальна безпека, кадрова безпека, політична безпека, правова безпека, безпека життя;

г) технічна безпека, технологічна безпека, екологічна безпека, безпека зв'язку, протипожежна безпека, цивільна безпека.

3. Якими є головні загрози для суб'єктів підприємництва в межах техніко-технологічної безпеки?

а) мала продуктивність обладнання, фізичний і матеріальний знос техніко-технологічної бази, втрата технологічної інформації;

б) низький рівень використання матеріально-технічної бази;

в) втрата матеріально-технічної бази через її викрадення.

г) помилкове використання технології.

4. За місцем виникнення загрози у сфері техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва доцільно класифікувати на:

а) реальні, потенційні;

б) тимчасові, постійні;

в) прямі, непрямі;

г) внутрішні, зовнішні.

5. Які виділяють внутрішні структурні характеристики техніко-технологічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) науково-технічне та технологічне забезпечення;

б) забезпечення підприємства техніко-технологічною базою, технічний рівень устаткування, ефективність використання основних засобів;

в) інноваційність розвитку техніко-технологічної бази, забезпечення безпеки розвитку;

г) ефективність використання техніко-технологічних ресурсів.

6. Рівень відповідності застосовуваних технологій найкращим світовим аналогам за оптимізації витрат – це:

а) інтелектуальна безпека;

б) фінансова безпека;

в) техніко-технологічна безпека;

г) інтелектуально-кадрова безпека.

7. У чому полягає зміст другого етапу процесу забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) виявлення технічних засобів підслуховування і магнітного запису, несанкціоновано встановлених або які пронесено до установ підприємства;

б) перешкоджання неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;

в) приведення організаційних та статутних документів до сучасної нормативно-правової бази;

г) аналіз конкретних технологічних процесів і виявлення внутрішніх резервів для поліпшення використовуваних технологій.

8. Частка технологічного устаткування, що відповідає світовим аналогам – це:

а) рівень технологічного потенціалу;

б) рівень прогресивності технологій;

в) рівень прогресивної продукції;

г) коефіцієнт забезпеченості техніко-технологічної безпеки.

9. Оберіть напрями посилення техніко-технологічного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

а) перешкоджання візуальному спостереженню і дистанційному підслуховуванню;

б) створення позитивного робочого клімату в колективі аби уникнути прояви невдоволення;

в) науково-дослідні і проектно-конструкторські роботи, освоєння виробництва нових видів продукції покращеної якості, модернізація та автоматизація виробничих процесів;

г) недопущення залежності підприємства від інших господарських суб'єктів.

10. Вирішення яких завдань дає можливість посилити техніко-технологічну безпеку функціонування?

а) створення стабільних відносин з постачальниками ресурсів та належних умов виходу на ринки збуту товарів (послуг);

б) створення підрозділу, служби, визначення сил та засобів послаблення або запобігання дії фінансово-економічних загроз;

в) забезпечення оперативного регулювання на загрози у сфері інформації і створення умов для максимально можливого відшкодування збитку;

г) кардинальне підвищення якості виготовленої продукції, здійснення всебічної екологізації виробництва, розробки й широкого впровадження ресурсозберігаючих технологій.

11. Яке з наведених тверджень характеризує суть інституційно-правової безпеки?

а) рівень захищеності підприємства інститутами та законодавством;

б) захищеність підприємства від ризиків, які походять від діяльності інших інституцій та законодавства;

в) стан інституційно-правової системи, який характеризується стабільністю, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів бізнесу;

г) рівень захищеності функціонування бізнесу законами, інструкціями, нормативними документами, правильності укладення договорів та нормативних документів.

12. Які виділяють рівні внутрішньої характеристики інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва?

а) рівень інституційної (організаційної) безпеки, безпеки договірних відносин з постачальниками і споживачами;

б) рівень безпеки від змін в системі відносин між постачальниками;

в) рівень безпеки від інфляції, зміни ринкової кон'юнктури;

г) рівень безпеки від змін в системі відносин між споживачами.

13. Оберіть напрями за якими оцінюється рівень забезпечення інституційно-правової безпеки суб'єктів підприємництва:

а) фінансова стійкість, ділова активність, соціальна відповідальність, конкурентоспроможність продукції, ліквідність;

б) економія ресурсного потенціалу, грошово-кредитна маневреність, економічна незалежність, конкурентна здатність;

в) рівень організації та якості робіт із забезпечення складової, бюджетно-ресурсне забезпечення робіт, ефективність діяльності підрозділів;

г) інвестиційна привабливість, фінансова незалежність, рівень соціального забезпечення населення, формування довгострокових цілей захисту.

14. Для оцінювання рівня інституційно-правової безпеки визначають:

а) співвідношення чисельності окремих категорій працівників;

б) співвідношення втрат підприємства внаслідок порушення трудових норм до загального розміру відвернених юридичною службою втрат;

в) відповідність кваліфікації працівників ступеню складності виконуваних ними робіт;

г) співвідношення власного та залученого капіталу.

15. До показників безпеки суб'єктів підприємництва у інституційно-правовій сфері відноситься:

а) коефіцієнт платіжної дисципліни;

б) коефіцієнт якості юридичних послуг;

в) коефіцієнт торгового менеджменту;

г) рівень конкурентоспроможності підприємства.

16. Дотримання яких принципів інституційно-правової безпеки дає можливість забезпечити раціональну побудову організаційної структури суб'єктів підприємництва?

а) чіткого вертикального та горизонтального поділу праці, оптимального розміщення та підпорядкування структурних підрозділів, регламентації прав, обов'язків і відповідальності функціональних служб;

б) управління вартістю, підвищення конкурентоспроможності, недопущення монополізації суспільно-економічного життя, спрощення процедур впровадження інновацій;

в) встановлення стратегічних зв'язків з постачальниками, посилення конкуренції, покращення доступу до зовнішніх ринків, збільшення витрат на інформатизацію;

г) збільшення інвестицій в основний капітал, покращення рівня оплати праці, розширення фінансових можливостей, оптимізації частки кредиторської заборгованості в товарообороті.

17. Оберіть причини виникнення внутрішніх негативних впливів на інституційно-правову безпеку суб'єктів підприємництва:

а) значне зростання вартості обладнання, погіршення якості гарантійного обслуговування обладнання та устаткування, істотні зміни науково-технічного прогресу, погіршення умов лізингу;

б) кардинальне підвищення якості виготовленої продукції, розробка й широке впровадження ресурсозберігаючих технологій, скорочення до максимально можливого рівня затрат ручної праці, здійснення всебічної екологізації виробництва згідно із сучасними вимогами до охорони навколишнього середовища;

в) небажання чи нездатність підприємства активно впливати на зовнішнє політико-правове середовище його діяльності, недостатнє фінансування юридичного забезпечення підприємницької діяльності, низька кваліфікація працівників юридичної служби та помилки у підборі персоналу цієї служби;

г) критичний знос матеріально-технічної бази, зменшення фондовіддачі, втрата страхових товарних запасів, погіршення ефективності використання торгової площі, обладнання, критичне

відставання від конкурентів за рівнем техніко-технологічного забезпечення.

18. Дотримання яких юридичних інтересів дає можливість забезпечити інституційно-правовому безпеку суб'єктів підприємництва?

а) забезпечення повної конфіденційності інформації, удосконалення методів збереження інформації, розроблення та впровадження механізмів, що забезпечують швидке зчитування даних;

б) зростання якості юридичного супроводження, зменшення кількості судових процесів та позивів, лобіювання інтересів в органах державної влади, приведення організаційних та статутних документів до сучасної нормативно-правової бази;

в) визначення експертів та проведення їх опитування, проведення неправдивих конкурсів та наймання працівників, заманювання провідних спеціалістів, використання технічних засобів;

г) надання соціальних гарантій працівникам, передача ризику третім особам, створення підрозділу, служби, визначення сил та засобів послаблення або запобігання дії фінансово-економічних загроз.

19. Захист від надмірного податкового тиску, нестабільного законодавства, неефективної роботи юридичного відділу – це:

а) інституційно-правова безпека;

б) техніко-технологічна безпека;

в) кадрова безпека;

г) фінансова безпека.

20. Які є об'єкти комерційної таємниці?

а) комерційна інформація;

б) нематеріальні активи;

в) інформація про нові види товарів;

г) науково-технічна та технологічна інформація, ноу-хау, об'єкти промислово інтелектуальної власності.

21. Які об'єкти не становлять комерційної таємниці?

а) описи технологічних іспитів, окремі нові або унікальні вимірювальні комплекси, маркетингові дослідження, калькуляція витрат виробництва підприємства, нові методи організації праці та виробництва;

б) точні знання конструкційних характеристик виробів, результати наукових досліджень, інформація про конфіденційні переговори, відомості про укладені або заплановані контракти;

в) установчі документи, документи про платоспроможність, інформація про забруднення навколишнього природного середовища, відомості про чисельність і склад працюючих;

г) «ноу-хау», окремі формули, плани розвитку підприємства, програмне забезпечення, нові технічні проекти.

22. Згідно з цивільного кодексу України комерційна таємниця як об'єкт захисту - це:

а) відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю, розголошення якої може завдати шкоди;

б) відомості, пов'язані з стратегічним плануванням діяльності підприємства;

в) відомості, пов'язані з напрямами розвитку підприємства та його товарів;

г) відомості, пов'язані з оновленням матеріально-технічної бази підприємства та економіки загалом.

23. На основі яких нормативно-правових документів сформовано систему правового захисту комерційної таємниці суб'єктів підприємництва?

а) Конституція України, Закон України «По інформацію», Закон України «Про науково-технічну інформацію», Цивільний кодекс, Господарський кодекс;

б) Адміністративно-правовий кодекс, Кодекс про захист від недобросовісної конкуренції, Закон України «Про безпеку інформації»;

в) Закон України «Про комерційну таємницю», Закон України «Про захист інформації», Правовий кодекс, Адміністративно-правовий кодекс;

г) Закон України «Про комерційну безпеку», Закон України «Про економічну безпеку», Закон України «Про таємницю інформації», Кодекс економічної безпеки, Податково-економічний кодекс.

24. Які є об'єктивні мотиви активізації діяльності з захисту комерційної таємниці в Україні?

а) низький рівень інформаційної безпеки вітчизняних підприємств;

б) високий рівень науково-виробничої діяльності, розвиток нових технологій;

в) низький рівень силової безпеки вітчизняних підприємств;

г) низька конкурентоспроможність продукції вітчизняних підприємств.

25. Які основні елементи правового захисту комерційної таємниці?

а) визначення порядку допуску і доступу визначення відповідностей, якісний добір персоналу, організація спеціального діловодства;

б) використання технічних засобів;

в) організація спеціальної служби;

г) створення служби безпеки, її відділів, охопленість захистом видів діяльності, структурних підрозділів.

26. Які види інформації можуть вважатися комерційною таємницею?

а) соціальна, екологічна, спортивна, публічна;

б) інвестиційна, інтелектуально-кадрова, політична, ретроспективна;

в) технологічна, наукова, комерційна;

г) заангажована, соціально-психологічна, адміністративна, цільова.

27. Відомості про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту не можуть бути віднесені до:

а) комерційної таємниці;

б) конфіденційної інформації;

в) інтелектуальної власності;

г) соціально-економічної інформації.

28. Якими мотивами керується підприємство задля активізації діяльності з захисту комерційної діяльності?

а) рівень науково-виробничої діяльності, нові технології, комп'ютерні програми, дії конкурентів;

б) правонаступність, окупність, капіталізація, соціальна відповідальність, соціальна безпека, соціалізація;

в) відтворення людського капіталу, економія витрат, демографічна ситуація, недобросовісна конкуренція, вільне ціноутворення;

г) плинність персоналу, завантаження робочої сили, фондоозброєність, придатність ресурсів, платоспроможність.

29. Яку відповідальність передбачено за незаконне збирання чи використання відомостей комерційної таємниці основні елементи правового захисту комерційної таємниці?

а) кримінальну;

б) цивільно-правову;

в) адміністративну;

г) дисциплінарну.

30. У чому полягає сутність юридичних заходів із захисту комерційної таємниці суб'єктів підприємництва?

а) перешкоджання візуальному спостереженню і дистанційному підслуховуванню;

б) документальне оформлення переліку відомостей, які є комерційною таємницею, і складання супутніх документів;

в) бесіди та проведення занять з працівниками з приводу впровадження новітніх технологій, їхніх пропозицій та повторне попередження їх про відповідальність за розголошення таких відомостей;

г) нейтралізація паразитних електромагнітних випромінювань і наводок.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1

На основі інформації, поданої в таблиці 8.5, оцінити рівень техніко-технологічної складової безпеки суб'єкта підприємництва та її динаміку. Коефіцієнти вагомості індикаторів техніко-технологічної складової безпеки встановити самостійно.

Таблиця 8.5

Значення індикаторів техніко-технологічної складової безпеки суб'єкта підприємництва у 2014–2019 рр.

Індикатори	Критичні значення	Значення за роками					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Рівень зносу основних засобів, %	35	51,1	52,2	48,2	46,2	45,7	39,6
Частка обсягу інвестицій у вартості основних засобів, %	6	19,8	21,5	22,7	24,0	8,0	7,0
Частка обсягу інвестицій в основний капітал до обсягу реалізованої продукції, %	25	10,8	11,5	14,3	11,0	7,9	14,1
Фондовіддача, грн	1	1,41	1,35	1,50	1,53	1,17	1,20

Зробіть висновки.

Завдання 2

У звітному році суб'єктом господарювання вироблено продукції на 10,5 млн грн, притому продукції, яка відповідає кращим світовим аналогам – 5,6 млн грн., продукція, яка захищена патентами – 1,2 млн грн.

З 1 січня планового року буде додатково встановлено 25 верстатів, продуктивність яких вище продуктивності діючих на 35 %. Крім того, в результаті модернізації 15 верстатів їх продуктивністю збільшиться на 8 %. Верстатний парк складав у поточному році 94 одиниці, з них 10 одиниць відповідало світовим аналогам.

Оцініть рівень забезпечення техніко-технологічної безпеки суб'єкта підприємництва та зробіть висновки.

Завдання 3

Оцініть інституційно-правову безпеку суб'єкта підприємництва, якщо:

- витрати на юридичне забезпечення становлять 150 тис. грн;
- збитки від штрафних санкцій – 95 тис. грн;
- прибуток від операційної діяльності – 1500 тис. грн;

- загальна сума витрат господарської діяльності – 11500 тис. грн;
- загальна сума зобов'язань за господарськими договорами – 275 тис. грн;
- відвернені витрати юридичною службою – 750 тис. грн;
- втрати підприємства внаслідок порушення трудових прав – 180 тис. грн.

Зробіть висновки.

Завдання 3

За даними таблиці 8.6 з використанням ресурсно-функціонального підходу оцініть рівень інституційно-правової складової безпеки суб'єкта підприємництва та зробіть висновки щодо напрямів та засобів підвищення її рівня. Значення вагових коефіцієнтів встановіть самостійно.

Таблиця 8.6

Вихідні дані для оцінювання рівня інституційно-правової складової безпеки

Показники	Ваговий коефіцієнт індикатора	Критична межа індикатора (встановлена відділом безпеки)	Значення показника
Коефіцієнт охоплення роботою служби економічної безпеки структурних підрозділів підприємства		1	0,95
Кількість випадків не оплати продукції покупцем, од.		0	2
Частка фінансових втрат у витратах підприємства через помилки в договірній роботі, %		5	7
Частка фінансових втрат у витратах підприємства через порушення законодавства у сфері господарської діяльності, %		3	2
Кількість випадків порушення трудового законодавства, од.		0	0
Частка фінансових втрат у витратах підприємства через порушення трудового законодавства, %		3	0
Частка простроченої в загальній сумі дебіторської заборгованості, %		0	10
Рівень відповідності кваліфікації працівників юридичного відділу складності виконуваних робіт, %		100	95

Завдання 5

Підприємством укладено 73 господарські договори, по 15 було розпочато судові слухання. У звітному році юридичною службою виграного 4 судові справи у суді.

В судовому порядку суб'єкта підприємництва повинен отримати 120 тис. грн, у звітному році дохід від відшкодованих штрафних санкцій склав 50 тис. грн.

Необхідно оцінити якість юридичного менеджменту та інституційно-правову безпеку суб'єкта підприємництва в цілому.

Зробіть висновки.

Термінологічний словник

Безпека зв'язку – це складова техніко-технологічної безпеки, яка характеризується високою надійністю та безперебійністю роботи системи зв'язку суб'єкта підприємництва, великою швидкістю передачі даних, технічним захистом від можливого витоку інформації, достатньою пропускною спроможністю засобів зв'язку.

Безпека праці – це складова інституційно-правової безпеки, яка полягає у створенні безпечних умов праці та відпочинку персоналу, дотриманні норм виробничої санітарії та гігієни праці.

Екологічна безпека – це складова техніко-технологічної безпеки, суть якої полягає в екологізації виробничого процесу, тобто запровадженні екологічно безпечних і безвідходних технологій, гарантуванні екологічного захисту працівникам, дотриманні гранично допустимих концентрацій шкідливих викидів в атмосферу і довкілля, підвищенні екологічної свідомості працівників підприємства, мінімізації втрат від санкцій за забруднення навколишнього середовища.

Інституційна безпека – це складова інституційно-правової безпеки, яка полягає в раціональній побудові організаційної структури суб'єкта підприємництва, шляхом чіткого вертикального та горизонтального поділу праці, оптимального розміщення та підпорядкування структурних підрозділів, регламентації прав, обов'язків і відповідальності функціональних служб внаслідок розробки положень про відділи та посадових інструкцій правників, постійного моніторингу ефективності функціонування організаційної структури.

Інституційно-правова безпека підприємства – це стан захищеності функціонування суб'єкта бізнесу законами, інструкціями, нормативними документами, правильності укладання договорів та нормативних документів, здатності прогнозувати і планувати зміни законодавства та інституціональні відносини з контрагентами.

Комерційна таємниця – це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну

цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Комерційна таємниця суб'єкта бізнесу – це відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди його інтересам.

Правова безпека – це складова інституційно-правової безпеки, суть якої полягає в правовому захисті діяльності суб'єкта підприємництва шляхом належного правового супроводження договірних взаємовідносин з контрагентами, дотриманні підприємством трудового законодавства, законодавства про охорону авторських і суміжних прав, оцінці ефективності правових заходів.

Протипожежна безпека – це складова техніко-технологічної безпеки, яка полягає у створенні сучасної протипожежної інфраструктури, тобто встановленні сучасних технічних засобів протипожежної безпеки, надійної системи оповіщення та контролю рівня пожежної ситуації, дотриманні норм протипожежної безпеки, належному навчанні та організації протипожежних заходів персоналом.

Техніко-технологічна безпека – це стан забезпеченості суб'єкта підприємництва техніко-технологічною базою, її конкурентоспроможності та якості техніки і технологій, які використовуються, їх відповідність сучасним вимогам, правильність використання та створеність умов до їх розвитку.

Технічна безпека – це складова техніко-технологічної безпеки, яка характеризується видовою, віковою, виробничо-технічною структурою основних засобів, рівнем відповідності машин та устаткування, що використовуються, сучасним світовим зразкам, а також рівнем екстенсивного та інтенсивного завантаження обладнання.

Технологічна безпека – це складова техніко-технологічної безпеки, суть якої полягає в аналізі технологічних та організаційних процесів та їх порівнянні з кращими світовими зразками, прогнозуванні розвитку науково-технічного прогресу в галузі діяльності, плануванні та здійсненні НДДКР, запровадженні сучасних технологічних процесів, тобто загалом формуванні та розвитку технологічного потенціалу.

Цивільна безпека – це складова техніко-технологічної безпеки, яка характеризується надійним технічним та організаційним захистом працівників від можливих внутрішніх чи зовнішніх техногенних аварій, стихійних лих, військових, терористичних чи суспільних потрясінь.

Література до теми

1. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : моногр. / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 386 с.

2. Васильців Т. Г. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва : моногр. / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, А. М. Гуменюк. – Львів : В-во ЛКА, 2009. – 248 с.

3. Венглюк І. В. Побудова структури механізму соціально-економічної безпеки підприємства / І. В. Венглюк // Бізнес-Інформ. – 2013. – № 10. – С. 285-290.

4. Економіка підприємства : підруч. / За заг. ред. С. Ф. Покропивного. – [вид. 2-ге]. – К. : КНЕУ, 2004. – 528 с.

5. Економічна безпека : навч. посіб. / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

6. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / І. П. Отенко, Г.А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012 – 256 с.

7. Жихор О. Б. Економічна безпека : навч. посіб. / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко. – Харків : ХІБС УБС НБУ, 2013. – 138 с.

8. Захист комерційної таємниці за цивільним законодавством : методичні рекомендації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.obljust.dp.ua/11zst2013.doc

9. Інтернет ресурс. Конспект лекцій «Економіка підприємств (2001)». – Режим доступу : http://readbookz.com/book/1/67.html

10. Інтернет ресурс. Соціально-економічна безпека. – Режим доступу: http://bookneo.in.ua/book_68

11. Кодекс України. Про адміністративні правопорушення : від 07. 12. 1984 р. № 8073-Х. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/80731-10

12. Комерційна таємниця чи незаконна відмова : брошура. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremenchuk.just.gov.ua/uploads/2011-02/metodichn-rekomendac-komerc-jna-ta-mnicja.doc

13. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2011. – 544 с.

14. Петрашова О. М. Моделювання загроз техніко-технологічної безпеки підприємств видавничо-поліграфічної галузі / О. М. Петрашова, О. В. Мельников, А. М. Штангрет. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=715

15. Постанова КМУ. Про перелік відомостей, що не становлять комерційну таємницю : від 09.08.1993 р. № 611. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF

16. Фінансова безпека суб'єктів господарювання : підруч. / О. Б. Жихор, О. М. Тридід, К. В. Орєхова та ін. – К. : УБС НБУ, 2013. – 350 с.

17. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : моногр. / за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 388 с.

18. Україна. Господарський кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15

19. Україна. Цивільний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15

Промислове шпигунство є реакцією на зусилля багатьох підприємств тримати в таємниці свої проекти, формули, процеси виробництва, дослідження та плани на майбутнє
(Britannica Concise Encyclopedia)

ТЕМА 9.
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТА СИЛОВИЙ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА. ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА

9.1. Характеристика та засоби забезпечення інформаційного складника економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Інформаційна безпека суб'єктів підприємництва характеризує стан їх доступу до інформації, її захищеності, зберігання, ефективності використання, проведення ділової розвідки, інформаційно-аналітичної роботи із зовнішніми та внутрішніми суб'єктами, здатність інформаційно-аналітичної системи суб'єктів господарювання до розвитку.

Аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища суб'єктів підприємництва є першою та невід'ємною функцією управління. Відтак, від якості інформаційно-аналітичного забезпечення безпосередньо залежить ефективність управління їх розвитком та забезпеченням економічної безпеки. Але для цього система інформаційно-аналітичного забезпечення процесу управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва має включати такі елементи: інформація, сукупність показників, індикаторів, методів оцінювання та аналізу економічної безпеки.

Звичайно, що система аналітичної інформації для прийняття управлінських рішень характеризується складністю. Причому спостерігається тенденція до ускладнення взаємозв'язків в інформаційному потоці. Одночасно відбувається систематичне зростання обсягів інформації, її надмірності при інформаційній недостатності для прийняття оптимальних управлінських рішень. Інформація щодо забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва досить неоднорідна. Усе це ускладнює її використання в управлінні безпекою та забезпеченням життєздатності суб'єкта господарювання.

На більшості суб'єктах бізнесу інформація, яка використовується керівниками для забезпечення економічної безпеки, отримується більшою мірою з внутрішніх джерел. Створюється спеціалізована аналітична група або служба економічної безпеки, до складу функціональних обов'язків якої повністю або частково включається інформаційне забезпечення.

Ключове питання – це поняття суттєвої інформації. Суттєвою вважається інформація, ненадання чи викривлення якої може здійснювати вплив на рішення її користувачів.

Разом з тим, важливим є не тільки обсяги інформації але також і її якість. Інформація про структуру й результати діяльності суб'єктів підприємництва, як правило, надається у вигляді звітів.

Отже, формування інформаційної бази має важливе значення і тому при цьому доцільно дотримуватися певних принципів. Так, Організація Global Reporting Initiative розробила посібник зі звітності в області стійкого розвитку, де представила такі принципи звітності:

- відкритість – повне розкриття процесів, процедур;
- залучення зацікавлених сторін у процес підготовки звітності з метою зосередження уваги на важливих питаннях;
- верифікативність – можливість зовнішнім аудиторам і внутрішнім структурам організації здійснювати оцінку вірогідності інформації;
- повнота – надання інформації відповідно до заявлених границь, сферою й тимчасовими рамками звіту;
- істотність – ступінь важливості, що привласнюється певному аспекту, показнику або фрагменту інформації, відповідно до якого інформація включається у звіт;
- точність – можливість прийняття рішень користувачами інформації з високим ступенем упевненості;
- об'єктивність – відсутність упередженості, забезпечення збалансованої картини результативності суб'єкта бізнесу;
- порівнянність – послідовність у визначенні границь і сфери охоплення звітів, наявність пояснень щодо внесених змін, можливість підтвердження раніше повідомленої інформації;
- ясність – надання інформації в доступному для сприйняття зацікавленими сторонами вигляді, з необхідним рівнем деталізації;
- своєчасність – періодичність публікації, що відповідає вимогам користувачів і характеру безпосередньої інформації.

Створення раціонального потоку інформації про економічну безпеку суб'єктів підприємництва повинне опиратися на такі принципи:

- уніфікованості, що припускає те, що аналітики повинні прагнути до того, щоб проектні рішення, які ними пропонуються, підходили до якомога ширшого кола завдань, які вирішуються;
- системності, що припускає встановлення порядку функціонування всієї системи аналітичної інформації в цілому і її динамічних тенденцій;
- вирішення нових завдань, що дозволяє виявляти й вирішувати нові завдання, які ставляться перед підприємством у зв'язку з ускладненням зовнішнього середовища;
- першого керівника, що заснований на безпосередньому керівництві аналітичною роботою у зв'язку з тим припущенням, що він буде постійно націлювати аналітичний відділ на рішення нових більш

складних завдань і намагатися вивести суб'єкт бізнесу на лідируючі положення в конкурентному середовищі;

- розвитку – розроблений комплекс вирішення аналітичних завдань повинен створюватися з урахуванням можливості поповнення й постійної актуалізації без порушення його функціонування;
- сумісності – при створенні системи повинні бути реалізовані інформаційні інтерфейси, завдяки яким вона може взаємодіяти з іншими системами відповідно до встановлених правил;
- стандартизації, що припускає те, що при створенні аналітичних комплексів повинні бути раціонально застосовані типові уніфіковані й стандартизовані елементи, проектні рішення, пакети прикладних програм, зокрема такі, які дозволяють займатися побудовою економіко-математичних моделей;
- ефективності, який полягає у досягненні раціонального співвідношення між витратами й цільовими ефектами, включаючи кінцеві результати автоматизації;
- єдиної інформаційної бази, що припускає те, що вихідна інформація один раз вводиться в систему, але може бути використана багаторазово [2].

З огляду на вказані принципи формування інформації, об'єктом інформаційної безпеки є будь-яка інформація про суб'єкт підприємництва, його фінансово-господарську діяльність, активи, персонал.

На суб'єкті бізнесу постійно надходять потоки інформації, що розрізняються за джерелами їхнього формування (виникнення). З метою диференціації суб'єктів, яким може бути надана ця інформації, доцільно її групувати за наступними видами:

- відкрита офіційна інформація;
- нетаємна інформація, отримана через неформальні контакти працівників підприємства з носіями цієї інформації;
- конфіденційна інформація, яка призначена для внутрішнього використання окремими працівниками суб'єкта господарювання.

З огляду на це, існують такі напрями інформаційної безпеки суб'єктів підприємництва:

- внутрішньоекономічна та фінансова;
- технологічна;
- ринкова.

Головні завдання захисту інформаційної безпеки суб'єктів підприємництва полягають в тому, щоб :

1) забезпечити своєчасне виявлення:

а) каналів втрат інформації;

б) загроз та рівня їх важливості;

в) типів суб'єктів викрадення інформації;

г) способів їх дій

2) забезпечити оперативне реагування на загрози;

3) створити умови для максимально можливого відшкодування збитку.

Отже, інформаційна безпека суб'єктів підприємництва покликана захистити їх інтереси та їх персоналу від неправомірного використання внутрішньої інформації та охорону комерційної таємниці, яка нерідко становить вагому частку інтелектуальної власності суб'єкта бізнесу.

Однак, незважаючи на намагання оберегти комерційну таємницю та інші джерела інформації, часто трапляється явище, коли інформація розповсюджується особами, які не мають на це жодних прав.

В сучасних умовах ведення бізнесу таке явище є достатньо розповсюдженим, оскільки саме інформація щодо ноу-хау, технологій, методів ведення діяльності та управління окремими бізнес-процесами формує конкурентоспроможність багатьох суб'єктів підприємництва. А в умовах постійної конкуренції навіть краплина потрібної інформації може кардинально змінити ринкові умови для окремого суб'єкта бізнесу, а для іншого – навпаки обернутись втратами та збитком. Саме тому, у країнах Західної Європи та США 20 % втрати конфіденційної інформації може призвести до банкрутства підприємства.

Якщо інформація про конкурентів, що надходить легальними каналами, не дає повної і точної відповіді на запитання, яке цікавить керівництво суб'єкта бізнесу, то, незважаючи на те, що більшість представників підприємництва вважають, що застосовувати шпигунство неетично, багато компаній все-таки вдаються до послуг комерційних шпигунів. Шпигуни конкуруючих компаній часто використовують такі засоби, як пряму пропозицію (те, що мовою фахівців називається «прямим вербуванням»), підкуп, крадіжки та інші прийоми. Такі підходи полегшуються тим, що нова техніка підслуховування, яка з'явилася на ринку, робить промислове і комерційне шпигунство набагато ефективнішим.

Основними способами викрадення інформації про суб'єкт підприємництва на сьогоднішній день є наступні:

1. Фізичне проникнення та порушника. При цьому, фізичний спосіб скоєння злочину в більшості випадків спрямований не на інформацію безпосередньо, а на її матеріальні носії (викрадення), тоді як злочини, що вчинені технічним способом, здебільшого не зачіпають цілісності та належності матеріальних носіїв. У сучасних умовах набуває розповсюдження технічний спосіб незаконного збирання інформації шляхом використання інформаційних мереж як глобальних (наприклад, Internet), так і локальних. Для прикладу таких злочинів наведемо викрадення баз даних з інформацією про клієнтів через підключення до банківських інформаційних мереж.

2. Співпраця порушника з працівниками підприємства. Традиційно вважають, що працівники фірми можуть бути суб'єктами лише

розголошення комерційної таємниці. Така думка досить справедлива, однак не виключає і цілеспрямованого збирання ними з метою подальшої платної передачі певної інформації, якщо таке збирання є незаконним (наприклад, працівник за службовими обов'язками не має доступу до комерційної таємниці, однак незаконно отримує таку інформацію і продає її конкурентам), тобто здійснення ними підприємницького шпигунства. Це є характерним не лише для підприємницького шпигунства, а й для шпигунства взагалі.

3. Дистанційне викрадення інформації. Для досягнення мети підприємницького шпигунства шляхом отримання інформації за допомогою технічних засобів застосовуються: акустичні засоби (спрямовані або вмонтовані мікрофони, вібродатчики), лазерні засоби отримання мовної інформації, засоби отримання інформації з дротів та комунікацій, засоби перехоплення побічних випромінювань, закладені пристрої, комп'ютерна техніка, в тому числі її інформативні частини. Надзвичайно поширеним явищем дистанційного викрадення інформації є так зване «хакерське проникнення», коли особа, що знаходиться за межами офісу, а то й в іншій країні, за допомогою мережі Інтернет зламує паролі та захист комп’ютера з метою проникнення на нього та отримання незаконним чином бажаної інформації.

Важливим є при цьому не лише констатування факту викрадення інформації, але й виявлення умов, які сприяють витоку комерційних таємниць фірм. Так, проведене опитування 3 тис. респондентів, дало такі результати щодо причин відтоку інформації:

- балакучість співробітників, особливо у зв'язку із споживанням алкоголю і в дружніх компаніях – 32 % відповідей;
- прагнення співробітників заробити гроші будь-яким способом – 24 %;
- відсутність служби безпеки на фірмі – 14 %;
- звичка працівників ділитися передовим (та іншим) досвідом, давати поради стороннім – 12 %;
- безконтрольне використання інформаційних і копіювальних засобів на фірмі – 10 %;
- психологічні конфлікти між працівниками, між співробітниками і керівництвом, набір випадкових людей, здатних «помститися» – 8 %.

Більш детально про типи порушників на рис. 9.1.

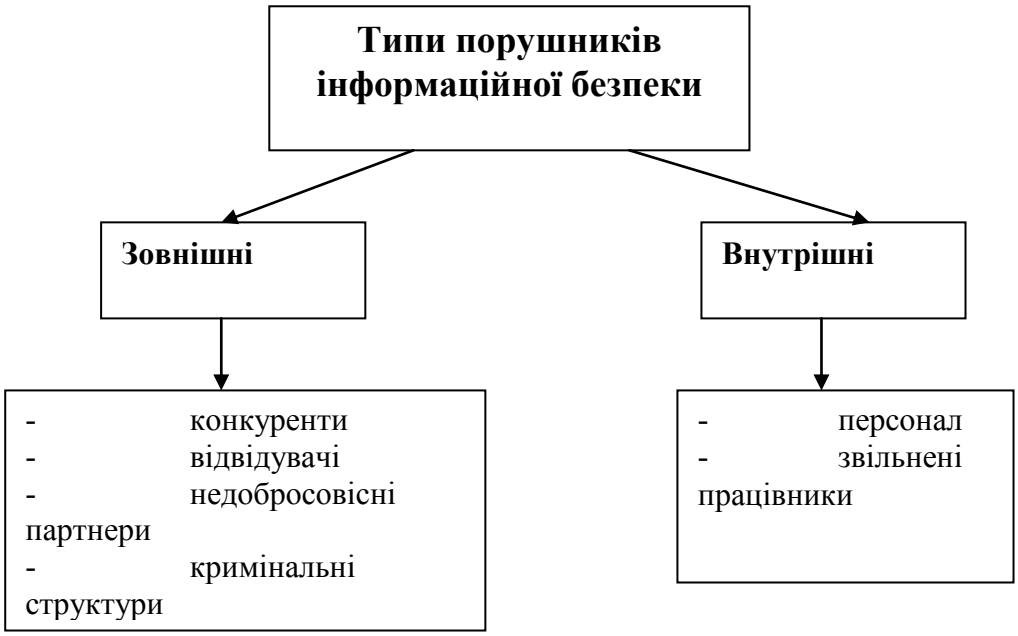

Рис. 9.1. Типи порушників інформаційної безпеки суб'єктів бізнесу

Отже, першопричиною «витоку інформації» є в першу чергу порушення правил добросовісної конкуренції. Відповідно до міжнародних правових норм розрізняють три види недобросовісної конкуренції:

1) коли комерційну діяльність однієї фірми прагнуть видати споживачеві за діяльність іншої;

2) дискредитація комерційної діяльності за допомогою розповсюдження помилкової інформації;

3) неправомірне використання в комерційній діяльності позначень, що вводять споживача в оману. Існуючі в європейських країнах законодавчі акти щодо товарних знаків, фірмових найменувань, недобросовісної конкуренції визначають конкретну відповідальність за такі дії:

- підкуп покупців конкурентів;
- з'ясування комерційних таємниць конкурента за допомогою шпигунства або підкупу його службовців;
- установлення дискримінаційних комерційних умов;
- таємна змова на торгах і неофіційне створення таємних картелів;
- бойкот торгівлі іншої фірми для протидії конкуренції або запобігання їй;
- продаж своїх товарів за свідомо заниженою ціною з наміром протидіяти конкуренції або придушити її (демпінг);

У зв'язку з вищевикладеним, до основних засобів захисту інформаційної безпеки належать:

- організаційні, що полягають у проведенні відповідної роботи із персоналом для захисту і розміщення інформації, доступу до неї;
- інженерно-технічні, які закладаються на етапі будівництва (відкриття) офісу»
- технічні, що полягають у захисті інформації із використанням технічних засобів;
- програмно-оперативні, які забезпечують обмеження доступу до носія повідомлення апаратно-технічними засобами (антивіруси, фаєрволи, маршрутизатори, токіни, смарт-карти тощо), попередження витоку інформації за технічним каналом, попередження блокування;
- економічні у вигляді оплати праці працівників, що здійснюють охорону інформації та витрати на засоби безпеки;
- юридичні, які проявляються у написанні відповідних інструкцій на підприємстві щодо використання службової інформації та створенні правил.

Однак, зазначимо, що сума, яку зазвичай недобросовісні конкуренти пропонують за видачу цінної інформації, набагато перевищує посадовий оклад працівника фірми. Таким чином, підписка про нерозголошення таємниці зовсім не є гарантією повного її збереження.

Окрім того, для більш ефективного здійснення захисту інформації використовують ряд показників, які характеризують рівень інформаційної безпеки суб'єкта бізнесу, які ґрунтуються на експертних оцінках та вимірюються в основному у відсотках. Основними з них є наступні:

1. Рівень захисту комерційної інформації.
2. Рівень безпеки документообігу.
3. Рівень безпеки інформаційно-аналітичного супроводження діяльності.
4. Рівень сучасності електронно-обчислювальної техніки підприємства, технологій, засобів зв'язку, можливостей доступу до джерел інформації тощо.
5. Кількість випадків викрадення інформації та сума збитку від них.
6. Рівень ділової репутації бізнесу.

В цілях оцінювання інформаційної безпеки бізнесу можуть використовуватися й такі показники:

- коефіцієнт продуктивності інформації:

$$К_{ПІ} = \frac{Д}{B_I}, \qquad (9.1)$$

де $К_{ПІ}$ – коефіцієнт продуктивності інформації;

Д – сума доходів суб'єкта бізнесу, тис грн.;

$В_І$ - витрати суб'єкта бізнесу на інформацію, тис грн.

- коефіцієнт інформаційної озброєності:

$$К_{ІО} = \frac{B_I}{Ч} \rangle 20\%, \quad (9.2)$$

де Ч – середньооблікова чисельність персоналу суб'єкта бізнесу.

- коефіцієнт інформаційної захищеності:

$$K_{ІЗ} = \frac{B_з}{B_i} \leq 20\%, \quad (9.3)$$

де $B_з$ - витрати суб'єкта бізнесу на захист інформації, тис грн.

При чому рівень інформаційної безпеки вважається низьким, якщо його значення є нижчим ніж 0,3, якщо значення цього показника знаходиться в межах від 0,3 до 0,7 то інформаційна безпека знаходиться на середньому рівні, якщо вище 0,7 – то на високому.

Одним з напрямків захисту інформації в комп'ютерних системах є технічний захист інформації. В свою чергу, питання технічного захисту інформації розбиваються на два великих класи задач:

- захист інформації від несанкціонованого доступу (НСД)
- захист інформації від витоку технічними каналами.

Для забезпечення технічного захисту інформації створюється комплекс технічного захисту інформації, що є складовою комплексної системи захисту інформації.

Під НСД звичайно розуміється доступ до інформації, що порушує встановлену в інформаційній системі політику розмежування доступу. Під технічними каналами розглядаються канали побічних електромагнітних випромінювань і наводок, акустичні канали, оптичні канали та інші шляхи розповсюдження та отримання інформації по підприємству.

Захист від НСД може здійснюватися в різних складових інформаційної системи:

- прикладне та системне ПЗ;
- апаратна частина серверів та робочих станцій;
- комунікаційне обладнання та канали зв'язку;
- периметр інформаційної системи;
- технічний захист інформації від НСД на прикладному і програмному рівні.

Для захисту інформації на рівні прикладного та системного ПЗ використовуються:

- системи розмежування доступу до інформації;
- системи ідентифікації та автентифікації;
- системи аудиту та моніторингу;
- системи антивірусного захисту;
- технічний захист інформації від НСД на апаратному рівні.

Для захисту інформації на рівні апаратного забезпечення використовуються:

- апаратні ключі;

- системи сигналізації;
- засоби блокування пристроїв та інтерфейс вводу-виводу інформації;
- технічний захист інформації на мережевому рівні.

В комунікаційних системах використовуються такі засоби мережевого захисту інформації:

- міжмережеві екрани (англ. firewall) – для блокування атак з зовнішнього середовища. Вони керують проходженням мережевого трафіку відповідно до правил захисту. Як правило, міжмережеві екрани встановлюються на вході мережі і розділяють внутрішні (приватні) та зовнішні (загального доступу) мережі;
- системи виявлення втручань – для виявлення спроб несанкціонованого доступу як ззовні, так і всередині мережі, захисту від атак типу «відмова в обслуговуванні». Використовуючи спеціальні механізми, системи виявлення вторгнень здатні попереджувати шкідливі дії, що дозволяє значно знизити час простою внаслідок атаки і витрати на підтримку працездатності мережі;
- засоби створення віртуальних приватних мереж – для організації захищених каналів передачі даних через незахищене середовище. Віртуальні приватні мережі забезпечують прозоре для користувача сполучення локальних мереж, зберігаючи при цьому конфіденційність та цілісність інформації шляхом її динамічного шифрування;
- засоби аналізу захищеності – для аналізу захищеності корпоративної мережі та виявлення можливих каналів реалізації загроз інформації. Їх застосування дозволяє попередити можливі атаки на корпоративну мережу, оптимізувати витрати на захист інформації та контролювати поточний стан захищеності мережі.

Захист інформації від її витоку технічними каналами зв'язку забезпечується такими заходами:

- використанням екранованого кабелю та прокладка проводів та кабелів в екранованих конструкціях;
- встановленням на лініях зв’язку високочастотних фільтрів;
- побудовою екранованих приміщень («капсул»);
- використанням екранованого обладнання;
- встановленням активних систем «зашумлення»;
- створенням контрольованої зони [3].

Наступною складовою інформаційної безпеки є іміджева. Імідж як одна з конкурентних переваг суб’єкта бізнесу має широкий спектр впливу на споживачів та інших економічних контрагентів, контактні аудиторії тощо і тому виступає елементом інтерфейсної складової економічної безпеки.

Інтерфейсна складова характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами та контактними аудиторіями. Саме позитивний імідж забезпечує створення протягом тривалого часу в

уявленні різних груп економічних контрагентів та контактної аудиторії узагальненої інтегративної характеристики суб'єкта бізнесу, який формує власні конкурентні переваги та інші економічні вигоди у довгостроковій перспективі [4].

9.2. Суть силової безпеки, її структурні складники та засоби забезпечення

Головна мета силової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва полягає в тому, що гарантує надійне забезпечення безпеки персоналу підприємства, його капіталу і майна, а також комерційних інтересів.

Основне завдання силової складової економічної безпеки полягає в тому щоб забезпечити фізичну і матеріальну безпеку працівників суб'єкта бізнесу; гарантувати безпеку його майна та капіталу; гарантувати безпеку інформаційного середовища; забезпечити сприятливе зовнішнє середовище бізнесу.

Силова безпека суб'єктів підприємництва характеризує наявність на них служби, яка забезпечує охорону майна, капіталу, фізичну безпеку працівників; здійснює взаємодію з правоохоронними та іншими органами.

До основних внутрішніх характеристик силової безпеки відносять:

1. Рівень фізичного захисту персоналу (кількість та наявність випадків замахів).
2. Рівень фізичного захисту активів і ресурсів підприємства (ймовірний рівень втрат підприємства від замахів).
3. Ефективність роботи служби охорони.

Методика оцінювання стану силової безпеки передбачає оцінку розміру та ймовірності втрат суб'єктів підприємництва внаслідок недостатності фізичної охорони, а також порівняння витрат на забезпечення вимог силової безпеки з фактичними і потенційними втратами внаслідок неправомірних дій по відношенню до персоналу чи майна бізнесу.

Схема організації силової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва передбачає наступну послідовність заходів:

1. Аналіз загроз негативних впливів за силовою складовою економічної безпеки відповідно до причин їхнього виникнення.
2. Аналіз рівня організації силової складової економічної безпеки за напрямами, ресурсами, виконавцями, взаємодією та ефективністю витрат.
3. Прогнозування можливих негативних впливів та очікуваної шкоди від них.
4. Розробка рекомендованого комплексу заходів для запобігання можливим негативним впливам.
5. Планування бюджету на виконання рекомендованого комплексу заходів і розрахунок очікуваної ефективності від його реалізації.

6. Планування підбору і спеціального навчання відповідного персоналу.

7. Оперативне планування реалізації пропонованих заходів за ресурсами та виконавцями.

8. Практична робота з організації силової складової економічної безпеки.

Явища, що негативно впливають на рівень силової складової економічної безпеки, зумовлюються кількома причинами. Основними з них є:

- нездатність підприємств-конкурентів досягти переваг коректними методами ринкового характеру, тобто за рахунок підвищення якості власної продукції, зниження поточних витрат на виробництво, удосконалення маркетингових досліджень ринку тощо;
- кримінальні мотиви одержання злочинними особами доходів через шантаж, шахрайство або крадіжки;
- некомерційні мотиви посягань на життя та здоров'я керівників і працівників суб'єкта бізнесу, а також на майно фірми.

Названі спонукальні мотиви можуть зумовити спроби негативного впливу (фізичного та морального характеру) на працівників суб'єкта господарювання та його майно і активи.

Спроби фізичного усунення керівників, вищих менеджерів і головних фахівців спричиняються переважно зіткненням комерційних інтересів суб'єктів підприємництва – конкурентів, конфліктами керівництва з кримінальними організаціями (особами), а також політичними мотивами.

Спроби морального тиску на працівників суб'єктів підприємництва з метою змусити їх учинити дії, що завдаватимуть шкоди економічній безпеці та ефективному функціонуванню фірми. Виконавцями таких дій можуть бути представники криміналісту, корумповані чиновники служб безпеки та податкових служб або спеціально найняті для цього люди та організації.

У кінцевому підсумку сукупність негативних дій щодо силової складової економічної безпеки можна стисло сформулювати так:

• фізичні та моральні впливи особистого спрямування (спрямовані проти конкретної особистості);

• негативні дії, спрямовані на завдання шкоди майну, включаючи загрози зменшення активів суб'єктів підприємництва і втрати ними фінансової незалежності;

• негативний вплив на інформаційне середовище суб'єкта господарювання (так званий промисловий шпіонаж) (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Основні види діяльності служб бізнесу з метою гарантування силової складової його безпеки

Види діяльності	Напрями діяльності	Підрозділи суб'єкта бізнесу
Гарантування фізичної і моральної безпеки працівників	Охорона персоналу, збирання інформації та превентивні дії з метою запобігання загрозі безпеки	Служба безпеки. Інформаційно-аналітичний підрозділ
Гарантування безпеки майна і капіталу суб'єкта бізнесу	Охорона майна (будівель, споруд, устаткування, транспорту). Охорона перевезень. Страхування майна та ризиків. Гарантування безпеки інвестування	Служба безпеки. Фінансова служба
Безпека інформаційного середовища фірми	Захист від промислового шпигунства. Збирання інформації про зовнішнє середовище бізнесу	Служба безпеки. Інформаційно-аналітичний підрозділ
Забезпечення сприятливого зовнішнього середовища бізнесу	Превентивні дії щодо запобігання загрозам. Робота з громадськістю та пресою. Політика лобіювання	Вище керівництво. Служба зв'язків з громадськістю. Служба безпеки.

На всіх великих і середніх суб'єктах підприємництва зазвичай створюються автономні служби безпеки, а безпека функціонування невеликих фірм може забезпечуватися територіальними (районними або міськими) службами, що в них фірма наймає одного чи кількох охоронців. Такі служби охорони, як правило, створюються при місцевих органах внутрішніх справ або при державній службі безпеки.

До об'єктів, що підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань, належать:

- персонал (керівні працівники; персонал, який володіє інформацією, що становить комерційну таємницю);
- матеріальні цінності та фінансові кошти (будівлі, споруди, устаткування, транспорт, валюта, коштовні речі, фінансові документи);
- інформаційні ресурси з обмеженим доступом;
- засоби та системи комп'ютеризації діяльності фірми (підприємства, організації);
- технічні засоби та системи охорони й захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

Служба безпеки фірми завжди має бути готовою до подолання критичної (кризової) ситуації, що може постати через зіткнення інтересів бізнесу та злочинного світу. Для управління безпекою багато які фірми створюють так звані кризові групи, до складу яких входять керівник

бізнесу, юрист, фінансист і керівник служби безпеки. Головна мета діяльності кризової групи – протидіяти зовнішнім загрозам для безпеки фірми.

Негативні впливи, що завдають шкоди майну суб'єктів підприємництва, несуть загрозу зниження вартості його активів і втрати економічної незалежності (дезінформація, знищення інформації).

Протидією цим негативним впливам повинна займатися служба охорони. Її обов'язок – забезпечувати фізичний захист керівництва суб'єктів підприємництва, організовувати пропускний режим, здійснювати охорону приміщень, ліній зв'язку й устаткування.

На практиці за питання силової безпеки бізнесу відповідає служба охорони, яка здійснює фізичний захист керівників підприємства, організовує пропускний режим, охороняє будинки, приміщення, лінії зв'язку та обладнання, захищає інформацію від несанкціонованого доступу, забезпечує режим секретності документів і матеріалів в (табл. 9.2).

Таблиця 9.2

Показники силової безпеки суб'єкта підприємництва

№ з/п	Показники	Розрахункові формули	Граничні значення показників	Умовні позначення
1	Коефіцієнт транспортної безпеки	$К_{ТБ} = \frac{B_{ВТЦ}}{B_{Вал}}$	0	$В_{ВТЦ}$ - вартість викрадених цінностей, грн. $В_{Вал}$ - валові витрати підприємства, грн.
2	Кількість осіб, звільнених з роботи за крадіжку чи спробу знищення майна	Розраховують згідно звіту з праці (форма 1 ПВ) та також згідно записів у трудовій книжці	Відсутні	
3	Рівень інженерно-технічного захисту		Середній, високий	
4	Коефіцієнт захищеності майна та персоналу підприємства	$К_{Зах} = \frac{B_{ОХ}}{П_{ч}} \times 100\%$	≥15%	$В_{ОХ}$ - витрати на охорону бізнесу, грн. $П_{ч}$ - чистий прибуток на охорону, грн.

Рівень силової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва можна також визначити за оцінкою ймовірності реалізації загроз для цілісності майна та фізичної безпеки персоналу (табл. 9.3).

Аналіз загроз негативних впливів за силовою складовою економічної безпеки до причин їх виникнення передбачає:

1. Аналіз рівня організації силової складової економічної безпеки за напрямами, ресурсами, виконавцями, взаємодією та ефективністю витрат.

2. Прогнозування можливих негативних впливів та очікуваної шкоди від них.

3. Розроблення рекомендованого комплексу заходів для запобігання можливим негативним впливам.

4. Планування бюджету на використання рекомендованого комплексу заходів і розрахунок очікуваної ефективності від його реалізації.

5. Планування підбору і спеціального навчання відповідного персоналу.

6. Оперативне планування реалізації пропонованих заходів за ресурсами та виконавцями.

Таблиця 9.3

Характеристика рівнів силової складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Рівні безпеки	Умови			
Високий	$P \le 0{,}0001$ $П_{М.В.} \approx P_З$	$P \le 0{,}001$ $В_Ч \prec П_{М.В.} \le У$	$P \le 0{,}01$ $П_ч \prec П_{М.В.} \le В_Л.$	$P \le 0{,}1$ $П_{М.В.} \le П_ч$
Середній	$0{,}0001 < P \le 0{,}001$ $П_{М.В.} \approx P_З$	$0{,}001 < P \le 0{,}01$ $В_Ч \prec П_{М.В.} \le У$	$0{,}01 < P \le 0{,}1$ $Пч \prec П_{М.В.} \le В_Ч$	$0{,}1 < P \le 0{,}2$ $П_{М.В.} \le Пч$
Низький	$P > 0{,}001$ $П_{М.В.} \approx P_З$	$P > 0{,}01$ $В_Ч \prec П_{М.В.} \le У$	$P > 0{,}1$ $Пч \prec П_{М.В.} \le В_Ч$	$P > 0{,}2$ $П_{М.В.} \le Пч$

Примітка: P – імовірність втрат бізнесу від рейдерських втручань та порушення силової безпеки; $П_{М.В.}$ - величина можливих втрат; $P_З$ - сума власних основних та оборотних засобів; В – валовий дохід від реалізації продукції; $B_Ч$ - чистий дохід від реалізації продукції; $П_ч$ - чистий прибуток.

Останнім часом розвиток ринкових процесів та поглиблення інформатизації суспільства призвели до зростання потреби суб'єктів підприємництва у пошуку інформації про конкурентів. Це спричинило розвиток такого напряму в сфері забезпечення економічної безпеки, як економічна розвідка (або конкурентна розвідка, ділова розвідка, бізнес-розвідка), що займається збором і обробкою інформації з відкритих джерел, причому з абсолютно легальних позицій.

Комерційна розвідка з'явилася в XI столітті, коли італійські міста прокладали шлях на Схід. Всі купці і дипломати Венеції, які відправлялися в закордонні країни, в обов'язковому порядку ставали агентами правителя Венеції, як в комерційних, так і в політичних питаннях, завдяки чому маленька республіка одержала ведучі позиції і зберегла їх, незважаючи на відкриття нових океанських шляхів та утворення великих держав.

На сьогодні ні будь-яка стратегія, ні будь-яка виробнича чи комерційна політика, ні капіталовкладення чи науково-дослідна робота не будуть мати успіху без глибокого вивчення сил, що керують світом:

технологія, економіка, політика. І той, хто сьогодні найкраще володіє інформацією, може забезпечити собі вирішальну перевагу у сучасній світовій економічній війні.

Однак, якщо з боку суб'єкта підприємництва, який збирає таку інформацію – це економічна розвідка, то для об'єкта збору – шпигунство.

Один з фахівців у цій сфері – Н. Баяндін визначає конкурентну розвідку таким чином: «Конкурентною розвідкою називається діяльність недержавної організації по добуванню відомостей про наявні й потенційні погрози її існуванню й інтересам за умови дотримання існуючих правових норм» [5].

За визначенням Інтерполу, економічна розвідка – це «одержання інтелектуальної власності, яка належить якій-небудь юридичній особі, що була створена чи законно придбана цією юридичною особою, з метою виробити щось, що має або може мати промислову цінність і (в більш широкому плані) цінність для національної економіки».

До основних завдань конкурентної розвідки, яка здійснюється в інтересах забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва, можна віднести:

- оцінку потенційних клієнтів і партнерів;
- пошук ринкових ніш;
- вивчення конкурентів;
- підбір кадрів;
- систематизацію інформаційних ресурсів, що є в наявності і пошук нових.

Діями фінансових, банківських, статистичних і міністерських органів, клієнтів, бізнес-партнерів, конкурентів надається об'єктивна оцінка правильності обраної стратегії забезпечення економічної безпеки. Якщо зовнішні структури виявляють ініціативу співпрацювати з суб'єктом підприємництва, це означає, що воно забезпечує достатній рівень економічної безпеки.

Загроза зниження рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва, викликана зовнішнім активним втручанням в їх роботу, проявляється у такому:

- конкуренти можуть захопити частку ринку, яка належить підприємству з причин модернізації продукції, зниження ціни, упровадження енергоощадних технологій, зниження транспортних витрат конкурентами;

- клієнти можуть відмовитись розрахуватись за відвантажену продукції з причин відсутності коштів, браку продукції;

- фінансові установи можуть відмовитись надавати кредити з причин зниження рівня фінансової репутації, розголошення працівниками підприємства конфіденційної інформації;

- міністерства можуть не надати фінансової допомоги підприємству або не надати державне замовлення на продукцію підприємства;

- бізнес-партнери можуть розкрити фінансову таємницю підприємства конкурентам, несвоєчасно здійснити поставки своєї продукції, здійснити підробку важливих документів, займатись шантажем, здійснити рейдерське захоплення підприємства у випадку відчуття ними зниження рівня економічної безпеки підприємства;

- органи місцевого самоврядування можуть прийняти рішення щодо закриття підприємства з причин не виплати місцевих податків, архітектурної невідповідності місцезнаходження та загального вигляду будівлі підприємства, порушення екологічної обстановки в регіоні;

- зовнішні силові структури можуть здійснити силовий напад на підприємство або на окремих його працівників.

Комплексність забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва та постійне зростання її рівня, недопущення неправомірного втручання зовнішніх структур у роботу суб'єкта господарювання можливі лише за умови спільної інтегрованої, злагодженої, оперативної роботи всіх підрозділів.

Загалом поняття «розвідки» має як економічний, так і політичний та військовий зміст, однак слід зосередитись на економічному змісті цієї дефініції (рис. 9.2).

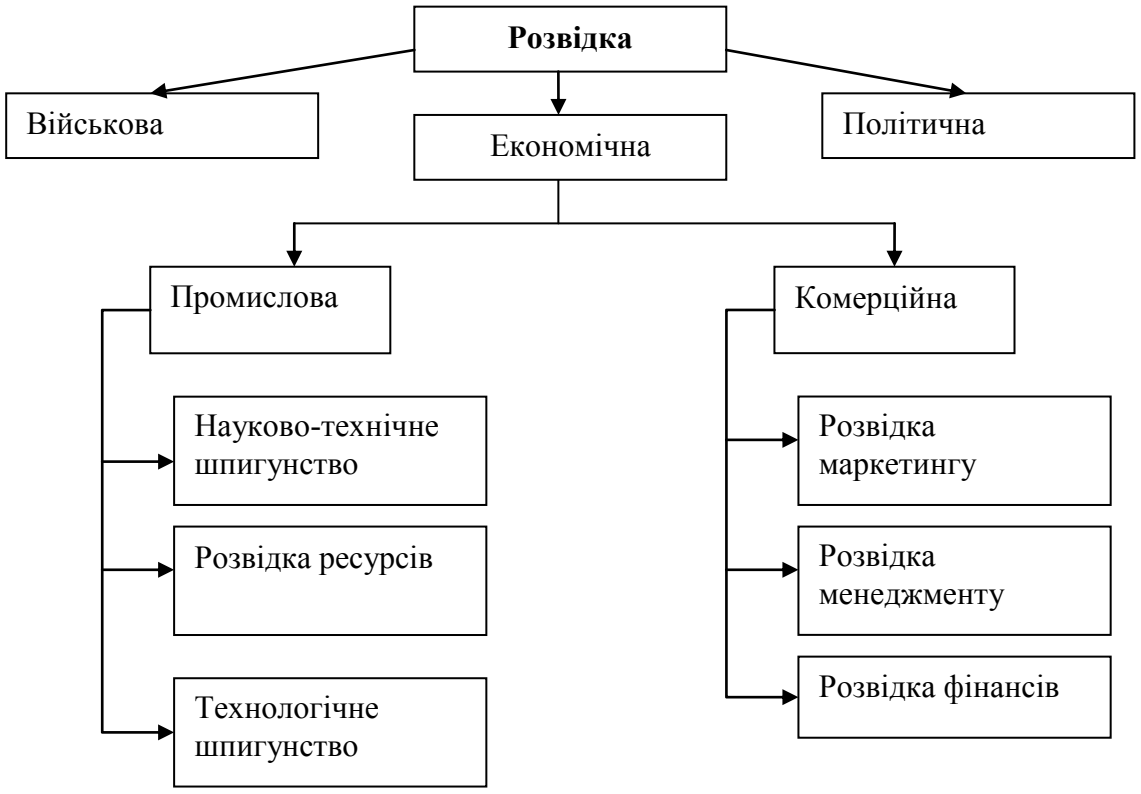

Рис. 9.2. Види економічної розвідки

До основних об’єктів економічної розвідки належать:

1. Нові розробки щодо продукту і технологій.

2. Обсяги і тенденції розвитку виробництва, асортименту, номенклатури.

3. Маркетингова і цінова політики.

4. Аспекти менеджменту, в тому числі особливості організаційної структури, окремі особи, зв’язки.

5. Персонал.

6. Інфраструктура бізнесу.

7. Фінанси підприємства.

До основних принципів економічної розвідки належать:

- неупередженість у виборі інформації;
- системність інформації;
- конфіденційність даних.

Організація економічної розвідки має дві ключові складові:

1. Стратегічна – отримання інформації про глобальні процеси в економіці, політиці, технологіях.

2. Оперативно-тактична.

При цьому до основних методів збору інформації належать:

- легальні :

1) через книги, довідники, Інтернет, засоби масової інформації, виставки, презентації;

2) використання експертів (працівників державних органів влади, посередницьких організацій, консалтингових фірм);

3) використання офісних представників у інших регіонах чи за кордоном;

- напівлегальні, які стосуються, як правило, етики менеджменту і підприємництва :

1) бесіди з фахівцями (працівниками конкурента у невимушеній обстановці);

2) неправдиві конкурси і наймання (щодо купівлі продукції конкурента, патенту, ліцензії, ноу-хау з подальшою відмовою);

3) запрошення консультантів, які працюють з конкурентом;

4) використання фондів і товариств для участі в них працівників або колишніх працівників підприємств-конкурентів;

5) заманювання провідних спеціалістів;

6) використання наукових зв’язків.

- напівлегальні:

1) викрадення власності конкурента;

2) викрадення і копіювання документів;

3) засилання і впровадження агентів у структури конкурента;

4) використання технічних засобів (хакерство).

Також широкі потенційні можливості для ведення економічної розвідки відкриває практика створення спільних підприємств. Це надає

можливість іноземним співпрацівникам мати доступ до важливої інформації. А розвиток електронних інформаційних технологій значно розширює можливості до одержання цінної інформації через прослухування телефонних розмов; знімання інформації з факсів і портативних комп'ютерів тощо.

Економічна розвідка, як сфера таємної діяльності зі збору, аналізу, зберігання та використання особливо цінної конфіденційної інформації, охоплює всі сфери ринкової економіки. Збитки від економічної розвідки, наприклад, в банківській сфері складають в світі близько 30 % від всіх щорічних втрат банків і цей показник із розвитком інформатизації та цифровізації бізнесу лише зростатиме.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Яке місце та роль інформаційної складової в економічній безпеці суб’єктів підприємництва?
2. Яка інформація використовується для економічної безпеки суб’єктів підприємництва?
3. Які принципи створення раціонального потоку інформації про економічну безпеку суб’єктів підприємництва?
4. Що є об’єктом інформаційної безпеки суб’єктів підприємництва?
5. Охарактеризуйте основні завдання інформаційної безпеки суб’єктів підприємництва.
6. Які існують типи порушників інформаційної безпеки суб’єктів підприємництва?
7. Перерахуйте основні засоби захисту інформаційної безпеки.
8. Які показники характеризують рівень інформаційної безпеки суб’єктів підприємництва?
9. Яким чином здійснюється захист інформації від несанкціонованого доступу.
10. Які засоби мережевого захисту інформації використовуються в комунікаційних системах?
11. Що таке економічна або конкурентна розвідка?
12. Яким чином повинна бути побудована організаційна структура суб’єкта бізнесу щодо забезпечення його економічної безпеки?
13. Які функції окремих відділів в системі забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва?
14. Які види економічної розвідки вам відомі?
15. Які об’єкти економічної розвідки?
16. Які метод збору інформації використовує економічна розвідка?
17. В чому полягає суть силової безпеки суб’єктів підприємництва?

18. Опишіть схему організації силової складової економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

19. Що належить до об'єктів, що підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань?

20. Які характеристики та функції служби безпеки суб’єкта підприємництва?

21. Які показники силової безпеки суб’єктів підприємництва?

22. Яка послідовність аналізу загроз негативних впливів за силовою складовою економічної безпеки.

23. Що належить до негативних дій щодо силової складової економічної безпеки?

24. Основні види діяльності служб безпеки з метою гарантування силової складової його безпеки.

Питання для самостійного вивчення

1. Державна політика забезпечення інформаційної безпеки суб’єктів підприємництва.

2. Особливості захисту конфіденційної інформації в бізнесі.

3. Роль іміджу суб’єктів підприємництва у забезпеченні їх економічної безпеки.

4. Безпека документообігу на суб’єктів господарювання.

5. Основні заходи силової безпеки майна та персоналу.

6. Способи боротьби із рейдерством.

Питання для дискусії

1. Особливості формування служби економічної безпеки на вітчизняних суб’єктах підприємництва.

2. Як повинні забезпечувати належний рівень економічної безпеки суб’єктів підприємництва основні його підрозділи?

3. Як захиститись від неправомірних дій контрагентів?

4. Як сформувати систему показників для проведення оцінки та аналізу економічної безпеки суб’єктів підприємництва?

5. Проаналізувати взаємозв’язок та взаємообумовленість складових інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

План семінарського заняття

1. Інформаційна складова як важливий напрям забезпечення економічної безпеки суб’єкта підприємницької діяльності.

2. Особливості захисту інформації в комп’ютерних системах. Засоби запобігання несанкціонованого доступу до інформації.

3. Економічна розвідка як фактор у конкурентній боротьбі.

4. Аналітична оцінка конкурента та захист від шпигунства.

5. Поняття та місце силового складника в системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

6. Функції та діяльність служби безпеки: суть, показники та засоби забезпечення.

Теми рефератів

1. Нормативне забезпечення інформаційної безпеки підприємництва.

2. Методи захисту інформації у країнах Західної Європи та США.

3. Історичні передумови виникнення інформаційної безпеки.

4. Кіберзлочинність та «хакерство»: відмінності та спільні риси.

5. Особливості рейдерських атак на вітчизняні суб'єкти бізнесу.

6. Класифікація та види рейдерства.

7. Способи захисту від рейдерства: світова практика.

8. Передумови виникнення силової безпеки на суб'єктах підприємництва.

9. Новітні методи захисту інформації.

10. Шляхи протистояння викраденню інформації.

11. Особливості функціонування служби безпеки на вітчизняних суб'єктах підприємництва.

Тестові завдання

1. Інформаційна безпека суб'єктів підприємництва характеризує:

а) можливість швидко та безперешкодно отримати будь яку інформацію про їх діяльність;

б) захищеність та відділений доступ до конфіденційно важливої інформації про конкурентів підприємства, яку отримано від зовнішніх агентів;

в) стан доступу до інформації, її захищеності, зберігання, ефективності використання, проведення ділової розвідки;

г) захищеність даних, які знаходяться на персональних комп'ютерах працівників шляхом встановлення програмного забезпечення та паролів на особливо важливу інформацію.

2. Які підсистеми управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва не включаються до інформаційно-аналітичного забезпечення?

а) інформації, та систем показників;

б) індикаторів та методів оцінки економічної безпеки;

в) показники аналізу економічної безпеки;

г) підсистема ключів безпеки програмного забезпечення.

3. Яка інформація вважається суттєвою на підприємстві?
а) інформація, ненадання чи викривлення якої може здійснювати вплив на рішення її користувачів;
б) інформація щодо основних показників діяльності підприємства;
в) інформація, відсутність якої можуть помітити пр. аудиторській перевірці;
г) інформація, яка використовується в щоденній діяльності підприємства.

4. В чому полягає суть поняття «верифікативності інформації»?
а) повне розкриття процесів, процедур;
б) можливість зовнішнім аудиторам і внутрішнім структурам організації здійснювати оцінку вірогідності інформації;
в) можливість прийняття рішень користувачами інформації з високим ступенем упевненості;
г) відсутність упередженості, забезпечення збалансованої картини результативності підприємства.

5. Поняття істотності інформації характеризує:
а) ступінь важливості, що привласнюється певному аспекту, показнику або фрагменту інформації, відповідно до якого інформація включається у звіт;
б) можливість прийняття рішень користувачами інформації з високим ступенем упевненості;
в) відсутність упередженості, забезпечення збалансованої картини результативності бізнесу;
г) надання інформації в доступному для сприйняття зацікавленими сторонами вигляді, з необхідним рівнем деталізації.

6. Принцип уніфікованості інформаційного потоку припускає:
а) можливість виявляти й вирішувати нові завдання, які ставляться перед бізнесом у зв'язку з ускладненням зовнішнього середовища;
б) аналітики повинні прагнути до того, щоб проектні рішення, які ними пропонуються, підходили до якомога ширшого кола завдань, які вирішуються;
в) при створенні системи повинні бути реалізовані інформаційні інтерфейси, завдяки яким вона може взаємодіяти з іншими системами відповідно до встановлених правил;
г) слід встановити порядок функціонування всієї системи аналітичної інформації в цілому і її динамічних тенденцій.

7. Принцип стандартизації інформаційного потоку полягає у такому:
а) при створенні аналітичних комплексів повинні бути раціонально застосовані типові уніфіковані й стандартизовані елементи, проектні рішення, пакети прикладних програм, зокрема такі, які дозволяють займатися побудовою економіко-математичних моделей;
б) вихідна інформація один раз вводиться в систему, але може бути використана багаторазово;
в) розроблений комплекс вирішення аналітичних завдань повинен створюватися з урахуванням можливості поповнення й постійної актуалізації без порушення його функціонування;
г) виявляються й вирішуються нові завдання, які ставляться перед бізнесом у зв'язку з ускладненням зовнішнього середовища.

8. Об’єктом інформаційної безпеки є:
а) особисті дані працівників;
б) служба безпеки;
в) інформація жорстких дисків на комп’ютерах підприємства, що містить дані про керівництво;
г) будь-яка інформація про бізнес, фінансово-господарську діяльність, активи, персонал.

9. До внутрішніх порушників інформаційної безпеки належать:
а) конкуренти та партнери;
б) відвідувачі та клієнти;
в) персонал та звільнені працівники;
г) кримінальні структури та хакери.

10. В чому полягають економічні засоби захисту інформаційної безпеки бізнесу?
а) у проведенні відповідної роботи із персоналом для захисту і розміщення інформації, доступу до неї.
б) у захисті інформації із використанням технічних засобів;
в) оплата праці працівників, що здійснюють охорону інформації та витрати на засоби безпеки;
г) у написанні відповідних інструкцій на підприємстві щодо використання службової інформації та створенні правил.

11. Коефіцієнт продуктивності інформації розраховується за формулою:

а) $К_{ПІ} = \frac{Д}{В_І}$;

б) $К_{ІО} = \frac{В_І}{Ч}$;

в) $К_{ІЗ} = \frac{В_з}{В_і}$;

г) $К_{ПІ} = \frac{В_І}{Д}$,

Де $К_{ПІ}$ – коефіцієнт продуктивності інформації, Д – сума доходів, тис грн., $В_І$ – витрати на інформацію, тис грн., Ч – середньооблікова чисельність персоналу, $В_з$ – витрати на захист інформації, тис грн.

12. Яка функціональна складова економічної безпеки забезпечує фізичну безпеку працівників суб'єкта бізнесу?
а) політико-правова;
б) інтелектуальна та кадрова;
в) силова;
г) інформаційна.

13. Що належить до зовнішніх негативних дій у сфері інформаційної безпеки?
а) малоефективна ринкова стратегія;
б) цінова та інші форми конкуренції;
в) науково-технічний прогрес;
г) страйки та спекулятивні операції на ринку цінних паперів.

14. Конкурентною розвідкою називається:
а) діяльність недержавної організації по добуванню відомостей про наявні й потенційні погрози її існуванню й інтересам за умови дотримання існуючих правових норм;
б) діяльність відповідної державної структури, спрямованої на отримання відомостей про наявні й потенційні погрози її існуванню й інтересам за умови дотримання існуючих правових норм;
в) діяльність окремих фізичних осіб, які діють за замовленням конкурента з метою отримати конфіденційну інформацію;
г) діяльність органів Антимонопольного комітету України щодо виявлення порушників вільного конкурентного середовища.

15. Організація економічної розвідки має 2 складові:
а) організаційну та економічну;
б) планову та облікову;
в) стратегічну і поточну;
г) стратегічну і оперативно-тактичну.

16. До основних об'єктів економічної розвідки належать:
а) стан зовнішньоекономічної політики підприємства;

б) економічні показники розвитку ринку діяльності підприємства;
в) нові розробки щодо продукту і технологій.
г) вірна відповідь а і б.

17. До легальних методів збору інформації належать:
а) неправдиві конкурси і наймання (щодо купівлі продукції конкурента, патенту, ліцензії, ноу-хау з подальшою відмовою) ;
б) через книги, довідники Інтернет, засоби масової інформації, виставки, презентації та використання офісних представників у інших регіонах чи за кордоном;
в) використання фондів і товариств для участі в них працівників або колишніх працівників підприємств-конкурентів;
г) засилання і впровадження агентів у структури конкурента.

18. Захист від промислового шпіонажу є одним з напрямів діяльності якого виду діяльності служб підприємства, спрямованих на забезпечення економічної безпеки підприємства?
а) забезпечення фізичної та моральної безпеки співробітників фірми;
б) забезпечення безпеки майна та капіталів підприємства;
в) безпечність інформаційного середовища фірми;
г) забезпечення сприятливого зовнішнього середовища.

19. Які з перерахованих видів діяльності належать до складових комерційної розвідки?
а) розвідка маркетингу;
б) науково-технічне шпигунство;
в) розвідка ресурсів;
г) технологічне шпигунство.

20. Які з перерахованих інструментів належать до складових промислової розвідки?
а) розвідка маркетингу;
б) технологічне шпигунство;
в) розвідка менеджменту;
г) розвідка фінансів.

21. За джерелом виникнення інформацію поділяють на:
а) відкриту офіційну;
б) вірогідну нетаємну інформацію, одержану через неформальні контакти працівників фірми з носіями такої інформації;
в) вірогідну таємну інформацію;
г) комерційну таємницю.

22. Який вид інформації не розрізняється за джерелами?
а) секретна інформація;
б) відкрита офіційна інформація;
в) вірогідна нетаємна інформація, одержана через неформальні контакти працівників фірми з носіями такої інформації;
г) конфіденційна інформація, одержана способом несанкціонованого доступу до неї.

23. Явища, що негативно впливають на рівень силової складової економічної безпеки, зумовлюються кількома причинами. Основними з них є:
а) кримінальні мотиви одержання злочинними юридичними особами доходів через шантаж, шахрайство або крадіжки;
б) особисті мотиви керівників підприємств конкурентів;
в) вплив державної політики на формування ринку збуту;
г) зовнішньоекономічна політика уряду, цінові та інфляційні зміни.

24. Служба безпеки підприємства зобов'язана:
а) взаємодіяти з правоохоронними органами;
б) забезпечувати безпеку громадян;
в) проводити профілактичну роботу серед персоналу об'єкта;
г) охороняти майно об'єкта та стежити за несанкціонованими діями метою проникнення на підприємство або викрадення інформації чи інших цінностей.

25. Загальні функції служби безпеки підприємства:
а) організація і забезпечення пропускного режиму;
б) участь у розробленні ПВТР підприємства;
в) виявлення і перекриття можливих каналів витоку таємної та конфіденційної інформації;
г) підтримка контактів із правоохоронними органами.

26. До об'єктів, що підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань службою безпеки, не належать:
а) персонал, матеріальні цінності та фінансові кошти;
б) інформаційні ресурси з обмеженим доступом та засоби та системи комп'ютеризації діяльності фірми;
в) особисті речі персоналу, засоби його комунікації та транспорту;
г) технічні засоби та системи охорони й захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

27. Коефіцієнт захищеності майна та персоналу суб'єкта бізнесу розраховується за формулою:

а) $К_{Зах} = \frac{B_{ОХ}}{П_ч} \times 100\%$;

б) $К_{Зах} = \frac{П_ч}{B_{ОХ}} \times 100\%$;

в) $К_{Зах} = \frac{B_{ОХ} - П_ч}{П_ч} \times 100\%$;

г) $К_{Зах} = \frac{B_{ОХ} + П_ч}{П_ч} \times 100\%$,

де Кзах – коефіцієнт захищеності майна,
Пч – чистий прибуток;
Вох – витрати, пов'язані з охороною майна.

28. Коефіцієнт транспортної безпеки розраховують за формулою:

а) $К_{ТБ} = \frac{B_{Вал}}{B_{ВТЦ}}$;

б) $К_{ТБ} = \frac{B_{ВТЦ}}{B_{Вал}}$;

в) $К_{ТБ} = 1 - \frac{B_{Вал}}{B_{ВТЦ}}$;

г) $К_{ТБ} = \frac{B_{Вал}}{B_{ВТЦ}} - 1$;

де $В_{ВТЦ}$ - вартість викрадених цінностей, грн.; $В_{Вал}$ - валові витрати, грн.

29. Який підрозділ виконує функцію охорони співробітників, збирання інформації та превентивні дії з метою запобігання загроз безпеки?

а) служба безпеки, інформаційно-аналітичний підрозділ;
б) служба безпеки, фінансова служба;
в) вище керівництво фірми;
г) служба зв'язків з громадськістю.

30. Гарантування безпеки майна і капіталу суб'єкта бізнесу належить до функцій такого підрозділу:

а) інформаційно-аналітичний підрозділ;
б) фінансова служба;
в) служба зв'язків з громадськістю;
г) служба безпеки.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1

Замовник Іванченко – працівник міжнародної компанії, яка здійснює розробку програмного забезпечення для банківських програм. Традиційно більша частина переговорів Іванченка з партнерами відбувається через програмне забезпечення Skype.

Керівництво підприємства дізналось, що програма Skype – ненадійна та може бути швидко зламана хакерами. Ураховуючи, що список замовників та особливості програмного забезпечення є конфіденційною інформацією, а з підприємства недавно через порушення правил конфіденційності звільнився один із ключових працівників, керівництво вирішило провести аудит комп'ютерної безпеки. Перед експертом був поставлено питання: яку шкоду може завдати зловмисник при наявному бюджеті в 1 тис. дол. США?

Завдання 2

Бізнес спеціалізується на консалтинговій діяльності, яка здійснюється на відстані, що дозволяє працювати у кожному місті України та швидко надавати інформацію. Крім того, вся діяльність в цілому має суто конфіденційний характер. Перед аудитором було поставлено питання: чи може зловмисник, що має в своєму розпорядженні суму 5 тис. дол. США для організації крадіжки, вкрасти які-небудь дані. Персонал замовника про заходи повідомлений не був.

Завдання 3

Замовник Петренко – працюючий індивідуально консультант-брокер з митних питань. Важливу інформацію для клієнтів і від них він, не довіряючи Інтернету, переносив в наручних годинниках, в які було вбудовано пристрій з енергозалежною flash-пам'яттю і Usb-інтерфейсом (далі – флешка). Дані на флешці суто конфіденційні. Вміст шифрувався програмним забезпеченням, яке було укомплектоване разом із флешкою. Встановіть, чи гарантує такий спосіб захисту даних у разі втрати або фізичного вилучення флеш – носія при бюджеті ворога у 2 тис. дол. США.

Завдання 4

Чи можливо, використовуючи мережу Інтернет, довідатись, де мешкає колишній працівник відкритого акціонерного товариства, яким майном володіє, де працює та офіційний розмір його заробітної плати?

Завдання 5.

На авіаційному підприємстві існує високий ступінь секретності інформації, за який повинна відповідати служба безпеки підприємства. У зв’язку зі збільшенням конфіденційної інформації підприємство планує

створити окремий відділ інформаційної безпеки. Підготуйте положення про службу інформаційної безпеки підприємства, а також інструкцію про порядок віднесення інформації до конфіденційної. Підібрати необхідне обладнання облаштування служби захисту інформації, до якої входить 3 працівника, а також вимоги до їх кваліфікації та освітнього рівня.

Завдання 6

Підприємство, яке здійснює виробництво мікрочіпів для роботи з навігаційними засобами володіє кількома ноу-хау, які є комерційною таємницею та використовуються лише тими працівниками, які мають безпосередній доступ до технології виробництва мікрочіпів.

Однак, у зв'язку зі зростаючим попитом на продукцію підприємство прийняло рішення про розширення, внаслідок чого постала необхідність прийняття на роботу нових працівників.

Необхідно скласти інструкцію для нового працівника, який отримує доступ до конфіденційної інформації та укласти з ним інсайдерський договір про нерозголошення цієї інформації.

Завдання 7

ТОВ «Синтез» здійснює обробку персональних даних працівників і зберігає інформацію у вигляді окремих файлів на комп'ютері відділу кадрового забезпечення. Система захисту інформації на підприємстві відсутня.

Обґрунтуйте можливу шкоду та розмір втрат підприємства в разі розголошення цієї інформації. Які права працівників при цьому будуть порушені та яким чином можна їх захистити?

Термінологічний словник

Інформаційна безпека суб'єкта бізнесу – це стан його доступу до інформації, її захищеності, зберігання, ефективності використання, проведення ділової розвідки, інформаційно-аналітичної роботи із зовнішніми та внутрішніми суб'єктами, здатність інформаційної системи до розвитку.

Силова безпека суб'єкта бізнесу – це наявність служби, яка забезпечує охорону майна, капіталу, фізичну безпеку працівників; здійснює взаємодію з правоохоронними та іншими органами.

Економічна розвідка – це такий напрям в сфері забезпечення економічної безпеки, що займається збором і обробкою інформації з відкритих джерел, причому з абсолютно легальних позицій.

Об'єкт інформаційної безпеки – це будь-яка інформація про суб'єкт господарювання, його фінансово-господарську діяльність, активи, персонал.

Несанкціонований доступ – це доступ до інформації, що порушує встановлену в інформаційній системі політику розмежування доступу.

Інтерфейсна складова економічної безпеки – це характеристика надійності взаємодії з економічними контрагентами та контактними аудиторіями. Саме позитивний імідж забезпечує створення протягом тривалого часу в уявленні різних груп економічних контрагентів та контактної аудиторії узагальненої інтегративної характеристики, що формує конкурентні переваги та інші економічні вигоди суб'єкта бізнесу у довгостроковій перспективі.

Конкурентна розвідка – це діяльність недержавної організації зі здобування відомостей про наявні й потенційні загрози її існуванню й інтересам за умови дотримання існуючих правових норм.

Служба безпеки бізнесу – це відділ, діяльність якого спрямована на подолання критичної (кризової) ситуації, що може постати через зіткнення інтересів бізнесу та злочинного світу.

Література до теми

1. Офіційний Інтернет сайт організації Global Reporting Initiative https://www.globalreporting.org.
2. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / укл. І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. 258 с.
3. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР. – zakon.rada.gov.ua.
4. Ілляшенко С. М., Колодка А.В. Роль іміджу у забезпеченні економічної безпеки підприємства. – Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: колективна монографія / за науковою редакцією д.е.н., професора Хлобистова Є.В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – С. 436-445.
5. Баяндін Н.І. Технології безпеки бізнесу: введення в конкурентну розвідку: навч.-практ.посіб. – М.: МАУП, 2002. – 320 с.
6. Петряєва З. Ф. Фінансовий аналіз діяльності підприємства. Навчальний посібник – Харків: Вид. ХДЕУ, 2002. – 184 с.
7. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. – Львів: ВИДАВНИЦТВО, 2012. – 386 с.
8. Іванюта Т. М., Заїчковський А. О. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський — К.: Центр учбової літера тури, 2009. – 256 с.
9. Іванченко Н.О. Інформаційна складова економічної безпек підприємства та її значення для забезпечення стійкого розвитку національної економіки jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/download/4296/4430.
10. Тарасюк А.В. Управління потенціалом підприємства. Навчально-методичний посібник. – Херсон.: ХНТУ, 2007. – 120с.

Погане те рішення, котре неможливо змінити
(Публій Сір)

ТЕМА 10. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

10.1. Напрями та стратегічні підходи до забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Лише комплексний та системний підходи до організації економічної безпеки на суб'єкті підприємництва забезпечать найбільш повною мірою його надійний захист. Система економічної безпеки суб'єкта бізнесу – це структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на забезпечення його захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм в майбутньому.

До основних завдань системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва включаються:

- збір вихідної інформації щодо можливості виникнення загроз;
- оцінка та аналіз основних ризиків;
- прогнозування стану захищеності бізнесу при уникненні ризиків або при відшкодуванні їх наслідків;
- дослідження інтерфейсної складової економічної безпеки (обґрунтування безпечності вибору партнерів, клієнтів та співробітників);
- недопущення проникнення на підприємство структур економічної розвідки конкурентів, організованої злочинності й окремих осіб із протиправними намірами;
- протидія проникненню до віртуальної бази даних в злочинних цілях;
- забезпечення захисту конфіденційної інформації та комерційної таємниці;
- забезпечення схоронності матеріальних цінностей;
- багатоетапний захист банківських рахунків;
- захист законних прав і інтересів суб'єкта підприємництва і його співробітників;
- своєчасне виявлення потенційних злочинних намірів щодо суб'єкта підприємництва і його співробітників з боку джерел зовнішніх погроз безпеки;
- виявлення, попередження й припинення можливої протиправної й іншої негативної діяльності співробітників, направлених на зниження рівня економічної безпеки бізнесу;
- захист співробітників від насильницьких зазіхань;

- формування ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління економічною безпекою суб'єкта підприємництва;
- формування та інтенсивне використання інноваційного забезпечення системи управління економічною безпекою суб'єкта підприємництва;
- вироблення та прийняття найбільш оптимальних управлінських рішень щодо стратегії й тактики забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва;
- фізична й технічна охорона будинків, споруд, території й транспортних засобів;
- відшкодування матеріального й морального збитку, завданого в результаті неправомірних дій підприємства та окремих співробітників;
- здійснення постійного контролю за ефективністю функціонування системи економічної безпеки, удосконалення її елементів.

З урахуванням перерахованих завдань, умов конкурентної боротьби, специфіки бізнесу, технологічних особливостей, конкурентної стратегії, стадії життєвого циклу вибудовується система економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Система економічної безпеки кожного економічного агента абсолютно індивідуальна. Її повнота й дієвість багато в чому залежать від наявної в державі законодавчої бази, матеріально-технічних і фінансових ресурсів, що виділяє керівник бізнесу, розуміння кожним зі співробітників важливості забезпечення безпеки бізнесу, а також від знань і практичного досвіду начальника системи економічної безпеки, що безпосередньо займається побудовою й підтримкою самої системи.

Лише незначна частка суб'єктів підприємництва виділяє такий підрозділ як система економічної безпеки, частіше за все цими питаннями займаються менеджери, аналітики, охорона підприємства. На вітчизняних підприємницьких структурах більшого розвитку отримала силова безпека, але слід наголосити на тому, що силова безпека є лише окремою складовою економічної безпеки. Недорозвиненість організації системи економічної безпеки на підприємствах викликана, в першу чергу, недостатністю фінансових ресурсів для її забезпечення та недалекоглядністю менеджерів. При відсутності такої системи та служби економічної безпеки на суб'єкта підприємництва є ризик їх рейдерських захоплень або поглинання.

Побудова системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва повинна здійснюватися на основі дотримання таких принципів:

- законності;
- прав і свобод громадян;
- централізованого управління;
- компетентності;

- конфіденційності;
- розумної достатності, відповідності зовнішнім і внутрішнім загрозам;
- комплексного використання сил і коштів;
- самостійності й відповідальності за забезпечення безпеки;
- передової матеріально-технічної оснащеності;
- корпоративної етики;
- координації й взаємодії з органами влади й управління.

До основних елементів системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва належать: захист комерційної таємниці й конфіденційної інформації; комп'ютерна безпека; внутрішня безпека; безпека будинків і споруд; фізична безпека; безпека зв'язку; безпека господарсько-договірної діяльності; безпека перевезень вантажів і осіб; безпека рекламних, культурних, масових заходів, ділових зустрічей і переговорів; протипожежна безпека; екологічна безпека; конкурентна розвідка; інформаційно-аналітична робота; пропагандистське забезпечення, соціально-психологічна, профілактична робота серед персоналу і його навчання з питань економічної безпеки; експертна перевірка механізму системи безпеки; стан функціонально-структурних складових економічної безпеки бізнесу.

При такому складі елементів системи економічної безпеки вона інтегрується в ресурсно-функціональних підхід при проведенні оцінки та аналізу її рівня.

Існує 5 головних напрямів забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва:

1) побудова інституційно-правової інфраструктури забезпечення безпеки розвитку бізнесу, що може здійснюватись шляхом внесення до Статуту підприємства та інших нормативних документів положень про заходи економічної безпеки, визначення методики роботи;
2) визначення, систематизація та реалізація фінансово-економічних інтересів суб'єкта підприємництва;
3) виявлення, узагальнення і нейтралізація загроз діяльності;
4) забезпечення належного захисту структурних складників безпеки;
5) забезпечення прийнятної ефективності використання ресурсів та створення передумов розвитку бізнесу.

Для попередження загроз економічної безпеки суб'єкта бізнесу важливим є визначення множини завдань, які потребують першочергового вирішення, зокрема:

- забезпечити й постійно підтримувати високий рівень кваліфікації працівників;
- забезпечити розвиток техніко-технологічних можливостей та потужностей підприємства з метою досягнення необхідного рівня конкурентоспроможності;
- досягти високої ефективності менеджменту;

- забезпечити фінансову стійкість та економічне зростання бізнесу.

Важливість проблеми забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва визначає такі головні сфери діяльності для створення ефективної системи його безпеки та механізму її моніторингу, як: стратегічне планування фінансово-господарської діяльності; бюджетування як найефективніший метод планування з метою забезпечення безпеки; оперативне управління фінансово-господарською діяльністю; організація поточного контролю за виконанням планів (програм) діяльності та фінансовими бюджетами.

До групи заходів забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва відносяться:

1. Державно-правові заходи.

2. Адміністративні заходи.

3. Заходи, здійснювані службою безпеки, а саме: режимні; фізична охорона; технічні засоби захисту; попереджувально-профілактична робота, яка полягає в прогнозуванні економічної безпеки, стану показників та кадрової політики.

Політика забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва реалізується за функціям та стратегічними складовими.

З огляду на важливість економічної безпеки в забезпеченні життєздатності та високої динамічної конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва управлінські рішення в цій сфері потребують стратегічного і тактичного планування. Причому головними критеріями обрання стратегічного плану є стан економічної безпеки на момент розробки (коригування) стратегії, фінансові можливості суб'єкта бізнесу, особливості його фінансово-господарської діяльності, наявність виробничо-торговельної мережі.

Зміцнення економічної безпеки суб'єкта підприємництва передбачає послідовне використання системної сукупності методів та засобів впливу на посилення її функціональних складових (рис. 10.1).

Реалізація інституційних заходів необхідна для реформування організаційної структури управління, розширення переліку завдань і функцій окремих структурних підрозділів. Це потребує внесення змін в установчі документи, розробки та впровадження положень, інструкцій і правил, що регламентують діяльність у сфері безпеки. Метою організаційних заходів є започаткування практики як планування, так і забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, для чого необхідно внести зміни до організаційної структури управління, реорганізувати окремі структурні підрозділи, впровадити систему підготовки, перепідготовки, ротації кадрів, перебудувати документообіг та діловодство.

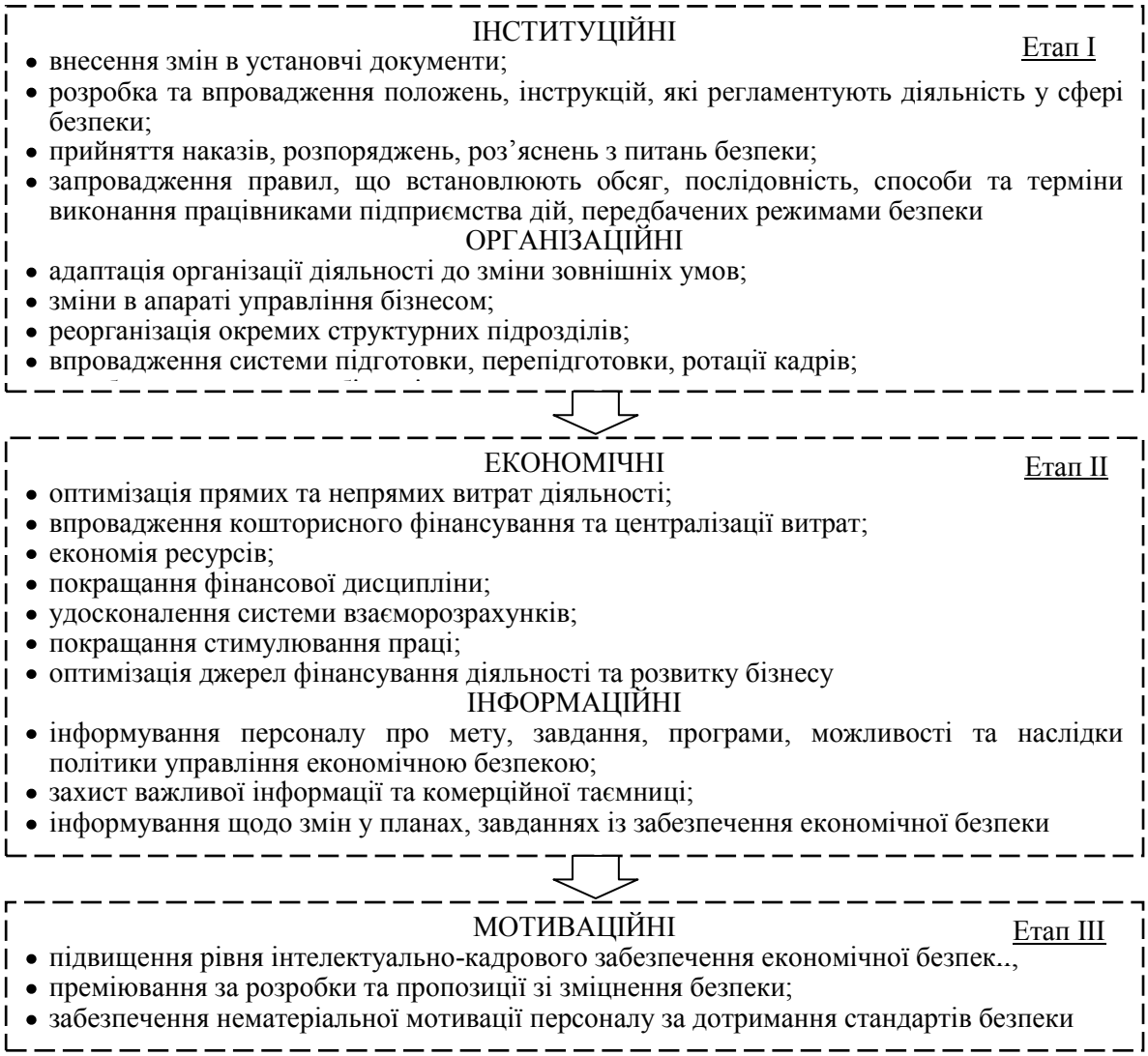

Рис. 10.1. Заходи зміцнення економічної безпеки суб'єкта підприємництва та послідовність їхньої реалізації

Реалізація економічних заходів спрямована на забезпечення обґрунтованого рівня ефективності фінансово-господарської діяльності, а інформаційних – на належне інформаційне забезпечення життєдіяльності суб'єкта бізнесу та захист його комерційної таємниці. Мотиваційні заходи необхідні для заохочення персоналу до більшої участі в реалізації завдань посилення економічної безпеки.

Зміна умов зовнішнього середовища, а також внутрішніх факторів життєдіяльності потребують розробки ефективних заходів посилення економічної безпеки в аспекті не лише функціональних складових, але й у системі відносин суб'єкта господарювання з суб'єктами зовнішнього середовища (постачальниками, споживачами, конкурентами, державними органами), що потребує моніторингу та реалізації превентивних заходів, спрямованих на недопущення настання загроз взаємодії через:

1) прогнозування впливу на діяльність підприємства;

2) оцінку потреб співпраці;

3) координацію побудови відносин;

4) доведення пропозицій із покращання умов взаємодії та удосконалення економіко-правового підприємницького середовища.

Процес зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва має бути системним та поширюватися на планування їх фінансово-господарської діяльності, що передбачає узгодження планових показників діяльності з параметрами безпеки, а цільовим орієнтиром системи планування має бути не лише ефективність, але й планова динамічна конкурентоспроможність суб'єкта господарювання. Це зумовлює необхідність доповнення ресурсно-функціонального підходу перевіркою впливу планових показників на стан безпеки при проходженні етапів технологічного та бізнес-процесів ($К_{ЕБТП}$):

$$К_{ЕБТП} = \sum_{i=1}^{n} ФБ_{ТПі} \cdot В_{ТПі} \ , \qquad (10.1)$$

де $ФБ_{ТПі}$ – коефіцієнти безпеки за *і*-ю функціональною складовою; $В_{ТПі}$ – вагові коефіцієнти *і*-ї функціональної складової безпеки; *n* – кількість функціо-нальних складових у системі економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Кожен з етапів технологічного процесу бізнесу (вивчення ринку та обґрунтування переліку товарів для реалізації; пошук постачальників; замовлення, транспортування і прийняття товарів; проведення облікових операцій; зберігання та переміщення товарних запасів, їх розміщення у торговельній залі; реалізація товарів; моніторинг товарних запасів; збір, аналіз та оцінка результатів) є складовою загального бізнес-процесу підприємства.

Тому комплексне завдання управління економічною безпекою має передбачати:

1) організацію збору та аналіз інформації за кожним етапом технологічного процесу, планування і формування завдань;

2) виконання та взаємодію процесів між собою;

3) управління ресурсним забезпеченням кожного етапу технологічного процесу бізнесу;

4) контроль проходження технологічного процесу;

5) організацію протидії втратам та порушенням технологічного процесу.

Для забезпечення економічної безпеки на підприємстві може бути створений відділ або служба економічної безпеки.

Існує три основні стратегії його створення:

1. Договірна – укладання договорів з охоронними, консалтинговими, інформаційними та іншими організаціями, дії яких координує відповідальний за безпеку працівник. Така стратегія найбільш характерна для суб'єктів малого підприємництва.

2. Матрична, яка властива для середніх суб'єктів бізнесу. ЇЇ суть полягає в тому, щоб при мінімальних витратах на створення підрозділу безпеки в максимальній мірі делегувати окремі функції існуючим структурним підрозділам (табл. 10.1).

Таблиця 10.1

Матрична стратегія забезпечення економічної безпеки суб'єкта бізнесу

№	Функціональні напрямки забезпечення безпеки	Структурні підрозділи, що виконують окремі функції в сфері безпеки										
		Служба охорони і режиму	Відділ маркетингу	Бухгалтерія	Відділ економічного аналізу та аудиту	Планово-економічний відділ	Фінансово-економічний відділ	Відділ кадрів	Відділ перепідготовки та підвищення кваліфікації	Відділ головного технолога	Відділ головного конструктора	Юридичний відділ
1	Охорона майна та безпека персоналу	■										
2	Забезпечення інформаційної безпеки підприємства		■									
3	Фінансово-економічні заходи в сфері безпеки			■	■	■	■					
4	Забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки							■	■			
5	Забезпечення техніко-технологічної безпеки									■	■	
6	Інституційно–правове забезпечення діяльності підприємства											■

3. Комплексна, коли керівництво процесом забезпечення корпоративної безпеки суб'єкта підприємництва (здебільшого великих розмірів) здійснює заступник директора з питань безпеки.

Ця стратегія передбачає створення лише спеціалізованого підрозділу охорони і режиму підприємства. Інші функції безпеки делегуються існуючим підрозділам і службам шляхом внесення змін і доповнень у положення про відділи та посадові інструкції спеціалістів підприємства. Ця стратегія дає змогу за умови обмеженого бюджету комплексно підходити до процесу забезпечення безпеки розвитку суб'єкта господарювання.

Комплексна стратегія є найбільш прийнятною для великих підприємств з чисельним персоналом, масовим типом виробництва, складними організаційною та виробничою структурами, суть якої полягає

у створенні відокремленого підрозділу – служби корпоративної безпеки підприємства. Приклад її формування відображено на рисунку 10.2.

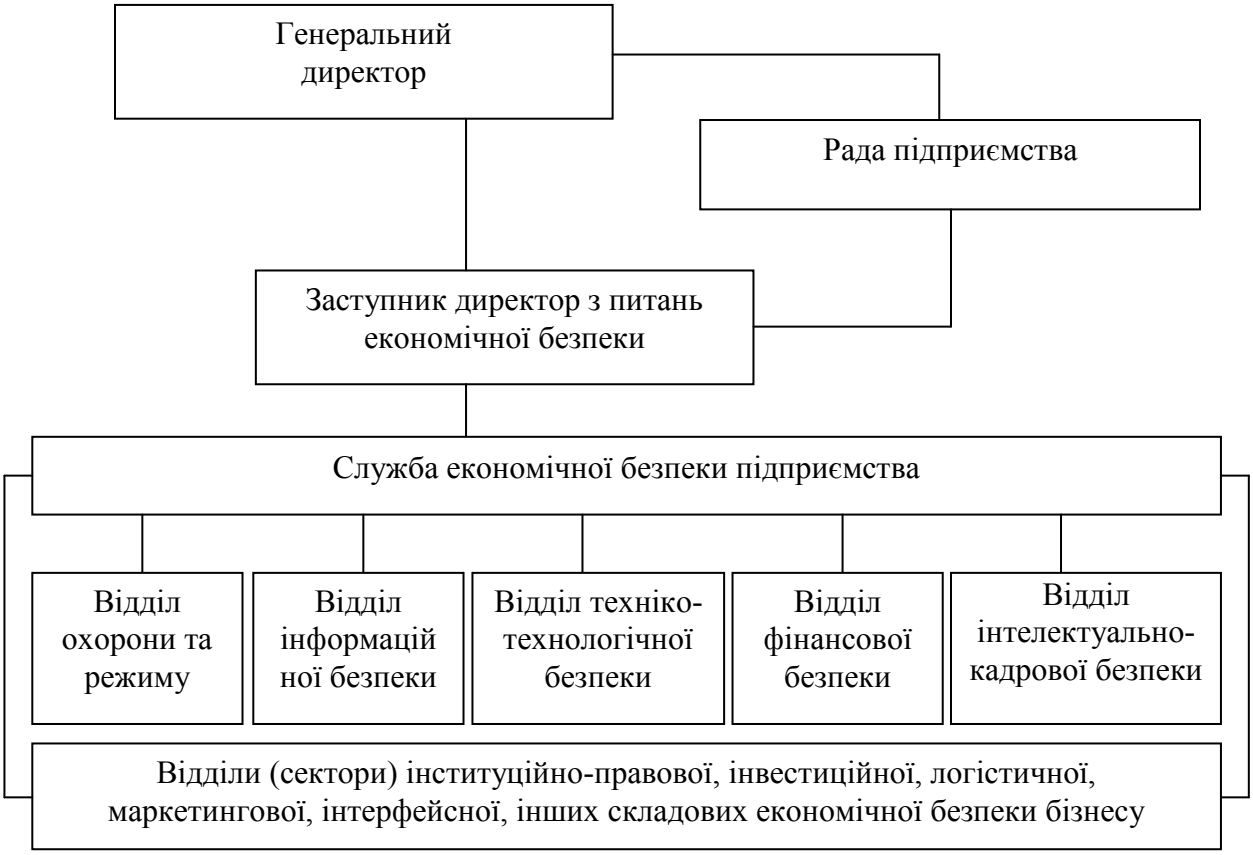

Рис. 10.2. Організаційна структура управління економічною безпекою суб'єкта підприємництва за комплексного підходу

Керівництво процесом забезпечення корпоративної безпеки при комплексній стратегії здійснює заступник директора з питань безпеки, якому підпорядковується служба безпеки з шістьма відділами, що забезпечують окремі функціональні напрямки в сфері безпеки. Окрім цього на суб'єкті господарювання існує потреба у створені колегіального органу – ради підприємства з питань безпеки.

Після організаційного проектування служби корпоративної безпеки суб'єкта бізнесу необхідно провести нормативне регламентування діяльності цього підрозділу. Перш за все можливість створення служби безпеки повинна бути передбачена в Статуті підприємства, окрім цього в колективний договір, правила внутрішнього трудового розпорядку повинні бути внесені спеціальні пункти, які сприятимуть забезпеченню корпоративної безпеки підприємства.

Право, будучи регулятором суспільних відносин, є одним з дієвих інструментів забезпечення безпеки функціонування суб'єктів підприємництва. Нормативно-правова база забезпечує можливість суб'єкту господарської діяльності активного захисту, визначає інститути

та засоби його здійснення, норми й обсяги відповідальності за порушення права суб'єкта на безпечну економічну діяльність.

10.2. Конфлікт інтересів в системі контролю суб'єкта бізнесу та способи його вирішення

Найпоширенішими конфліктами в сучасному суспільстві є протистояння на ґрунті переділу власності, тому було б правильно при визначенні економічного конфлікту виходити саме з категорії власності.

Предметом практично будь-якого організаційного, трудового, споживчого або комерційного конфлікту, так чи інакше є використання, володіння і розпорядження власністю. У зв'язку із цим, економічні, правові і політичні конфлікти з приводу власності вельми важко диференціювати. Економічний конфлікт – це усвідомлене протистояння сторін з приводу виробництва, розподілу, використання і обміну матеріальних цінностей.

Економічні конфлікти містять у собі конфлікти, в основі яких лежать протиріччя між економічними інтересами окремих осіб, груп щодо ресурсів, сфери економічного впливу, розподілу власності, пільг тощо. Вчені сформулювали два підходи до розуміння економічного конфлікту. З точки зору марксистської теорії, соціальні конфлікти пронизують економіку та є, певною мірою, способом її існування. Основний ринковий механізм – конкуренція – є формою конфлікту, а всі галузі економічних відносин містять у собі приховані та явні протистояння. Цю точку зору розділяють й інші (немарксистські) дослідники: не лише протистояння, але й угода між двома агентами ринку автоматично протиставляє їх іншим агентам (незалежно від їх намірів), підштовхує уже діючих фірм та тих, хто прагне увійти на ринок, до використання конфліктних стратегій.

Окремим аспектом проблеми забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва є можливий конфлікт інтересів осіб щодо контролю над підприємством, серед яких виділяють ключових суб'єктів конфлікту інтересів:

- власники;
- апарат управління;
- працівники;
- потенційні інвестори.

Особливо негативні наслідки існування в системі управління бізнесом конфлікту інтересів можуть призвести до поглинання (захоплення) суб'єкта бізнесу за рахунок:

- підкупу менеджерів;
- скупівлі акцій;
- порушення законодавства при проведенні зборів акціонерів;
- скупівлі боргів та ініціювання процесу банкрутства.

Основними способам вирішення таких конфліктів можуть бути:

1. Укладання контракту між працівниками апарату управління та власниками.

2. Включення окремих керівників до числа власників.

3. Збалансування інтересів сторін конфлікту через передачу більшості контрольних і планових функцій Раді директорів, у склад якої включаються незалежні директори, наділені специфічними функціями. Така Рада виконуватиме функції стратегічного планування.

При цьому Рада директорів повинна створити окрему службу забезпечення економічної безпеки, яка повинна мати розгалужену систему напрямів діяльності (рис. 10.3).

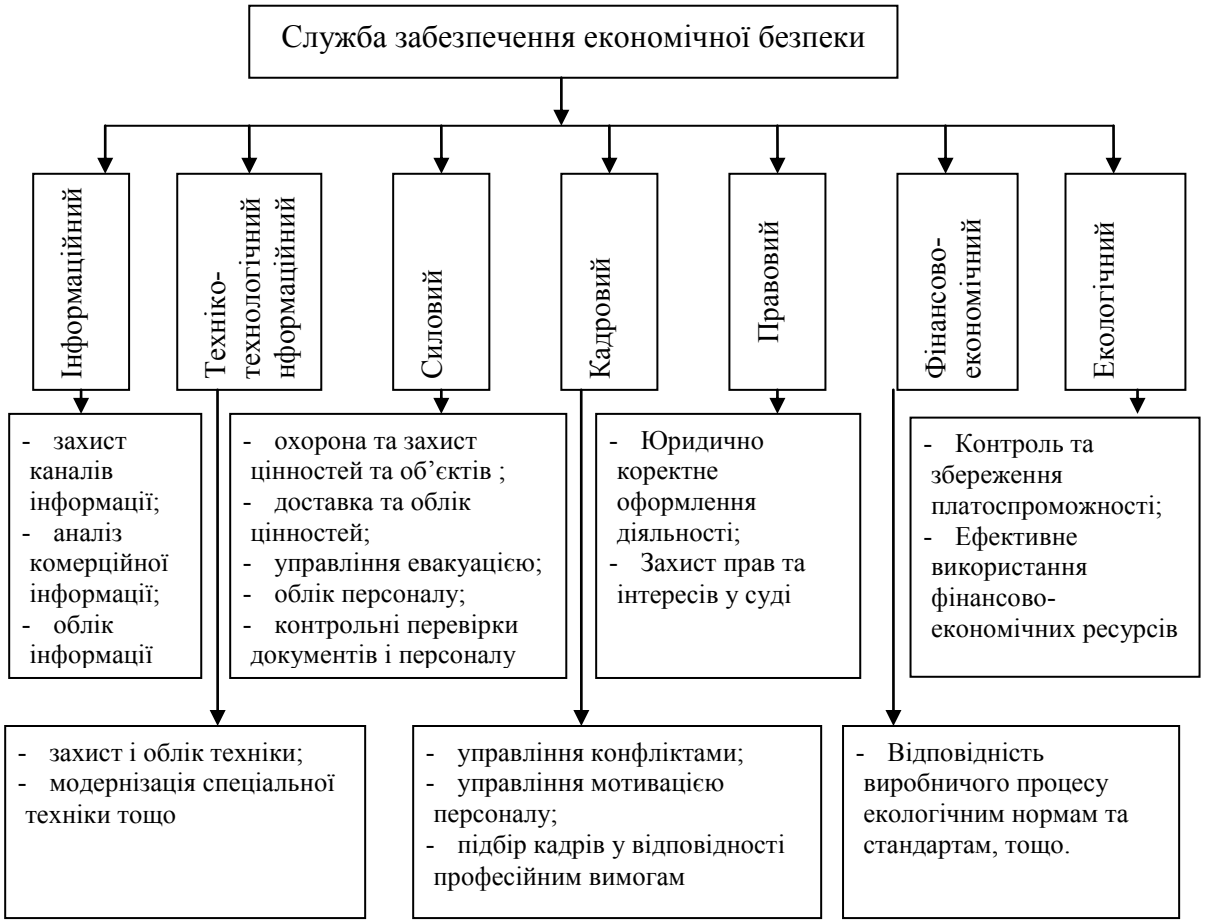

Рис. 10.3. Напрями діяльності служби забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

Для ефективного виконання службою забезпечення економічної безпеки суб'єкта бізнесу своїх функцій можливий її поділ на наступні підрозділи:

- підрозділ інформаційної безпеки, до складу якого може включатись інформаційно-аналітичний відділ та відділ захисту інформації;

- підрозділ технічної безпеки;
- підрозділ охорони і супроводження (група режиму, пожежна служба);
- підрозділ правової безпеки;
- підрозділ правової безпеки;
- фінансово-економічний підрозділ;
- екологічний підрозділ.

На суб'єктах підприємництва різних розмірів такі служби можуть бути також різними за величинами. Так, у малому підприємництві ці функції може виконувати одна людна, яка опирається на фахівців різних профілів, організовуючи таким чином економічний захист бізнесу. У середньому така служба може нараховувати від 7 до 15 осіб, а у великому бізнесі залежить від напрямів діяльності підприємства та може нараховувати більше сотні працівників.

10.3. Способи захисту від економічного шпигунства

Способи захисту від промислового шпигунства такі ж різноманітні, як і власне шпигунство. Одним із основних засобів захисту від шпигунства є забезпечення секретності інформації та її облік. При цьому, для секретної інформації не слід використовувати надписи «конфіденційно», «таємно» тощо. Натомість, слід ввести на підприємстві зашифровані надписи, позначки, кольори та інше.

Крім того, варто остерігатись зникнення документів із підписам керівництва. Для уникнення таких ситуацій можна для внутрішньої перевірки використовувати буквенно-символьну систему ідентифікації підписів адміністрації. Також часто на підприємствах видають працівникам фірмові блокноти, які здаються після завершення їх використання з метою унеможливити витоку важливої інформації.

Не варто також засекречувати всю інформацію, оскільки це не лише ускладнить роботу працівників, але і призведе до втрати пильності працівників, що з нею працюють.

Тому економічне та промислове шпигунство є найбільшою загрозою науково-технічній діяльності та інноваційному розвитку окремих суб'єктів підприємництва, так і галузей економіки та навіть країн.

Економічне шпигунство ведеться на всіх рівнях, ним займаються держави, міжнародні організації, спеціалізовані установи і окремі особи. Основне призначення економічного шпигунства – економія коштів та часу, які необхідно затратити, щоб наздогнати конкурента, що займає лідируюче положення, або не допустити в майбутньому відставання від нього, якщо той розробив або розробляє нову перспективну технологію, а також щоб вийти на нові для підприємства і держави ринки. Це

справедливо і щодо міждержавної конкуренції, де до питань економічної конкурентоспроможності додаються і питання національної безпеки.

Економічне шпигунство перетворилося на важливий фактор науково-технічного прогресу і політики багатьох розвинених держав, таких як Китай, Росія, Японія, Німеччина, Індія, Іран, Бразилія, Аргентина. Наприклад, зростання індустріальної потужності Китаю пов'язують зі збільшенням числа промислових шпигунів (до понад 10 тисяч од.). Як зазначають автори дослідження «Китайське промислове шпигунство: придбання технологій і військова модернізація» КНР реалізує «навмисний проект, фінансований державою, щоб обійти витрати на дослідження, подолати культурні недоліки і «перескочити» на перший план, використовуючи креативність інших народів», тим самим досягаючи «найбільшою передачі багатство в історії».

Аналіз наукових публікацій та в ЗМІ свідчить про зростаючу увагу керівництва держав, міжнародних організацій, спеціалізованих установ, корпорацій, науковців і практиків до питань, пов'язаних з протидією економічному і промисловому шпигунству.

Для того, щоб визначити, який спосіб захисту інформації слід використовувати на підприємстві, необхідно визначити метод шпигунства. На рис. 10.4 зазначені основні методи економічного шпигунства та способи їх уникнення.

Таким чином, основними завданням системи захисту економічної безпеки суб'єкта підприємництва від економічного шпигунства є :

- захист законних прав та інтересів підприємства і його персоналу;
- своєчасне виявлення можливих спрямувань до об'єкта захисту і його працівників;
- своєчасне виявлення та усунення загроз інформаційній безпеці;
- створення механізму оперативного реагування на загрози безпеки;

створення умов для максимально можливого відшкодування завданих збитків внаслідок посягання на економічну та інформаційну безпеку суб'єкта бізнесу.

Рис. 10.4. Основні методи економічного шпигунства та способи їх уникнення

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Основні принципи побудови системи економічної безпеки суб'єкта бізнесу.
2. Розкрийте основні завдання системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва.
3. Наведіть основні елементи системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва.
4. Дайте характеристику системі економічної безпеки суб'єкта підприємництва.
5. Основні етапи моніторингу рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва.
6. Головні функції служби економічної безпеки суб'єкта підприємництва.
7. Розкрийте основні елементи організаційної структури щодо забезпечення економічної безпеки підприємницької структури.
8. Основні властивості інформації.
9. Принципи створення раціонального потоку інформації про економічну безпеку бізнесу.
10. Інтеграція підходів та методів до оцінки економічної безпеки суб'єкта підприємництва.
11. Основні відмінності використання статичних та динамічних економіко – математичних моделей для оцінювання економічної безпеки бізнесу.
12. Стратегічне та інноваційне забезпечення системи управління економічною безпекою суб'єктів підприємництва.

Питання для самостійного вивчення

1. Програмування захисту комерційної таємниці суб'єкта підприємництва.
2. Способи захисту від економічного шпигунства.
3. Механізм внутрішнього правового захисту безпеки суб'єкта господарювання.
4. Забезпечення безпеки суб'єкта підприємництва в стратегічній взаємодії вертикального (з постачальниками, споживачами) та горизонтального (з конкурентами, державою) типу.

Питання для дискусії

1. Особливості формування служби економічної безпеки на вітчизняних суб'єктах підприємництва.

2. Як повинні забезпечувати належний рівень економічної безпеки підприємства основні його підрозділи?

3. Як захиститись від неправомірних дій контрагентів?

4. Як сформувати систему показників для проведення оцінки та аналізу економічної безпеки бізнесу?

5. Проаналізувати взаємозв'язок та взаємообумовленість складових інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Плани семінарського заняття

1. Завдання системи захисту бізнесу.

2. Сукупність заходів та засобів забезпечення безпеки бізнесу.

3. Договірний, матричний та комплексний стратегічні підходи до побудови організаційної структури процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

4. Служба економічної безпеки підприємства, її структура та завдання.

5. Механізм внутрішнього правового захисту безпеки суб'єкта господарювання.

Теми рефератів

1. Стратегічне та інноваційне забезпечення системи управління економічною безпекою суб'єкта підприємництва.

2. Подібні та відмінні характеристики служби безпеки та служби економічної безпеки.

3. Особливості та етапи моніторингу рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

4. Головні елементи організаційної структури щодо забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

5. Основні відмінності використання статичних та динамічних економіко-математичних моделей для оцінювання економічної безпеки бізнесу.

6. Особливості формування служби економічної безпеки вітчизняних суб'єктів підприємництва.

7. Методи захисту від неправомірних дій контрагентів.

8. Взаємозв'язок та взаємообумовленість складових інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

9. Фактори загроз економічної безпеки в системі корпоративного управління.

10. Методичне забезпечення ідентифікації та оцінювання загроз економічної безпеки в системі корпоративного управління.

Тестові завдання

1. Оберіть головні напрями забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єкта господарювання:

а) оцінка рівня входження у небезпечну зону, визначення стану функціональних складових безпеки та реалізація заходів, спрямованих на їх зміцнення;

б) створення відділу безпеки та забезпечення ефективного його функціонування;

в) побудова інституційно–правової інфраструктури безпеки, визначення та реалізація інтересів підприємства, нейтралізація загроз діяльності, забезпечення захисту за функціональними складовими;

г) створення відділу безпеки та ведення моніторингу фінансово-економічної безпеки.

2. Яку роль відіграє силова безпека на підприємстві?

а) силова безпека підприємства є лише його окремою складовою економічної безпеки;

б) силова безпека є основним чинком формування економічної безпеки підприємства;

в) силова безпека не є необхідною кожному підприємству, а лише тому, яке володіє значними фінансовими та інтелектуальними цінностями;

г) економічна безпека підприємства є складовою його силової безпеки.

3. Яких із нижченаведених принципів не потрібно дотримуватись пр. побудові системи економічної безпеки суб'єкта бізнесу?

а) законності та прав і свобод громадян;

б) компетентності та конфіденційності;

в) розумної достатності, відповідності зовнішнім і внутрішнім погрозам безпеки;

г) самостійності та відсутності координації й взаємодії з органами влади й управління.

4. Якими є заходи, що забезпечують економічну безпеку суб'єкта бізнесу?

а) державно–правові, адміністративні, заходи, здійснювані службою безпеки;

б) попереджувально–профілактичні, інституційні, економічні;

в) соціально-економічні та психологічні;

г) заходи щодо впровадження інновацій, оновлення матеріально технічної бази підприємства.

5. За можливістю здійснення загрози фінансовій безпеці суб'єкта господарювання можуть бути:

а) зовнішні і внутрішні;

б) суб'єктивні та об'єктивні;

в) реальні та потенційні;

г) тимчасові та постійні.

6. Які з нижченаведених є зовнішніми загрозами фінансовій безпеці суб'єкта бізнесу?

а) низька кваліфікація фахівців, неефективна робота служби фінансової або економічної безпеки й осіб, що відповідають за перевірки;

б) спекулятивні операції з цінними паперами, цінову та інші форми конкуренції, агресивну купівлю акцій підприємства зовнішнім інвестором, лобіювання конкурентами негативних рішень органів влади;

в) розголошування власними співробітниками конфіденційної інформації, неефективне фінансове планування та управління активами;

г) неефективне управління ринком акцій, помилки у виборі дивідендної політики.

7. Усунення внутрішніх загроз належить до компетенції :

а) органів управління бізнесом;

б) місцевих органів влади;

в) податкової інспекції та інших інституцій, що здійснюють регулярні перевірки;

г) державної політики в сфері підприємництва.

8. Висока важкість наслідків загроз економічній безпеці суб'єкта бізнесу означає:

а) ймовірність нанесення таких фінансових втрат, які негативно відобразяться на діяльності в майбутньому і для подолання яких потрібні значні витрати часу та ресурсів;

б) що реалізація цих загроз може призвести до різкого погіршення фінансового стану, що спричинить припинення діяльності або завдасть таких втрат, результатом яких стане ліквідація підприємства у короткій перспективі;

в) що для подолання наслідків реалізації цих загроз фінансовій безпеці необхідні витрати, які співвимірні з поточними витратами (результатами діяльності) і наслідки яких можна подолати у короткостроковому періоді;

г) вони істотно не вплинуть на поточну діяльність, позицію суб'єкта бізнесу на ринку.

9. До основних заходів, здійснюваних службою безпеки належать:

а) фізична охорона та попереджувально-профілактична робота;

б) законодавче регулювання діяльності підприємства згідно визначених норм;

в) перевірка документів відвідувачів та занесення їх даних в інформаційну базу;

г) слідкування за камерами спостереження.

10. У чому полягає суть договірної стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання?

а) врахування (при укладанні договорів) умови забезпечення найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загрозам і створення умов для стабільного функціонування основних елементів;

б) забезпечення договірної взаємної відповідальності влади і бізнесу за формуванням безпечного підприємницького середовища;

в) укладання договорів з охоронними, консалтинговими, інформаційними та іншими організаціями;

г) укладання договірних відносин між структурними одиницями підприємства з проблем безпеки.

11. У чому полягає роль матричної стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання?

а) створення відокремленого підрозділу – служби безпеки;

б) передача ризику третім особам;

в) використання елементів страхування та самострахування, а також укладання договорів із зовнішніми інституціями у сфері безпеки;

г) делегування функцій безпеки існуючим підрозділам.

12. У чому полягає роль комплексної стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання?

а) створення відокремленого підрозділу – служби безпеки;

б) передача ризику третім особам;

в) використання елементів страхування та самострахування, а також укладання договорів із зовнішніми інституціями у сфері безпеки;

г) делегування функцій безпеки існуючим підрозділам.

13. Керівництво процесом забезпечення корпоративної безпеки здійснює:

а) головний інженер;

б) директор;

в) заступник директора з питань безпеки;

г) власник або рада інвесторів підприємства.

14. Економічний конфлікт – це:

а) усвідомлене протистояння сторін з приводу виробництва, розподілу, використання і обміну матеріальних цінностей;

б) конфлікт між адміністрацією підприємства та персоналом щодо виплати заробітної плати, премій тощо;

в) конфлікт підприємств однієї галузі за ринкові нішу;

г) конфлікт, що виникає між керівництвом підприємства та державними контролюючими органами в процесі здійснення господарської діяльності підприємства.

15. Виберіть основні способи вирішення конфлікту інтересів осіб, що мають відношення до управління суб'єктом бізнесу:

а) надання соціальних гарантій працівникам;

б) оплата штрафних санкцій за дії поза межами власних компетенцій;

в) укладання контакту між працівниками апарату управління та власниками;

г) збалансування інтересів через передачу більшості функцій на нижчі рівні ієрархії управління бізнесом.

16. Що таке нормативне регламентування діяльності служби економічної безпеки?

а) прийняття наказу про створення служби економічної безпеки;

б) внесення інформації, що сприяє безпеці у статут, колективний договір, інші документи внутрішнього користування на підприємстві;

в) прийняття на підприємстві положення про функції та обов'язки працівників служби безпеки;

г) визначення режимів праці працівників служби безпеки.

17. Яким є головне завдання функціонування служби безпеки?

а) захист від рейдерства та економічного шпигунства;

б) захист керівництва і працівників, збереження майна та активів;

в) реалізація заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків та досягнення мінімально необхідних фінансово-економічних результатів господарювання;

г) захист інформації та інтересів.

18. У чому принципова відмінність корпоративної та економічної безпеки суб'єкта підприємництва?

а) економічна ширша, оскільки корпоративна стосується лише захисту корпоративних ресурсів;

б) корпоративна ширша, оскільки крім ресурсів та майна стосується ще й інтересів в інших бізнес ах та підприємствах;

в) корпоративна включає економічну, в яку входять лише економічна та маркетингова, а решта функціональних складових безпеки не включаються до економічної;

г) поняття корпоративної безпеки не існує.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1

Оцініть ефективність політики забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва, якщо на заходи в межах посилення фінансової безпеки було витрачено 20 тис. грн, інтелектуально-кадрової – 10 тис. грн, продуктової – 5 тис. грн, техніко-технологічної – 50 тис. грн, інституційно-правової – 10 тис. грн, інформаційної та силової – 40 тис. грн.

У результаті реалізованих заходів відвернено очікувані втрати в межах фінансової безпеки на суму 80 тис. грн, інтелектуально-кадрової – 15 тис. грн, продуктової – 25 тис. грн, техніко-технологічної – 500 тис. грн, інституційно-правової – 100 тис. грн, інформаційної та силової – 100 тис. грн.

Незважаючи на реалізовані заходи, суб'єкт бізнесу поніс втрати: в межах фінансової безпеки на суму 10 тис. грн, інтелектуально-кадрової – 1 тис. грн, продуктової – 0,5 тис. грн, техніко-технологічної – 5 тис. грн, інституційно-правової – 1 тис. грн, інформаційної та силової – 4 тис. грн.

Завдання 2

Визначте, на які структурні підрозділи суб'єкта господарювання доцільно покласти окремі функції за умови використання матричної стратегії забезпечення його економічної безпеки.

Таблиця 10.2

Таблиця розподілу функцій з забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання при використанні матричної стратегії

Функціональні напрями безпеки	Структурні підрозділи, що виконують окремі функції в сфері безпеки										
	Юридичний відділ	Фінансово-економічний відділ	Планово-економічний відділ	Відділ економічного аналізу та аудиту	Відділ маркетингу	Бухгалтерія	Відділ кадрів	Відділ перепідготовки та підвищення кваліфікації	Відділ головного технолога	Відділ головного конструктора	Служба охорони і режиму
Охорона майна та безпеки персоналу											
Забезпечення інформаційної безпеки											
Фінансово-економічні заходи у сфері безпеки											
Забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки											
Забезпечення техніко-технологічної безпеки											
Забезпечення інституційно-правової безпеки											

Завдання 3

Для підвищення рівня економічної безпеки суб'єктом бізнесу було реалізовано сукупність заходів, які дали такі результати:

- продуктивність праці збільшилася на 50 тис. грн/ос. (на підприємстві працює 10 працівників промислово-виробничого персоналу);
- рентабельність доходу збільшилася з 8 % до 10 %;
- фондовіддача збільшилася на 1 грн (середньорічна вартість основних фондів підприємства становить 1 млн грн);
- внаслідок зменшення плинності кадрів та підвищення рівня збереженості інформації експертна оцінка відвернених втрат становить 100 тис. грн;
- покращення силової безпеки дозволило зменшити обсяги крадіжок продукції в розмірі 50 тис. грн.

Розрахуйте економічний ефект та ефективність реалізованих заходів, якщо було витрачено 50 тис. грн. Під час обчислення врахуйте, що витрати на забезпечення безпеки були понесені на початку року, а ефект умовно отримано наприкінці року. Середня ставка депозитного банківського вкладу становить 12 % річних.

Завдання 4

Визначити та охарактеризувати стан економічної безпеки суб'єкта господарювання, скориставшись методичним забезпеченням, поданим у таблиці 10.3.

У звітному році на заходи, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки, підприємством витрачено 154,7 тис. грн. Експертним методом оцінено, що завдяки реалізації заходів усунено загрози, що могли завдати збитків на суму 200 тис. грн.

Проте протягом року з торгової зали підприємства викрадено товарів на 23 тис. грн; за рахунок помилок при укладанні угоди постачальник не відшкодував збитку на 14 тис. грн; працівник, що звільнився, відшкодував у судовому порядку компенсацію на суму 22 тис. грн.

Фінансово-господарська діяльність підприємства в поточному році характеризувалася такими показниками:

- фондоозброєність – 120 тис. грн/ос.; фондоозброєність середньогалузева – 62 тис. грн/ос.;
- фондовіддача – 2 грн; фондовіддача середньогалузева – 1,5 грн;
- коефіцієнт зносу основних засобів – 32 %; коефіцієнт зносу основних засобів середньогалузевий – 65 %;
- коефіцієнт плинності кадрів – 0,14; коефіцієнт плинності кадрів середньогалузевий – 0,18;
- продуктивність праці –200 тис. грн / ос.; середньомісячна заробітна плата – 1,5 тис. грн; нарахування на заробітну плату – 32 %;
- коефіцієнт оборотності оборотних активів – 24 рази; коефіцієнт оборотності оборотних активів середньогалузевий – 16 разів;

- чистий прибуток – 672 тис. грн; сума власного капіталу – 11,2 млн грн; рентабельність власного капіталу середньогалузева – 5 %;

- дохід – 20 млн грн; дохід у точці беззбитковості – 10 млн грн.

Таблиця 10.3

Характеристика станів економічної безпеки суб'єкта бізнесу

(аналіз проводиться послідовно від критичного до прийнятного станів)

Стан безпеки	Показники-індикатори та їх порогове значення
Критичний	Прибуток (<0); Дохід (<Дохід у точці беззбитковості)
Перед-критичний	Коефіцієнт поточної ліквідності (<1); коефіцієнт фінансування (менше середньогалузевого); коефіцієнт абсолютної ліквідності (<0,2); коефіцієнт покриття (<0,5); коефіцієнт швидкої ліквідності (<0,5); коефіцієнт автономії (<0,5); рентабельність доходу (≤0); коефіцієнт маневрування, коефіцієнт забезпечення власними коштами (менше середньогалузевого)
Низький	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу, продуктивність праці; фондовіддача, коефіцієнт оборотності запасів, коефіцієнт оборотності оборотних активів, коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами матеріальних запасів (менше середньогалузевого); коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів, матеріаловіддача (більше середньогалузевого); коефіцієнт відношення чистого прибутку на одного працівника до середньої заробітної плати (<1);
Задовільний	Коефіцієнт зносу основних засобів (більше середньогалузевого); рентабельність, фондоозброєність (менше середньогалузевого); плинність кадрів (більше середньогалузевого)
Прийнятний	Коефіцієнт відношення відхилених втрат до суми витрат ймовірного збитку внаслідок неправомірних дій та витрат на охорону (<1)

Завдання 5

З використанням прикладного програмного забезпечення Microsoft Excel на основі інформації, наведеної у таблиці 10.4, побудувати графіки тенденцій зміни окремих макроекономічних індикаторів економічної безпеки за групами:

1) фінансово-економічна незалежність;
2) ефективність використання ресурсного забезпечення;
3) здатність до розвитку.

Таблиця 10.4

Окремі індикатори економічної безпеки суб'єкта бізнесу у 2011–2019 рр.

Показники	**Роки**									**Темпи зростання 2019 р. до**	
	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2011**	**2018**
Показники фінансово-економічної незалежності											
Дохід у розрахунку на одну гривню власного капіталу, грн	14,7	15,8	16,6	20,4	24,9	24,8	24,9	32,9	33,5		

Показники	Роки									Темпи зростання 2019 р. до	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2011	2018
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування у розрахунку на одну гривню власного капіталу, грн	022	026	0,28	0,29	0,28	0,20	0,18	0,25	0,44		
Показники ефективності використання ресурсного забезпечення											
Продуктивність праці, тис грн / ос.	109,1	145,9	187,1	296,1	334,0	320,0	363,0	391,8	477,4		
Фондовіддача, грн / грн	8,5	10,1	11,2	14,7	13,7	10,3	8,8	8,5	7,7		
Товарооборот у розрахунку на 1 кв. м площі, тис грн	19,0	25,7	32,7	52,5	65,7	61,6	61,1	68,8	85,6		
Показники здатності до економічного розвитку											
Інвестиції в основний капітал, млн грн	77,0	86,7	168,9	218,9	329,0	676,2	950,9	1262,6	1747,6		
Темпи збільшення торгової площі, %	-	96,6	98,7	96,9	92,0	103,2	116,6	102,7	101,9		

Завдання 6

З використанням прикладного програмного забезпечення Microsoft Excel на основі інформації, наведеної у таблиці 10.5, побудувати графіки тенденцій зміни окремих індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Таблиця 10.5

Окремі показники фінансово-господарської діяльності суб'єктів бізнесу у 2014–2019 рр.

Показники	Роки						Темпи зростання, %	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. до 2014 р.	2019 р. до 2018 р.
Рентабельність операційної діяльності, %:								
Підприємство 1	1,0	12,7	13,1	-0,2	4,5	9,5		
Підприємство 2	1,0	1,1	1,3	-6,3	-3,3	-0,4		
Підприємство 3	1,4	2,9	3,7	4,0	5,1	-4,2		
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн:								
Підприємство 1	1195,1	10334,8	16816,9	-28146,0	-7165,3	15607,6		
Підприємство 2	-20,0	-63,2	-1,5	-1446,7	-710,4	-454,8		
Підприємство 3	92,5	6051,2	31731,2	-8796,6	-7933,2	-22164,2		
Рентабельність продукції, %:								
Підприємство 1	36,3	30,6	29,3	34,1	36,3	37,7		
Підприємство 2	44,1	35,8	34,0	38,1	40,2	42,9		

Показники	Роки						Темпи зростання, %	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. до 2014 р.	2019 р. до 2018 р.
Підприємство 3	32,3	38,0	37,8	41,8	44,5	45,4		
Коефіцієнт загальної ліквідності:								
Підприємство 1	1,01	1,04	1,07	1,02	1,02	1,04		
Підприємство 2	1,18	1,17	1,12	1,11	1,06	0,99		
Підприємство 3	1,02	1,01	1,04	1,06	1,11	1,14		
Коефіцієнт автономії (концентрації власного капіталу):								
Підприємство 1	0,12	0,14	0,16	0,08	0,09	0,1		
Підприємство 2	0,54	0,54	0,49	0,46	0,46	0,41		
Підприємство 3	0,58	0,60	0,58	0,54	0,49	0,45		

Термінологічний словник

Система економічної безпеки суб'єкта підприємництва – це структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на його захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм в майбутньому.

Зовнішні загрози – це розкрадання матеріальних засобів і цінностей особами, що не працюють у цій фірмі, промислове шпигунство, незаконні дії конкурентів, здирство з боку кримінальних структур. До зовнішніх загроз відносять також спекулятивні операції з цінними паперами, цінову та інші форми конкуренції, агресивну купівлю акцій зовнішнім інвестором, лобіювання конкурентами негативних рішень органів влади.

Внутрішні загрози – це розголошування власними співробітниками конфіденційної інформації, низька кваліфікація фахівців, неефективна робота служби фінансової або економічної безпеки й осіб, що відповідають за перевірки, неефективне фінансове планування та управління активами, неефективне управління ринком акцій підприємства, помилки у виборі дивідендної політики.

Договірна стратегія забезпечення економічної безпеки суб'єкта бізнесу – укладання договорів з охоронними, консалтинговими, інформаційними та іншими організаціями, дії яких координує відповідальний за безпеку працівник. Така стратегія найбільш характерна для малих підприємств.

Матрична стратегія забезпечення економічної безпеки суб'єкта бізнесу – властива для підприємств середніх розмірів. Її суть полягає в тому, щоб при мінімальних витратах на створення підрозділу безпеки в максимальній мірі делегувати окремі функції існуючим структурним підрозділам суб'єкта господарювання.

Комплексна стратегія забезпечення економічної безпеки суб'єкта бізнесу є найбільш прийнятною для великих підприємств з чисельним персоналом, масовим типом виробництва, складними організаційною та виробничою структурами, суть якої полягає у створенні відокремленого підрозділу – служби корпоративної безпеки підприємства.

Економічний конфлікт – це усвідомлене протистояння сторін з приводу виробництва, розподілу, використання і обміну матеріальних цінностей.

Література до теми

1. Богданович В. Ю. Конкурентна розвідка та промислвое шпигунство / В. Ю. Богданович, В. В. Бадрак // Сучасний захист інформації. – 2014. – №1. – С. 16–22.

2. Васильців Т. Фінансово-економічна безпека підприємств України : стратегія та механізми забезпечення[монографія] / Т. Васильців. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 386 с.

3. Виштикалюк М. П. Методи промислового шпигунства в сучасних умовах технологічного розвитку [Текст] / М. П. Виштикалюк // «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Львів, 02-03 грудня 2016 р.). – Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2016. – С. 54-58.

4. Іванюта Т. М., Заїчковський А. О. Економічна безпека підприємства. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

5. Донець Л. І., Ващенко Н. В. Економічна безпека підприємства: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

6. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

7. Кирич Н.Б. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / Н.Б. Кирич, Б.М. Андрушків, Л.Я Малюта та ін. // Монографія. – Тернопіль: Терно–граф, 2008. – 424 с.

8. Ожеван М. А. Національна конкурентна розвідка у глобалізованому світі: нові виклики та загрози на тлі «Казусу Сноудена» / М.А. Ожеван // Стратегічні пріоритети. – Київ: НІСД, 2013, № 4 (29). – С.131-139.

9. Паліга Н. Б. Шляхи запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам економічній безпеці промислового підприємства / Н. Б. Паліга, Ю. В. Світлична // Економіка промисловості. – 2011. – № 1. – С. 197-202.

10. Франчук В. І. Теоретична модель системи забезпечення економічної безпеки акціонерних підприємств / В. І. Франчук/ [Електронний ресурс] // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. − Вип. 20.8. – С. 155-162.

Безпека – це категорія незмірно більш висока, ніж велич
Кардинал Франції Рішельє

ТЕМА 11.
АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДІАГНОСТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

11.1. Фінансова безпека підприємств як основний інструмент забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Економічна безпека суб'єктів підприємництва залежить від ефективності використання капіталу, якості корпоративного управління і фінансового менеджменту, оновлення технологій та інформаційної бази. Важливими умовами і елементами у забезпеченні нормального функціонування суб'єкта підприємництва є оцінка і управління економічними ризиками та адаптація до змін ситуації на ринку.

Визначення чинників впливу дає змогу суб'єктам підприємництва адаптуватись до постійної зміни середовища та успішно виживати в умовах конкуренції. Адаптація потребує здатності до розвитку, трансформації елементів господарської діяльності та системи управління в такому напрямку, який забезпечує безпеку суб'єкта підприємництва.

Зупинимося на аналізуванні завдань фінансової безпеки підприємств як основного інструменту забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва, а саме на позиції авторів М.І. Зубка, В.С.Рубцова та інших, які пропонують виокремити десять основних завдань (табл.11.1):

Таблиця 11.1

Основні завдання фінансової безпеки підприємств як основного інструменту забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва*

№ з/п	Завдання ФБП	Суть завдання
1	*2*	*3*
1	Моніторинг і прогнозування факторів, що визначають загрози фінансовій безпеці підприємства	Цей фактор виступає ключовим, бо лише за належної підготовки до загрози підприємство може ефективно та в стислі терміни мінімізувати, локалізувати чи усунути негативні наслідки впливу на фінансову безпеку
2	Протидія злочинним посяганням на фінансові ресурси підприємства та уражаючим факторам надзвичайних ситуацій	Законодавство України, яким керуються у своїй діяльності суб'єкти господарювання не є досконалим. Деякі його положення змінюються досить часто, зокрема податкове та митне законодавство. Прогалини в ньому можуть використовувати злочинці для власного збагачення та/або погіршення фінансового стану підприємства.
3	Визначення повноважень і функцій посадових осіб підприємства у його фінансово-господарській та комерційній діяльності	Чітке визначення повноважень та способів взаємодії між ключовими ланками менеджменту підприємства є необхідною умовою для своєчасного і ефективного реагування на несприятливі чинники

№ з/п	Завдання ФБП	Суть завдання
1	*2*	*3*
4	Формування оптимальної структури боргових зобов'язань підприємства	Економічне становище нашої держави у цілому, так і економічне становище суб'єктів господарювання поступово покращується, але ще є досить відчутними наслідки світової економічної кризи, яка була нещодавно
5	Моніторинг індикаторів фінансової безпеки підприємства	Для здійснення довготривалої економічної діяльності досить важливим є вироблення та запровадження певних критеріїв та індикаторів, які надають змогу більш якісно та повно оцінити діяльність суб'єкта господарювання
6	Визначення переваг і оптимізація використання фінансових ресурсів	Досягнення цілей діяльності та термінів їх реалізації повинно бути належним чином фінансово забезпечене практично за будь-яких обставин. У випадку розпорошення фінансових ресурсів для реалізації різнопланових неключових завдань виникає ситуація можливого недофінансування ключових напрямків діяльності.
7	Збереження і нарощування фінансових ресурсів підприємства	Підприємство використовує різні джерела формування фінансових ресурсів. Фінансові ресурси підприємства формуються: під час його заснування (внески засновників у статутний фонд); у наслідок фінансово-господарської діяльності (нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд, резервний фонд); у результаті операцій на фінансовому ринку; у порядку перерозподілу грошових коштів (бюджетні субсидії, страхові відшкодування, інші види ресурсів).
8	Забезпечення балансу доходів і витрат у діяльності підприємства	Значення бюджету доходів і витрат для керівництва підприємства полягає також у тім, що він дозволяє вибрати найкращий варіант розрахунку прибутку
9	Формування адекватних обстановці умов для швидкого відновлення платоспроможності та ліквідності підприємства, його фінансового стану у випадках негативного впливу на них екстремальних ситуацій	Здійснення підприємницької діяльності у будь-якій державі є досить складною діяльністю. І результати діяльності будь-якого підприємства мають суттєві коливання під впливом численних факторів. Тому серед критеріїв успішного ведення фінансово-господарської діяльності пріоритет набуває система раннього виявлення та подолання кризових ситуацій.
10	Забезпечення ліквідності та платоспроможності підприємства	Суб'єкти господарювання здійснюють свою діяльність у ринковому середовищі і їхні дії повинні бути фінансово обґрунтованими

*за матеріалами [11]

Також значну роль на функціонування будь-якого суб'єкту підприємництва відіграє розмір податкове навантаження. За допомогою ефективного диференційованого підходу у сфері запровадження та адміністрування податків держава може успішно розвивати або позбавляти можливості зростати (або функціонувати) певні суб'єкти підприємництва.

Врегульоване податкове законодавство сприяє здійсненню податкових реформ, переходу від переважно фіскального спрямування податкової політики, як інструменту мобілізації доходів до бюджету, до активації регулятивного потенціалу в напрямі стимулювання

економічного розвитку. При цьому запорукою ефективно діючої податкової системи та необхідною умовою підтримки програм розвитку та заходів щодо покращення рівня життя населення стане врегульоване податкове законодавство.

Нині існує лише один шлях створення дієвого законодавства - забезпечення якомога стабільних, прозорих та зрозумілих правил оподаткування. Надмірно ускладнені податкові системи є причиною високого рівня ухилення від сплати податків, а значні витрати на адміністрування призводять до появи неформальних секторів, збільшення корупції та зменшення припливу інвестицій в країну.

Згідно з даними Світового банку, в новому рейтингу Україна піднялася з 83-ої на 80-ту сходинку (із 190 країн). Рейтинг враховує 10 основних напрямків: процедура відкриття нового підприємства, отримання дозволів на будівництво, підключення до електромереж, реєстрація прав власності, доступність кредитних коштів, захист прав міноритарних акціонерів, податкова система країни, легкість ведення зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення виконання контрактів та вирішення проблем з неплатоспроможністю.

За даними World Bank Group and PricewaterhouseCoopers найкраща ситуація в Україні – з процедурою відкриття нової справи та доступністю до кредитів (20 місце серед 190 країн), причому за першим показником Україна піднялась на 10 позицій. За інформацією Світового Банку показником, що впливає на рейтинг податкової системи є кількість часу, що настачається на сплату податків та зборів. Однією з основних проблем української податкової системи з часу її становлення є високе податкове навантаження на прибуток і оплату праці. Щодо загального показника податкового навантаження, для України він становить 57,1 % .

Тіньовий сектор економіки держави можна визначити як неконтрольовану державою сферу протиправної фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Найчастіше підприємства використовують бартерні взаєморозрахунки замість готової продукції, зменшуючи обсяг сплати податків і утворюючи готівкові фонди коштів. Крім того, благодатним ґрунтом для зростання згаданого сектора є постійні зміни у законодавстві, як правило, у бік зростання податкового навантаження. При цьому, до тінізації тяжіє середній і малий бізнес, тобто основа формування стабільної і розвинутої економіки держави, що призводить до зменшення фінансових ресурсів підприємництва, а як наслідок – фінансових ресурсів держави, що спричиняє неможливість виконання останньою функцій із соціального захисту населення.

Фінансова безпека суб'єктів підприємництва може бути визначена як комплексна категорія, вплив на яку систематично здійснюється з боку різнобічних зовнішніх та внутрішніх факторів. Більшість підприємств у нашій державі функціонують в умовах досить жорсткої конкурентної

боротьби. Також фінансова безпека вітчизняних суб'єктів господарювання значно ослаблена податковою політикою держави.

Порядок системи економічної безпеки тривав досить довго і тому появились різні визначення поняття економічної безпеки – це «захист від навмисних злочинів», «захист від внутрішніх і зовнішніх загроз», «раціональне використання корпоративних ресурсів».

Перевага ресурсно-функціонального підходу є саме те, що він займається забезпеченням захисту підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпеченням функціонування підприємства і його корпоративних ресурсів. Але ця перевага може стати одночасно і недоліком цього підходу, оскільки економічна безпека розглядається в широкому аспекті пристосування до зовнішнього середовища, а також в аспекті ресурсного забезпечення зовнішнього середовища підприємства. Такий швидкий підхід знецінює саме бачення економічної безпеки, тому Е. Олійніков дав визначення економічної безпеки в такому контексті – «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів».

Для дослідження фінансової безпеки найбільш ефективним є саме ресурсно-функціональний підхід, хоча має свої недоліки. Але при вирішенні поставлених завдань дія цих недоліків є незначною, так як предмет дослідження завжди є одна складова економічної безпеки і вона фінансова. Надалі можна використовувати ще вузькофункціональний підхід до економічної безпеки підприємства, тобто розгляд економічної безпеки організації окремим аспектом його діяльності.

Звичайно, що розробка вузькофункціональних напрямків забезпечення системи економічної безпеки, як вдало підмітив Д.О.Штембуляк, необхідна саме тому, що за її допомогою можна провести глибші дослідження даного аспекту і розробити конкретні шляхи забезпечення економічної безпеки підприємства. Але цей підхід також має свій недолік, так як автори цих підходів інколи приходять до різних розумінь економічної безпеки, а це вже заздалегідь може бути приречене на невдачу, так як відсутнє єдине розуміння економічної безпеки і це може знизити результативність цього підходу.

Отже, можемо дати власне визначення економічної безпеки підприємства з точки зору *вузькофункціонального підхо*ду – це стабільне функціонування підприємства, яке можна досягнути при ефективному забезпеченні фінансової безпеки. На даний час можна відокремити фінансову складову підприємства, як основу досягнення економічної безпеки при умові нестабільного розвитку економіки. Керування фінансовою безпекою органічно входить в цілу систему управління економічною безпекою, будучи його найважливішою функціональною підсистемою, яка забезпечує реалізацію управлінських рішень в фінансовій сфері діяльності організації.

В загальному складі елементів економічної безпеки суб’єктів підприємництва (ЕБСП) фінансова компонента виступає в ролі базового

значення рівня і структури фінансового потенціалу підприємства в забезпеченні цілей його економічного розвитку. Дана роль фінансової компоненти визначається наступними основними ознаками, які нами сформовано та подано в схемі за матеріалами Д.О.Штембуляка (рис. 11.1).

Рис. 11.1. Ознаки важливості фінансової складової в системі економічної безпеки суб'єктів підприємництва (СЕБСП)

Адаптуючись до різноманітних змін система може по-різному почати взаємодіяти з зовнішнім середовищем: 1) в процесі адаптації можуть змінювати тільки внутрішні параметри, але їх початкова структура не повинна змінитись; 2) в процесі адаптації змінюють параметри та структуру. Тоді протилежною реакцією підприємства на виникнення загроз стануть стійкість і адаптивність.

Суб'єкти підприємництва повинні досягти вищих рівнів управління фінансовою безпекою організації враховуючи всі чинники внутрішніх та зовнішніх загроз.

Отже, суб'єкти підприємництва повинні вміти, незважаючи на вплив зовнішніх факторів, пристосовуватись до виживання у цих жорстоких умовах конкурентної боротьби, до швидкоплинних змін в економіці, політиці та суспільстві. Для стабільного і ефективного розвитку підприємствам потрібно забезпечувати стійкий розвиток та адаптуватися до нестабільних зовнішньоекономічних умов середовища незважаючи на непередбачувану турбулентність. Така концепція розвитку підприємства можлива при об'єднанні стійкого та адаптивного розвитку суб'єктів підприємництва.

11.2. Методичні засади прогнозування викликів і загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва

Економічна безпека суб'єктів підприємництва (ЕБСП) відображає кількісно і якісно детермінований рівень його фінансово-економічного стану, що забезпечує стабільну захищеність їх пріоритетних збалансованих економічних та фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансово-економічної концепції (мети) і створюють необхідні передумови фінансово-економічної підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді.

В цьому контексті важливе значення має захист суб'єктів підприємництва від загроз як реальних, так і потенційних, як внутрішніх так і зовнішніх (табл. 11.2).

Загрози економічній безпеці суб'єктів підприємництва формуються під впливом ряду факторів: об`єктивних і суб`єктивних, внутрішніх та зовнішніх, прогнозованих і не прогнозованих тощо та можуть виступати у вигляді деструктивних факторів.

Таблиця 11.2

Трактування поняття «загроза»*

№ з/п	Автор і посилання на джерело	Визначення
1.	Барановський О.І. [1]	«поняття «загроза» має цілу низку значень. Одні автори ототожнюють його з поняттям «небезпека» або вважають, що різниця між ними настільки незначна, що нею можна знехтувати. Інші ж – протиставляють одне одному»
2.	Варналій З. С. [10, с.109]	Загроза – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики.
3.	Васильців Т.Г. [6, с.26]	Загроза – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики
4.	Геєць В.М., Кизим М.О., Клєбанова Т.С., Черняк О.І. [28, с. 85]	загроза економічній безпеці регіону – сукупність умов і факторів, дія яких впливає на функціонування і розвиток економіки регіону
5.	Горячова К.С. [7, с. 66]	загроза – ще одна форма небезпеки – небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність як наявна чи потенційна демонстрація готовності: відносно суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим або по відношенню до процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства
6.	Гостєва І.С. [8]	не кожна потенційна небезпека є загрозою. Прояв будь-якої небезпеки може з часом перетворитися на загрозу та призвести до виникнення шкоди, якщо керівний склад підприємства вчасно не застосує адекватних заходів щодо нейтралізації такої небезпеки

№ з/п	Автор і посилання на джерело	Визначення
7.	Гусєв В.С., Дьомін В.А., Кузін Б.І. [44]	визначає загрозу підприємництва як реально або потенційно можливі дії або умови навмисного або випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування підприємства шляхом нанесення матеріальної (прямої чи непрямої) шкоди, що приводить до фінансових втрат, включаючи втрачену вигоду
8.	Дідович І.І., Фабін І.Я. [9]	загроза – сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєвоважливих інтересам особистості, суспільству, державі, ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних економічних інтересів
9.	Єрмошенко М.М. [13, с.40, 135]	загроза – це конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов [13, с. 40] визначають загрозу фінансовій безпеці підприємства як наявне чи потенційно можливе явище або чинник, що створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства [13, с. 135]
10.	Живко З.Б. [14; 15]	поняття «загроза» потрібно трактувати не як безпосередню небезпеку, а як одну із її форм, виникнення і розвиток якої спричинено негативною дією зовнішнього середовища та неможливістю проконтролювати і здійснювати ефективне управління внутрішнім середовищем системи
11.	Живко З.Б. [16]	стан того чи іншого фактору його зовнішнього або внутрішнього середовища (або їх сукупності), яка прямо, або трансформуючись, може негативно вплинути на фінансовий стан та (або) фінансові інтереси підприємства, призвести до зниження його фінансової стійкості, або перешкодити його фінансовому розвитку
12.	Закон України «Про основи національної безпеки України» [44]	Загрози національній безпеці - наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку для життєвоважливих національних інтересів України
13.	Камлик М.І. [17, с.41]	розглядає загрози економічній безпеці підприємництва і визначає їх як наявність таких потенційних або реальних умов, факторів чи дій фізичних та юридичних осіб, що порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єкта підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності
14.	Качинський А.Б. [18]	Загроза – це явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки
15.	Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. [19, с. 25]	під загрозами економічній безпеці держави розуміють фактори, які роблять неможливим або значною мірою ускладнюють процес реалізації національних інтересів, чим створюють небезпеку для життєзабезпечення нації, її соціально-економічної і політичної системи
16.	Копитко М.І. [20]	це вплив зовнішнього середовища, його суб'єктів чи внутрішніх елементів системи, що може призвести до потенційних втрат.

№ з/п	Автор і посилання на джерело	Визначення
		загроза ЕБ підприємства – це потенційна можливість завдання шкоди суб'єктові господарювання внутрішніми або/і зовнішніми чинниками, а небезпека стає такою, при умові отримання загрозою реального прояву
17.	Круш П.В., Подвігіна В.І., Сердюк Б.М. [22, с. 609]	Загроза як елемент системи економічної безпеки є сукупністю діянь (дій або бездіяльності), а також умов і чинників, що породжують економічну небезпеку
18.	Кузенко Т.Б. [23]	Загроза – це реально чи потенційно можливі дії або умови навмисного або випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування підприємства шляхом нанесення матеріальної (прямої або непрямої) шкоди, що приводить до фінансових втрат, включаючи і упущену вигоду
19.	Маршалл В.[25]	Загроза – це природне чи техногенне явище, коли можлива поява явищ або процесів, здатних уражати людей, завдавати матеріальних збитків, руйнувати довкілля
20.	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [26]	Загрози економічній безпеці України – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері
21.	Мігус І.П. та Лаптєв С.М. [27]	"загрози" як певної події, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання, тоді як "ризик" виступає результатом впливу загроз на господарську діяльність суб'єктів господарювання. Загроза являє собою певну подію, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання
22.	Мойсеєнко І.П. та Марченко О.М. [29, с. 31]	пропонують вважати, що джерелом ризику є загроза, а не навпаки; крім того, не погоджуються з думкою, що ризик є категорією не конкретною, чимось, що не виявлено, адже знаючи про ситуацію невизначеності, невідомості під час прийняття рішення, ми усвідомлюємо, що ризикуємо, а отже ризик є виявленим. загроза – подія з негативними для підприємства наслідками, ризик – кількісна міра можливості її реалізації, ймовірність її настання
23.	Мунтіян В.І. [30, с.25]; Предборський В.А.[35, с. 18]	загрозами економічній безпеці України слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, життєзабезпечення нації та окремої особи
24.	В.І. Мунтіян [30]	загроза – можливість заподіяння шкоди, майнових, фізичних або моральних (духовних) збитків особистості, суспільству чи державі
25.	Ніколаєв Є.Б. [31]	– різноманітні несприятливі чинники розвитку
26.	Олейніков Є.А [32, с.10]	загроза – найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку інтересам різних суб'єктів
27.	Подольчак Н.Ю., Карковська В.Я. [33, с. 13]	визначають загрози фінансово-економічній безпеці підприємства: дія дестабілізуючих природних і (або) суб'єктивних, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією, порушенням законів і норм, що може

№ з/п	Автор і посилання на джерело	Визначення
		спричинити потенційні або реальні втрати для організації
28.	Предборський В.А. [35, с. 17]	загроза у широкому розумінні – це будь-який намір, можливість здійснити фізичну, моральну чи іншу шкоду суспільним інтересам
29.	Реверчук Н.Й. [37, с. 28-29]	загроза – це реальна можливість дії навмисного чи ненавмисного характеру, яка порушує режим функціонування підприємства та призводить до фінансових втрат
30.	Рудніченко Є.М. [38, с. 192]	загроза – це наслідок небезпеки у вигляді об'єктивізованого чинника потенційно негативної дії; ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, що пов'язана з певною мірою невизначеності результату внаслідок прийнятого рішення (дії і/або обставин)
31.	Ситник Г.П. [39, с. 163]	загроза – явище, подія, процес, інші чинники, які оцінюються фахівцями як небезпека самозбереженню та прогресивному розвитку соціальної (політичної) системи
32.	Солодовнік О.О. [40]	під загрозами ФЕІ сторін ППП пропонуємо розуміти дії, умови та фактори, що ускладнюють або унеможливлюють узгодження та реалізацію ФЕІ партнерів
33.	Сучасний тлумачний словник [41]	загроза – це можливість, неминучість небезпеки, а небезпека – можливість, ймовірність якогось лиха, нещастя, шкоди тощо.
34.	Франчук В.І. [42]	формулює визначення загрози корпоративній безпеці у такий спосіб: це дія дестабілізуючих природних і (або) суб'єктивних чинників, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією, порушенням законів і норм, які можуть спричинити потенційні або реальні втрати, що здатні викликати небезпеку корпоративної системи
35.	Ярочкин В.И., Бузанова Я.В.[45, с.31]	під загрозою розуміють небезпеку на стадії переходу з можливості у дійсність, висловлений намір або демонстрацію готовності одних суб'єктів нанести шкоду
36.	Ячменєва В.М. [46]	"загроза" є наслідком неконтрольованого збігу обставин, умов та подій зовнішнього середовища, що сприймаються суб'єктами ринкової економіки (підприємствами) як реальність, та безвихідні обставини, які при наявності резервів ресурсів необхідно усунути, або навчитися з ним співіснувати, якщо не можна цьому запобігти
37.	Дж. Фіксел [47] Fiksel J.	Загроза – це явище чи ситуація, що може завдати шкоду здоров`ю людини або її безпеці. Небезпеку можна визначати якісно, а ризик – кількісно.
38.	Д. Варнес [50] Varnes D.	Загроза - це ймовірність виникнення в певний момент часу та в межах даних територій явища, що потенційно здатне уражати людей і завдавати матеріальних збитків.

*згруповано авторами

Слід зазначити, що на початковому етапі виникнення і розвитку загроз суб'єктів підприємництва як система діє ще за принципом самозабезпечення і, виходячи із свого рівня стабільності і самовиживання,

має розробляти заходи, які забезпечать йому повернення до стану рівноваги.

При зростанні кількості загроз та нездатності системи саморегулювання їх усунути, така система втрачає можливість самостійного повернення до рівноваги. Тому, своєчасне виявлення та усунення об’єктивно виниклих та зростаючих загроз економічній безпеці сприяє поверненню суб’єктів підприємництва до стану, що має забезпечити необхідні умови щодо виконання підприємством тактичних і стратегічних завдань в процесі фінансово-господарської діяльності.

В алгоритмі практичної реалізації економічних та фінансових інтересів суб’єктів підприємництва можна подати у вигляді методологічної схеми взаємозв'язку основних категорій економічної безпеки суб’єктів підприємництва, який має мати наступний вигляд (рис. 11.2).

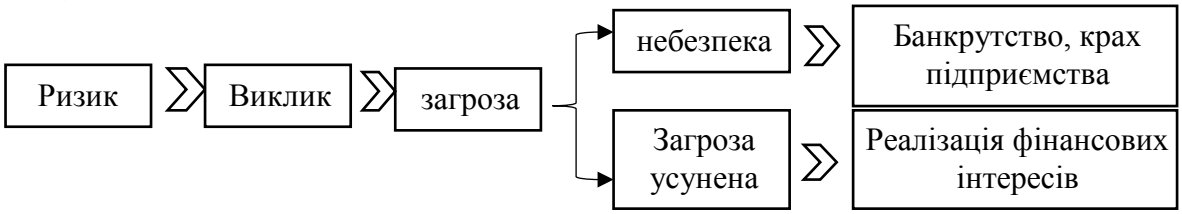

Рис. 11.2. Алгоритм практичної реалізації економічних інтересів суб’єктів підприємництва

Ідентифікація і прогнозування зовнішніх і внутрішніх загроз реалізації економічних інтересів суб’єктів підприємництва полягає у визначенні основних видів загроз, що перешкоджають реалізації пріоритетних економічних інтересів суб’єктів підприємництва, оцінці вірогідності їх реалізації і розміру пов'язаного з цим можливого фінансового збитку та досліджені характеру і окремих чинників, що надають деструктивну дію на реалізацію кожного з економічних та фінансових інтересів.

Оскільки суб’єкти підприємництва є динамічною системою, то і його економічна безпека не є статичним явищем, що викликає потребу постійного контролю та ефективного управління, отже механізм забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва передбачає: об’єктивний моніторинг фінансового стану суб’єкта підприємництва а з метою виявлення і прогнозування загроз його фінансовим інтересам; розробку системи гранично допустимих значень фінансово-економічних показників (індикаторів), перевищення яких може спровокувати фінансову нестабільність чи кризу; заходи щодо виявлення і попередження загроз економічній безпеці.

Таким чином, цільовою спрямованістю організаційної системи забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва є формування адаптивних реакцій на дію загроз різного походження і, як наслідок, – забезпечення стабільного і максимально ефективного

функціонування підприємства на цей момент часу та високого потенціалу розвитку в майбутньому.

11.3. Діагностика банкрутства суб'єктів підприємництва

Банкрутство, за визначенням Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» - це «визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури».

За своєю суттю банкрутство як цивільно-правова категорія є невід'ємною частиною ринкової економіки, природним процесом конкурентної боротьби, у ході якої слабкі підприємства вибувають з цього процесу, а натомість держава отримує економічно міцних, конкурентоздатних суб'єктів підприємництва.

Суб'єкти підприємництва а не захищені від впливу негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що призводить до втрати ними стану рівноваги, розвитку кризових явищ і банкрутства. Тому менеджмент підприємства повинен передбачати можливі загрози, прогнозувати можливі кризи та ймовірності настання банкрутства підприємства, а значить розробляти стратегію і тактику забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва (ЕБСП).

Історичне коріння прогнозування криз та ймовірності настання банкрутства прийшло до нас з США. З того часу розроблено безліч методик прогнозування банкрутства підприємств, які умовно поділяють на дві групи: кількісні (моделі Альтмана, Фултона, Лиса, Бівера) та якісні (модель Аргенті) Найбільш відомою, на думку науковців Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю., серед кількісних моделей прогнозування банкрутства підприємства є п'ятифакторна модель Альтмана.

Як зазначає С.Ф. Покропивний поняття «банкрутство» є актуальним для сучасних ринкових відносин. Воно характеризує неспроможність підприємства (організації) задовольнити вимоги кредиторів щодо оплати товарів, робіт, послуг, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди. Причини банкрутства підприємств (організацій) можуть бути найрізноманітнішими. Беручи загалом, їх можна поділити на дві групи: зовнішні, які практично дуже важко (іноді неможливо) врахувати; внутрішні, що безпосередньо залежать від форм, методів та організації роботи на самому підприємстві.

Загалом усі методи діагностики банкрутства поділяються на кількісні та якісні. Серед кількісних найбільш широкого застосування зазнали факторні моделі, де факторами виступають окремі показники фінансової діяльності підприємства.

Першою й найбільш відомою моделлю діагностики банкрутства є розроблена Е. Альтманом на основі проведення мультидискримінантного аналізу модель «2-рахунку». При обчисленні значення показника, який

використовується для оцінки фінансової стійкості підприємства та вірогідності його банкрутства за цією моделлю, до уваги приймається п'ять факторів.

Причини виникнення банкрутства та методи і моделі діагностики схематично подано на рис. 11.3.

Регресійна модель Альтмана має такий вигляд:

$$Z = 1{,}2Коб + 1{,}4Кнп + 3{,}3Кр + 0{,}6Кп + 1{,}0Кот \quad (9.1)$$

де: *Коб* – частка чистого оборотного капіталу в активах;
Кнп – рентабельність активів, обчислена по нерозподіленому прибутку (відношення нерозподіленого прибутку (чистий прибуток за вирахуванням дивідендів) до загальної суми активів);
Кр – рентабельність активів, обчислена по балансовому прибутку (відношення балансового прибутку (до вирахування податків) до загальної суми активів);
Кп – коефіцієнт покриття за ринковою вартістю власного капіталу (відношення ринкової вартості акціонерного капіталу до позикового капіталу);
Кот – віддача від активів (відношення виручки від реалізації до загальної суми активів).

Критеріальні значення оцінки імовірності банкрутства підприємства за цією моделлю перебувають в інтервалі від 1,8 до 3,0:

$Z<1{,}81$ – ймовірність банкрутства дуже висока;

$1{,}81<Z<2{,}765$ – ймовірність банкрутства середня;

$2{,}765<Z<2{,}99$ – ймовірність банкрутства невелика;

$Z>2{,}99$ – ймовірність банкрутства незначна.

Досить надійним методом інтегральної оцінки загрози банкрутства підприємств у світовій практиці є визначення коефіцієнта фінансування важколіквідних активів. В основі цих моделей лежить задача класифікації підприємств за імовірністю їх банкрутства з використанням багатьох незалежних змінних (факторів впливу).

Велику роль у забезпеченні ФБП відіграє санація підприємства. Стратегічна програма санації передбачає здійснення організаційно-економічних, правових і технічних заходів, спрямованих на зміну структури об’єднання, його управління та організаційно правової форми, що повинні забезпечити підвищення якості, розширення асортименту та зростання обсягів виробництва продукції, фінансове оздоровлення підприємства, підвищення рівня фінансово-економічної безпеки.

Необхідність реструктуризації підприємства обумовлюється падінням обсягів виробництва або падінням продажу і зростанням конкуренції.

Алгоритм забезпечення ЕБСП через реструктуризацію підприємства (рис.11.4):

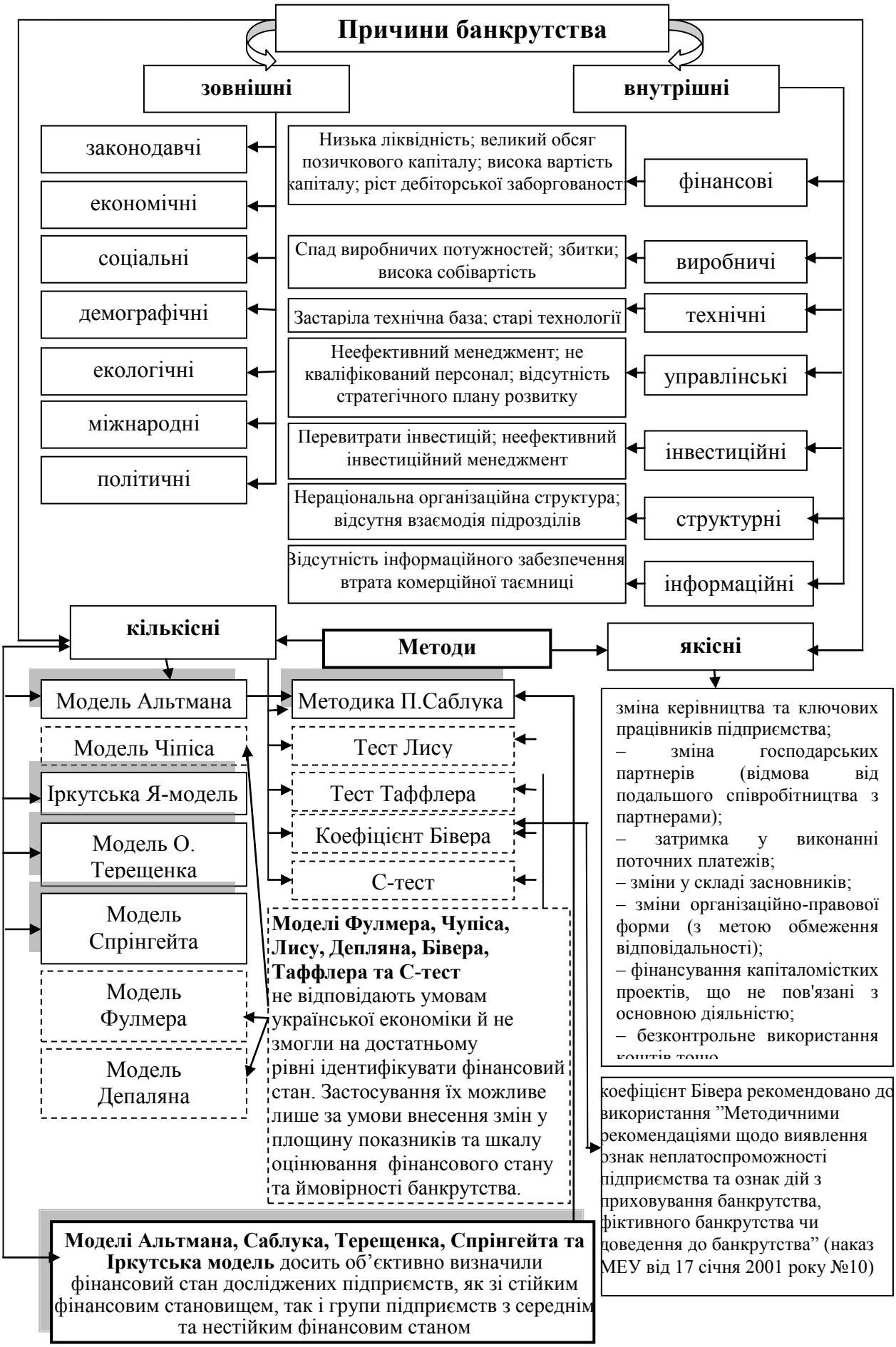

Рис. 11.3. Причини та методи і моделі діагностики банкрутства

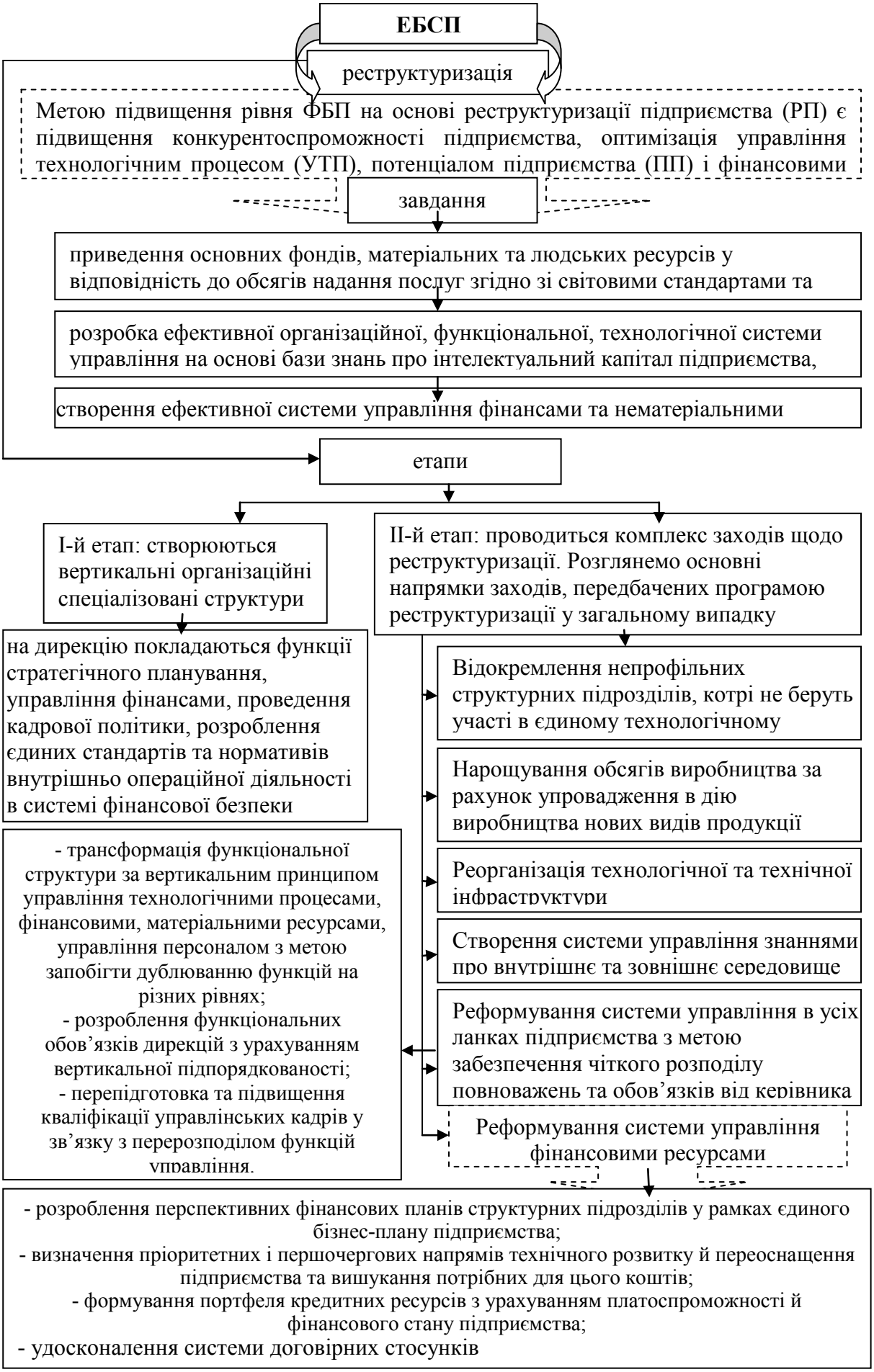

Рис. 11.4. Алгоритм забезпечення ЕБСП через реструктуризацію підприємства

Важливим розділом програми реструктуризації є орієнтовний прогноз економічного ефекту. Передбачаються такі результати реструктуризації: зростання продуктивності праці на 30% за рахунок поліпшення організації та вдосконалення технічних засобів; модернізація технічних засобів, підвищення якості роботи зі споживачами, що дасть змогу не втратити їх в умовах конкуренції, особливо високо платоспроможних бізнес-споживачів; 3) щорічне підвищення результативності діяльності.

Фінансування санації може здійснюватися за рахунок власних коштів суб'єктів підприємництва (самофінансування), фінансових засобів власників, за допомогою кредиторів і, у виняткових випадках, через одержання державної фінансової підтримки. Санація може бути спрямована на реструктуризацію активів або на реструктуризацію пасивів. За формальними ознаками розрізняють два види санації (рис. 11.5):

Рис. 11.5. Види і форми санації суб'єктів підприємництва

Існує два види реакції підприємств на фінансову кризу:

1. *Захисна реакція*, яка передбачає різке скорочення витрат, закриття та розпродаж окремих підрозділів підприємства, скорочення та розпродаж обладнання, звільнення персоналу, скорочення окремих частин

ринкового сегмента, зменшення відпускних цін та (або) обсягів реалізації продукції.

2. *Наступальна реакція*, що передбачає активні дії: модернізація обладнання, введення нових технологій, запровадження ефективного маркетингу, підвищення цін, пошук нових ринків збуту продукції, розробка і впровадження прогресивної стратегічної концепції контролінгу та управління.

Залежно від вибраної стратегії підприємство добирає той чи інший каталог внутрішньогосподарських санаційних заходів. Використання внутрішніх фінансових резервів дає змогу не тільки подолати внутрішні причини неспроможності підприємств, а й значно зменшує залежність ефективності проведення санації від залучення зовнішніх фінансових джерел. Водночас, на підприємствах, які перебувають у фінансовій кризі, повністю вичерпано такі класичні джерела самофінансування, як прибуток та амортизація.

Мобілізацію внутрішніх резервів фінансової стабілізації спрямовано передовсім на поліпшення платоспроможності та ліквідності підприємства, яку здійснюють за такими основними напрямами:

1. Реструктуризація активів.
2. Зменшення (заморожування)витрат.
3. Збільшення виручки від реалізації.

Як свідчать вітчизняна практика та зарубіжний досвід, проведення фінансової санації підприємств обов’язково супроводжується радикальним зменшенням витрат на персонал. Економії за цією статтею можна досягти зменшенням заробітної плати або зменшенням величини необхідного робочого часу. Найбільш поширеними заходами щодо вивільнення робочого часу є: запровадження неповного робочого тижня; достроковий вихід на пенсію; неоплачувані відпустки; звільнення персоналу.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Від чого залежить економічна безпека суб’єкта підприємництва?
2. З чим пов’язана економічна безпека суб’єкта підприємництва?
3. Що являє собою індикативний підхід?
4. У чому полягає мета дослідження рівня економічної безпеки суб’єктів підприємництва?
5. Етапи оцінювання фінансово–економічних результатів суб’єктів підприємництва?
6. Умови методики оцінювання економічної безпеки суб’єктів підприємництва.

7. Дати визначення «банкрутство».
8. Найвідоміші моделі прогнозування ймовірності банкрутства.
9. Назвіть етапи реструктуризації. Опишіть їх.

Питання для самостійного вивчення

1. Які підходи використовують для визначення економічної безпеки суб'єкта підприємництва?
2. Що розуміємо під фінансово-економічним потенціалом суб'єктів підприємництва?
3. Методика оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
4. Які найвідоміші моделі прогнозування ймовірності банкрутства?
5. Що передбачає стратегічна програма санації?

Питання для дискусії

1. Яку роль для суб'єкта підприємництва відіграє податкове навантаження?
2. Що є важливою складовою оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва?
3. Що дозволяє оцінити антикризовий потенціал суб'єктів підприємництва?
4. Що є метою підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

План семінарського заняття

1. Роль фінансової безпеки підприємств в системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
2. Теоретичні засади прогнозування викликів і загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва.
3. Методика оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
4. Методика прогнозування викликів і загроз економічній безпеці суб'єктів підприємництва.
5. Діагностика банкрутства суб'єктів підприємництва

Теми рефератів

1. Етапи оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва.
2. Умови методики оцінювання економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

3. Порівняльна характеристика моделей прогнозування ймовірності банкрутства.
4. Етапи реструктуризації та її особливості.
5. Створення програми реструктуризації суб'єктів підприємництва.
6. Вплив кризового стану держави на суб'єктів підприємництва та їх реакція на фінансову кризу.
7. Основні форми і види санації суб'єктів підприємництва.

Тестові завдання

1. За якими основними напрямами суб’єкти підприємництва не здійснюють мобілізацію внутрішніх резервів фінансової стабілізації?

а) реструктуризація активів
б) зменшення (заморожування) витрат
в) збільшення виручки від реалізації
г) реструктуризація суб’єкта

2. Що не є видом реакції суб’єкта підприємництва на фінансову кризу?

а) захисна реакція
б) упереджувальна реакція
в) наступальна реакція

3. За яким з наведених принципів найбільш доцільно формувати структуру завдань для служби економічної безпеки підприємства?

а) відповідно до функціональних складових безпеки;
б) відповідно до структурних складових безпеки;
в) відповідно до економічних ризиків;
г) відповідно до структурних підрозділів підприємства.

4. Які заходи розширення сфери діяльності служби безпеки передбачають перевірку «правильності та безпечності» укладених договорів з контрагентами?

а) вивчення, узагальнення та поширення позитивного досвіду діяльності підприємства;
б) гарантування безпеки дій персоналу;
в) гарантування інституційно-правових характеристик безпеки;
г) науково-методичного забезпечення необхідного рівня економічної безпеки.

5. Яка з вказаних стратегій до організації діяльності з управління економічною безпекою бізнесу передбачає створення спеціалізованого підрозділу із його підпорядкуванням вищому керівництву?

а) матрична;

б) комплексна;

в) організаційна;

г) дивізіональна.

6. Які інструменти маркетингу необхідно використовувати службі безпеки при взаємодії зі споживачами?

а) планування, організації, мотивації, регулювання;

б) внутрішнього аналізу, фінансового планування, економічної діагностики, диференціації та координації управлінської праці;

в) брендингу, технології просування, елементів процесу обслуговування, рефлексивного маркетингу;

г) нестандартні засоби комунікації, цінової конкуренції, адаптованого регулювання, інноваційної активності.

7. На яких принципах повинна базуватись діяльність служби економічної безпеки при взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища?

а) компромісу, когнітивності, активного впливу, суб'єктивності;

б) ефективності, соціальної відповідальності, системності, інституційного розвитку;

в) передбачуваності, продуктивності, зростання, мінімізації витрат, когнітивності;

г) солідарності, трипартизму, диверсифікації, інтеграції, спеціалізації.

8. Які функції виконує силовий відділ служби безпеки:

а) захист каналів інформації, аналіз комерційної інформації, облік інформації

б) охорона та захист цінностей та об'єктів, доставка та облік цінностей, управління евакуацією, облік персоналу, контрольні перевірки документів і персоналу;

в) контроль та збереження платоспроможності, ефективне використання фінансово-економічних ресурсів;

г) управління конфліктами, управління мотивацією персоналу, підбір кадрів у відповідності професійним вимогам.

9. При такому методі промислового шпигунства, як вивідування інформації у керівництва та персоналу, найбільш ефективним методом захисту є:

а) здійснювати захист виробів від розбирання на частини, внаслідок чого він може зламатись або пошкодитись;

б) підписання договору з покупцем щодо заборони використання отриманої технології чи ноу-хау;

в) здійснювати консультування працівників щодо неприємностей, пов'язаних із витоком інформації за межі підприємства;

г) обмеження публікації інформації, яка можу бути використана конкурентами.

10. Для захисту від технічного шпигунства найбільш ефективним методом є:

а) здійснювати консультування працівників щодо неприємностей, пов'язаних із витоком інформації за межі підприємства;

б) забезпечити супровід відвідувачів на підприємство працівником служби безпеки;

в) організувати контрольовану пропускну систему для працівників та відвідувачів;

г) уважно оглядати отримані подарунки на предмет приладів запису чи інших фото-відео записуючих пристроїв

11. У випадку викрадення документів, продукції з підприємства найменш ефективним методом захисту буде:

а) організація охорони документів, технічних засобів охорони та стеження;

б) підписання з відвідувачем угоду про конфіденційність інформації;

в) формування системи оплати праці працівників, яка ґрунтується на участі у прибутках підприємства та особистій відповідальності;

г) підписання з працівниками при прийомі на роботу інсайдерських договорів, в яких визначається відповідальність за розголошення конфіденційної інформації.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1. Провести аналіз існуючих методик оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки. Запропонувати власну методику оцінювання стану системи фінансово-економічної безпеки підприємств, установ, організацій. За авторською методикою провести діагностику стану фінансово-економічної безпеки обраного підприємства.

Завдання 2. Визначити перелік ризиків, що є характерними для діяльності сучасних підприємств та фінансових установ. Запропонувати механізми їх уникнення, мінімізації та компенсації наслідків їх впливу на діяльність суб'єкта господарювання. Результати представити у формі презентації.

Завдання 3. Провести аналіз динаміки кількості збанкрутілих підприємств в Україні за останні 5 років, на прикладі кількох довільно обраних підприємств розкрити причини їх банкрутств.

Завдання 4. Обрати одне з підприємств та провести діагностику ймовірності його банкрутства за існуючими методиками.

Термінологічний словник

Економічна безпека суб'єктів підприємництва (ЕБСП) – це кількісно і якісно детермінований рівень його фінансово-економічного стану, що забезпечує стабільну захищеність їх пріоритетних збалансованих економічних та фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансово-економічної концепції (мети) і створюють необхідні передумови фінансово-економічної підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді.

Цільова спрямованість організаційної системи забезпечення ЕБСП – це процес формування адаптивних реакцій на дію загроз різного походження і, як наслідок, – забезпечення стабільного і максимально ефективного функціонування підприємства на цей момент часу та високого потенціалу розвитку в майбутньому.

Санація – це система заходів, які здійснюються для запобігання банкрутства (з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації) і фінансового оздоровлення підприємств і банків за допомогою держави і крупних банків.

Захисна реакція підприємств на фінансову кризу – передбачає різке скорочення витрат, закриття та розпродаж окремих підрозділів підприємства, скорочення та розпродаж обладнання, звільнення персоналу, скорочення окремих частин ринкового сегмента, зменшення відпускних цін та (або) обсягів реалізації продукції.

Наступальна реакція підприємств на фінансову кризу – це: модернізація обладнання, введення нових технологій, запровадження ефективного маркетингу, підвищення цін, пошук нових ринків збуту продукції, розробка і впровадження прогресивної стратегічної концепції контролінгу та управління.

Література до теми

1. Барановський О.І. Філософія безпеки: [монографія]: у 2 т. / О.І. Барановський. – К.: УБС НБУ, 2014–. – Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. – 2014. – 831 с.

2. Барановський О.І. Фінансова безпека : монографія / О.І. Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
3. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / Бланк И.А. – К. : Ника-центр, Эльг, 2004. – 784 с
4. Варналій З.С. Інституційні загрози фінансовій безпеці України і шляхи протидії цим загрозам / З. Б. Живко, З. С. Варналій // Фінанси інституційних секторів економіки України / за ред.. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. – К.: ДННУ «Академія фін.управління», 2014. – С.269 – 313. (584 с.)
5. Варналий З.С. Факторы риска и угроз экономической безопасности предприятий / З.С.Варналий, З.Б.Живко // Общество и экономическая мысль в XXI в.: пути развития и инновации: материалы международной научно-практической конференции (25-27 апреля 2013 г.). Ч.1. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2013. – С.38-43. – в 2-х ч. (370 с.).
6. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення: монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
7. Горячева К.С. Фінансова безпека підприємства: сутність і місце в системі економічної безпеки / К.С. Горячева // Економіст. — 2003. — №8. — С. 65-67.
8. Гостєва І.С. Шкода як головна категорія небезпеки у предметній області безпекознавства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dibnis.wordpress.com /2012/11/0
9. Дідович, І.І. Формування економічній безпеки держави та регіону / І.І. Дідович, І.Я. Фабін // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.11- С. 152 -158.
10. Економічна безпека: навч.посіб. за ред. Варналій З.С. — К.: Знання, 2009. – 647с.
11. Економічна безпека суб'єктів підприємництва / [Зубок М. І., Рубцов В.С., Яременко С. М., Гусаров В.Г.]. - К., 2012. - 226 с.
12. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування [Текст]: монографія /1. В. Кривов'язюк; Луцький держ. технічний ун-т. - Луцьк: Надстир'я, 2007. - 260 с.
13. Єрмошенко М.М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: [наук. моногр.] / М.М. Єрмошенко, К.С. Горячева. – К.: Національна академія управління, 2010. – 232 с.
14. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління. Монографія / З.Б.Живко. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 260 с.
15. Живко З.Б. Методологія управління економічною безпекою підприємства. Монографія / З.Б.Живко . – Львів : Вид-во Ліга-Прес, 2013. – 474 с.
16. Живко З.Б. Управління системою економічної безпеки підприємства: навчальний посібник. - Львів: Видавництво: ЛьвДУВС, 2016 . – 212 с.
17. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: [навчальний посібник] / М.І. Камлик. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
18. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / А.Б. Качинський. – К : НІСД, 2001. – 312 с.

19. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. - К. : Лібра, 2003. - 280 с.
20. Копитко М.І. Економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів: монографія / М.І. Копитко. – К.: ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК"", 2015. – 556 с.
21. Кравчук Н.Я. Фінансова безпека: Навчально-методичний посібник / Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю. – Тернопіль: Вектор, 2010. – 277 с.
22. Круш П.В. Економіка підприємства: Навчальний посібник/ За ред. П.В. Круша, В.І. Подвігіної, Б.М. Сердюка. – К.: Ельга-Н, КНТ, 2007. – 780 с.
23. Кузенко Т.Б. Планування економічної безпеки підприємств *в* умовах ринкової економіки: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01/*Т.Б. Кузенко*. – К.: Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту *і* бізнесу, 2004. – 18 с.
24. Литовченко О.Ю. Чинники та джерела загроз фінансовим інтересам суб'єктів господарювання / О.Ю.Литовченко, А.В.Чаплигіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Economics/10_86667.doc.htm.
25. Маршалл В. Основные опасности химических производств. М.: Мир, 1989. 672 с.
26. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980.
27. Мігус І.П. Необхідність розмежування понять "загроза" та "ризик" при діагностиці економічної безпеки суб'єктів господарювання / І.П. Мігус, С.М. Лаптєв // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=821.
28. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.]: [монографія]. – Х.: ВД: «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
29. Мойсеєнко І.П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: [навч. посіб.] / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 380 с.
30. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: [монографія] / В.І. Мунтіян. – К.: Видавництво КВІЦ, 1999. – 462 с.
31. Ніколаєв Є.Б. Інтерпретація інтересів і загроз у концепції економічної безпеки / Є.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 34–46.
32. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. – М., 2007. – 288 с.
33. Подольчак Н.Ю. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки: [навч. посібник] / Н.Ю. Подольчак, В.Я. Карковська. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 268 с.
34. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства : підручник / С. Ф. Покропивний; за заг. ред. С. Ф. Покропивного. — Київ : КНЕУ, 2001. — 528 с.

35. Предборський В.А. Економічна безпека держави: [монографія] / В.А. Предборський – К.: Кондор, 2005. – 391 с.
36. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964 – IV від 10.06.2003 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
37. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: [монографія] / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
38. Рудніченко Є.М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства / Є.М. Рудніченко // Економіка, менеджмент, підприємництво. Збірник наукових праць. – Луганськ, 2013. – № 25. – С. 188-195.
39. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): [підручник] / Г.П. Ситник. – К.: НАДУ, 2012. – 544 с.
40. Солодовнік О.О. Теоретико-методологічні основи дослідження загроз фінансово-економічним інтересам сторін ППП / О.О.Солодовнік // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. - Випуск 6-1 (06) / 2016. – С. 61-65.
41. Сучасний тлумачний словник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uktdic.appspot.com.
42. Франчук В.І. Загрози корпоративній безпеці як об'єкт дослідження / В.І. Франчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 148–154.
43. Штембуляк Д. О. Фінансова безпека як основний інструмент забезпечення економічної безпеки підприємства / Д.О.Штембурляк // Вісник Хмельницького національного університету 2010, № 6, Т. 3. – С. 157-160.
44. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов / [В.С. Гусев, В.А. Демин, Б.И. Кузин и др.]. – СПб.: Питер, 2004. – 288 с.
45. Ярочкин В.И. Теория безопасности / В.И. Ярочкин, Я.В. Бузанова. – М.: Академический проект: Фонд «Мир», 2005. – 176 с.
46. Ячменєва В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств: [монографія] / В.М. Ячменєва. – Сімферополь: Доля, 2007. – 523 с.
47. Fiksel J. Quantitative risk analysis for toxic chemicals in the environment // J. of hazard materials. - 1987. - 10, № 2-3. - P. 227-240.
48. Paying Taxes 2017: The global picture. - World Bank Group and PricewaterhouseCoopers: 2017. - November 17. - 148 p. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.doingbusiness.org/reports/thematic-reports/paying-taxes/ .
49. World Bank Group and PricewaterhouseCoopers: 2017. - November 17. - 148 p. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.doingbusiness.org.
50. Varnes D. Landslide hazards zonation, a review of principles and practice. - 1984. UNESCO. 63 p.

«Security is a process, not a product» (Безпека це процес, а не результат)
Bruce Schneier

ТЕМА 12.
ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

12.1. Міжнародний досвід інституційно-правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Практика забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва (ЕБСП) у провідних країнах світу усе більше орієнтована не тільки на державні спецслужби, а і на приватні розшукові бюро та охоронні агенції, що залучаються до охоронної та режимної діяльності, вивчення різних аспектів боротьби з правопорушеннями, які вже стали невід'ємною частиною системи фінансової та економічної безпеки підприємств, необхідним елементом багаторівневої системи державних, суспільних заходів і мають значний вплив на послаблення, нейтралізацію та протидію злочинності. До них висуваються ті ж самі вимоги, що і до інших суб'єктів забезпечення безпеки (рис.12.1):

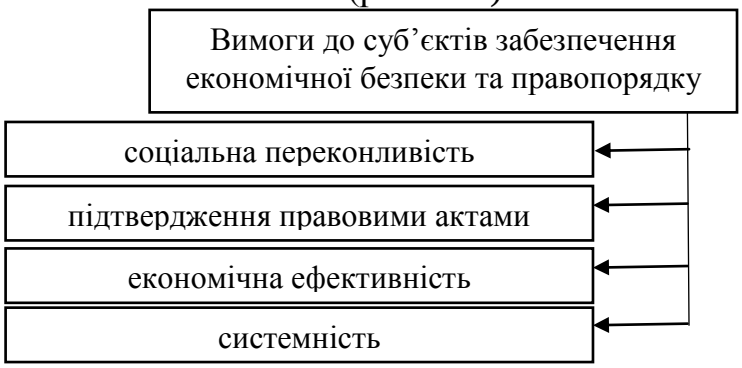

Рис. 12.1. Вимоги до суб'єктів забезпечення економічної безпеки та правопорядку

Загалом, недержавна система забезпечення безпеки в Україні включає в себе такі типи суб'єктів (рис.12.2). В різних країнах, згідно з нормативно-правовою базою, питання реєстрації, організації, функціонування та взаємодії з державними органами правопорядку мають низку своїх особливостей.

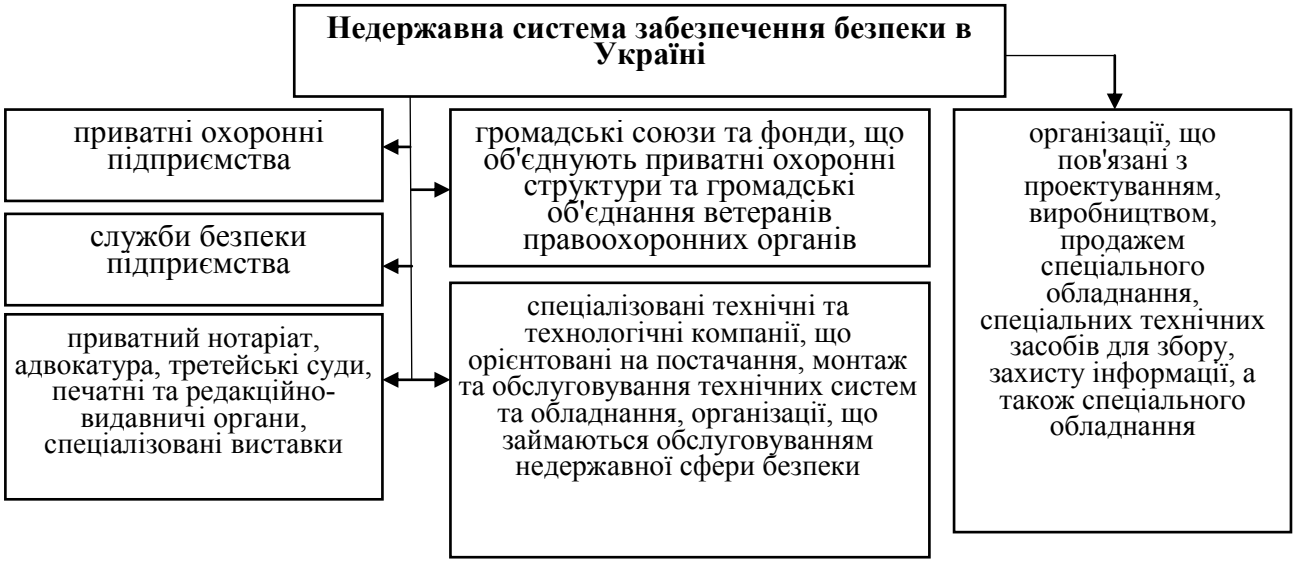

Рис. 12.2. Елементи недержавної системи забезпечення безпеки

В США питання реєстрації приватних детективних та охоронних фірм віднесено до юрисдикції штатів. В 35 штатах діють закони, що регулюють безпосередньо діяльність приватних детективних фірм. Головною умовою їх діяльності є реєстрація та отримання ліцензій, які видаються спеціальними, обумовленими законом органами влади штату, або їх представниками. При цьому наявність громадянства США – обов'язкова вимога в 16 штатах. В 22 штатах США, як зазначає О.Ю.Чорний, для реєстрації в якості приватного охоронця або детектива необхідні характеристика та рекомендований лист.

Зазвичай, ліцензія видається на термін від 1 до 2 років. Зокрема, за законом Маккіна (штат Нью-Йорк), приватною детективною діяльністю можуть займатись як окремі особи, так і окремі групи осіб, що об'єднані в бюро та фірми, які заздалегідь вказані особи мають отримати дозволи на проведення слідчої, охоронної, патрульної, детективної діяльності в апараті губернатора штату.

Особливості недержавної охорони в різних країнах подано в таблиці 12.1:

Таблиця 12.1

Особливості недержавної охорони в різних країнах

№	Країна	Особливості
1	США	Приватні служби безпеки охоче беруть на роботу відставних поліцейських, співробітників ФБР та ЦРУ звільнених без стягнень, я також військових, що проходили службу в розвідці, військах спеціального призначення, повітряно-десантних військах, морській піхоті.
		У відповідності до закону приватні охоронці, детективи та слідчі в США не мають права застосовувати такі заходи, як обшук у особистому помешканні, особистий обшук, арешт. Однак їм дозволено затримання осіб, що підозрюються в скоєнні злочинів, для передачі в поліцію.

№	Країна	Особливості
2	Канада	Діяльність приватних детективних бюро регулюється спеціальними актами, що входять до складу законодавств провінцій.
		Кожною провінцією, виходячи з власних умов та поглядів, приймається своє законодавство, що обумовлює умови організації та діяльності приватних бюро.
		Загальною та обов'язковою умовою для всіх суб'єктів є порядок реєстрації та отримання дозволу на приватну детективну діяльність на території провінції.
3	Великобри-танія	Створено велику кількість приватних фірм, що спеціалізуються на виробництві та впровадженні систем охоронної сигналізації. Значна частина з них відповідає за охорону власності приватних промислових підприємств та дотримання порядку в межах займаної ними території.
		В ряді випадків приватні компанії тісно взаємодіють з підрозділами місцевої та загальнонаціональної поліції, що відповідають за підтримання громадського порядку та додержання законності в країні.
		Функціонує значна кількість приватних детективних агенцій, послугами яких користуються як окремі громадяни, так і промислові компанії.
		Відсутні будь-які законодавчі акти або державні приписи, що вимагали б обов'язкову реєстрацію приватних детективів. З 2000 детективів лише 300 зареєстровано як члени Інституту професійних слідчих, розташованого в м.Блекберні.
		Раніше приватні детективи навіть мали можливість користуватися даними Національного поліцейського комп’ютера. Однак в зв'язку з тим, що були встановлені факти використання подібної інформації в протиправних цілях, урядом Великобританії застосовано ряд обмежуючих заходів направлених на захист інформації з бази даних від несанкціонованого проникнення.
4	Франція	Власниками приватних розшукових бюро можуть бути особи, що мають громадянство Франції або країн Європейського союзу
		Особи, що вирішили себе присвятити вказаному роду занять не повинні: мати судимості за скоєння кримінальних злочинів; мати адміністративні або дисциплінарні правопорушення; знаходитися під вартою.
		Колишні співробітники поліції Франції можуть стати власниками приватних детективних бюро тільки з письмового дозволу міністра внутрішніх справ.
5	Німеччина	Приватне бюро повинно бути зареєстроване як «установа, що займається промислом» і виконує всі вимоги законодавства та постанови, що передбачені для подібних організацій. Для заснування не потрібно мати спеціальну освіту або відповідного стажу роботи. Необхідною умовою заснування є наявність мінімального статутного капіталу в сумі еквівалентній 50 тис. марок ФРГ.
6	Італія	Ввела в 1989 році новий кримінально-процесуальний кодекс, який практично легалізував діяльність приватних розшукових агенцій, що стали повноправними учасниками судового процесу і мають право надавати консультації та допомогу захисту в ході збору доказів на користь обвинуваченого.

№	Країна	Особливості
		При цьому самими детективами Італії вважається, що їх стан є неоднозначним, бо до цього часу відсутнє законодавство, що регулює діяльність приватних детективних агенцій (італійським парламентом відхилено 28 законопроектів), тому значна кількість вказаних агенцій в Італії діє взагалі без будь-яких дозволів. За деякими оцінками їх кількість сягає 5000.
7	Росія	Початок недержавної охоронної діяльності в Росії було покладено з введенням в дію в 1992 році федерального закону «Про приватну детективну та охоронну діяльність в РФ».
		Раніше кооператори та підприємці також мали необхідність в отриманні захисту від кримінального середовища, але тоді охоронців зараховували до штату фірми охоронцем або вахтером.
		В період кримінального перерозподілу власності після перебудови СРСР потреба в озброєних охоронцях була настільки високою, що окремі бізнесмени організовували приватні охоронні підприємства для організації охорони власного бізнесу в першу чергу.
		В перші 5 років свого існування приватні охоронні підприємства були інструментом кримінальних розборок і лише з 1998 року коли запрацював адміністративний ресурс, почалось «упорядкування» ринку охоронних послуг.
		На початку основними замовленнями були охорона об'єктів та вантажів, пізніше вирішення нових екстрених питань (навіть нестандартних) на підставі договорів на абонентське обслуговування клієнтів.
		З'являються замовлення на послуги по забезпеченню економічної безпеки, перевірка контрагентів, їх платоспроможності, протидія рейдерським захопленням, перевірка персоналу та інше.
8	Україна	Радикальні соціально-економічні зміни в Україні, що були здійснені в останньому десятиріччі, визвали значні зміни в суспільних відносинах. Центральною фігурою в недержавному секторі економіки є приватний власник. Він же виступає головною діючою особою в відносинах з державними органами та конкурентним середовищем.
		При цьому ринкові відносини і процеси поглиблення капіталізації та монополізації економіки України диктують необхідність на законодавчому рівні забезпечити безпеку організацій та особи в бізнесі, підприємницької діяльності взагалі і безпосередньо в підприємствах недержавної форми власності.
		Розвиток ділової ініціативи, конкурентного середовища і, нажаль, корупції, особливо на стику підприємництва та державних органів, особливо актуалізують вирішення цих питань на сучасному інноваційному та цивілізованому рівні.
		Сьогодні забезпечення власної безпеки — одне з найважливіших побажань засновників любої організації та кожного громадянина.

В даний час в США діє 21 навчальний заклад, що готує кадри для недержавних правоохоронних структур. Зростаючі потреби приватних служб безпеки в кадрах, що мають спеціальну підготовку, призвели до

того, що деякі американські коледжі та університети ввели до своїх учбових програм курси навчань з різних проблем забезпечення безпеки.

Діяльність приватного бюро в США оцінюється за відповідними критеріями (рис.12.3).

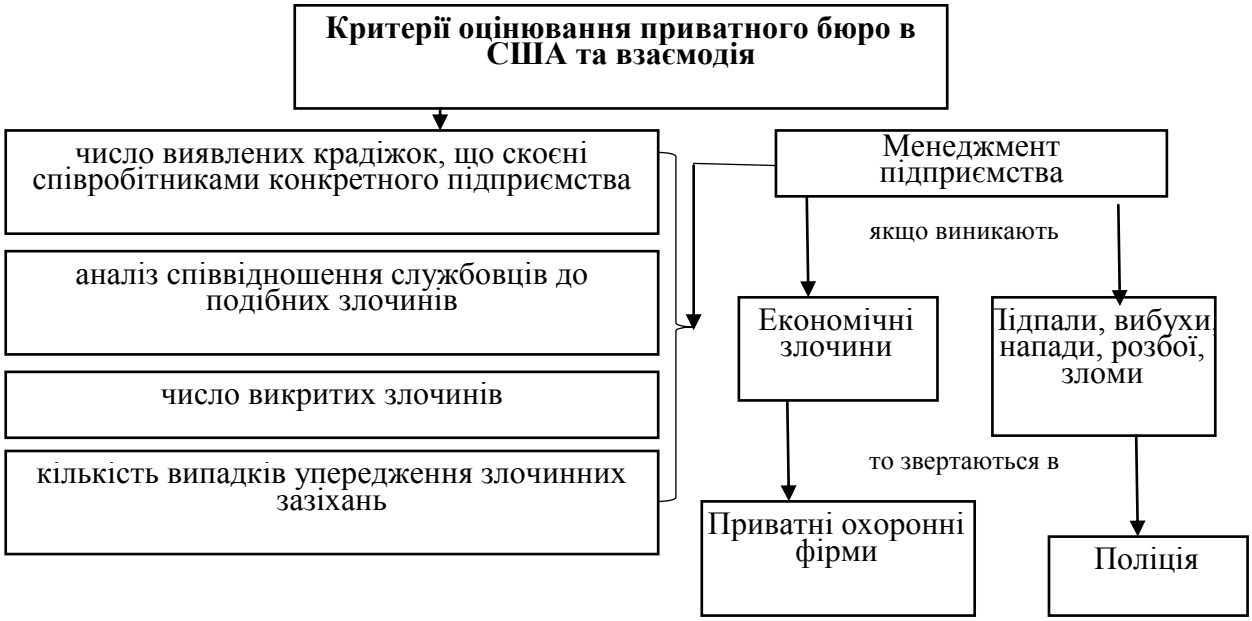

Рис. 12.3. Критерії оцінювання діяльності недержавних охоронних структур

Як бачимо з рис. 12.3, що керівництво бізнес-структур про злочини, направлені на знищення майна чи персоналу менеджмент підприємства, зазвичай, інформує поліцію або прокуратуру. Проте, при виникненні економічних злочинів, керівники фірм надають перевагу зверненням до приватних детективних агенцій, охоронних фірм, бюро розслідувань тощо.

У Великобританії до найбільш відомих приватних детективних агенцій відносяться: Argen, Kroll Associates Control Risks, Derby Associates-Security Consultants, Private and Commercial Investigations, Nationwide. В даний час уряд вважає за необхідне ввести реєстрацію з обов'язковою спеціальною перевіркою детективів органами поліції. Це обумовлено тим, що ніде не зареєстрований приватний детектив без всякої ліцензії може на власний розсуд користуватися достатньо широким арсеналом оперативної техніки та криміналістичних засобів, послугами експертів по дактилоскопії, стежити за любою особою, фотографувати її на вулиці, робочому місці, в інших громадських місцях.

Значна увага в Англії приділяється підготовці кадрів. Так, при Люксберзькому університеті було відкрито першу аспірантуру для приватних детективів та охоронців. Метою даного навчального закладу є підвищення рівня підготовки співробітників недержавних служб безпеки. Слухачами аспірантури, як правило, стають особи, що мають досвід роботи в якості детективів та охоронців.

Приватні служби безпеки в Британії діляться на три види в залежності від профілю їх діяльності (рис.12.4):

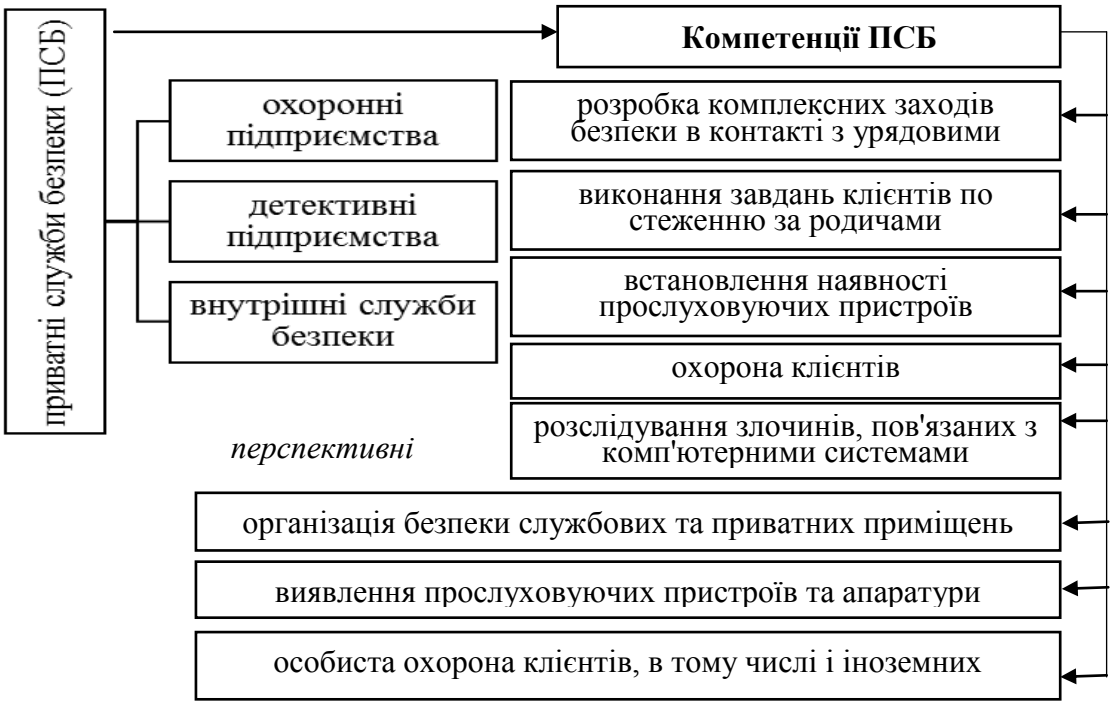

Рис. 12.4. Види приватних служб безпеки в Британії

Останнім часом до кола питань кримінального розслідування, що вирішуються силами приватних агенцій, належать комп’ютерні злочини. Однак більшість приватних детективних та охоронних агенцій, як правило, виконують вузьке коло професійних послуг. Зокрема: 1) *Компанія Kontrol Ricks* спеціалізується на контрактах з державними органами по організації переговорів з терористами по звільненню заручників; 2) *компанія Nation Wide* — виконує стеження за дорученням клієнтів за їх найближчими родичами, а також надає консультаційну допомогу; 3) *агентство Kroll Assosiates* — проводить розслідування в компаніях.

У Франції діяльність приватних пошукових бюро регулюється Законом № 891 від 28.09.1942 р. зі змінами.

Відповідно до закону №80-1058 від 23.12.1980 р., будь-яке порушення вищезгаданих положень Закону №891 «карається позбавленням волі строком від 1 до 3 років та штрафом». Таку ж відповідальність несе і керівник бюро, якщо він вдається до послуг приватних агентів, які не задовольняють вимогам закону. До компетенції приватних детективів у Франції в даний час також входить промисловий шпіонаж, захист підприємств від несумлінних конкурентів, забезпечення безпеки клієнтів [1-8; 11].

Одразу після виходу закону в Росії, за даними МВС, було зареєстровано 576 приватних охоронних підприємств, в наступному році

їх стало 4530, а в 1994 —6600, на 1.01.2007 року в Росії зареєстровано 21768 ПОП та 4110 служб безпеки.

Недержавний сектор охоронних послуг в Україні виник на початку 90-х років. Правовою основою на той час був закон «Про підприємництво». Перша приватна охоронна структура була зареєстрована в Києві як дочірнє підприємство московського охоронного агентства «Алекс». Керуючись принципом «Що дозволено, те не заборонено», перші приватні охоронні структури пропонували весь комплекс послуг від охорони особи до розшуку дітей.

Якою б здійсненою не була самоорганізація безпеки підприємницької організації, вона не забезпечить запобігання злочинним посяганням без взаємодії з відповідними правоохоронними органами і, перш за все, поліцією.

Організаційно-правовою основою такої взаємодії є:

• конституційні принципи рівності захисту всіх форм власності;

• закони України про міліцію, про оперативно-розшукову діяльність, про прокуратуру і інші нормативно-правові акти;

• угода між МВС України і асоціаціями і суспільними об'єднаннями підприємців, споживачів, охоронних підприємств і детективних агентств про взаємодію в області забезпечення безпеки і боротьби із злочинністю.

Метою співпраці є попередження і розкриття злочинних посягань на персонал комерційних підприємств, грошові кошти і матеріальні цінності.

Пріоритетними напрямами взаємодії підприємства і територіального органу поліції повинні бути наступні (рис. 12.5):

За професійним рівнем співробітники охоронних структур складалися, як із співробітників правоохоронних органів минулому, так і з кримінального середовища. Першими в Україні збанкрутували приватні детективні бюро, робота яких мала протиріччя з Законом «Про оперативно розшукову діяльність» - прерогативою державних правоохоронних органів.

В кінці 90-х охоронним фірмам, МВС України взагалі почало продовжувати ліцензії «вибірково», тим самим анулюючи діяльність ряду структур. Управління Державної служби охорони (ДСО) при МВС України будучи комерційною структурою, перевело свої охоронні функції в ранг комерційної діяльності. Тим самим громадяни України, заплативши податки в бюджет, та по суті один раз профінансувавши МВС, розраховуватись за якісну охорону з ДСО при МВС повинні були за окрему плату.

Однак, вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить про те, що основна роль в забезпеченні безпеки підприємницької діяльності належить безпосередньо підприємствам, а не державним структурам. Наявні державні механізми з традиційними методами забезпечення безпеки підприємницької діяльності як правило виявляються малоефективними, а

часом неприйнятними для організації захисту законних інтересів, як українських підприємств, так і зарубіжних партнерів.

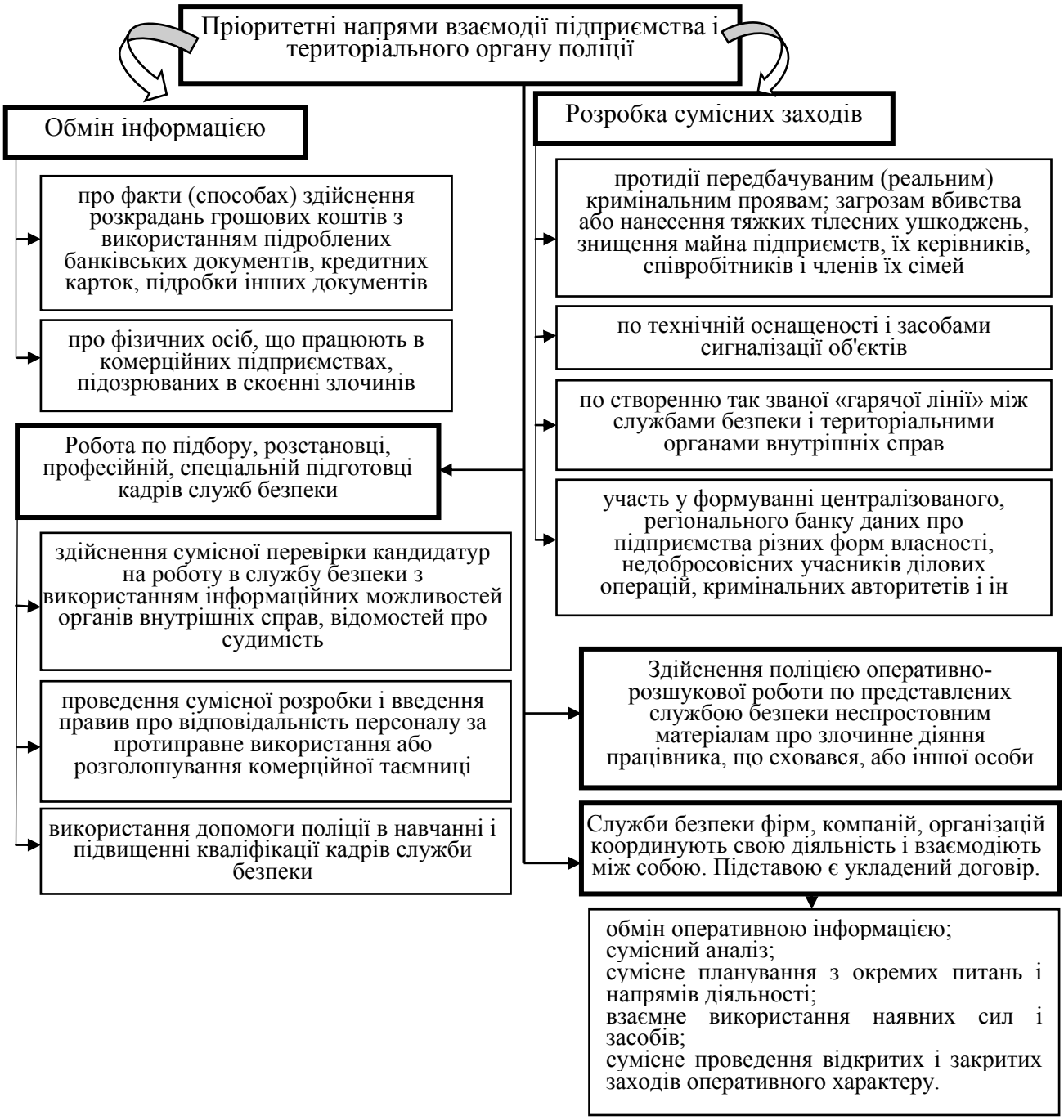

Рис. 12.5. Пріоритетні напрями взаємодії підприємства і територіального органу поліції

В 1995 році було засновано Українську федерацію робітників недержавних служб безпеки (УФРНСБ), як всеукраїнську громадську організацію, що діє на підставі єдності інтересів та за професійним

принципом та об'єднує громадян, що займаються на законних підставах охоронною, детективною, інформаційною та іншою діяльністю, пов'язаною з захистом бізнесу та осіб. Саме заснування УФРНСБ надало можливість зібрати та проаналізувати ситуацію на ринку послуг по наданню охоронних послуг та забезпечення безпеки бізнесу недержавними установами [26]. До федерації на сьогоднішній день входить більше 140 фірм, засновано 20 регіональних відділень. Банківськими структурами створено аналогічне об'єднання — Асоціація банківської безпеки України.

ЮЕЗА — недержавна організація, що об'єднує служби безпеки 93 країн світу. З 2004 року Україна ввійшла до складу Міжнародної поліцейської асоціації, що працює в тісному контакті з Інтерполом.

З метою забезпечення економічної безпеки на багатьох підприємствах створені служби внутрішнього аудиту, служби економічної безпеки підприємства (СЕБ). До їх функцій входять такі завдання, як аналіз, контроль, моніторинг, координація дій різних підрозділів та прогнозування.

Враховуючи інтереси держави Міністерство праці і соціальної політики України в Класифікатор професій ДК 003-95 у квітні 2002 року ввело групу професій № 2414 «Професіонал з питань безпеки підприємств, організацій», № 2414.2 — «Професіонали з фінансово-економічної безпеки». В даний час розроблені кваліфікаційні характеристики цих категорій, випробування до осіб, які хочуть займати ці посади на підприємствах.

Аналіз нормативно-правової бази України з безпеки (Закон України «Про основи національної безпеки України», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) Національної безпеки України» та ін.), економічної літератури та практики підприємств свідчать про те, що економічна безпека є новим напрямком науки, а забезпечення економічної безпеки — особливим видом економічної діяльності підприємства.

Одними з самих важливих і не вирішених до теперішнього часу в Україні для нормального функціонування та розвитку служб безпеки компаній (підприємств, організацій), залишаються наступні питання:

— законодавче врегулювання статусу служб економічної безпеки приватних структур, СГД;

— врегулювання порядку інформаційного забезпечення та обміну актуальною інформацією між МВС, ДПА та службами безпеки юридичних осіб, громадськими організаціями створеними для вирішення питань в сфері економічної безпеки;

— створення єдиного державного інформаційного Інтернет ресурсу для вирішення проблем економічної безпеки компаній, що проводять діяльність на території України.

Джерела отримання інформації службою економічної безпеки СГД в Україні на сучасному етапі можна класифікувати таким чином:

— офіційні джерела (офіційні видання, звіти та документи державних чи інших органів і організацій), що містять відкриту офіційну інформацію;

— неофіційні джерела, що містять більш-менш достовірну усну чи іншу нетаємну інформацію, одержувану з неформальних контактів із носіями даної інформації;

— конфіденційна інформація, одержана співробітниками СБ шляхом несанкціонованого доступу до цієї інформації;

— внутрішня інформація підприємства [26].

Слід зазначити, що інформаційно-аналітична робота є однією з найважливіших складових управлінської діяльності кожного керівника служби безпеки і здійснюється з метою отримання та оцінки інформації, необхідної для підготовки пропозицій та рекомендацій при прийнятті рішень керівництвом підприємства. Пріоритетне значення при проведенні інформаційно-аналітичної роботи має якість та достовірність інформації. Якість інформації — це властивості інформації, що визначають ступінь її практичної придатності для діяльності підприємства та його системи економічної безпеки. При цьому якість інформації залежить від наступних її характеристик: актуальності, своєчасності, достовірності, повноти, значимості.

Прикладом функціонування локальної системи обміну якісною інформацією серед служб безпеки Українських виробників, постачальників, дилерів про несумлінні компанії, посадових осіб та працівників шахраїв, що може бути взято за основу є об'єднання служб економічної безпеки «Мангуст».

Головна ціль «Мангуста» - обмін інформацією про проблемні компанії, які є контрагентами учасників об'єднання. Проблемними, такими, що можуть бути віднесені до «чорного списку», вважаються компанії які не виконують своїх зобов'язань, або не є платоспроможними. Основна мета – використання інформації для упередження помилок при веденні бізнесу, напрацювання історії несумлінних клієнтів, отримання інформації про посадових осіб схильних до шахрайства, іміджевої історії контрагентів. Абсолютно необхідною умовою участі члена в проекті є готовність розділити інформацію про проблемні організації, та клієнтів. В даний час вказаний проект працює на громадських засадах і об'єднує організації виробників та посередників, що працюють в харчовій галузі. Результатом проекту є сайт (http://www.mangust.kiev.ua), що дозволяє всім зацікавленим особам учасникам проекту мати оперативний доступ до баз даних про всіх неплатників по всій Україні [27].

Базові дані розділені на три основні категорії:

1. Список неплатників, що систематично створюють проблеми з поверненням коштів.

2. Список шахраїв, що зникли разом з товаром.

3. Список осіб, що працювали на відповідальних посадах які підозрюються в привласненні коштів та матеріальних цінностей [27].

Якщо виробники брендової продукції, вивчивши інформацію з бази даних сайту, приймуть рішення щодо оголошення бойкоту несумлінному платнику, це може спричинити значні проблеми у торгівельному підприємстві. При цьому сумлінні платники, та ті компанії, що відсутні в електронному списку отримають значні преференції при роботі з виробниками, посередниками, банками.

Доопрацювавши отриманий у використанні проекту «Мангуст» досвід, забезпечивши наявність актуальної інформації з МВС та ДПА, розробивши розумну модель накопичення даних, а також дані про організації, що направляли запити, є можливість створити унікальний за своїм змістом банк даних (рис. 12.6).

Український недержавний сектор економіки в даний час абсолютно не захищений, всупереч тому, ним формується близько 90% ВВП. Причин такого стану речей декілька, але головною є законодавча неврегульованість діяльності служб безпеки СГД в Україні.

Ряд громадських організацій, зокрема «Міжнародна антитерористична єдність» та «Українська федерація робітників недержавних служб безпеки», Українська спілка промисловців та підприємців, не перший раз наполягають на прийнятті законів «Про детективну діяльність», «Про службу безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб», а також «Про зброю».

В свою чергу, невирішеними залишаються питання інформаційного забезпечення діяльності недержавних органів забезпечення безпеки суб'єктів господарювання та як наслідок неефективна система упередження злочинності в економіці. Вирішенню всіх цих проблем сприяла б розробка та прийняття закону, що передбачав би не тільки статус, права та обов'язки недержавних структур безпеки, а і порядок отримання та обміну інформації між службами безпеки та МВС, ДПА та організація єдиного банку даних про осіб та підприємства. Важливо, щоб зміст даного закону ураховував загальну концепцію безпеки України, чітко вказуючи місце в ній недержавних служб безпеки. Зазначений підхід, а саме об'єднання зусиль недержавних та державних структур дозволить створити ефективну систему протидії злочинності в економічній сфері та конкурентне середовище для ведення бізнесу в Україні.

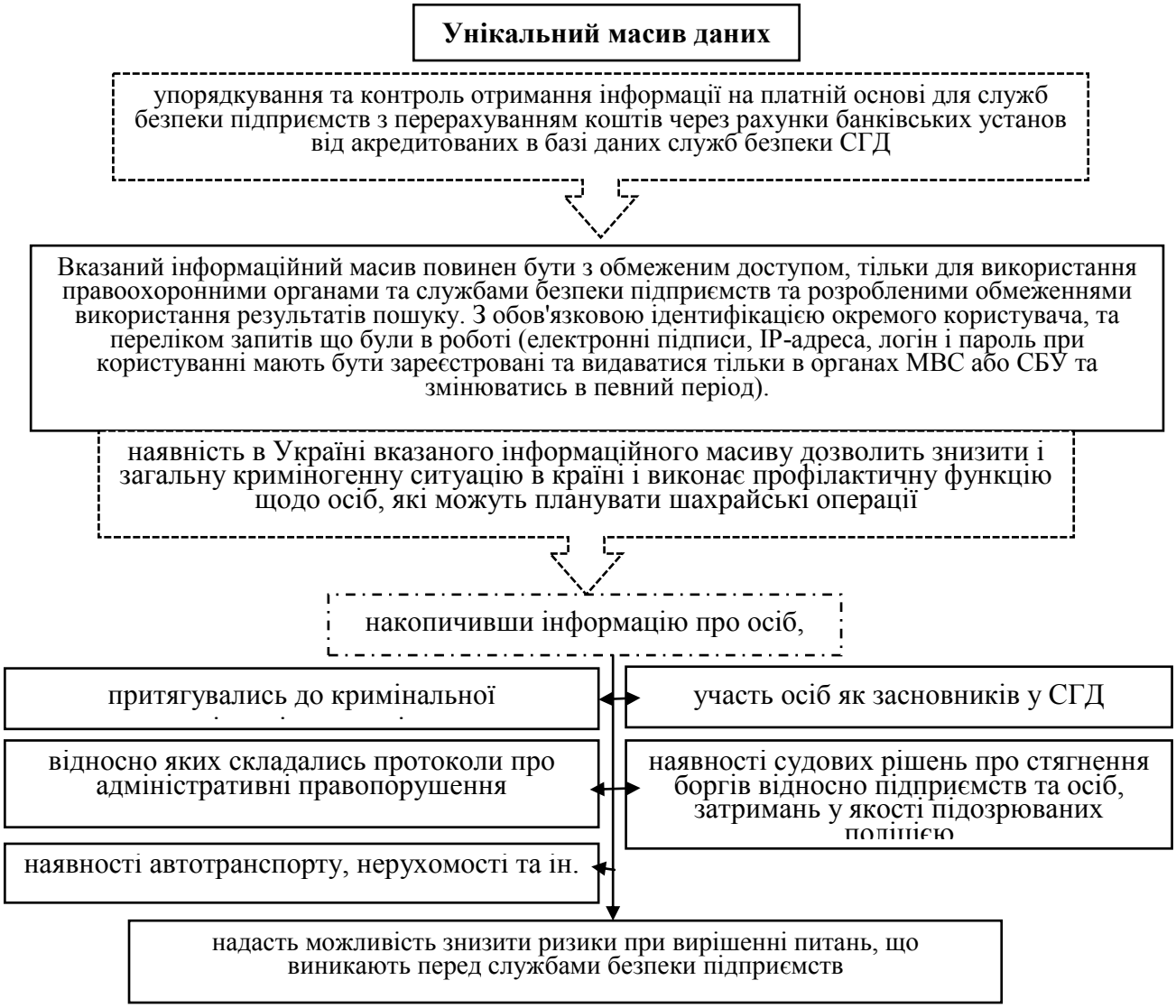

Рис. 12.6. Формування банку даних для забезпечення ЕБСП

12.2. Законодавче забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні

Правове забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва на сьогоднішній день є складною і важливою проблемою, вирішення якої, у свою чергу, дасть можливість економічно розвиватися та фінансово стабілізуватися підприємствам. В зв'язку з цим необхідно вивчити основи її забезпечення та критерії виявлення загроз, які можуть негативно вплинути на фінансово-економічне становище. Саме тому для вирішення цього питання важливого значення набуває правове забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в Україні.

Держава здійснює регулювання всього комплексу відносин, забезпечуючи необхідні умови для узгодження інтересів держави, регіону, підприємства й особи. Фінансова безпека підприємництва є структурною

характеристикою проблем взаємоузгодження державного регулювання та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності й суспільства, оцінкою структурної збалансованості розвитку економіки. Отож держава повинна виступати координатором і регулятором забезпечення фінансової безпеки.

Основними функціями держави в контексті регулювання питань економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні є: захист прав власності, забезпечення вільного підприємництва, стимулювання ділової активності, боротьба з монополістичними тенденціями, забезпечення законності та правопорядку в господарській сфері, регулюванні грошового обігу, зовнішньоекономічній діяльності.

На сьогоднішній день в Україні немає окремого правового документа, який би регулював відносини між суб'єктами права по підношенню до захисту бізнесу від зазіхань, як з боку злочинних угруповань, так і з боку корумпованих владних структур. Слід зазначити, що на міжнародному рівні є законодавчі акти, що регулюють певні питання, пов'язані з фінансової безпекою суб'єктів підприємництва. Так, одним з основоположних актів щодо банкрутства підприємств є Європейська конвенція "Про деякі міжнародні аспекти банкрутства". Цей документ у випадку відкриття процедури банкрутства в одній з держав, що приєдналися до Конвенції, регулює такі аспекти: здійснення деяких повноважень конкурсного керівника відносно розпорядження майном боржника на території інших держав - учасниць Конвенції; відкриття вторинного банкрутства в інших державах-учасницях; передавання інформації кредиторам, які перебувають на території інших держав-учасниць, і порядок подання ними претензій до боржника. Також цим документом пояснюються міжнародні аспекти відкриття справи про банкрутство, непрямої міжнародної компетенції, часткової оплати вимог кредиторів, багато уваги приділяється питанню вторинного банкрутства підприємств.

Основою нормативно-правової бази регулювання економічної та фінансової безпеки суб'єктів підприємницької діяльності є Конституція України. Ґрунтуючись на основних засадах Конституції, уряд України будує державну політику. Правові засади, які здійснюють опосередкований вплив на економічну безпеку суб'єктів підприємництва, визначаються статтею 92 Конституції України, а саме: правовий режим власності; правові засади та гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності і митної справи; організація державної статистики.

З метою системного підходу до захисту економічних інтересів у 1997 р. Верховною Радою України було прийнято Концепцію національної безпеки України. У прийнятій Концепції розглядаються основи національної безпеки України, об'єкти та принципи забезпечення національної безпеки, загрози національній безпеці, основні напрями державної політики національної безпеки України та система

національної безпеки України. Звісно, ця концепція не здійснює прямого впливу на фінансову безпеку суб'єктів підприємництва, але опосередкований вплив має.

Зазначимо, що Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про основи національної безпеки України», який набрав чинності з 30 липня 2003 року. Окремо фінансову безпеку цей Закон не визначає. Однак наведено деякі складові фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, а саме: критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромисловому комплексі. Верховна Рада України 21 червня 2018 року ухвалила в новій редакції Закон України «Про національну безпеку України», який набрав чинності 8 липня 2018 року.

Деякі аспекти, що стосуються економічної безпеки суб'єктів підприємництва висвітлює Господарський кодекс України. У той час, забезпечення фінансової безпеки держави, підприємства визначається V розділом Бюджетного кодексу України - «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення». Окремі питання регулювання фінансової безпеки підприємств висвітлені в Податковому кодексі України, прийнятому 10 грудня 2010 року. Переваги Податкового кодексу визначаються позитивними змінами таких індикаторів: створення умов для активізації підприємницької діяльності, зниження рівня корупції, здійснення реальних кроків на шляху становлення правової держави, ефективне використання коштів державного бюджету, що надійшли від сплати податків і зборів, раціоналізація структури державних видатків із метою збільшення обсягу державних інвестицій у людський капітал.

Суспільні відносини, пов'язані з забезпеченням безпеки бізнесу, регулюють Закони України: "Про цінні папери і фондову біржу", "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", "Про інвестиційну діяльність", "Про підприємства в Україні" та ін.

В Україні, на жаль, на сьогодні відсутні ґрунтовні законодавчі розробки, що регулюють економічну безпеку суб’єктів підприємництва. З існуючих законодавчих актів найбільше уваги приділяється питанням банкрутства підприємств. Нині з урахуванням усіх поправок та змін Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлює умови, порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності-боржника або визнання його банкрутом і застосування ліквідаційної процедури, повного або часткового задоволення вимог кредиторів. Цей закон дає визначення ряду термінів: неплатоспроможність, боржник, банкрутство, суб'єкт банкрутства (банкрут), кредитор, конкурсні кредитори, поточні кредитори, грошове зобов'язання, безспірні вимоги кредиторів, досудова санація, розпорядження майном боржника, розпорядник майна, санація,

реструктуризація підприємства, керуючий санацією, арбітражний керуючий, мирова угода.

Основними принципами забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва є (рис.12.7):

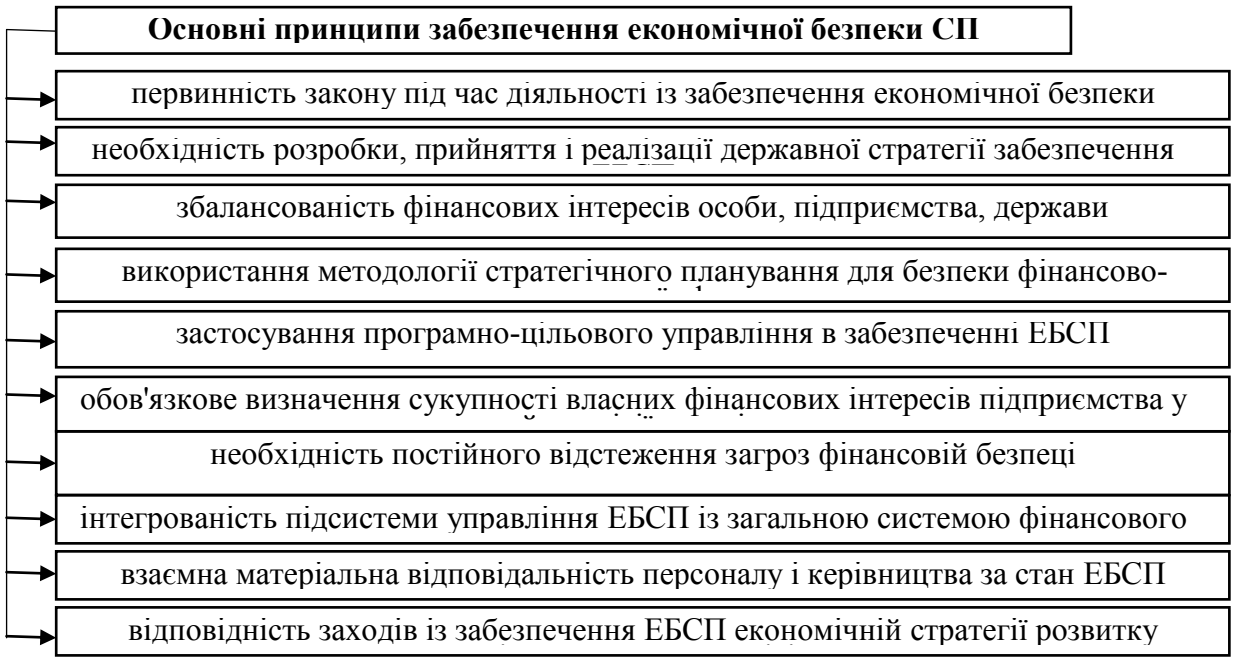

Рис. 12.7. Основні принципи забезпечення економічної безпеки підприємництва

Отже, на сьогодні в Україні економічна безпека суб'єктів підприємництва недостатньо регулюється державою. Відсутні в необхідному обсязі відповідні законодавчі акти, що, звісно, негативно впливає на рівень економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

12.3. Інституційні передумови забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Однією з найважливіших характеристик, стимулюючих здійснення певного виду діяльності є її безпечність. І навпаки, якщо існує висока ймовірність того, що створений бізнес функціонуватиме недовго та принесе збитки засновнику (витративши на це часові, психологічні та фінансові ресурси), діяльність суб'єкта підприємництва є вкрай непевною − з великою кількістю непередбачуваних витрат, майже відсутні державні та інституціональні гарантії захисту права приватної власності, законних інтересів легально діючих суб'єктів підприємництва, то це істотно демотивує населення до здійснення підприємницької діяльності та відкриття нових суб'єктів господарювання.

Схожою до описаного є ситуація з еволюцією розвитку підприємництва в Україні. Так, після прийняття Законів України «Про

підприємництво» та «Про підприємства в Україні» в нашій державі було законодавчо впроваджено можливість створення суб'єктів господарювання з приватною формою власності та таким чином самозайнятості і отримання підприємницького доходу та прибутку як власності громадянина, а також передбачено поняття і організаційно-правові форми суб'єктів підприємництва.

Динаміка економічних процесів щодо розвитку підприємництва в Україні є загалом позитивною, проте недостатньою для того, щоб стверджувати про поступове зміцнення економічної безпеки підприємництва. Так, простежуються такі негативні тенденції: малі обсяги виробництва та реалізації продукції у розрахунку на одне діюче підприємство; скорочення частки сектора малого підприємництва в обсягах реалізованої продукції (наданих послугах); скорочення частки діючих підприємств і збільшення збиткових; погіршення показників ефективності фінансово-господарської діяльності та використання ресурсного забезпечення; низький рівень легальної заробітної плати, особливо на малих підприємствах приватної форми власності; значна частина підприємств, які функціонують в тіньовому та необліковуваному секторах ринку; невисока інноваційно-інвестиційна активність суб'єктів первинної ланки економіки.

Важливість проблеми підвищення ефективності державної політики у сфері зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні обумовлюється також тим, що для економічної системи, яка сформувалась внаслідок переходу від командно-адміністративної системи господарювання до ринкової економіки, характерними є: розподільчий тип економіки; процеси трансформації власності; зміни форм та суб'єктів управління суспільно-економічними процесами; „зрощування" інтересів бізнесу та влади; надмірна монополізація окремих товарних ринків та доступу до господарських ресурсів і сфер діяльності; існування проявів криміналізації і тінізації підприємницької діяльності та суспільства.

Перешкоди створенню економічно сприятливих умов для розвитку і зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні необхідно визнати системними через відсутність достатньої уваги з боку як центральних, так і регіональних органів державного управління до питань безпеки підприємництва, а також недосконалість законодавства та державної регуляторної політики. Це створює загрозу як функціонуванню, так і подальшому розвитку підприємництва. Нормативно-правове забезпечення та регуляторна політика в Україні і її регіонах не відповідають не лише інтересам розвитку підприємництва, а й європейським стандартам правового регулювання підприємницької діяльності. Це перешкоджає досягненню показників розвитку вітчизняного підприємництва рівня розвинених держав (йдеться насамперед про кількість діючих, новостворюваних підприємств, їх

життєздатність протягом тривалого періоду, ефективність використання ресурсного потенціалу та практично про усі соціальні показники бізнесу).

До основних проблем, які сьогодні перешкоджають зміцненню економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні і на вирішення яких має бути спрямована послідовна й активна державна економічна політика у цій сфері, належать: наявність прямих та опосередкованих злочинних, кримінальних посягань, так званого „рейдерства", а також дискримінаційних дій (як безпосередніх, так і через адміністративні органи державної влади) щодо підприємців з боку політико-фінансових, інсайдерських груп; слабкість правової та недосконалість судової систем; системність корупції, в тому числі в органах влади, і відсутність державних інститутів захисту права власності; низький рівень конкурентоспроможності підприємств і невисокі показники економічної ефективності їх функціонування, зокрема у галузях реального сектора економіки.

Державна регуляторна політика в Україні ще не є системною та комплексною. Вона носить селективний характер і через обмеженість цільового фінансування програм підтримки і забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва значно залежить від суб'єктивного ставлення органів місцевого самоврядування до рівня та обсягів такого сприяння. Це перешкоджає формуванню цивілізованого, стабільного та рівного для всіх суб'єктів ринку економіко-правового середовища, посилює регіональні та субрегіональні структурні диспропорції, що призводить до подальшого погіршення ресурсного потенціалу (людського, матеріально-технічного тощо), посилення зовнішньої трудової міграції та надмірної концентрації бізнесу і господарських ресурсів; сповільнення темпів розвитку підприємництва та економічного зростання держави загалом. Все це вимагає удосконалення прикладних засад політики держави у сфері забезпечення належного рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Недостатньо ефективна економічна політика вітчизняних органів державного управління із забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва вже сьогодні призводить до таких негативних соціально-економічних наслідків: сповільнення темпів створення нових підприємств та зайнятості на них, зниження темпів збільшення обсягів податкових платежів до бюджету, погіршення конкурентного середовища; неналежний рівень конкурентоспроможності критичної маси вітчизняних підприємств базових видів економічної діяльності, що має негативні наслідки, враховуючи значні обсяги доданої вартості та чисельності зайнятих; зниження рівня ділової активності населення; формування нераціональної структури економіки, посилення депресивності більшості регіонів країни; зниження рівня економічної безпеки територіально-адміністративних систем та національної економіки загалом.

Загальновідомо, що державне регулювання економіки здійснюється за допомогою арсеналу відповідних методів, які традиційно поділяють на методи прямого та непрямого впливу. До першої групи включають: державні замовлення, індикативне регулювання цін, обмеження, штрафи, дозволи, ліцензії, квоти, бюджетні дотування, цільове державне фінансування як окремих сфер діяльності, так і безпосередньо суб'єктів господарської діяльності. Методи непрямого впливу не регламентують поведінку суб'єктів підприємницької діяльності, а здійснюють відповідне регулювання через створення певного середовища для їх функціонування, що мотивує їх поведінку (йдеться, як правило, про правові, адміністративні та економічні методи регулювання через систему оподаткування, включаючи амортизаційну політику, методи стимулювання конкуренції та ін.).

Враховуючи, що значна кількість заходів у межах економічної, а також соціальної політики держави мають прямий або опосередкований вплив на забезпечення безпеки підприємництва, оскільки зачіпають інтереси існуючих суб'єктів підприємницької діяльності, а також, крім іншого, визначають мотиви населення до започаткування своєї справи і ведення бізнесу, узагальнимо існуючі особливості вітчизняного державного регулювання у сфері економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Варто зазначити, що в Україні здійснюються відповідні заходи, спрямовані на удосконалення державної політики у сфері розвитку підприємництва. Більшість з них носить позитивний характер і сприяють поліпшенню економічної безпеки підприємництва. Зокрема, доцільно виокремити таке:

- з метою обмеження недобросовісної конкуренції, звуження тіньового сектора ринку органами державного управління використовується індикативне ціноутворення, ліцензування окремих видів господарської діяльності, квотування обсягів імпорту та експорту тощо;
- функціонує система державних закупівель, через яку суб'єкти підприємницької діяльності мають доступ до державних замовлень на товари та послуги;
- існує система пільгового оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва, а також чітко встановлені граничні обмеження (щодо обсягів господарської діяльності та чисельності зайнятих) малих підприємств, що сприяє певному вирівненню засад конкуренції із середніми та великими суб'єктами господарської діяльності;
- законодавчо закріплені норми державної регуляторної політики, дотримання яких забезпечує належний рівень адміністративної відповідальності та підзвітності органів державної влади при прийнятті

рішень, зокрема, щодо суб'єктів господарської діяльності та правових засад їх функціонування;

- сформовано певне нормативно-правове забезпечення господарської і підприємницької діяльності та системи економічної безпеки держави;
- сформовано систему програмування розвитку підприємництва як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях (через національну, регіональні, міські та районні програми підтримки підприємництва);
- законодавчо закріплений механізм фінансово-кредитного сприяння та створені для цього фонди підтримки підприємництва (з державною та/чи комунальною формою власності) практично у всіх регіонах України, а також в окремих районних центрах та малих містах;
- робляться важливі кроки (в тому числі на законодавчому рівні) у напрямі удосконалення дозвільної та реєстраційної системи.

12.4. Шляхи зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Ефективність державної політики у тій, чи іншій сфері значною мірою залежить від належності її планування та програмування, що полягає у розробці та в подальшому реалізації відповідних державних документів стратегічного і тактичного характеру, які містять набір економічних та адміністративних заходів державного регулювання економіки. Інструментом державної політики розвитку підприємництва в Україні є програми підтримки суб'єктів підприємництва (національна, регіональні та місцеві), які приймаються на обмежений термін, декларується, що їх заходи є реальними, скоригованими на рівень розвитку економіки та забезпечені ресурсами, а результати - обчислюваними та контрольованими, що відповідає практиці економічно розвинених країн. Ці принципи відіграють ідеологічну функцію – доведення того, що дії держави спрямовано на досягнення суспільно корисного результату, а також забезпечують ефективність програмних заходів, тобто ефективність використання суспільного ресурсу – бюджету держави.

Окрім того, певні стратегічні засади розвитку підприємництва (зокрема малого) в Україні закладено у нормативно-правовій базі його функціонування. Проте доцільно зазначити, що з періоду незалежності України по даний час ще не забезпечено належного як стратегічного, так і тактичного планування розвитку підприємництва, а його показники в Україні ще не досягли рівня розвинених держав (йдеться насамперед про показники кількості діючих, новостворюваних підприємств, їх життєздатність протягом тривалого періоду часу, ефективність використання ресурсного потенціалу та практично про усі соціальні

показники бізнесу), а рівень економічної безпеки суб'єктів підприємництва є низьким.

В Україні лише протягом останніх років спостерігається актуалізація уваги центральних органів державного управління до проблематики забезпечення економічної безпеки держави. Разом з тим ще на неналежному рівні є усвідомлення державними службовцями вищого рівня державного управління системоформуючої ролі економічної безпеки підприємництва у її забезпеченні. Відповідно, в Україні ще не прийнято жодного програмного документа стратегічного характеру у сфері економічної безпеки суб'єктів підприємництва, що є негативним та не відповідає практиці економічно розвинених держав світу, в яких малий бізнес є не тільки об'єктом державної політики, але розглядається як чинник національної безпеки. Зрозуміло, що більшість заходів, які щорічно плануються та реалізуються в Україні в межах програм підтримки малого підприємництва, в тому числі, направлені на покращання економіко-правового середовища щодо ведення підприємницької діяльності в Україні.

У відповідності до теоретико-методологічних засад економічної безпеки суб'єктів підприємництва метою стратегії економічної безпеки підприємництва в Україні має бути задоволення сукупності потреб суб'єктів підприємницької діяльності, держави та її громадян, досягнення яких забезпечує вільний, рівний доступ, сприятливе економіко-правове середовище здійснення підприємницької діяльності, а також сталий та структурно збалансований розвиток підприємництва, а через нього – економіки і суспільства. Досягнення цього є можливим за рахунок реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні, яка передбачає формування сприятливих макроекономічних засад здійснення підприємницької діяльності, розвиток фінансової бази підприємництва, його інноваційно-інвестиційного потенціалу, експортних можливостей, виробничої бази та ін. У відповідності до цього мають бути визнані принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення інтересів життєздатності підприємництва (як галузей та/чи секторів економіки держави) від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Правовою основою розробки та реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні слід визначити Конституцію України, нормативно-правову базу у сфері національної економічної безпеки та яка визначає засади функціонування і розвитку підприємництва, доповнені Указом Президента України про стратегію економічної безпеки підприємництва та відповідними програмними документами стратегічного і тактичного планування. В сукупності зазначені нормативно-правові акти сформують засади політики держави щодо зміцнення економічної безпеки бізнесу в Україні. Причому важливими аспектами цієї політики можна виокремити: поступове

усунення адміністративних методів державного регулювання підприємництва; нівелювання джерел зовнішніх загроз для бізнесу (зокрема зумовлених існуванням проявів криміналізації, тінізації та інших дій на основі порушень законодавства, в першу чергу, кримінального); посилення принципів ринкового саморегулювання та обмеження функцій держави до: формування інфраструктури, розвитку середнього класу, реалізації підприємницького потенціалу та забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва; гарантування прав і інтересів підприємців; відповідальності за неадекватну макроекономічну політику; забезпечення умов розвитку довіри до формальних інститутів, посилення ролі інституційної та колективної довіри, формування реальної єдності ринкового простору в масштабах країни із множини вузьких локальних ринків; здійснення через виробництво та відтворення правил і законів належного впливу на склад, структуру, економічні стратегії та поведінські стереотипи суб'єктів підприємництва.

Основними функціями державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва доцільно, в першу чергу, визначити захист інтересів суб'єктів цієї системи (якими є підприємства, громадяни та держава), їх сталий соціальний та економічний розвиток, включаючи структурно збалансований розвиток економіки держави. Водночас як засоби забезпечення політики можуть застосовуватись: нормативно-правові акти; засоби соціально-психологічного та інформаційно-роз'яснювального характеру; організаційно-інституційні заходи (включаючи оперативний фізичний захист); регуляторна, податкова, фінансово-кредитна, інноваційно-інвестиційна політика держави; системи управління економічною безпекою на різних рівнях ієрархії управління. Щодо форм фінансування діяльності з реалізації заходів, направлених на досягнення стратегії забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні, то це - як добровільне, так і обов'язкове страхування ризиків, формування резервних фондів, а також, з огляду на гостроту проблематики – цільові програми і заходи з моніторингу, прогнозування та усунення загроз економічній безпеці підприємництва на місцевому і державному рівнях.

Основними проблемами (завданнями стратегії), на подолання яких мають бути спрямовані заходи з забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні є: критично низький показник рівня сприятливості економічного та правового середовища щодо ведення підприємницької діяльності, зокрема у рейтингах країн, які складаються провідними міжнародними економічними організаціями; низьке значення показника інтегральної оцінки більшості функціональних складових економічної безпеки суб'єктів підприємництва та незадовільні темпи їх покращення, погіршення значень макроекономічної, зовнішньоекономічної, інвестиційної, інноваційної функціональних складових; незадовільні показники фінансового стану та ефективності

функціонування підприємств, використання ними ресурсного забезпечення; негативні тенденції щодо кількості діючих, новостворюваних та обсягів господарської діяльності підприємств; збільшення кількості кримінальних посягань, корупційних та дискримінаційних дій на підприємців; низький рівень конкурентоспроможності підприємств та їх інноваційної активності тощо.

Для розв'язання цих проблем і усунення перешкод зміцнення економічної суб'єктів безпеки підприємництва в Україні найбільш доцільним передбачається розробка та реалізація заходів відповідної стратегії за такими напрямами (у дужках вказано найбільш пріоритетні групи заходів в межах відповідного напряму):

1) удосконалення макроекономічних параметрів бізнесу (забезпечення покращання основних кількісних та якісних показників розвитку підприємництва; значне спрощення дозвільної та системи ліцензування; зниження рівня тінізації і монополізації економіки; усунення злочинних та/чи дискримінаційних дій по відношенню до суб'єктів підприємництва);

2) зміцнення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва (забезпечення фінансово-кредитного сприяння суб'єктам підприємницької діяльності; зниження рівня податкового навантаження на підприємства);

3) розвиток експортного потенціалу вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності;

4) покращання інвестиційного середовища бізнесу (підвищення рівня захищеності інтересів інвесторів; стимулювання інвестицій в основний капітал);

5) забезпечення науково-технологічної компоненти суб'єктів підприємництва (модернізація техніко-технологічної бази підприємств; стимулювання інноваційної активності суб'єктів підприємництва; удосконалення системи захисту права власності та ін.);

6) зміцнення виробничої складової економічної безпеки суб'єктів підприємництва (покращання економічної ефективності виробництва (зокрема у реальному секторі економіки) та використання ресурсів; зниження ресурсо- та енергомісткості виробництва; створення системи рівного доступу підприємств до господарських ресурсів, державних закупівель, державного та/чи комунального майна).

Важливою умовою дієздатності заходів стратегії державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні має стати належний розподіл функцій, повноважень (в тому числі через нормативно-правове забезпечення), а також відповідальності між основними (суб'єкти підприємництва, органи державного управління, громадяни) та другорядними суб'єктами (об'єднання підприємств та громадян, інші інституції) системи економічної безпеки бізнесу.

Ефективна державна політика економічної безпеки суб'єктів підприємництва має формуватись на основі аналізу позитивного світового досвіду у цій сфері. Разом з тим заходи цієї політики, які реалізують економічно розвинені держави світу не можуть бути ідентично імплементовані у вітчизняну систему державного регулювання. Йдеться, передусім про те, що різний розвиток (як кількісний, так і якісний) підприємництва та економіки країни загалом потребує селективного підходу до вибору як пріоритетних напрямів, так і відбору методів та конкретних заходів державної економічної політики. Відповідно, стратегічні засади державної політики економічної безпеки підприємництва в Україні повинні враховувати залежність між стадією життєвого циклу розвитку суб'єктів підприємництва та пріоритетами державної політики у сфері їх економічної безпеки.

Для належної реалізації стратегічних завдань державної політики зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні необхідно сформувати її повноцінний інституціональний базис. Доцільність заходів у цьому напрямі підтверджується тим, що інфраструктура не лише економічної безпеки, але й підтримки суб'єктів підприємництва в Україні є недостатньою та значно поступається розвиненим країнам світу, вітчизняне законодавство не передбачає належних стимулів створення і розвитку сукупності інституцій безпеки суб'єктів підприємництва, залишаючи їх лише для регіонів та міст, які володіють належними фінансовими засобами та які бажають добровільно працювати у цьому напрямі. Тому вітчизняна мережа інституцій підтримки підприємництва перебуває під загрозою руйнування (йдеться не про кількість інституцій підтримки, а їх можливості).

Для покращання інституціонального базису безпеки суб'єктів підприємництва необхідно вжити важливі заходи за такими трьома підсистемами: інформаційною, прийняття стратегічних рішень та мотиваційною (рис. 12.8).

Важливим аспектом удосконалення інституційного середовища економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні (спрямованого передусім на відновлення інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, кооперацийних зв'язків у межах економіки) є сприяння створенню та розвитку техніко-впроваджувальних спеціальних економічних зон (пов'язаних із науково-виробничими та інноваційними завданнями), торгових та промислових зон (для утворення переробних підприємств, складальних цехів, створення промислових зразків та зразків інноваційної продукції, нових технологій виробництва, зорієнтованих на використання регіональних чи локальних конкурентних переваг), здійснення планування і стимулювання розвитку систем якості управління підприємствами промислових територіально-галузевих виробничих систем (кластерів), підвищення їх конкурентоспроможності, утворення на базі асоціативних підприємницьких структур (із

забезпеченням відповідного фінансування їх роботи) комітетів розвитку підприємницьких мереж.

Рис. 12.8. Пріоритети та засоби удосконалення інституціонального базису економічної безпеки суб'єктів підприємництва

Забезпечення економічної безпеки підприємництва є важливим завданням державної політики як передумови активізації підприємницької діяльності, що виступає вагомим чинником соціально-економічного розвитку та безпеки, дозволяє посилити інноваційний складник конкурентоспроможності національної економіки. Підприємництво в системі економічної безпеки держави підприємництво потрібно розглядати як сектор національної економіки, який причетний до створення нововведень, здійснення діяльності на засадах „духу підприємництва", є джерелом розвитку інноваційної економіки, в межах якого за рахунок кращої організації виробничо-господарського і фінансового процесів підвищується потенціал та конкурентоспроможність економіки, покращується позиція країни у міжнародному поділі праці.

З метою зміцнення економічної безпеки підприємництва має здійснюватися ефективна державна регуляторна політика у сфері підприємницької діяльності, як напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Економічна безпека суб'єктів підприємництва характеризується сукупністю умов (соціально-психологічних, організаційно-професійних, ресурсних, фінансово-економічних) започаткування та здійснення підприємницької діяльності, рівнем захищеності підприємницького сектору економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також місцем підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави.

Головною метою стратегії зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні потрібно визначити поєднання належних умов для підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектору від внутрішніх та зовнішніх загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави та забезпеченні інноваційних засад конкурентоспроможності національної економіки. Пріоритетними напрямами та завданнями реалізації стратегії є: (1) удосконалення інституціонального базису підприємництва; (2) розвиток і реалізація експортного потенціалу підприємств; (3) покращання інвестиційно-інноваційного „клімату"; (4) зміцнення фінансової, науково-технологічної, виробничої, енергетичної та екологічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Для ефективного вирішення окреслених стратегічних завдань формування і розвитку системи економічної безпеки суб'єктів підприємництва, адекватної зовнішнім викликам, в Україні необхідно створити повноцінний інституціональний базис. Доцільною і необхідною є послідовність його модернізації в межах таких цільових етапів: (1) інформаційного (запровадження моніторингу рівня економічної безпеки підприємництва; створення і розвиток агентств та інформаційно-аналітичних організацій з безпеки; дослідження якісних характеристик бізнес-середовища); (2) прийняття стратегічних рішень (покращання методичного забезпечення розробки стратегій та програмних документів; удосконалення нормативно-правової бази економічної безпеки підприємництва; підвищення ефективності регуляторної та податкової політики); (3) мотиваційного (розширення можливостей і повноважень органів місцевої влади, асоціативних підприємницьких структур; зміцнення партнерства держави і бізнесу; розвиток галузевих,

територіальних мереж страхових, гарантійних фондів, кредитної кооперації, центрів передачі технологій, інфраструктури інноваційного підприємництва).

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Запитання для самоконтролю

1. Які вимоги ставляться до суб’єктів забезпечення економічної безпеки та правопорядку?
2. Що включає в себе недержавна система забезпечення безпеки в Україні?
3. Перелічіть особливості недержавної охорони в США та Канаді.
4. Перелічіть особливості недержавної охорони у Великобританії та Франції.
5. Перелічіть особливості недержавної охорони в Німеччині та Італії.
6. Особливості недержавної охорони в Росії та Україні.
7. Назвіть критерії оцінювання діяльності недержавних охоронних структур.
8. На які види поділяються приватні служби в Британії?
9. Пріоритетні напрями взаємодії підприємства і територіального органу поліції.
10. Коли засновано Українську федерацію робітників недержавних служб безпеки (УФРНСБ)?
11. Джерела отримання інформації службою економічної безпеки суб’єктів підприємництва.
12. Які проблеми правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва?
13. Що є основою нормативно-правової бази регулювання економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності?
14. Які закони регулюють суспільні відносини, пов'язані з забезпеченням безпеки суб'єктів підприємництва?

Питання для самостійного вивчення

1. Нормативно-правове забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні.
2. Інституційні передумови забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні.
3. Основні принципи забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні.

4. Основні проблеми інституційно-правового забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні.

5. Стратегічні пріоритети та шляхи зміцнення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні.

Питання для дискусії

1. Які особливості інституційно-правового забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в розвинених країнах та в Україн?

2. Які основні проблеми інституційно-правового забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні?

3. Які принципи забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні не реалізуються, і чому?

4. Запропонуйте та розкрийте стратегічні пріоритети та шляхи зміцнення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні.

План семінарського заняття

1. Інституційно-правового забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва: світовий досвід

2. Законодавче забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні

3. Інституційні передумови забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва

4. Стратегічні пріоритети та шляхи зміцнення економічної безпеки суб’єктів підприємництва в Україні.

Теми рефератів

1. Діяльність недержавних охоронних фірм в США.
2. Діяльність недержавних охоронних фірм в Німеччині.
3. Діяльність недержавних охоронних фірм в Канаді.
4. Діяльність недержавних охоронних фірм в Італії.
5. Діяльність недержавних охоронних фірм в Франції.
6. Діяльність недержавних охоронних фірм в Україні.
7. Діяльність недержавних охоронних фірм в Польщі.
8. Основні принципи забезпечення економічної безпеки суб’єктів підприємництва.
9. Проблеми правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Тесові завдання

1. Що не є вимогою до суб'єктів підприємництва щодо забезпечення економічної безпеки та правопорядку?

а) соціальна переконливість;
б) підтвердження правовими актами
в) економічна ефективність та системність
г) соціальна справедливість.

2. Що не відноситься до основних проблем, які перешкоджають зміцненню економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні?

а) рейдерство;
б) слабкість правової та недосконаліть судової систем;
в) глобалізацій ні процеси;
г) системність корупції.

3. Коли Верховна Рада України ухвалила в новій редакції Закон України «Про національну безпеку України»?

а) 21 травня 2017 року;
б) 8 липня 2018 року;
в) 21 червня 2018 року;
г) 8 серпня 2019 року.

4. Коли набрав чинності Закон України «Про національну безпеку України» в новій редакції?

а) 21 травня 2017 року;
б) 8 липня 2018 року;
в) 21 червня 2018 року;
г) 8 серпня 2019 року.

5. Що не є основною функцією держави в контексті регулювання питань економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) захист прав власності;
б) стимулювання інноваційної активності;
в) боротьба з монополістичними тенденціями;
г) забезпечення законності та правопорядку в господарській сфері.

6. Що не відноситься до правових засад економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) правовий режим власності та правові засади та гарантії підприємництва;
б) правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
в) організація розвитку інфраструктури;
г) засади зовнішньоекономічної діяльності і митної справи.

7. Якими є два найбільш важливих фактори, що враховуються при обранні стратегії зміцнення економічної безпеки суб'єкта підприємництва?

а) фінансові можливості та поточний стан безпеки;

б) рівень економічної безпеки та розміри підприємства;

в) наявність фінансово-економічних ризиків та плани щодо розвитку підприємства;

г) наявність служби безпеки та кваліфікація її персоналу.

8. Який з стратегічних підходів до управління безпекою найбільш доцільно обрати для суб'єкта малого підприємництва?

а) матрична;

б) договірна;

в) комплексна;

г) за можливостями.

9. Що з нижченаведеного не належить до завдань системи захисту економічної безпеки суб'єктів підприємництва?

а) захист законних прав та інтересів підприємства і його персоналу;

б) своєчасне виявлення можливих спрямувань до об'єкта захисту і його працівників;

в) своєчасне виявлення та усунення загроз інформаційній безпеці;

г) створення умов для юридичного супроводу справи про витік інформації з підприємства.

10. Що не відноситься до пріоритетних напрямів та завдань реалізації стратегії зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в Україні?

а) удосконалення інституціонального базису підприємництва;

б) розвиток і реалізація експортного потенціалу підприємств та покращання інвестиційно-інноваційного „клімату";

в) децентралізація економіки;

г) зміцнення фінансової, науково-технологічної, виробничої, енергетичної та екологічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Ситуаційні та практичні завдання

Завдання 1. Провести хронологічний аналіз нормативно-правових актів, у яких закладено правове регламентування процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Результати аналізу представити у формі таблиці

№ п/п	Документ	Рік прийняття	Положення, що стосуються фінансово-економічної безпеки підприємств, установ, організацій
…	…	…	…

Завдання 2. Графічно зобразити структуру систему економічної безпеки суб'єкта підприємництва, встановити зв'язки між її елементами.

Завдання 3. Графічно зобразити структуру систему фінансової безпеки суб'єкта підприємництва, встановити зв'язки між її елементами.

Завдання 4. Дослідити публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, у яких надаються пропозиції щодо управління системою економічної безпеки суб'єкта підприємництва (у формі презентації).

Завдання 5. Розробити Положення про службу економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Завдання 6. Розробити посадові інструкції працівників служби економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Термінологічний словник

Основні функції держави в контексті регулювання питань економічної безпеки суб'єктів підприємництва: захист прав власності, забезпечення вільного підприємництва, стимулювання ділової активності, боротьба з монополістичними тенденціями, забезпечення законності та правопорядку в господарській сфері, регулюванні грошового обігу, зовнішньоекономічній діяльності.

Правові засади економічної безпеки суб'єктів підприємництва: правовий режим власності; правові засади та гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності і митної справи; організація державної статистики.

Державна регуляторна політика у сфері підприємницької діяльності – це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Економічна безпека суб'єктів підприємництва – це сукупність умов (соціально-психологічних, організаційно-професійних, ресурсних,

фінансово-економічних) започаткування та здійснення підприємницької діяльності, рівнем захищеності підприємницького сектору економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також місцем підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави.

Головна мета стратегії зміцнення економічної безпеки суб'єктів підприємництва – це поєднання належних умов для підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектору від внутрішніх та зовнішніх загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави та забезпеченні інноваційних засад конкурентоспроможності національної економіки.

Пріоритетні напрями та завданнями реалізації стратегії: (1) удосконалення інституціонального базису підприємництва; (2) розвиток і реалізація експортного потенціалу підприємств; (3) покращання інвестиційно-інноваційного „клімату"; (4) зміцнення фінансової, науково-технологічної, виробничої, енергетичної та екологічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Література до теми

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – http://www. zakon.rada.gov.ua.
2. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 р. № 2542-III - [Електронний ресурс]. – http://www. zakon.rada.gov.ua.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436- IV (Редакція станом на 03.02.2013) - [Електронний ресурс]. – http://www.rada.gov.ua.
4. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-Ш. – [Електронний ресурс]. – http://www.rada.gov.ua.
5. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" № 1499: станом на 17 лютого 2013 р. (зі змінами) - [Електронний ресурс]. – http://www. zakon.rada.gov.ua.
6. Закон України "'Про основи національної безпеки України": від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.zeda.zakon.ua). № 984-ГУ-ВР. – К., 2003.
7. Постанова Верховної Ради України від 18.07.1995 р. № 532-95-п „Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України".
8. Європейська конвенція "Про деякі міжнародні аспекти банкрутства": станом на 5 червня 1990 р. – Стамбул, 1990.
9. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія / О.І. Барановський. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
10. Варналій З.С. Економічна безпека: [навчальний посібник] / за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
11. Вихристюк О. С. Нормативно-правове забезпечення регулювання економічної безпеки підприємств. [Електронний ресурс]. – Доступний з

http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/npmaup/2010_2/pdf_files/231-236.pdf

12. Гнилицька Л.В. Теоретико-методологічні та прикладні основи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності: Монографія / Гнилицька Л.В., Захаров О.І., Пригунов П.Я. – К.: Дорадо-Друк, 2011. – 154с.

13. Гривківська О.В. Забезпечення фінансової безпеки сільського господарства: [Монографія]. / О.В. Гривківська - Тернопіль: Астон, 2012. – 340 с.

14. Горячева К.С. Формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства / К.С. Горячева // Менеджер. – 2004 . – №2 (28). – С. 96-103.

15. Донець Л.І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства: [Навч. пос.] / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко - К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

16. Економічна безпека підприємств: підручник / Ортинський В.Л., Керницький І.С., Живко З.Б. та ін. – К.: Алерта, 2011. – 704 с.

17. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: Навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл] / [В.Л.Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та ін.]; К.: Правова єдність, 2009. 544 с

18. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К.: Видавничий центр КНТЕУ, 2001. – 310 с.

19. Загорельская Т.Ю. Финансовая безопасность предприятия как объект управления. / Т.Ю. Загорельская // Научные труды ДонНТУ. – Донецьк: ДонНТУ, 2006. Вып.103-4. С. 215-218.

20. Захаров О.І. Інформація в управлінні системою економічної безпеки підприємства/О.І.Захаров//Вчені записки Університету «Крок». – 2009. №19. – С.177-186.

21. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко- правовий аспект: навч. посібник. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.

22. Копилов В.А. Єфименко Т.І. Метрологічні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки держави / Стратегічна панорама, 2007. – №3. – С. 38-45.

23. Ляшенко О.М., Погорєлов Ю.С., Безбожний В.Л. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: Монографія.-в 3 т. Т.1: Елтон –2.2010. – 181с.

24. Омелянович Л.О. Економічна безпека торговельного підприємства: монографія / Л.О. Омелянович, Г.Є. Долматова. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.

25. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / Стеченко Д. М. – К. : МАУП, 2000. – 172 с.

26. Чорний О.Ю. Міжнародний досвід взаємодії держави та недержавних органів забезпечення безпеки суб'єктів господарювання та його застосування в Україні / О.Ю.Чорний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/46.pdf

27. Матеріали сайту об'єднання служб економічної безпеки «Мангуст» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mangust.kiev.ua.

28. Фінанси. Підручник / І.О. Лютий, С.Я. Борінець, З.С. Варналій та ін. ; за ред. І.О. Лютого. – Київ : Ліра-К, 2017. – 728 с. (Авт. мат. С. 82–107).

29. Фінансова безпека підприємства: навч. посіб. / З.С. Варналій, З.Б. Живко, Р.Р. Білик, С.В. Онищенко, М.О. Живко ; за ред. З.С. Варналія. – Львів : Ліга-Прес, 2018. – 300 с.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Варналій Захарій Степанович – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Васильців Тарас Григорович – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України».

Іляш Ольга Ігорівна – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової та міжнародної діяльності Міжнародного університету фінансів Національного технічного університету України «Київський політехнічний університет імені І. Сікорського».

Білик Ростислав Романович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Лупак Руслан Любомирович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету.

Нікитенко Дмитро Валерійович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства Національного університету водного господарства та природокористування.

Онищенко Світлана Володимирівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ’ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Підручник

За редакцією З.С. Варналія

Підписано до друку 16.03.2020. Папір офсетний. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 26,73. Вид. № 20-8. Зам. № 9. Тираж 300 прим.
Видавець та виготівник: ПВКФ «Технодрук»
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК №1841 від 10.06.2004 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. (0372) 55-05-85